Szerkesztette

HEIL KRISTÓF MIHÁLY
KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI
ENIKŐ

A magyar jog modernizációja és szuverenitása

GONDOLAT

X 381311

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 69.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

HEIL KRISTÓF MIHÁLY –
KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI ENIKŐ
(szerk.)

A magyar jog modernizációja és szuverenitása

Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból III.

Gondolat Kiadó • Budapest, 2025

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 69.

A kötet a Magyar Jogtörténész Egyesület
és az ELTE ÁJK Jogtörténeti Kutatások szakmai
együttműködésében jelent meg
a Batthyány Lajos Alapítvány támogatásával.

Magyar
Jogtörténész
Egyesület

Batthyány Lajos
ALAPÍTVÁNY

mtajogtortenet.elte.hu

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001452071

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár
SZEGED
13.

X381311

A kötetet lektorálta
MEZEY BARNA

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerkesztők, 2025
© Szerzők, 2025

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado

A kiadásért felel: Bácskai István
Tördelő: Lipót Éva

A borító Kossuth kormányzóvá választását ábrázoló, egykorú metszet
(MÁRKI Sándor – BEKSICS Gusztáv: A modern Magyarország [1848–1896].
In SZILÁGYI Sándor [szerk.]: *A magyar nemzet története.* 10. k. Budapest, 1898.
Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat, 281. p.) felhasználásával készült.

ISBN 978 963 556 631 0
ISSN 0134-0026

TARTALOM

Előszó 7

Felkészülés a jogmodernizációra. Bevezető gondolatok a kötet elé
(Heil Kristóf Mihály) 11

LÁSZLÓ BALÁZS
Az Árpádok országának belső és külső szuverenitása 15

RÁCZ BALÁZS VIKTOR
Statáriális jellegű volt-e az erdélyi cirkálás? 31

BEKE-MARTOS JUDIT
Függetlenség. Modellkövetés és megújulás nemzetközi
és magyar kontextusban 45

HEIL KRISTÓF MIHÁLY
A fordulat éve, 1790 és ami utána jött. A magyar reformkor
első fele (1790–1825) 60

CZIFRA BOTOND
A csődület szabályainak dogmatikája a Codex Cambio-Mercantilisben 77

DEÁK ÁDÁM
Csanád vármegye véleménye a közpolitikai rendszeres bizottsági
munkáról 92

LICZEK ZITA LAURA
A halálbüntetés és a testi fenyítés kérdése a jogügyi rendszeres
bizottsági munkálatok vármegyei véleményeiben 106

DAMÓ-CSORBA ÁRON
Magyar részvénytársasági jog az 1840:18. tc. hatálya alatt 123

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN
A bírósági ügyvitel jogszabályi hátterének elemei a dualizmus korában 138

KÉPESSY IMRE
Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatása a horvát jogfejlődésre 151

BATHÓ GÁBOR
A tengert érintő törvényalkotás eredményei a kiegyezéstől
az első világháborúig 166

SZABÓ MÁTYÁS
„A Tisza által képviselt felfogás jogászilag korrektként elfogadható".
Hans Kelsen szakvéleménye az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés
szerződéses természetéről 181

PAP PÉTER
Külföldi határozatok nemzetközi szerződés alapján történő
elismerése és végrehajtása Magyarországon
az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt 211

SALLAI BALÁZS
A szuverenitás útvesztői. Oktrojált, leplezett és direkt jogátvétel
a 19–20. századi magyar közszolgálati szabályozásban 230

KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI ENIKŐ
A közigazgatási gyermekvédelem korszakos jelentősége,
a dualizmus kori Magyarországon. Intézményesítés, nemzetközi hatás,
jogi modernizáció 243

NIKLAI PATRÍCIA DOMINIKA
A közoktatásügyi igazgatás modernizációja? Az 1935. évi VI. tc.
megalkotásának körülményei 256

FREY DÓRA
Kettős adóztatási egyezmények az Osztrák–Magyar Monarchiában 270

TÓTH DORINA ANNA
A szombathelyi prostitúció szabályozása a polgári kori
Magyarországon 287

Jogtörténeti Értekezések 302

ELŐSZÓ

A magyar jog modernizációs folyamata és a nemzeti szuverenitás különféle megjelenési formái a hazai állam- és jogfejlődés egészét átható, egymással szoros kölcsönhatásban álló kategóriák. Jelen tanulmánykötet e két alapfogalom – a modernizáció és szuverenitás – metszetében vizsgálja a magyar köz- és magánjogi szabályozás alakulását, a jogrendszer strukturális átalakulásait, valamint a történeti és dogmatikai keretek között értelmezhető jogintézmények genezisét.

A kötet tanulmányai nem csupán kronologikus áttekintést nyújtanak a magyar jog modernizációjának történetéről, hanem a jogtörténeti kutatás számára releváns, részben feltáratlan forráscsoportok értelmezésével, újragondolásával kívánnak hozzájárulni a 18–20. századi jogfejlődés mélyebb megértéséhez. E keretben a modernizáció nem kizárólag technikai vagy kodifikációs kérdésként jelenik meg, hanem a társadalmi, politikai és kulturális kontextusba ágyazott, jogrendszer- és államképző folyamatként, amely elválaszthatatlan a szuverenitás normatív és gyakorlati kérdéseitől.

A szerzők által tárgyalt témák jelentős része rávilágít arra, hogy a magyar jog modernizációja nem lineáris, hanem töredezett, szakaszos és gyakran külső hatásokkal is terhelt történeti pálya mentén valósult meg. Ennek megfelelően a kodifikációs törekvések, a jogi nyilvánosság intézményesülése, az állami szuverenitás formaváltozásai, valamint az állam és jog viszonyának újrarendeződése nem pusztán belső igényből, hanem európai minták, geopolitikai kényszerpályák és eszmetörténeti áramlatok hatására alakultak ki. Külön figyelmet érdemelnek azok az írások, amelyek a történeti alkotmány, a jogátvételek, vagy épp a közszolgálati jog történeti rétegeit értelmezik újra.

*

László Balázs *Az Árpádok országának belső és külső szuverenitása* című kötetindító tanulmánya dokumentálja az állami szuverenitást annak definíciójával az elvont fogalmának kialakulásától vizsgált független létezését.

Rácz Balázs Viktor *Statáriális jellegű volt-e az erdélyi cirkálás?* című írása a korai büntetőjogi eljárások sajátosságait tárja fel, és a cirkálás intézményét veti össze a későbbi statáriális joggyakorlattal, felfrissítve néhány korábbi jogtörténeti konszenzust.

Beke-Martos Judit a *Függetlenség. Modellkövetés és megújulás nemzetközi és magyar kontextusban* című munkájában a nemzetközi jogfejlődés és a magyar szuverenitás viszonyát vizsgálja, különös tekintettel a politikai modellváltások hatásaira.

Heil Kristóf Mihály *A fordulat éve, 1790 és ami utána jött. A magyar reformkor első fele (1790–1825)* kezdetű összefoglalójában a felvázolja a magyar polgári átalakulás hajnalát, annak politika- és társadalomtörténeti alapvetéseire koncentrálva és megalapozva a kötet első felének további, az ún. rendszeres bizottsági munkálatok részkérdéseivel foglalkozó tanulmányainak.

Czifra Botond írása (*A csődület szabályainak dogmatikája a Codex Cambio-Mercantilisben*) a régi magyar gazdasági és kereskedelemi életet megreformálni kívánó kísérletek közül a hitelezővédelem és a csődület korai szabályozási terveit mutatja be.

Deák Ádám az operátumok vármegyei reflexióit elemzi a *Csanád vármegye véleménye a közpolitikai rendszeres bizottsági munkáról* című tanulmányában, amely a vármegyei visszajelzések révén világítja meg a reformkori jogalkotás mikroszintjét.

Liczek Zita Laura – folytatva a megyei vélemények elemzését – a büntetőjogi tervezetet vizsgálva a korszak meghatározó vitáit elemzi hét törvényhatóság szemszögéből *A halálbüntetés és a testi fenyítés kérdése a jogügyi rendszeres bizottsági munkálatok vármegyei véleményeiben* című írásában.

Damó-Csorba Áron *A magyar részvénytársasági jog az 1840:18. tc. hatálya alatt* címet viselő dolgozata a modern magyar gazdaság, kereskedelem és társasági jog kialakulásában megkerülhetetlen 1840. évi diéta által hozott jogszabályok közül a részvénytársaságokra helyezi a hangsúlyt kutatásában.

Megyeri-Pálffi Zoltán munkája, *A bírósági ügyvitel jogszabályi hátterének elemei a dualizmus korában* című művével betekintést nyújt az igazságszolgáltatás kodifikációs folyamataiba és a modern bírósági adminisztráció kialakulásába egyaránt.

Képessy Imre tanulmánya, *Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatása a horvát jogfejlődésre* a horvát jogrendszerre gyakorolt magyar hatást mutatja be, különös tekintettel a jogharmonizáció folyamatára a 19. század derekán.

Bathó Gábor írása, *A tengert érintő törvényalkotás eredményei a kiegyezéstől az első világháborúig* a tengerjogi szabályozás fejlődését elemzi, kitérve az Osztrák–Magyar Monarchia kereskedelmi érdekeire.

Szabó Mátyás *„A Tisza által képviselt felfogás jogászilag korrektként elfogadható" – Hans Kelsen szakvéleménye az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés szerződéses természetéről* című tanulmányában a kiegyezés jogi minősítéséről folytatott történeti viták Kelsen-féle olvasatát tárja fel.

Pap Péter *Külföldi határozatok nemzetközi szerződés alapján történő elismerése és végrehajtása Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt* című tanulmányában a transznacionális jogérvényesítés történeti mechanizmusait vizsgálja.

Sallai Balázs írása, *A szuverenitás útvesztői: oktrojált, leplezett és direkt jogátvétel a 19–20. századi magyar közszolgálati szabályozásban* a nemzeti jogalkotás autonómiájának kérdését járja körül, különösen a közszolgálati szféra tükrében.

Kovács-Szépvölgyi Enikő a tanulmánykötet társszerkesztője *A közigazgatási gyermekvédelem korszakos jelentősége a dualizmus kori Magyarországon: intézményesítés, nemzetközi hatás, jogi modernizáció* című munkája a századforduló magyar gyerekvédelmi szabályozás történetéhez biztosít adalékot.

Niklai Patrícia Dominika *A közoktatásügyi igazgatás modernizációja? Az 1935. évi VI. tc. megalkotásának körülményei* című munkája a közoktatás intézményi reformjain keresztül világít rá az államszervezeti modernizáció belső konfliktusaira.

Frey Dóra tanulmánya, *Kettős adóztatási egyezmények az Osztrák–Magyar Monarchiában*, a fiskális szuverenitás és a nemzetközi egyezményes jog határpontjait elemzi.

Tóth Dorina Anna *A szombathelyi prostitúció szabályozása a polgári kori Magyarországon* című tanulmánya a helyi jogszabályok érvényesüléte és a prostitúciót övező társadalmi feszültségeket mutatja be a reglementációs rendszer lehetőségeit érintve.

*

A tanulmányok közös nevezője, hogy a jogtörténet nem elszigetelt tudományként, hanem interdiszciplináris térként jelenik meg, amelyben a történeti forráskritika, a jogdogmatikai elemzés és a társadalomelméleti megfontolások szintetikus alkalmazása révén nyílik lehetőség a magyar jogrendszer modernizációs ívének differenciált értelmezésére. Mindez különösen fontos napjainkban, amikor a nemzeti szuverenitás fogalma újra a közjogi és politikai diskurzus centrumába került, és a történeti tapasztalatok ismételten orientáló szerepet töltenek be a kortárs alkotmányossági vitákban.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED

A jelen kötet a Jogtörténeti Értekezések sorozat 69. köteteként, a Magyar Jogtörténész Egyesület, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő Jogtörténeti Kutatások műhelyének szakmai együttműködésében jött létre. Megjelenését a Batthyány Lajos Alapítvány támogatta. A szerkesztők célkitűzése, hogy a tanulmánygyűjtemény nemcsak a jogtörténeti szakirodalmat gyarapítsa új empirikus eredményekkel, hanem hozzájáruljon a jogi modernitás és szuverenitás viszonyrendszerének elmélyültebb megértéséhez is.

Szerkesztők

Budapest, 2025. tavaszán

FELKÉSZÜLÉS A JOGMODERNIZÁCIÓRA

Bevezető gondolatok a kötet elé

A *magyar jog* történetének két nagy korszakát különböztetjük meg. Az első a *tradicionális jog*, a második a *modern jog* ideje. Előbbi Szent István megkoronázásától a polgári átalakulásig tartott, utóbbit 1848-tól és az azt követő neoabszolutista évektől számoljuk.[1] Kézzelfoghatóbban, jogi normaszövegekhez kötötten régi jogunk István első dekrétumától az áprilisi törvények kihirdetéséig, valamint az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1861-es összeállításáig határozta meg az ország életét, fordulópont tehát a *rendiség felszámolása*, amit a jogfolytonosság vizsgálata is alátámaszt. Mai tételes jogunk az 1861-et, illetve a kiegyezést követő normarendszerrel áll közvetlen kapcsolatban, még akkor is, ha a 2012-től hatályos Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése alkotmányos rendelkezéseinek értelmezési körébe elviekben időbeli megkötés nélkül emelte vissza történeti alkotmányunk vívmányait.

Az 1848 előtti magyar jog alapvetései az *esetlegesség*, a *partikularizmus*, a *szabályok konkurálása*, a *jogbiztonság hiánya* és az *önkényeskedés* voltak.[2] A tradicionális jogban a meghatározó volt a szokásjog fölénye egyéb jogforrásokkal (úgymint királyi dekrétumok, törvények vagy statútumok) szemben, ami a következetesség hiányához, esetlegességhez vezetett. Emellett a jog kiváltságokhoz történő igazodásából következett a jogélet partikularizálódása.

A szabadság körei megosztották az országot mind horizontálisan, mind vertikálisan: egyrészről más szabályok vonatkoztak a városok, a vármegyék vagy a szabad kerületek lakóira, másrészről megint csak más és más megítélés alá esett a személy a státusza alapján, azaz hogy melyik rendbe tartozott. Az ország egymástól távolabbi vidékein eltérő volt a jog. Amit büntetni rendelt az egyik, azt nem feltétlenül tiltották a másik helyen, így mindennapi jelenséggé vált

[1] Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 2000. Dialóg Campus Kiadó

[2] Lásd Bódiné Beliznai Kinga – Horváth Attila – Mezey Barna – Révész T. Mihály – Ziliszky János: Jog, jogrendszer, jogágak a magyar jogfejlődésben. In Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 23. p.

a szabályok konkurálása. „A partikuláris jogok, a helyi és központi jogalkotás, a jogképződés és a jogalkotói akarat, alkotott jog és a szokásjog mindennapos összeütközései voltak a jogélet jellemzői."[3] A fentiekből következik, hogy a jogot nem lehetett kiszámítani, garanciális elemek hiányában a jogbiztonság nem érvényesült, valamint a joggal visszaélő – kiváltságokra és puszta hatalomra és erőre alapozott – önkényeskedés is elképzelhető volt.

Ez a jogi környezet nem bizonyult alkalmasnak egy modern állami berendezkedés és gazdasági élet felépítésére. Mindezt legkésőbb a 18–19. század fordulójára, a napóleoni háborúk agrárkonjunktúráját követő gazdasági visszaesés idejére a magyar nemességnek is be kellett látnia.

*

A modern magyar jog a polgárosodás folyamatának hosszan vajúdott gyermeke. A világrajövetel feltétele az évszázadokon át szinte mozdulatlan, kiváltságokra és döntően szokásokra épülő rendiség lebontása volt, míg az életképesség próbáját az új polgári rendszer kodifikálása jelentette. A modern, avagy polgári jogrendszer az új Magyarországgal együtt, annak részeként fogant valamikor a 18. század elején. Az 1711-es szatmári, majd 1718-as pozsareváci békékkel véget értek a megelőző két évszázad egymást követő – hatalmas ember- és anyagi áldozatokat követelő – háborúi. Helyreállt az ország területi egysége, tartós békés időszak következett, ami lehetőséget adott az ország újjáépítésére. Hosszú, két évszázados fejlődési folyamat kezdődött, amelynek lényege a hagyományos rendi struktúrából végrehajtott átmenet a modern polgári, társadalmi, gazdasági és politikai szerkezetbe.[4]

A modernizáció a rendi struktúra megtartása mellett, annak kisebb módosításaival indult – úgy is mondhatnánk, hogy annak keretei között kezdődött. A 18. század elejének rendi mozgalmai a közigazgatás és az igazságszolgáltatás korszerűsítését szorgalmazták, majd 1723 után évtizedekre visszavonulva csupán kiváltságaik fenntartását szorgalmazták, azokért küzdöttek. 1790-ig reformok kizárólag az udvar és az uralkodó kezdeményezésére valósultak meg. 1790-től aztán megjelentek a magyar közéletben azok a politikai erők, amelyek az ország megreformálásán, egy modern Magyarországon kezdtek el dolgozni. Kezdetben az 1790-es évek felvilágosult nemesi mozgalmai, majd az 1820-as és 1830-as évek új politikai nemzedéke, a liberális nemesség ragadta magához a kezdeményezést,[5] és közel három évtizedes

[3] Uo.

[4] Bővebben lásd újabban Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs, 2021. Kronosz Kiadó

[5] Bővebben lásd Miskolczy Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességéről" 1790–1849*. Budapest, 2006. Napvilág Kiadó; Heil Kristóf Mihály: Magyar felvilágosodás és liberalizmus kapcsolata, a magyar polgári átalakulás előfutárai. In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 20223. Gondolat Kiadó, 165–182. p.

országgyűlési munka eredményeként végül sikerült manifesztálni a megszülető modern Magyarország alapvetéseit az 1848. április 11-én kihirdetett áprilisi törvényekben.

*

Szokás mondani, hogy „a polgári átalakulás a jogrendszerben három lépésben zajlott le".[6] Első a reformkor országgyűlési vitáinak időszaka az április törvényekkel a csúcspontjában (1825–1848).[7] Ez idő alatt a diéta olyan jogintézményeket honosított meg és alapelveket fogadott el, amelyek alapvetéseiben változtatták meg az évszázados magyar jogot. Másodszor a vesztes szabadságharcot követő neoabszolutizmus részlegesen modernizálta a magyar jogot 1849 és 1860 között,[8] lefektette – máig ható jelleggel – a magán- és büntetőjog, valamint az eljárásjogok alapvetéseit, lehetőséget teremtett a kapitalista gazdaság felépítésére. A harmadik szakaszban végül a kiegyezést követő polgári liberális kormányok 1867 és 1914 között kodifikálták a polgári jogrendszert, amit a *jogbiztonság*, *áttekinthetőség* és a *jog nyilvánossága* jellemzett. Kialakultak a *jogforrási rendszer* és a *jogszabályok közzétételének* garanciális szabályai, valamint azok *hierarchiája*.[9] Jómagam ezt kiegészíteném egy kezdeti, előkészítő szakasszal. Az 1791:67. tc. értelmében felállított rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1795) és azoknak felújítása (1830), valamint vármegyei vitái (1831–1832) nélkülözhetetlen alapnak bizonyultak.[10]

A 20. század kihívásai aztán számos ponton módosulást hoztak a magyar jogrendszerbe, majd a szovjet típusú és mintájú jogrendszer évtizedekre zárójelbe is tették a magyar jogfejlődés saját útját, amire az ország csak az 1990-es években talált vissza, a rendszerváltást követően.

Heil Kristóf Mihály

[6] Bódiné Beliznai et al. 2007. 26. p.

[7] A reformkor periodizációs kérdéseit összefoglalóan lásd Heil 2023. 165–166. p. és a korszak politikai áttekintéséről Heil Kristóf Mihály: A magyar reformkor politikai tablója. *Kommentár*, 2025. 1. sz. 64–76. p.

[8] Vesd össze Képessy Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó.

[9] Bódiné Beliznai et al. 2007. 26–27. p.

[10] Lásd Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó; Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 37–41. p.; Heil Kristóf Mihály: A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1790–1832). In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciós perekig. Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó – JÖSz Alapítvány

László Balázs*

AZ ÁRPÁDOK ORSZÁGÁNAK BELSŐ ÉS KÜLSŐ SZUVERENITÁSA

Bevezetés

Az állami hatalomgyakorlás működésének és kereteinek, de lényegében az állam mibenlétének is immár évszázadok óta központi kérdése az ország szuverenitásának ügye. A belső és külső önállóság és önrendelkezés ma is a közjogi gondolkodás ütközőzónája a nemzetközi és európai jogi, politikai és társadalmi környezetében egyaránt. Minthogy a szuverenitás lényegét képező főhatalom, illetve a főhatalom önálló gyakorlásának képessége kétséget kizáróan szoros összefüggést mutat a Jellinek-féle háromelemű tan államfogalmának leginkább jogi jelleget öltő elemével, az állam „legállamibb" tulajdonságát megtestesítő egységes államhatalom kritériumával,[1] így kijelenthető, hogy ahol a jogi értelemben vett állam létezését vagy legalább születésének folyamatát már vizsgálni tudjuk, ott bizonyára lehetséges – és a jogtörténész figyelmét nem kerülheti el – a szuverenitás valamiféle megjelenésének vizsgálata is. Ennek előrebocsátása azért szükséges, mert a szuverenitás egyébiránt – hasonlóan a közjog több intézményéhez, így magához az államhoz is[2] – olyan jelenség, amelynek ténylegessége időben jócskán megelőzhette magának a fogalomnak (de a szabatos definíciónak mindenképpen) és a hozzá kapcsolódó dogmatikának a kialakulását.

Azt vallom, hogy a jogi értelemben vett magyar állam alapítása Szent Istvánnál kezdődött, de – minthogy az állam létrejötte nem sűríthető egyetlen történelmi pillanatra, eseményre – csak a uralkodók és évszázadok során át, a törzsi-nemzetségi berendezkedés maradványait fokozatosan levetkőzve vagy átalakítva, hosszú folyamatként mehetett végbe. E folyamat során a magyar

* László Balázs PhD, jogtörténész óraadó PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék

[1] Krüger, Herbert: *Allgemeine Staatslehre*. Stuttgart, 1966. W. Kohlhammer, 819. p., idézi: Petrétei József: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Budapest–Pécs, 2009. Dialóg Campus, 257. p.

[2] Szabados György: Az állam-fogalom középkori létjogosultságáról. In G. Tóth Péter – Szabó Pál (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 6*. Szeged, 2010. Szegedi Középkorász Műhely, 203., 207. p.

állam lényegében éppen az Árpád-házi uralkodók sorának megszakadásakor kényszerült közjogi jellegében is kétséget kizáróan megmutatkozni.[3] A szuverenitás kérdését a személyes királyság korszakára vetítve is vizsgálhatónak látom, annál is inkább, mert az egyes szuverenitásfogalmak és -értelmezések megjelenését a késő középkorra és a kora újkorra datáló tudományos megközelítések[4] mellett létezik olyan, méghozzá éppen jogtörténészi álláspont is, amely szerint a szuverenitás fogalmának megjelenésével európai viszonylatban már a 12. században – tehát hazánkat tekintve lényegében az Árpád-kor közepén – is számolhatunk.[5]

Szuverenitásfogalmak

Túl azon, hogy a szuverenitás különféle megközelítéseinek középpontjában rendszerint a főhatalom áll, a jelenségnek megannyi értelmezése létezik. Míg a politikai értelemben vett szuverenitás a hatalom ténylegességére koncentrál, addig a jogi szuverenitásfogalmak már e hatalom alkotmányos kereteit is vizsgálják. Utóbbiak körében is megkülönbözteti azonban a jogtudomány az államok egymás közötti viszonyait előtérbe helyező és kizárólag államok tekintetében értelmezhető államelméleti és nemzetközi jogi fogalmakat, illetőleg a népszuverenitást, a jogszuverenitást, valamint a belső és külső állami szuverenitást felölelő alkotmányjogi megközelítéseket.[6]

Minthogy az Árpádok országa nyilvánvalóan hatalmi berendezkedés volt, aligha kérdéses, hogy e struktúrában működő legfőbb hatalom, illetve az e hatalomra törekvés, vagyis a politikai szuverenitás[7] már e korszakra vetítve is értelmezhető kell legyen.

A jogi szuverenitásfogalmak közül pedig a népszuverenitás az, amelynek megítélése az Árpád-kori személyes királyság esetében a legegyszerűbbnek látszik, minthogy annak bármiféle megjelenése a korszakban egyértelműen kizárható. A személyes királyság korában ugyanis a nép se nem forrása, se nem birtokosa a közhatalomnak, minthogy ekkor minden közjogi hatalom forrása

[3] László Balázs: Hány éves a magyar állam? In Bánáti Diána – Szpisják-Gulyás Nikolett (szerk.): *XVI. Pro Scientia Aranyérmesek Konferenciája: PSAK 2022 Tanulmánykötet*. Pécs, 2023. PSAT, 125–129. p.

[4] Chronowski Nóra – Petrétei József: Szuverenitás. In Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Alkotmányjog rovat*. http://ijoten.hu/szocikk/szuverenitas, 2020. [5]–[6].

[5] Máthé Gábor: A közjogtörténeti alapok folytonossága. *Iustum Aequum Salutare*, 2016. 4. sz. 53. p.

[6] Chronowski–Petrétei 2020. [2]–[3], [22].

[7] Uo. [2].

végső soron a király.[8] A népnek a hatalomgyakorlásba, a kialakuló állam működtetésébe időben elsőként belefolyó társadalmi csoportjai, az egyházi előkelők és a nemesek még a 13. század második felében is inkább a király akaratából, jóindulatából – és persze józan gazdasági-politikai belátásából – fakadóan, semmint bármiféle szuverenitás birtokában nyertek beleszólást az állam ügyeibe.

Az Árpádok dinasztiájának a totemisztikus eredetmítoszra visszavezethető legitimációja – Beöthy Zsigmond szavaival „az ős szerződés"[9] – az uralkodás, hatalomgyakorlás jogát, a trónt mindenképpen az Árpádoknak, a tényleges leszármazási rendben Vazul utódainak biztosította.[10] Ők azok, akik – akár a primogenitúra, akár a szeniorátus elvén, vagy a puszta rátermettség okán – egyáltalán szóba jöhetnek várományosként, legitim trónkövetelőként,[11] minthogy őket „az ország lakossága szemében születése, a család hagyományos hivatottsága alkalmassá tette az uralkodásra; a családi viszályok fegyverrel való elintézése után a győztest elismerték királyuknak, természetes uruknak".[12] Közjogi szempontból kötelező és következetesen alkalmazott trónutódlási rend hiányában persze a trónigénnyel fellépő Árpád-házi leszármazó ugyan uralma biztosítása, megerősítése és fenntartása érdekében szükségképpen igényli a gazdasági, poltikai és katonai tekintetben legerősebb társadalmi rétegek akár fegyveres támogatását – és csak ilyen praktikus értelemben beszélhetünk bármiféle választásról.[13] A királyi hatalom mint az országban működő legfőbb és kizárólagos közjogi hatalom, egyben főhatalom forrása azonban ekkor – évszázadokkal a Szent korona-tan megjelenése előtt – még nem a nép vagy a majdani nemesi nemzet, hanem – keresztény királyságról lévén szó, az isteni akarat.[14]

[8] Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. (Szerk.: Béli Gábor). Pécs, 2009. Publikon, PTE ÁJK, 73. p.

[9] Beöthy Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, 1846. Emich Gusztáv, 16. p.

[10] Holub József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata I. A legrégibb időktől a mohácsi vészig*. Pécs, 1944. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 59. p., Teiszler Éva: A dinasztiához tartozás mint a legitim királyi hatalom előfeltétele az Árpádok királyságában. In Horváth-Lugossy Gábor – Vizi László Tamás (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2020*. Budapest, 2021. Magyarságkutató Intézet, 539. p.

[11] Fraknói Vilmos: *A magyar királyválasztások története*. Budapest, 1921. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 9. p.

[12] Eckhart Ferenc: *Magyarország története*. Budapest, 1935. Káldor Könyvkiadóvállalat, 105. p.

[13] Riihmer Aurél: A magyar királyi hatalom eredete. *Acta Historica Hungarica Turiciensia*, 2016. 5. sz. 1054. p.

[14] Deér József: *Pogány magyarság keresztény magyarság*. Budapest, 1938. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 146. p.

A praktikus jog és a jogszuverenitás

Szemben a népszuverenitás kérdésével, a jog főhatalom jellegét tételező jogszuverenitás – amelynek létezését a jogpozitivista szemlélet ugyan elveti, a középkori jogi gondolkodáshoz közelebb álló természetjogi megközelítések azonban elfogadják[15] – már nem tekinthető a társadalmi berendezkedés által eleve kizártnak az Árpád-kori személyes királyság korára nézve. Vizsgálható tehát, hogy léteztek-e ebben a korszakban olyan felsőbb szintű jogi elvek, amelyek a kialakuló állam működését, a sokszor korlátlannak minősített királyi hatalomgyakorlást, és ezek körében az ember alkotta jogot is meghatározták, keretek közé szorították.

A jogszuverenitás bármiféle megjelenésének vagy hiányának megítélésében már önmagában a korabeli jogi berendezkedés fő jellemvonásai is hasznos kiindulópontként szolgálhatnak. A középkori magyar jog megismerési forrásai, illetve megjelenési formái alapján ugyanis kijelenthető, hogy bár már ekkor megmutatkoztak a jogalkotói jogképződés kezdetleges formái, a hazai jogrendszer alapvetően szokásjogi jellegű volt. Az írott jog viszonylagos merevségével szemben a szokásjog eleve gyakorlatiasabb működése aligha tekinthető hazai sajátosságnak. A bírói, hiteleshelyi és egyéb jogalkalmazói működés során keletkezett oklevelek mellett azonban a királyi jogalkotási – szokásosan dekrétumoknak és privilégiumoknak nevezett – aktusok rendelkezési, megoldásai alapján is szembetűnő, hogy a korabeli magyar jogi gondolkodást mennyire nem a szigorú fogalmi rendszer elsődlegessége, a dogmatika merevsége jellemzi. Éppen ellenkezőleg, a források tanúsága szerint e korszak jogalkotói és jogalkalmazói jogát egyaránt az aktuálisan felvetődött problémák gyakorlatias megoldásának igénye hatotta át elsődlegesen, ami a dogmatikai megközelítés helyett egy sokkal inkább „praktikus jognak" nevezhető konstrukciót eredményezett.

A jogszuverenitás elmélete szerint a hatalom alapja a jog, az államhatalom jogi kereteit, korlátait pedig alapvetően az alkotmány határozza meg.[16] A jogszuverenitás normatív megnyilvánulásait ezért napjainkban okkal kereshetjük a kontinentális jogredszerek írott alaptörvényeiben, chartális alkotmányaiban. Ezzel szemben az Árpád-kori magyar jogban nemcsak chartális alkotmányt nem találunk, de még a korabeli jogunk legalapvetőbb, a történeti alkotmány részének tekinthető írott és íratlan elemeiből sem rajzolódik ki a hatalom korlátait képező konkrét jogi szabályok valamiféle rendszere. Ezért is nevezik gyakran a személyes királyság korabeli királyi hatalmat közjogi szempontból korlátlannak, olykor despotikusnak.

[15] Chronowski–Petrétei 2020. [48]–[49].
[16] Uo. [51].

Ha azonban chartális alkotmánya nem is volt az Árpádok királyságának, a korabeli oklevelekben és egyéb leíró jellegű forrásokban kirajzolódnak egy – legalábbis kialakulóban lévő – államnak tekinthető hatalmi berendezkedés céljai, funkciói, ezekhez rendelt eszközrendszere és szervezeti, személyzeti megoldásai. Mindezek ténylegessége mellett felismerhető a struktúrájukat és működésüket alapvetően meghatározó, kötelező jellegű és kikényszeríthető normatív háttér is. Amennyiben pedig az alkotmányt az állam szervezeti és jogi rendjének szabályozására szolgáló alapelvek, szabályok összességeként fogjuk fel, amelyek a főhatalom gyakorlására, az állami szervek működésére, az állam és polgárai (pontosabban az alattvalók) viszonyaira, jogaira és kötelezettségeire terjednek ki, akkor ilyen értelemben minden országnak van alkotmánya, mert minden állam életének jogi rendjét szabályozzák bizonyos elvek, és minden államnak van politikai és közszervezete, ha mégoly primitív is.[17] Ha tehát az alkotmányt mint az államiság jegyeinek létét, az állam tényleges létezését és működését, illetve mint az állam jogi alaprendjét fogjuk fel, úgy kijelenthető, hogy az Árpád-kor kialakulóban lévő magyar államának – méghozzá már a Szent István által kialakított hatalmi berendezkedésének is – volt empirikus, illetőleg jogi értelemben is értett alkotmánya.[18] Ezek megnyilvánulásai – vagyis azok a törvények, szokásjogi szabályok, szokások, gyakorlatok és eljárások, amelyeket a tudományos többség alkotmányos alapnormának fogadott el[19] – töltötték meg tartalommal a történeti alkotmány formális kategóriáját.

A történelmi ismeretek és a jogtörténeti szempontból jelentős források alapján az is belátható, hogy a személyes királyság korában mind az empirikus, mind a jogi értelemben vett alkotmányt – anélkül azonban, hogy ez a fogalomrendszer egyáltalán létezett volna – alapvetően az egymás után következő Árpád-házi királyok építették ki és alakították tovább. Uralkodóink ennyiben a korszak tényleges „alkotmányozóiként" is működtek.[20] Hatalomgyakorlásuknak azonban az előbbiekben jellemzett ember alkotta jog, a praktikus jog elsősorban nem korlátja, hanem sokkal inkább eszköze volt.

Azonban még ha ember alkotta jog nem is állhatott a királyi hatalom felett, a monarcha uralma mégsem volt teljesen korlátlan. Azt ugyanis – a fejedelemség korában is nyilvánvalóan megjelenő – józan politikai, gazdasági, katonai megfontolások mellett mindig is korlátozta a Szent István és utódai által meghonosított és egyben kikényszerített új ideológiai háttér, a kereszténység és

[17] Mezey Barna – Szente Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet.* Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 31. p.
[18] Petrétei 2009. 48. p.
[19] Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, 2020. Osiris Kiadó, 53–54. p.
[20] László Balázs: A király helye az Árpád-kori államszervezetben. In Ádám Antal (szerk.): *PhD Tanulmányok 13.* Pécs, 2014. PTE ÁJK Doktori Iskolája, 200. p.

az Isten kegyelméből és akaratából regnáló keresztény uralkodó királyságának gondolata. Az ország kormányzásában a központi szerepet, a jogkörök eredetét és beszámítási pontját még mindig maga a monarcha jelentette, aki azonban keresztény királyként immár nem pusztán korlátlan és kegyetlen erőszakkal, hanem – az említett jogon kívüli korlátai mellett – közjogi értelemben ugyan elvileg korlátlan, mégis az isteni jog, valamint a törvényt megelőző és törvényrontó erejű szokás által valamelyest keretek közé szorított[21] törvényekkel kormányozta országát.[22] A keresztény királyság ugyanis – Deér József szavaival – azt jelenti, hogy a király „már a vérségi tekintély dacára sem élvezi azt a boldog felelőtlenséget, mint pogány ősei; erős kézzel, sőt despotikus eszközökkel irányíthatja népét, de csak addig, míg cselekedetei megfelelnek a kegyes, igazságos és békességes király eszményének, míg nyilvánvalóan tiszteletben tartja az isteni törvényt, míg őrizője és végrehajtója, de nem megmásítója a szokásban, a hagyományokban élő szentséges jognak".[23]

Nem véletlen, hogy a jogtörténeti irodalom szerint a király mellett lényegében elsőként megjelenő valamiféle kezdetleges „állami" szerv, a még állandó szervezettel és valódi hatáskörökkel nem rendelkező, az uralkodót közjogi értelemben nem korlátozó, csupán a király mindenkori tetszése szerint összehívott és meghallgatott királyi tanács funkciója is e korlátokhoz kapcsolódhatott. A tanácsot alkotó egyházi és világi előkelők közül ugyanis előbbiek éppen az isteni törvények, utóbbiak pedig a régi magyar szokások tekintetében tudtak iránymutatással szolgálni uruknak, de eleinte még kizárólag akkor, ha erre ő maga igényt tartott.

Ha tehát volt is az Árpád-korban a főhatalmat korlátozó valamilyen jogi norma, felsőbb szabály, az még nem egy ember alkotta – pláne nem kodifikálta –, normatív rendelkezésekben leírható alkotmány volt, hanem az isteni jog, amelynek a hatalmat korlátozó szabályai nehezebben behatárolhatók, inkább eszmékben és elvekben, semmint konkrét, jogszabályszerű rendelkezésekben testesültek meg. Erre utal és – ahogy a népszuverenités elvének térhódítása után az alkotmány részévé válik a hatalom néptől eredeztetésének deklarálása – a korabeli történeti alkotmány fontos tételének tekinthető Szent István Intelmeinek elöljáró beszédében annak deklarálása, hogy a világi hatalom legmagasabb formái is az isteni akaratból származnak. Ezt pedig – összhangban egyébként Szent István első törvényének elöljáró beszédével, amely szerint a királyi méltóság munkásságát a keresztény hit éltető ereje táplálja, a király

[21] Hóman Bálint: *Szent István*. Budapest, 1938. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 129–133. p.
[22] Eckhart 1935. 38–39. p., Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 96. p., Marczali Henrik: *Magyarország története*. Budapest, 1998. Laude, Anno Bt., 65–68. p., Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza. Történeti tanulmány*. Budapest, 1917. Dick Manó, 36. p.
[23] Deér 1938. 146. p.

pedig *dei nutu*, azaz Isten akaratából vagy Isten akarata szerint kormányozza országát, az isteni törvények mellé világi szabályokat állítva[24] – kiegészíti az a (lényegében a törvények általi kormányzás elvét kifejező) gondolat, hogy a világi hatalomban, tulajdonképpen a kialakuló államban viselt méltóságokat kormányzó erők az isteni törvények és az ezeknek alárendelt világi törvények.[25]

Az állami szuverenitása aspektusai

Az alkotmányjogi megközelítések közül az Árpád-kor jogtörténeti vizsgálata során – a fentebb jószerével kizárt népszuverenitáshoz és praktikus jog által igen szűkre szabott, legfeljebb az isteni törvényekre vonatkoztatható jogszuverenitáshoz képest – jóval nagyobb jelentősége lehet az egységes fogalomként értelmezendő állami szuverenitás két, egymástól fogalmilag ugyan megkülönböztethető, de egymással elválaszthatatlanul összekapcsolódó aspektusa, vagyis az állami szuverenitás belső és külső oldala[26] vizsgálatának. Példának okáért Horváth Attila is, aki megengedő módon már a honfoglaló magyar törzsek 10. századi hadakozásaiban a magyar fejedelemség szuverenitása környező országok általi *de facto* elismerésének kivívására irányultságot lát, Szent István uralkodását olyan új korszaknak tekinti, amelyben a király már a Magyar Királyság szuverenitásának *de iure* elismertetésére törekedett.[27]

Szent Istvánnak (és utódainak) a Magyar Királyság állami szuverenitásának elismertetésére irányuló törekvésében azonban még nem valamiféle kikristályosodott eszme, a jogi dogmatika letisztult fogalomrendszerében definiált szuverenitás (minthogy e fogalmi rendszer kialakulása és letisztulása – a fentebb említettek szerint is – későbbre tehető) tiszteletben tartásának igényét kell látnunk. Valójában – praktikusan – még inkább az egyes uralkodók és a dinasztia uralkodáshoz való jogának, legitimációjának elismertetéséről és az uralmuk alá tartozó ország, vagyis az uralmi terület, az ott élő és uralom alá vont népesség, valamint mindezek javai feletti hatalom tiszteletben tartásáról és háborítatlanságának igényéről lehetett szó. A szuverenitás gondolatkörét éppúgy csak a később kialakult fogalmi rendszer – kellő mérsékletet és

[24] Bak, Janos M. – Bónis, György – Sweeney, James Ross: *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae I. 1000–1301*. Idyllwild, California, 1999. Charles Schlaks, Jr., 1. p.
[25] Csóka J. Gáspár – Érszegi Géza – Kurcz Ágnes – Szabó Flóris: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1983. Szépirodalmi Könyvkiadó, 54. p.
[26] Chronowski–Petrétei 2020. [53]–[54].
[27] Horváth Attila: A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítéka. In Karácsony András (szerk.): *Szuverenitás-kérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 116. p.

óvatosságot igénylő – visszavetítésével húzhatjuk rá a fejedelmség végnapjaira és a királyság kezdeti korszakára, ahogy például a jogi értelemben vett állam vagy éppen a törvényhozás fogalmát is.

A szuverenitást már valóban valamiféle eszmerendszerben elhelyező, jogi fogalmakkal is dolgozó tézisszerűen artikulált tan, a – Horváth Attila által a szuverenitás (lényegében máig ható) biztosítékának nevezett[28] – Szent Korona-tan ugyanis csak évszázadokkal később, a 16. század elején, Werbőczy István Hármaskönyvében jelenik meg hazánkban.[29] E szuverenitásgondolat és Szent István korának a királyság első mintegy öt évszázadát kitevő távolsága mégsem áthidalhatatlan, mi több, a Szent Korona-tan egyes gondolati szálakon éppen hogy visszavezethető első királyunk működésére és a (keresztény) királyság megalapítására. A Szent Korona-tan egyik elemét képező koronaeszme ugyanis már az Árpád-korban megjelent, megágyazva a szimbólummá is váló koronázási ékszerhez kapcsolódó eszme folytonosságának a királyság születésétől Werbőczy fejtegetésein át egészen a Szent Korona-tannak az utókorra gyakorolt hatásáig. Ez nagyban köszönhető a Kálmán korában készült és feltehetően éppen általa megrendelt, az Árpádok sámánnemzetségében a személyes uralkodáshoz fűződő varázserő eleven királymisztikumát felszámolni és a tulajdonképpeni magyar királymítoszt megteremteni hivatott[30] úgynevezett Hartvik-féle Szent István-legendának, különösen az ebben olvasható, isteni sugallatra történt pápai koronaküldésről szóló történetének.[31]

Igaz ez akkor is, ha az uralkodónak tekinthető jogtörténészi álláspont szerint – a koronának a korabeli oklevelekben megfigyelhető jelentésváltozására is figyelemmel – igazán csak a 13. századtól indult meg a király személyének és a koronának elválasztása, mert addig a koronaeszme lényege a királyi méltóságnak, a királyi jogok összességének és a koronának azonosítása volt, így a koronaeszme jegyében a király és korona értelmezése még nem vált külön.[32] A Kálmán-korabeli gondolatok szerint pedig a korona egyszerre fejezte ki az uralom legitim birtoklását, jogosította az uralkodót a hatalom gyakorlására, és szolgált a hatalomátruházás rituális jelképeként, a koronázási ékszer tehát nem csupán a törvényes uralom szimbóluma, hanem az egyházi közrehatás kifejezője is volt.[33] A 13. századtól azonban éppen a koronának a király személyétől

[28] Uo. 137–138. p.

[29] Werbőczy István: *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae. Magyarország szokásos jogának Hármaskönyve.* (Ford.: Csiky Kálmán). Budapest, 1894. M. Kir. Egyetemi Nyomda, 64–68. p.

[30] Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában. Utazások a múltban és a jelenben.* Budapest, 1980. Panoráma, 313., 315., 317–318. p., Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók.* Budapest, 1988. Interpress Kiadó, 143–146. p.

[31] Csóka–Érszegi–Kurcz–Szabó 1983. 39–40. p.

[32] Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 96. p.

[33] Mezey–Gosztonyi 2020. 65. p.

történt elválasztása által jelenik meg a magyar koronaeszmét a külföldi példáktól megkülönböztető jelleg, minthogy hazánkban a király személyétől elválasztott koronafogalom nem elvont, hanem egy konkrét tárgyhoz, a Szent Istvánnak tulajdonított koronához kapcsolódott.[34] Ezzel pedig – Rácz Lajos szavaival – kialakult egy állandó, a nyugati szokásoktól eltérő, közjogiasuló gyakorlat, amelynek értelmében csak a hagyomány szerint Szent Istvánnak tulajdonított korona, a *Sacra Corona* bír legitimáló erővel.[35]

Erre vonatkozó korabeli jogszabályi rendelkezés vagy dokumentáltan megfogalmazott eszme hiányában tehát azt még nem mondhatjuk, hogy az Árpád-korban a Szent Korona a szuverenitás hordozója, birtokosa lett volna. Legitimációs funkciója mellett azonban – visszautalva a fentebb a keresztény királyság isteni akarattal való összefüggéséről és a jogszuverenitásról írtakra is – úgy látszik, hogy jelképből mindinkább érdemi tartalmat is hordozó entitássá válva már ekkor valamiféle közvetítő lehetett, minthogy általa volt megszerezhető az uralkodás, azaz a legitim hatalomgyakorlás csak az isteni akaratból eredő és az isteni törvények által keretek közé szorított joga a törvényes magyar királyi cím viselésére. Mivel pedig a Szent Korona ilyen közvetítő szerepe nemcsak gondolati szinten, a koronaszmében jelenik meg az Árpád-kor utolsó évszázadában, hanem hozzá mindinkább a legitim trónbetöltés szokás(jog)a is kapcsolódik, így e közvetítő szerep az eszme mellett tényleges jogi tartalmat is kapva már halványan a Szent Korona és a szuverenitás kapcsolatának megjelenése felé mutathat. A Szent Korona ugyanis a legitimáció, a hatalomgyakorlás jogszerű lehetősége mellett egyre inkább magát a hatalmat és annak jogi kereteit is kezdi közvetíteni a megkoronázott uralkodó felé, ami azután (az állami) szuverenitás képében csapódott le a tényleges hatalomgyakorlás során.

Az Árpádok országának belső szuverenitása

Az állami szuverenitás (alap)törvényi deklarálása vagy elvének tézisszerű megfogalmazása hiányában e szuverenitás belső aspektusát, vagyis a belső szuverenitást – a kilakulóban lévő államnak azt az egyetemes, kizárólagos és egységes képességét, hogy önállóan határozza meg és tartsa fenn belső állami-jogi rendjét, továbbá főhatalmat gyakoroljon a területén lévő természetes és jogi személyek, valamint dolgok felett[36] – a korabeli (közjogi) hatalomgyakorlás

[34] Berényi Iván: *A magyar korona története.* Budapest, 1986. Kossuth Könyvkiadó, 152. p., Timon Ákos: *A Szent Korona elmélete és a koronázás.* Budapest, 1920. Stehaneum, 5. p.

[35] Rácz Lajos: *Rex et regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből.* Budapest, 2016. Gondolat Kiadó, 298. p.

[36] Chronowski–Petrétei 2020. [53], [57]–[60].

tényleges megnyilvánulásaiban, valamint e (sokszor korlátlannak nevezett) hatalomgyakorlásra vonatkozó, a forrásokból esetleg azonosítható írott és íratlan normákban kell és lehet megtalálnunk.

Bár a minden korra érvényes, abszolút állami célok tanát[37] a mai közjogi gondolkodás alapvetően elutasítja,[38] a mindenkori történelmi fejlődés igényeivel összhangban meghatározható relatív állami célok tanában[39] is találunk olyan elemeket,[40] amelyek az Árpád-kor közjogi-hatalmi berendezkedésére is értelmezhetők. Ilyenek mindenekelőtt a kizárólagos állami célok vagy állami alaptevékenységek. Minthogy az állam jogi szabályozó rendszer, annak elemei (illetve azok funkciói) között rendszerelméleti megközelítésben is, napjainkban és a történelmi korszakokra vetítetten is meg kell találnunk egyes alapvető elemeket. Ilyenek mindenekelőtt az általános jellegű, kikényszeríthető magatartási szabályok meghatározása, vagyis a jogalkotás és a jogként való elismerés (törvényhozás), e szabályok működtetése, végrehajtása és a belső rendfenntartást (végrehajtás, igazgatás, rendészet), valamint e szabályok kikényszerítése egyedi esetekben, (jog)vita vagy valamely (jog)szabály megsértése esetén (bíráskodás). Igazgatási jellegük ellenére önálló funkcióknak tekinthetők a rendszeren kívüli elemekkel és más rendszerekkel történő kommunikációt biztosító folyamatok, ami magában foglalja a békés (diplomáciai) kapcsolatokat és a fegyveres konfliktusokat (hadüzenet, hadviselés, békekötés) is, valamint a közhitelességgel is összefüggő állami (hivatali) írásbeliség működtetése. A rendszer fontos elemei azok is, amelyek a működés gazdasági alapját biztosítják, az állam esetében – mai kifejezésekkel – a fiskális politika és a pénzgazdálkodás megjelenésével a monetáris politika. Végezetül megemlítendő – különösen történeti tekintetben, de egyes államokban, jogi kultúrákban ma is – az ideológiai funkció, ennek keretében az állam és egyház viszonya.

Ezek a rendszerelemek a mai állami működésben meghatározott állami szervek – jellemzően alkotmányos szervek – funkciói, amelyek rendeltetése az állam céljainak valóra váltása, feladatainak ellátása.[41] Ez napjainkra vonatkoztatva nem más, mint az államszervezet, amely „az állam felépítését és megjelenését jelenti, vagyis az állam az állami szervek rendezett összességeként olyan szervezet, amelyben az egyes szervek és intézmények rendszert alkotnak: meghatározott az egymáshoz való viszonyuk, és a közös – állami

[37] Az abszolút állami célok tana szerint az állam céljai és feladatai ilyenekként eleve létező, minden korra érvényes, túlnyomóan eszmei karaktert hordozó célok és feladatok.

[38] Petrétei 2009. 265. p.

[39] A relatív állami célok tana elutasítja az abszolút, minden korra érvényes állami célok létezését, az állam alapvető rendeltetését abban látja, hogy céljait a mindenkori történelmi fejlődéssel és a lakosság változó igényeivel hozza összhangba.

[40] Petrétei 2009, 265–266. p.

[41] Uo. 268–270. p.

– feladatok megvalósításában elfoglalt helyük".[42] Az Árpád-korban – különösen a királyság korai időszakában – azonban ilyen összetett államszervezettel még nem találkozunk.

Bár az Árpád-kori jogforrások a törvényhozásra vonatkozóan nem rögzítenek eljárási szabályokat vagy formai követelményeket, azonban már ekkor az államhatalom egyik legjellegzetesebb megnyilvánulása az általános, mindenkire kötelező magatartási szabályok megalkotása volt. Okleveles forrásaink alapján kijelenthető azonban, hogy az Árpád-kor egészében e magatartási szabályok normatív erejének mindenkor szükséges és az oklevelekben is kifejezett forrása a királyi akarat kinyilvánítása, a törvények lényegi eleme a király akarata.[43] Isteni legitimációjával megerősített akaratával el is térhet a szokástól, így lényegében az ő rendelkezéseitől függ, hogy mely kérdésekben hoz (új) törvényt, és melyekben hagyja tovább érvényesülni a régi szokásjogot. A király a jogalkotó hatalom kizárólagos, majd – amikor a 13. század utolsó harmadától a tanács már *de facto* tényezővé válik a jogalkotásban[44] – legalább lényegi letéteményese, aki közjogi értelemben korlátlanul dönt a forma és a tartalom tekintetében.[45] A tanács vagy bármilyen gyűlés sem önállóan, a király nélkül, sem a király akarata ellenében törvényt nem alkothat. Dekrétum és privilégium törvényi ereje egyforma,[46] szokásos megkülönböztetésük e korszakra nézve inkább csak irodalmi hagyomány, továbbá a magatartási szabályt meghatározó és kellően kinyilvánított, de csak szóban kihirdetett királyi akarat éppúgy törvény, amelynek fennmaradása – a konkrét törvényhozói aktus elfeledése esetén is – éppúgy biztosított, mert a jogkövetés során mintegy szokásjogi szabályként él tovább.

Az Árpád-kori törvényekben az igazgatás általános és átfogó leírásával nem találkozunk. A kazuisztikus jellegű forrásokból[47] azonban látható, hogy miközben – a törvényhozástól eltérően – a végrehajtó-igazgatási funkció egészét az uralkodó nem tudta egy személyben gyakorolni, annak központi irányítása az ő kezében összpontosult, teljes körű intézkedési lehetősége volt a kormányzatban.[48] Minthogy a király kinyilatkoztatott akarata maga volt a törvény, így az igazgatás területén a törvényalkotástól elkülöníthető rendeletalkotó gyakorlat

[42] Uo. 270. p.

[43] Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink. *JURA*, 2000. 1–2. sz. 40–43. p.

[44] Uo. 39. p.

[45] Degré 2009. 81. p.

[46] Uo. 126. p.

[47] Igazgatási szabályokat lényegében valamennyi szokásosan dekrétumnak nevezett Árpád-kori rendszabásban és számos privilégiumban is találunk, előbbi körben ilyenek például Szent István első törvényének a világi és egyházi ügyek igazgatásának elkülönülését kimondó, Szent László úgynevezett harmadik törvényének a nádor királyi udvarban betöltött szerepére vonatkozó, vagy éppen II. András és III. András idegenek méltóságra emelésének mellőzését ígérő rendelkezései.

[48] Mezey 2003. 95. p.

sem alakult ki. Az ország igazgatásának központi, királyi döntései lényegében a törvény formájával és erejével voltak azonosak, a központi igazgatás formálisan alig (vagy nem is) különbözött a törvényhozástól, és a központi igazgatás kérdéseiben a királyi tanács ugyanolyan konzultatív és legitimációt erősítő szereppel bírt, mint a törvényhozásban.

A hatalom dinasztián belüli, területi alapon történő megosztása – a hercegség és az ifjabb királyság –, valamint a királyi vármegyék rendszeréhez viszonyítva különleges jogállást élvező területek vagy nemzetiségi közösségek autonómiája sem sérti a királyi hatalom lényegét. A királyi hatalom gyakorlásának megosztása mindig a király akaratából történik, a herceg és az ifjabb király hatalma bizonyos tekintetben mindig alatta marad a király hatalmának. Az autonómia ugyancsak mindig az uralkodó karatából létrejövő és működő jogköröket takar, és lényege a királyi hatalommal fennálló különös, az általánosnál közvetlenebb kapcsolat, a várszervezet, a vármegyék és az udvari méltóságok által képezett általános igazgatási struktúrán kívül helyezkedés. Amíg tehát a király hatalma országában önállóan értelmezhető, addig az ifjabb királyi (és a hercegi) intézmény és hatalom, valamint az autonómia mindig viszonylagos, csak a király (fő)hatalmához képest létezik és értelmezhető, soha nem éri el az uralkodó hatalmától való függetlenség szintjét, nem szakad ki annak országából.

A személyes királyság korában az ország legfőbb bírója, az ítélkező hatalom fő letéteményese is a monarcha, az ő előjoga az igazságszolgáltatás szervezése és bármely alattvalója ügyében eljárhat.[49] Mivel a király nem képes egyedül gyakorolni országában a teljes bírói hatalmat, elvi jelentőségű Szent István Intelmeinek passzusa, hogy a király lehetőleg csak a méltóságához illő nagyobb (például főbenjáró) ügyekben ítéljen maga, a kisebbeket hagyja meg a bíróknak, akik pedig a törvények szerint járjanak el.[50] Törvényhozóként persze végső soron a király döntése, hogy mely ügyek elbírálását tartja fenn magának, és melyeket engedi át valamely bírói feladattal felruházott alattvalójának. A király a bírói hatalmának gyakorlása során is meghallgathatja tanácsát,[51] a döntéshozó azonban közjogi értelemben kizárólag az uralkodó. A bírói hatalom egy részének valamely alattvalóra történő átruházása is – valamely tisztségre történő kinevezés, a tisztségre választott személy megerősítése vagy egyedi delegálás formájában – mindig a királyi akaraton alapuló döntés.

[49] Biró Zsófia: A király bírói hatalma, a bírói hatalom gyakorlása a középkori Magyarországon. *JURA*, 2019. 2. sz. 33. p., Degré 2009. 73–74. p., Mezey 2003. 49. p.

[50] Csóka–Érszegi–Kurcz–Szabó 1983. 58. p.

[51] Biró 2019. 34–35. p., Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. (Szerk.: Molnár András). Zalaegerszeg, 1996. Zala Megyei Bíróság, Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 12–13. p.

Az uralkodó kezében összpontosultak olyan jogok is, amelyek a közjogi hatalmát elsősorban gazdasági előny biztosításával alapozták meg. Ezeket az úgynevezett vagyonérdekű királyi előjogokat Párniczky Mihály a *fiscalia regum* kifejezés alatt a szűkebb értelemben vett királyi jogként azonosítja.[52] Degré Alajos e körbe sorolja a pénzverésből származó, a bányajogi, a nemesérc-monopóliumból eredő, valamint a vám- és vásárjövedelmeket,[53] amelyek ma a fiskális politika és a monetáris politika főbb eszközeit jelentik. Előbbi körben kiemelkedő jelentőségű a korona birtokjoga, amelynek passzív oldala a királyi birtokokból és azok hasznaiból való tényleges és közvetlen részesülés, míg aktív oldalának bevételi elemei az örökös nélkül maradt jószág királyra háramlásának esetei, valamint a hűtlenség miatti *confiscatio*, kiadási eleme pedig a birtokadományozás. A monetáris politika központi eleme a pénzverés, az ebből származó bevételek összessége, a kamara haszna pedig a kincstár egyik fő bevétele.[54] A pénzverés különös jelentőségét a királyi hatalom gazdasági megalapozásában az adja, hogy a magyar királynak nemcsak joga, hanem lényegében monopóliuma is a saját pénz verése.[55]

A középkorban a hatalomgyakorlás világi megnyilvánulásai mellett annak önállósága tekintetében rendkívül fontosak voltak az egyházzal kapcsolatos hatalmi jogosultságok is, ahogy arra Horváth Attila is rámutat.[56] Hazánkban Szent István egyházszervezői voltából eredően eleinte a királyi hatalom és a keresztény egyház különös viszonya alakult ki, bár a király maga nem volt a papi rend vagy szerzetesrend tagja, de kívülről-felülről ható egyház-kormányzói jogokat gyakorolt az Istentől eredeztetett keresztény királyi hatalma alapján. Bár Kálmán korától kezdve a „saját egyház" szemlélet mindinkább visszaszorult,[57] az invesztitúra változása mellett is királyi hatalom és egyház különös kapcsolata, az állami teljes szekularizációjának hiánya, a királynak az egyház oltalmazásában, tekintélyének és gazdasági stabilitásának biztosításában betöltött szerepe törvényi és gyakorlati szinten is fennmaradt. Az egyház pedig a királyi hatalomnak nemcsak legitimációt biztosító ideológiai támasza volt, hanem gazdasági és katonai ereje, a klerikusok tudása és műveltsége, valamint

[52] Párniczky Mihály: *A magyar ius regium az Árpádházi királyok korában. De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae*. Budapest, 1940. Illés Szeminárium, 8. p.

[53] Degré 2009. 74. p.

[54] Thallóczy Lajos: *A kamara haszna (lucrum camarae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével*. Budapest, 1879. Weiszmann Testvérek, 32. p.

[55] Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, 1916. MTA, 329. p.

[56] Horváth 2020. 117–118. p.

[57] Béli Gábor: A Római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra. Megjegyzések a korai dekrétumokhoz. In Béli Gábor – Kis Kelemen Bence – Mohay Ágoston – Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Pécs, 2018. PTE ÁJK Európa Központ, Publikon, 177–178. p.

az alattvalók befolyásolásának és mozgósításának képessége által olyan hatalmi-politikai tényező is, amelyet a királynak hatalma fenntartásához mindenkor figyelembe kellett vennie.

Az Árpádok országának külső szuverenitása

A nemzetközi életben önálló hatalomként történő fellépés lehetőségében, a más államnak történt alárendelődés hiányában megnyilvánuló külső szuverenitás[58] kapcsán azt kell feltétlenül előrebocsátani, hogy az Árpádok korában a maihoz hasonlóan kidolgozott, szerteágazó és – részben – intézményesített nemzetközi jogi környezet még hiányzott. A külső szuverenitás nyomait ezért nem több vagy minden államra érvényes – modern terminológiával szólva – szupranacionális szabályozásban, hanem az egyes államok saját jogi berendezkedésében és egymáshoz való viszonyuk megnyilvánulásaiban kereshetjük.

A hatalmi rendszerekben a fegyveres haderővel való rendelkezés mindig központi kérdés. Monarchikus államberendezkedés lévén nem meglepő, hogy a legfőbb hadúri jogosítványok az Árpád-korban hazánkban is a király közjogi hatalmát megalapozó előjogok, a tágabb értelemben vett királyi jog elemei közé tartoztak.[59] Nem véletlen, hogy a korszakból fennmaradt dekrétumok és más források az ország háborúskodásai esetén lényegében mindig – külföldre irányuló hadjárat esetén pedig tulajdonképpen kivétel nélkül – a király seregéről szólnak. Érdekes kivételt fogalmaz meg IV. László úgynevezett *első kun törvénye*, amely szerint, ha a kunok az e törvényben rendelteket megszegik, a király végső soron hadfelkelést hirdet ellenük, és fegyverrel kényszeríti őket a törvény megtartására, sőt – és ez részben már diplomáciai jellegű kitétel – szükség esetén a saját és országa barátait, vagyis külföldi szövetségesek hadait is be fogja hívni ellenük.[60] Ilyen intézkedésre pedig kizárólag a király volt jogosult, ugyanis ha bárki más királyi felhatalmazás nélkül vagy egyenesen a király ellenében hívott idegen hadakat az országba, az már a királyság kezdeti időszakától a hűtlenség bűntettét valósította meg,[61] ahogy ezt a horvátországi Domald esete[62] is példázza.[63]

[58] Chronowski–Petrétei 2020. [65].

[59] Degré 2009. 74. p., Párniczky 1940. 6. p.

[60] Endlicher, Stephanus Ladislaus (szerk.): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849. Scheitlin & Zollikofer, 558. p.

[61] Párniczky 1940. 40. p.

[62] II. András 1223-ban Gergely és István ispánoknak adományozta a hűtlenségben elmarasztalt jobbágyának, a horvátországi Domaldnak egyik földjét. Az erről szóló királyi oklevél szerint Domald hűtlensége abban állt, hogy Gergely és István ispánok földjét az ország határain kívülről hívott embereket harcra vezényelve feldúlta.

[63] Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VI.* Pest, 1867. MTA Történelmi Bizottmánya, 419–420. p.

A legfőbb hadúri jogokhoz hasonlóan a király kezében összpontosult az Árpád-korban az idegen uralkodókkal és országaikkal fennálló békés, diplomáciai kapcsolatok kialakítása és fenntartása is, az ő felségjoga az is, hogy más szuverén autoritásokkal a hűtlenség terhe nélkül és egész országának képében eljárva lépjen kapcsolatba. Már Szent István korától kezdve kijelenthető, hogy a diplomáciai kapcsolatok közül kiemelkedő jelentőségű a magyar király és a pápaság viszonya.[64] Ezt tükrözik egyebek között a királynak vagy rá tekintettel valamely hazai egyházi méltóságnak címzett pápai levelek, az ezekben is említett, a pápa és Magyarország (a király) közötti többszöri követváltások, az 1233. évi beregi egyezmény (amelyben II. András és Jakab pápai legátus az egyház tekintélyének és jövedelmeinek helyreállítását szolgáló ügyekben állapodtak meg[65]), valamint a Szentszék legfőbb jogszolgáltató hatalmának beszűrődése,[66] egyrészt a 13. században a pápai legátusok – egyéb feladataik melletti – ítélkező tevékenysége során, másrészt a 12. század közepétől valamely hazai ítélet pápai tekintéllyel történő megerősítése, kikényszerítése vagy akár megmásítása iránti folyamodás alapján a pápai delegáltak eljárása, és ezzel szemben a pápai székhez fellebbezés gyakorlata útján.[67] A beregi egyezményhez kapcsolódóan a király és fia esküvel megerősített alávetése azonban még korántsem valamiféle, a törvényeknél magasabb szinten álló nemzetközi jog létére utal – minthogy nemzetközi jog ekkor, a fentebb kifejtettek szerint, még nem is létezett –, csupán a keresztény király és a pápa közötti aktuális politikai erőviszonyokra.

Nem elhanyagolható az Árpád-korban a világi hatalom legfelsőbb szintjeit gyakorló uralkodók és országaik kapcsolatrendszerének jelentősége sem. Az erről tanúskodó korabeli oklevelek egy része beszámol az uralkodók közötti követküldés gyakorlatáról, mások a hadúri joghoz kapcsolódnak, mint a békekötések, a korábbi béke megőrzésére vonatkozó nyilatkozatok vagy közös hadmozdulatokra vonatkozó üzenetek. A magyar királyok világi diplomáciai kapcsolatai közül kiemelhető a térben is közelebbi német és cseh, valamint az orosz–kijevi és bizánci kapcsolatok jelentősége,[68] de számos más államalakulat uralkodóival is kapcsolatba léptek királyaink.

[64] Makk Ferenc: Géza fejedelem és Szent István külpolitikájáról. In Kristó Gyula (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Budapest, 2001. MTA Történettudományi Intézete, 88–91. p.

[65] Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II.* Budapest, 1899. Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társulat, 116–121. p.

[66] Barabás Gábor: A pápai kiküldött bíráskodás Magyarországon a kezdetektől a 13. század közepéig. *Történelmi Szemle*, 2013. 2. sz. 175–176. p.

[67] Uo. 183–184., 188–189., 196–197. p.

[68] Makk Ferenc: Magyar külpolitika a XII. században. In Makk Ferenc (szerk.): *Fejezetek a régebbi magyar történelemből I.* Budapest, 1985. JATE BTK, Tankönyvkiadó, 101–113. p.

Zárógondolat

Ha a szuverenitás fogalma(i) és eszmerendszere nem is alakultak ki a mai formájukban, a fennmaradt korabeli jogforrások vizsgálata során ezek visszavetíthetők az Árpád-kor kialakulóban lévő magyar államiságára is. Amíg a közismertebb szuverenitásfogalmak közül a népszuverenitás jószerével kizárható, a jogszuverenitás pedig csak igen szűk mezsgyén, leginkább az isteni törvények tekintetében értelmezhető e korszakra nézve, addig az állami belső és külső szuverenitásnak számos konkrét megnyilvánulása és jogi szabálya ismerhető fel az okleveles – és részben a leíró jellegű – forrásanyagban. E belső és külső szuverenitás letéteményese pedig – az úgynevezett személyes királyság időszakáról lévén szó, nem meglepő módon – még lényegében maga a mindenkori uralkodó egy személyben.

Rácz Balázs Viktor*

STATÁRIÁLIS JELLEGŰ VOLT-E AZ ERDÉLYI CIRKÁLÁS?[1]

Bevezetés

Az állami szuverenitás az egyik legkézzelfoghatóbb módon mindig is a büntetőhatalom gyakorlásában és a büntetőpolitika kialakításában öltött testet. Az e központi büntetőigény érvényesítése során alkalmazott eszközöket ugyanakkor érhették és érték is külső hatások, azok nem csupán belső jogfejlődés eredményeként jöttek létre, sőt, adott esetben eredetük sem biztos, hogy feltétlenül a hazai jogi tradícióban keresendő. Véleményem szerint ez a helyzet a 18. században már megjelent, de igazán nagy jelentőségre csak a 19–20. században tett szert a rögtönbíráskodás (statárium) esetében is. E jogintézmény előzményének a kutatók széles körben a statáriális jellegűnek tekintett cirkálást tartják, amely a büntetőeljárás speciális formája volt a 16–17. századi Magyar Királyságban és Erdélyi Fejedelemségben. Ezen az állásponton van egyrészt számos jogtörténész, akik vagy a kora újkor jogtörténetének valamely más aspektusának vizsgálatakor, vagy kifejezetten a rögtönbíráskodás történetét kutatva jutottak erre a következtetésre, például Angyal Pál, Degré Alajos, Kádár Miklós, Varga Endre, Stipta István, Pomogyi László, Tóth J. Zoltán és Mezey Barna.[2] Másrészt a cirkálással kapcsolatban ugyanez az elképzelés érhető tetten

* Rácz Balázs Viktor, tanársegéd Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, tudományos segédmunkatárs HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

[1] Jelen tanulmány az NKFIH 139281 azonosító számú projekt keretében készült.

[2] Angyal Pál – Degré Alajos: *A XVI–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata*. Budapest, 1943. Attila-Nyomda Részvénytársaság, 23. p. (Angyal Szeminárium Kiadványai 43.); Kádár Miklós: Rögtönbíráskodás – bírói függetlenség. *Magyar Jog*, 1957. 3. sz. 49–50. p.; Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Budapest, 1961. Levéltárak Országos Központja, 63., 131. p. (Levéltári Szakmai Továbbképzés. Felsőfok 13.); Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998. Multiplex Media – Debrecen University Press, 77. p.; Pomogyi László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kéziszótár*. Budapest, 2008. M-Érték Kiadó, 1034. p.; Tóth J. Zoltán: A magyarországi rögtönbíráskodásra (statáriumra) vonatkozó anyagi jogi és eljárásjogi szabályozás a XX. században. *Hadtudomány*, 2010. Elektronikus sz. 2. p.; Tóth J. Zoltán: Rögtönbíráskodásra vonatkozó jogi szabályozás a Horthy-korszakban,

a történettudomány szakirodalmában is a 20. század elejétől kezdve egészen napjainkig, különösen az erdélyi viszonyokkal foglalkozó Pokoly József, Kiss András, Pál-Antal Sándor és Dáné Veronka munkáiban.[3] A statáriális eljárás korai történetét bemutató Bató Szilvia bár nem helyezkedett egyértelműen ugyanerre az álláspontra, de nem is próbálta megcáfolni ezt az elképzelést.[4] Feltétlenül megemlítendő Eckhart Ferenc, Meznerics Iván, Parádi József és Béli Gábor elmélete, akik ugyan nem nevezték kifejezetten a rögtönbíráskodás előzményének a cirkálást, de ahhoz hasonlóan rendkívüli jellegűnek tartották, ezzel pedig a két eljárást egy lényeges szempontból párhuzamba állíthatónak láttatták.[5] Először Nagy Károly állapította meg azt egy cirkálásról szóló korai törvény (1514:33. tc.) kapcsán – de a jogintézmény beható elemzése nélkül –, hogy bár a leírt eljárás hasonlít a rögtönbíráskodásra, a teljes megfeleltetéshez hiányoznak bizonyos szükséges fogalmi elemek. Álláspontját később ugyan Sík Ferenc is osztotta, a következő évtizedek diskurzusában viszont – ahogy arra fentebb utaltam – nem ez a nézet vált uralkodóvá.[6]

Maga a cirkálás intézménye ugyanakkor eddig a pontig nem állt célzottan egyetlen szakmunka fókuszában sem: az említett kutatók vagy csupán munkájuk átfogóbb összefoglaló jellege miatt tárgyalták röviden a cirkálási eljárást, vagy azért utaltak rá, mert szűkebb kutatási témájukhoz érintőlegesen kapcsolódott. Ebből következik, hogy a kutatók véleményüket csupán a források szűk körének ismeretében, illetve olyan korábbi szakmunkák eredményei alapján

Hadtudomány, 2010. 4. sz. 122. p.; Tóth J. Zoltán: A rögtönbíráskodás története Magyarországon a XIX–XX. században. *Iustum Aequum Salutare*, 2017. 4. sz. 144. p.; Mezey Barna: Adalékok a büntetőbíráskodás 18. századi változásaihoz. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 2018. 81. Tom. 681. p.

[3] Tagányi Károly – Réthy László – Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I–VI. Dés, 1900–1903. Szolnok-Doboka vármegye közönsége, I. 421–422. p.; Kiss András: A vármegyei filiális szék keletkezéséről. In Kiss András: *Források és értelmezések*. Bukarest, 1994. Kriterion Könyvkiadó, 66. p.; Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002. Mentor Kiadó, 98. p. (Erdély Emlékezete); Dáné Veronka: *„Az őnagysága széki így deliberála." Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Debrecen–Kolozsvár, 2006. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 32. p. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259.)

[4] Bató Szilvia: Adalékok a statáriális eljárás korai történetéhez Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 2012. 74. Tom. 54. p.

[5] Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 262. p. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok); Meznerics Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás története a 16–19. században*. Budapest, 1933. Sárkány-Nyomda R.-T., 23–24. p. (Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából 1.); Parádi József: *A magyar rendvédelem története*. Budapest, 1996. Osiris Kiadó, 35. p.; Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Pécs, 2014. Dialóg Campus Kiadó, 160. p.

[6] Nagy Károly: *A rögtönbüntető eljárás 1848-ig*. Zalaegerszeg, 1927. Kultura Nyomdavállalat, 13–14. p.; Sík Ferenc: A rögtönítélő eljárás mint a konszolidációért folytatott harc eszköze Magyarországon, a 19. század első felében. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 1964. 6. köt. 185. p.

alakították ki, amelyek szintén nélkülözték a kérdés megnyugtató tisztázásához szükséges célzott levéltári alapkutatást. Az ELKH BTK TTI-ben 2021 őszén megalakult, *Az Erdélyi Fejedelemség kormányzat- és jogtörténetének forrásai* című projekt keretében folyó forráskiadási munkához kapcsolódó kutatás ugyanakkor lehetővé tette a cirkálási eljárás előzményeinek és erdélyi működésének részletesebb feltárását, amelyek több külön tanulmányban kerültek bemutatásra.[7] Ezenkívül a projekt keretében forráskiadványként megjelent a Sepsiszék cirkálási jegyzőkönyveit (1679–1701) tartalmazó kötet, amely e tanulmánynak is az egyik legfontosabb forrásául szolgált.[8] Mivel az eddigi munka eredményeképpen kialakult kép az erdélyi viszonyok tekintetében ellentmondani látszik a szakirodalomban uralkodó, fentebb felvázolt konszenzusnak, ezért jelen tanulmány célja a cirkálási eljárás részletekbe menő ismeretében eldönteni azt a kérdést, hogy vajon a cirkálás az Erdélyi Fejedelemségben statáriális jellegű volt-e vagy sem? Ezáltal pedig arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy a cirkálás – pontosabban annak késő középkori szokások által meghatározott erdélyi formája – értelmezhető-e a rögtönbíráskodás hazai előzményeként, vagy a statárium eredetét legalább részben a hazai szerves jogfejlődéstől független, külső mintákban kellene inkább keresnünk?

A cirkálási eljárás

Mielőtt a cirkálás statáriális jellege az eljárás részletszabályainak elemzésén keresztül megvizsgálható lenne, szükségesnek látszik az erdélyi cirkálási eljárás kereteinek – kialakulásának, az azt végző személyek körének és az eljárás helyszínének – a vázlatos bemutatása. A cirkálás egy késő középkori eredetű jogintézmény, amelynek első ismert említése az okleveles forrásokban 1502-ből való,[9] a jogszabályokat tekintve pedig teljes bizonyossággal először az 1514:33.

[7] Rácz Balázs Viktor: A cirkálás késő középkori előzményei. In Hunyadi Sándor – Rudolf Veronika – Varró Orsolya (szerk.): *Micae Mediaevales. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. XI.* Budapest, 2011–2023. ELTE BTK TDI, 105–121. p.; Rácz Balázs Viktor: A cirkálás helye és szerepe az erdélyi büntető igazságszolgáltatás rendszerében. *Erdélyi Múzeum*, 2022. 1. sz. 72–90. p.; Rácz Balázs Viktor: Zálogszerződésekből eredő jogviták a sepsiszéki cirkálási jegyzőkönyvekben. In Flóra Ágnes – Pakó László (szerk.): *Közösségben közösségért. Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára*. Kolozsvár–Budapest, 2023. Erdélyi Múzeum-Egyesület – HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 291–305. p.

[8] *Sepsiszéki cirkálási jegyzőkönyvek (1679–1701)*. Bev. tan. köz. Rácz Balázs Viktor. Budapest, 2023. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) [SepsCirkJkv].

[9] MNL OL, Diplomatikai Levéltár 68 474. Idézi: Holub József: *Zala megye története a középkorban*. I. Pécs, 1929. Zala megye közönsége, 195. p.

tc.-ben bukkant fel.[10] Az ekkor formálódó gyakorlat egészen a 16. század második feléig stabilan rögzült mind a magyar, mind az erdélyi praxisban. Bár a részletszabályok esetenként módosultak, általánosságban elmondható, hogy ebben az időszakban a cirkálást tizenkét erre a célra kiválasztott esküdt végezte, akiknek titokban ki kellett nyomozniuk a bűnelkövetők nevét, és egy *regestum*ban összefoglalni azokat.[11] Erdélyben az ispán feladata volt az ilyen kiadott *(extradatus)* latrok neveit cédulákon eljuttatni a földesurakhoz, majd ha azok elmulasztották volna a felelősségre vonást, akkor végrehajtani a kiszabott büntetést. Az elítélt vagyonán az ispán, a földesúr és az elítélt családja változó arányban osztoztak.[12]

A 16. század második felétől a 17. század végéig az eljárás számos változáson ment keresztül. Ami a cirkáláson részt vevő személyek körét illeti, 1568-ban az országgyűlés a főispán, a főszolgabíró, négy esküdt és a jegyző kötelezettségévé tette a cirkálás lefolytatását.[13] Bár egy rövid ideig az alispán is vezethette az eljárást (1623–1639), ezután ismét a főispánnak vagy megbízottjának a jelenléte kívántatott annak lefolytatásához.[14] A főszolgabírók és a jegyző jelenléte később is általánosnak mondható, ellenben az alispán állandó közreműködése csak valószínűsíthető.[15] A Székelyföldön az eljárást a fő- és az alkirálybíró egyaránt vezethette.[16] A kijelölt esküdtek száma a 17. században nagy változatosságot

[10] MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. I–XXI.* I. köt. Budapest, 1896–1900. Franklin-Társulat, 720–721. p. (A továbbiakban: CJH).

[11] CJH IV. 244–245. p. (1548:50. tc.); SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek.* I. köt. I–XXI. Budapest, 1876–1898. MTA Történelmi Bizottsága, 88. (1542. márc. 29.), 186. (1543. nov. 29.), 218–220. (1545. ápr. 24.), 391. (1551. dec.:28. tc.), 394–395. p. (1551. dec. 31.); II. köt. 342–343. p. (1568. jan. 6–13.) (Monumenta Hungariae Historica III. Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae I–XXI.) (A továbbiakban: EOE.); KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye.* I–V. II/1. Budapest, 1885–1904. M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága, 14. p. (Zemplén, 1556); IV/1. 57. p. (Trencsén, 1592) (Magyarországi Jogtörténeti Emlékek 1–5.) (A továbbiakban: CS.); KITONICH, Joannes: *Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae.* Leutschoviae, 1650. Typis Laurentii Breveri, 342. p. (Quaestio XXXII.)

[12] EOE I. 88. (1542. márc. 29.), 186–187. (1543. nov. 29.), 222–223. (1545. okt.:1. tc.), 225. p. (1545. nov. 1.); II. 106. (1558. szept. 29. – okt. 4.), 342. p. (1568. jan. 6–13.); III. 135–136. (1578. ápr–máj.:27. tc.), 154. p. (1580. nov.:5. tc.).

[13] EOE II. 342–343. p. (1568. jan. 6–13.).

[14] EOE VIII. 130. p. (1623. máj–jún.:11. tc.); IX. 267. (1631. jún–júl.:13. tc.), 280–281. (1632. máj.:1. tc.), 318. p. (1633. ápr–máj.:21. tc.); X. 224. p. (1639. máj.:20. tc.); *Approbatae constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum.* Claudiopoli, 1696. Nicolai Kis de Miszt-Tótfalu, 136. p. (III. 46. 2.) (A továbbiakban: AC.).

[15] MNL OL X 4567 Másolatok gyűjteménye, Szolnok-Doboka megye levéltára, Belső-Szolnok megye levéltára, Jegyzőkönyvek 921. doboz [X 4567 BSzvmJkv] No. 270, 358, 375, 389, 444.; *Torda vármegye jegyzőkönyvei.* I–II. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Dáné Veronka. Kolozsvár, 2009–2014. Erdélyi Múzeum-Egyesület, I. 48, 64, 113, 126, 137, 153, 290, 488, 561, 577. p.; II. 28. p. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1–2.) [TvmJkvf

[16] EOE III. 134–136. (1578. ápr–máj.:27. tc.), 368. p. (1589. okt.:7. tc.); SepsCirkJkv 51, 165, 277, 435. p.; Székely Nemzeti Múzeum [SZNM], 65886. Orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvek

mutatott, de a század végére négy főben látszik állandósulni.[17] Rajtuk kívül a fejedelmi birtokokon az uradalmi tisztviselők, a végvárak környékén pedig a várkapitányok is bekapcsolódtak az eljárásba.[18]

Ami a cirkálás helyszínét illeti, az Erdélyi Fejedelemségen belül háromféle gyakorlattal találkozunk. A Székelyföldön a cirkálók faluról falura jártak, és településenként vallatták ki a lakosságot képviselő számadókat (hét főt, köztük a bírót) az általuk ismert bűncselekményekről.[19] A vármegyékben (például Belső-Szolnokban és Dobokában) ezzel szemben legtöbbször néhány (4–6) szálláshelyet jelöltek ki a cirkálók számára, ahol a környékbeli települések számadóinak fel kellett őket keresniük.[20] A harmadik lehetőség szerint – amelyre eddig az egyetlen példát a Bihar vármegyei gyakorlat szolgáltatja – a falvak küldöttjeinek egy központi helyen (Váradon) kellett a cirkálók elé járulni.[21]

A cirkálás és a rögtönbíráskodás összevetése

A rögtönbíráskodás (statárium) meghatározására a 19. század óta számos kísérlet született a jogtudományban, amelyek közös eleme, hogy a statárium egy rendkívüli eljárást takar, amelyen rendkívüli anyagi jogi normák alapján történik a felelősségre vonás.[22] Bár a különböző szerzők számos további szemponton

(1689–1693) [65886.] fol. 87r., 102r. Köszönettel tartozom a Székely Nemzeti Múzeumnak, és különösen Boér Hunornak, a múzeum munkatársának, amiért a jegyzőkönyvet digitalizált formában rendelkezésemre bocsátották.

[17] MNL OL X 4567 BSzvmJkv No. 270, 358, 375, 389, 444.; SepsCirkJkv 51, 165, 277, 435. p.; SZNM 65886. fol. 87r., 102r.

[18] EOE II. 555. p. (1574. dec.:6. tc.); EOE III. 390. p. (1591. nov.:17. tc.); IV. 160. p. (1598. márc.:18. tc.); VI. 226–227. (1612. máj.:6. tc.), 254. p. (1612. nov.:2. tc.); XI. 55. p. (1649. jan–márc.:22. tc.).

[19] SepsCirkJkv 51–492. p.; SZNM 65886. fol. 87r–106v., 130r–142r.

[20] MNL OL X 4567 BSzvmJkv No. 375, 389, 444.; MNL Fejér Megyei Levéltára, IV. 75 Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Vathy József letéte (a továbbiakban IV. 75) 7. doboz; *Teleki Mihály levelezése.* I–VIII. Szerk. Gergely Sámuel. Budapest, 1905–1926. Magyar Történelmi Társulat, IV. 390. p.; VI. 582., 591–592. p. (A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki Család Oklevéltára) (A továbbiakban: TML.).

[21] MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, IV. 1/b. Bihar vármegye nemes közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok 1. doboz; EOE III. 119. (1577. ápr.:11. tc.).

[22] SZLEMENICS Pál: *Elementa juris criminalis Hungarici.* Posonii, 1817. Typis Haeredum Belnayanorum, 162–163. p.; VUCHETICH Mátyás: *Institutiones iuris criminalis Hungarici.* Budae, 1819. Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 533. p.; SZOKOLAY István: *Büntetőjogtan a' codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen biráink 's ügyvédeink számára.* Pest, 1848. Heckenast Gusztáv, 348. p.; PAULER Tivadar: Büntetőjogtan. I–II. Pest, 1869–1870. Pfeifer Ferdinánd, II. 494–495. p.; KAUTZ Gusztáv: *A magyar büntető jog és eljárás tankönyve különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire is.* Pest, 1873. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 523. p.; FAYER László: *A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala.* Budapest, 1905. Franklin-Társulat, 798. p.; FRIEDMANN Ernő: Rögtönbíráskodás. In MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon.* I–VI. Budapest,

keresztül próbálták meg a definíciót finomítani, pontosabbá tenni, e helyen feleslegesnek látszik két évszázad fogalomalkotási törekvéseinek részletekbe menő bemutatása. Jelen tanulmányban ezért a cirkálás és a rögtönbíráskodás jellemzőinek összevetésekor alapvetően Tóth J. Zoltán 2017-es művére fogok támaszkodni, amelyben Tóth J. a statáriális eljárás nyolc jellemzőjét különítette el.[23] Ezt az összevetés során egy további, kilencedik jellemzővel egészítem ki, amely Tóth J. felsorolásából ugyan hiányzik, de a rögtönbíráskodás szakirodalmában rendre felbukkan. Természetesen egy-egy ilyen összevetési szempont esetén a jegyzetben azt is jelzem, hogy mely további szerzők tekintették azt a statáriális eljárás jellemzőjének.

A Tóth J. által említett első jellemző, vagyis az, hogy az eljárás elrendelése vagy kihirdetése végrehajtási szintű jogszabállyal történik általános törvényi felhatalmazás alapján,[24] a kora újkori jogforrási rendszer viszonyai között csak bizonyos korlátok között értelmezhető. Az Erdélyi Fejedelemségben a 16. században az országgyűlés meglehetősen gyakran rendelkezett külön törvénycikkben a cirkálás megtartásáról, s az 1560–1580-as években majdnem minden évből ismerünk ilyen tartalmú határozatot.[25] Az 1623. máj–jún.:11. tc. félévenkénti, az 1638. ápr–máj.:13. tc. évenkénti, az 1640. ápr–máj.:10. tc. pedig két- vagy háromévenkénti cirkálást írt elő a törvényhatóságok számára, majd az 1653-ban jóváhagyott *Approbatae Constitutiones* is a nagyjából háromévenkénti cirkálási kötelezettséget rögzítette.[26] Ez a rendelkezés tükröződik a 17. század második felének gyakorlatában, amikor is Erdélyben a cirkálás megtartásának gyakorisága a kor viszonyaihoz képest valóban meglepő szabályszerűséget mutatott. A fellelhető adatok alapján hozzávetőlegesen háromévente (két-négyévente) cirkáltak Torda vármegyében (1668, 1670, 1672,

1898–1907. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, VI. 251. p.; Finkey Ferenc: *A magyar büntető eljárás tankönyve.* Budapest, 1908. Pólitzer-féle Könyvkiadóvállalat 572. p.; Nagy 1927. 12. p.; Berend Béla: A statárium. *Jogtudományi Közlöny*, 1931. 25. sz. 216. p.; Heller Erik: *A magyar büntetőjog általános tanai.* Budapest, 1945. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 392. p.; Sík 1964. 185. p.; Szabóné Nagy Teréz: Rendkívüli büntető eljárások. In Szabó Imre (szerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia.* I–II. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, I. 552. p.; Pomogyi 2008. 1034. p.; Bató 2012. 52. p.; Tóth J. 2017. 143–144. p.

[23] Tóth J. 2017. 143–144. p.; Tóth J. Zoltán: Statáriális rendelkezések Magyarországon az I. világháború idején. *Jogelméleti Szemle*, 2019. 1. sz. 223. p.

[24] Tóth J. 2017. 143–144. p.; Tóth J. 2019. 223. p. Lásd még Tóth Árpád: A statárium és az ostromállapot szabályozása 1848-tól a kiegyezésig. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 1982. 29. Tom. 3. p.; Bató 2012. 52. p.

[25] EOE I. 88–89, 186–187, 394–395. p.; II. 341–342, 363–365, 377, 534, 562, 572. p.; III. 119, 134–136, 140, 144, 154, 170, 181–182, 203–204, 221–222, 227–228, 231–232, 234–235, 242–243, 246, 368. p.

[26] EOE VIII. 129–130. p.; X. 141, 281. p.; AC 136. p. (III. 46. 1.), 142–143. p. (III. 47. 3.).

1675, 1677),[27] Doboka vármegyében (1668, 1670, 1674),[28] Belső-Szolnok vármegyében (1666, 1669, 1674, 1680),[29] Kézdiszékben (1676, 1679),[30] Sepsiszékben (1690, 1693)[31] és Orbaiszékben (1690, 1693).[32] Való igaz, hogy az egyes vármegyék közgyűlésein szintén rendelkeztek a cirkálásról, hiszen kijelölték az azt végző személyeket, meghatározták a cirkálók útvonalát, és gondoskodtak az ellátásukról, tehát magának a cirkálásnak a kihirdetése ezekben az években már nem törvényben, hanem kvázi „végrehajtási szintű jogszabályban" történt. Ennek alapjául azonban nem egy „általános törvényi felhatalmazás" szolgált, amely a cirkálás alkalmazhatóságát egyszerűen elviekben megengedte bizonyos feltételek teljesülése esetén, hanem a vármegyék egy kifejezetten konkrét, törvényben előírt kötelezettségüknek tettek ezzel eleget időről időre. A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy az *Approbatae Constitutiones* lehetővé tette azt is, hogy a körülbelül hároméves időszakok között is élhessenek a törvényhatóságok a cirkálás eszközével „ha valami rendkívül való ok interveniálna" (tehát ha a gonosztevők annyira elszaporodtak volna). Ez a rendszer már megfelelne ugyan a Tóth J. által meghatározott szempontnak, ez azonban egyrészt csupán a kivétel volt (főszabály szerint az eljárást szabályos időközönként kellett lefolytatni), másrészt ilyenre a 17. század második feléből nem ismerünk egyetlen példát sem. A statáriális eljárás ezen jellemzője tehát úgy tűnik, hogy nem állja meg a helyét a cirkálással kapcsolatban, de azt ismételten hangsúlyozni kell, hogy ez a szempont a kora újkorra vonatkoztatva több értelmezési nehézségbe is ütközik.

A következő – és egyben az egyik legfontosabb – szempont szerint a statárium bevezetésének feltétele a törvényben meghatározott valamilyen *extra ordinem* állapot bekövetkezése kell, hogy legyen. Tóth J. Zoltán pedig kifejezetten a kora újkori cirkálással kapcsolatban külön nevesítette is a háborús helyzetet mint ilyen rendellenes állapotot.[33] Annak ellenére, hogy a fentebb idézett részlet szerint „rendkívül való okból" kifolyólag kivételesen elrendelhető volt a cirkálás Erdélyben, az *Approbatae*-ben is lefektetett főszabály mégis éppen ennek ellenkezőjére utalt, vagyis arra, hogy a cirkálás *extra ordinem* állapot („háborúság vagy valami egyéb derekas dolgok") esetén éppen hogy

[27] TvmJkv II. 60, 109, 136, 186, 232. p.

[28] TML IV. 390–391. p.; V. 22–23. p.; VI. 582, 591–592. p.

[29] Az 1677 körül esedékes cirkálásra Béldi Pál főispán hűtlenségi pere miatt nem került sor. MNL OL X 4567 BSzvmJkv No. 358–359, 375, 389–390, 444–445.

[30] MNL OL P 1217 Magánlevéltárak, Nagyváradi Horváth család (A továbbiakban: P 1217) 1. fol. 32.

[31] SepsCirkJkv 124–276. p.

[32] SZNM 65886. fol. 87r–106v., 130r–142r.

[33] Tóth J. 2017. 144. p.; Tóth J. 2019. 223. p. Lásd még: Szlemenics 1817. 162. p.; Vuchetich 1819. 533. p.; Pauler 1869–1870. II. 495–496. p.; Fayer 1905. 798. p.; Finkey 1908. 572. p.; Kádár 1957. 52. p.; Sík 1964. 184. p.; Tóth 1982. 3. p.; Pomogyi 2008. 1034. p.; Bató 2012. 52. p.

elmaradhatott.[34] Erre konkrét példát is ismerünk, ugyanis az 1657–1660 közötti uralmi válság idején, amikor a közbiztonság a török–tatár támadás, illetve a kibontakozó polgárháborús állapotok miatt rendkívüli módon megromlott, az 1659. máj–jún.:4. tc. kifejezetten a cirkálás elmaradásáról tájékoztat minket („hogy generalis circálás lehessen, annak módját nem látjuk").[35] Béldi Pál Belső-Szolnok vármegyei főispán hűtlenségi pere, mint rendkívüli helyzet szintén ellehetetlenítette az egyébként 1677 körül esedékes cirkálást a vármegyében, hiszen főispánként az ő feladata lett volna az eljárás lefolytatása, vagy a nevében eljáró megbízottjának kinevezése.[36] Máramaros vármegye közgyűlésének pedig 1643-ban külön határozatot kellett hoznia arról, hogy a tisztviselők kivételesen a készülő hadjárat miatt se hagyják félbe a cirkálást.[37] Ez utóbbival kapcsolatban azonban megjegyzendő, hogy erre sem azért került sor, mert a háború a közbiztonság romlásához vezetett volna, és esetleg ezért lett volna még nagyobb szükség a cirkálás folytatására, hanem éppen azért, mert a hadakozás nem volt hatással a cirkálók munkájára, hiszen a harmincéves háború hadmozdulatai az országhatáron kívül folytak. Főszabály szerint tehát a cirkálás szabályos időközönként történt, és éppen akkor, amikor rendkívüli állapot nem állt fenn. Bethlen Miklós kancellár plasztikusan fogalmazta meg, hogy „békességes üdőben szokott" a cirkálás elrendelésre kerülni.[38] Belső-Szolnok vármegye jegyzőkönyvében az 1680. évnél pedig azt olvashatjuk, hogy azért tartanak cirkálást éppen ekkor, mert „Isten őfelsége arra való alkalmatosságot [értsd: nyugodt, rendezett körülményeket] szolgáltatott".[39] Az egyetlen olyan *extra ordinem* állapot tehát, amikor kivételesen elrendelhető volt a cirkálás, az a gonosztevők egyébként békés időben történő elszaporodása egy-egy területen.

Tóth J. listájának harmadik pontja szerint a statárium elsődleges célja a generális prevenció, amelynek kizárólagos eszköze az elrettentés, tehát a bűncselekmények elszaporodása vagy az attól való félelem esetén rendelték el azt.[40] Bár a 16. században a törvények folyamatosan utaltak a bűncselekmények elszaporodására a cirkálás kapcsán – amely, mint láthattuk, kivételes esetben a

[34] AC 136. p. (III. 46. 1.).
[35] EOE XII. 296. p.
[36] MNL OL X 4567 BSzvmJkv No. 444–445.
[37] CS III. 103. p.
[38] *Bethlen Miklós önéletírása*. I–II. S. a. r. V. Windisch Éva. Budapest, 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó, II. 77. p. (A továbbiakban: Bethlen.)
[39] MNL OL X 4567 BSzvmJkv No. 444–445.
[40] Tóth J. 2017. 144. p.; Tóth J. 2019. 223. p. Lásd még: Szlemenics 1817. 163. p.; Vuchetich 1819. 533. p.; Szokolay 1848. 350. p.; Nagy 1927. 25. p.; Berend 1931. 216. p.; Sík 1964. 184. p.; Tóth 1982. 3. p.; Bató 2012. 52. p.; Koncz Ibolya Katalin: A koraújkori német területek egyik jogi eszköze: az inkvizitórius eljárás és a boszorkányperek kapcsolata. *Miskolci Jogi Szemle*, 2015. 2. sz. 17. p.

17. század második felében is szolgálhatott a cirkálás rendkívüli elrendelésének hivatkozási alapjául –, az ennek a szempontnak való megfeleltetés is sántít. A cirkálás során a generális prevenció mellett már a 16. században megjelent célként a sértett fél reparációja is, például, ha többen loptak egy juhot vagy egy kaptár méhet, akkor mindegyik elkövető köteles volt megtéríteni a juh értékét a károsultnak. Ugyanígy jártak el egy süveg szőlőnél kisebb mennyiségű szőlő ellopása esetén már egyetlen tettesnél is.[41] A 17. században a reparáció még hangsúlyosabbá vált, hiszen 1646-ban már arról rendelkezett az országgyűlés, hogy az elfogott lator vagyonából először a sértett kárát kellett megtéríteni, a cirkálók járandóságát és a kiszabott bírságot csak ezután lehetett beszedni.[42] Ez a gyakorlat a jogalkalmazásban is tetten érhető. A Kolozs vármegyei cirkáláson például 1684-ben egy két ökör ellopásáért elítélt zsellért a károk megtérítésére is kötelezték a büntetésként kiszabott testcsonkítás mellett.[43] Az 1690–1701 közötti időszakból fennmaradt sepsiszéki és orbaiszéki cirkálási jegyzőkönyvek szintén a kártérítés kitüntetett szerepéről tanúskodnak, hiszen nem csupán a számtalan mezei károkozással kapcsolatos ügyben merült fel az okozott kár megtérítésének igénye, hanem a különböző bűncselekmények elkövetése során történt károkozás kapcsán is. A sértettnek (károsultnak) ti. lehetősége volt arra a cirkálási eljárás során a 17. század végi Székelyföldön, hogy a ma hatályos büntetőeljárási szabályokhoz hasonlóan kvázi „polgári jogi igényt" is érvényesítsen, azaz lopás esetén a büntetés kiszabása mellett az ellopott dolgot vagy annak értékét is követelje az elkövetőtől. Egy 1693-as ügyben például a sértett a házába való behatolásért és a lopásért való felelősségre vonás mellett az ellopott bor értékét is követelte: „[Az elkövető a] köröspataki udvarházamból bort hordott el az disturbiumban. Potentián az udvarházamra menésért, az bor elhordásért similiter. Károm is facit flor. 40, ezeken convincáltatni kévánom." Ugyanekkor egy másik sértett a rablás elkövetőjétől nem csak az eltulajdonított marha értékét, hanem a munkaképtelenség miatt elmaradt hasznát is követelte a büntetőjogi felelősségre vonáson túl: „[Az elkövető] az ország útján több complex társaival rám támadott, kiért in emenda capitison, magamat megvert, vágott azért potentián, az földön is vert, vágott azért is külön potentián. Karombeli fogyatkozásomat nem akartam volna pro flor. 50. Fájdalmát, dolgom múlását pro flor. 50. Az ökröket elvitte, azért külön potentián, az ökröknek böcsűin, valora flor. 100, ezeken convincáltatni kévánom."[44]

[41] EOE I. 394–395. p. (1552).
[42] EOE X. 438–439. p. (1646. márc.:2. tc.); AC 142–143. p. (III. 47. 3.).
[43] MNL OL E 179 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Hegyesi et Viski [E 179] 1681–1690 No. 5.
[44] SepsCirkJkv 248–249. p.

A negyedik ismertetőjegy az eljárási garanciák hiánya, illetve fogyatékossága, például a törvényes vád, a védelemhez való jog, illetve a jogorvoslati lehetőség hiánya.[45] A láthatóan modern jogállami követelményekből kiinduló szempont szintén nehézkesen értelmezhető a 16–17. századi büntetőeljárás rendszerében. A kor viszonyainak megfelelő „törvényes vádról" azonban teljes joggal beszélhetünk a cirkálás kapcsán, hiszen egyrészt elkülönült ügyészi szervezet híján természetes volt, hogy a cirkálás mint hivatalból induló büntetőeljárás során a vádat maguk a cirkálók képviselték. Másrészt a székelyföldi cirkálási jegyzőkönyvek tanúságai alapján a cirkálók előtt a sértett magánvádja alapján is indulhatott peres eljárás.[46] Ugyanezen jegyzőkönyvekből derül ki az is, hogy ez utóbbi magánvádra induló ügyekben a vádlottakat szinte kivétel nélkül ügyvédek képviselték,[47] igaz, a közösség számadói által kiadott bűnelkövetők vélhetően valóban nem védekezhettek érdemben, ha a szükséges számú terhelő vallomás (hét darab) rendelkezésre állt.[48] Ami a jogorvoslati lehetőséget illeti, a földesurakat már a 16. században sem kötelezték a kiadott jobbágyaikat megbüntetésére, hanem ki is állhattak mellettük, s ebben az esetben az ügy a vármegyei törvényszék *(sedria)* elé kerülhetett, sőt, ha a földesúr kiegyezett a sértett féllel, akkor a büntetés is mellőzhető volt. Erre vonatkozóan nem csupán a törvényi felhatalmazást ismerjük, hanem konkrét példákat is Közép-Szolnok, Kolozs és Torda vármegyékből.[49] Mindezek tehát szintén ellentmondani látszanak a cirkálás statáriális jellegének.

Az eljárás gyorsasága[50] mint ötödik jellemző az első, amely nagy vonalakban megállja a helyét a cirkálással kapcsolatban. Bánffy Dénes dobokai főispán Teleki Mihálynak írt levelei szerint az eljárást gyakorlatilag egy-egy hét alatt tervezte elvégezni mind 1668-ban, mind 1674-ben,[51] a sokkal tágabb feladatkörrel rendelkező székelyföldi cirkálásokra azonban ez a jellemző sem illik rá igazán. Volt ugyan olyan év, amikor az egész törvényhatóság területét bejáró cirkálás csak néhány hétig tartott, de arra is akadt példa, hogy az eljárás két-három hónapig is elhúzódott.[52] Pusztán az eljárás sebességétől ugyanakkor még a vármegyékben sem tekinthető a cirkálás statáriális jellegűnek.

[45] Tóth J. 2017. 144. p.; Tóth J. 2019. 223. p.; Lásd még: Szlemenics 1817. 162. p.; Vuchetich 1819. 533. p.; Finkey 1908. 572. p.; Nagy 1927. 12. p.; Sík 1964. 184. p.; Pomogyi 2008. 1034. p.; Bató 2012. 53. p.

[46] SepsCirkJkv 51–492. p.; SZNM 65886. fol. 87r–106v., 130r–142r.

[47] SepsCirkJkv 51–492. p.; SZNM 65886. fol. 87r–106v., 130r–142r.

[48] EOE II. 341–342. p. (1568. jan. 6–13.).

[49] MNL OL X 4556 Másolatok gyűjteménye, Szilágy megye levéltára, Közép-Szolnok megye levéltára, Közgyűlési jegyzőkönyvek 138. doboz [X 4556 KSzvmJkv] No. 6–8.; MNL OL E 179 1681–1690 No. 5.; TvmJkv I. 71, 153. p.

[50] Tóth J. 2017. 144. p.; Tóth J. 2019. 223. p. Lásd még: Szlemenics 1817. 162. p.; Vuchetich 1819. 533. p.; Szokolay 1848. 350. p.; Fayer 1905. 798. p.; Friedmann 1907. 251. p.; Finkey 1908. 572. p.; Nagy 1927. 12. p.; Berend 1931. 216. p.; Sík 1964. 184. p.; Pomogyi 2008. 1034. p.; Bató 2012. 52. p.

[51] TML IV. 390–391. p.; VI. 582, 591–592. p.

A hatodik ismérv, az egyfokú eljárás[53] alapvetően szintén jellemzi a cirkálást, mivel azonban láthatóan a jogorvoslati lehetőség bizonyos keretek között adott volt, s az ügy átkerülhetett a vármegyei törvényszéki eljárás kebelébe, ezért a cirkálás ennek a szempontnak is csak részben felel meg.

Szintén a cirkálás statáriális jellegét cáfolja, hogy az a hetedik Tóth J. által említett jellegzetességgel sem rendelkezik. E szerint a rögtönítélő bíróságok ítélete rendszerint vagy halálos ítélet, vagy a vádlott felmentése kellett, hogy legyen.[54] Természetesen voltak olyan bűncselekmények, amelyeket az akkori felfogás szerint a társadalomra való fokozott veszélyességük okán általában halálbüntetéssel toroltak meg (mint például a gyilkosság, gyújtogatás, parázsnaság, házasságtörés, bűbájosság, istenkáromlás, szodómia). Ezeket nemcsak országgyűlési törvény, hanem például Torda vármegye 1609. évi és Máramaros vármegye 1638. évi statútuma is halálbüntetéssel rendelte büntetni,[55] s a kutatás által eddig egyáltalán nem ismert, Közép-Szolnok vármegyéből fennmaradt cirkálási *regestrum* tanúsága szerint ezt a szankciót a gyakorlatban alkalmazták is.[56] Ugyanakkor a cirkálásokon már a 16. században sem hoztak mindig halálos ítéletet. Az említett példákon (a több tettes által ellopott egy juh vagy egy kaptár méh, illetve az egy süvegnél kevesebb szőlő ellopása) mellett ugyanígy nem volt halálbüntetéssel fenyegetett cselekmény a tyúk, vetemény, gyümölcs vagy egy negyven dénárnál kisebb értékű juh egyetlen tettes által történő ellopása sem.[57] Az 1574. dec.:7. tc. még jobban konkretizálta a lopás bűncselekmény szankcióját: halálbüntetést csak akkor szabtak ki, ha az ellopott dolog értéke meghaladta a száz dénárt, vagyis az egy magyar forintot, sőt, ha valaki másodszor és harmadszor is lopott, csak akkor ítélték halála, ha az eddigi lopásai értéke összesen elérte ezt az említett száz dénárt.[58] A helyzet a 17. században sem változott sokat, de előtérbe került a tolvajok megbélyegzésének gyakorlata

[52] Sepsiszékben 1690. május 31-től július 8-ig, 1693. november 3-tól 1694. január 19-ig, 1701. január 7-től április 19-ig, Orbaiszékben 1690. június 8-tól június 29-ig és 1693. november 3-tól december 12-ig tartott a cirkálás, Kézdiszékben pedig 1690-ben június–július hónapok folyamán folyt le az eljárás. SepsCirkJkv 51–492. p.; SZNM fol. 87r–142r.; Arhivele Naţionale ale României Direcţia Judeţeană Covasna [ANR Covasna], Fond 8. Scaunul Trei Scaune [Fond 8.] 1690 Nr. 3. fol. 1v., 4r.

[53] Tóth J. 2017. 144. p.; Tóth J. 2019. 223. p. Lásd még: Pauler 1870. 502. p.; Friedmann 1907. 251. p.; Nagy 1927. 14. p.; Sík 1964. 185. p.

[54] Tóth J. 2017. 144. p.; Tóth J. 2019. 223. p.; Lásd még: Szlemenics 1817. 163. p.; Pauler 1870. 496. p.; Fayer 1905. 798. p.; Friedmann 1907. 251. p.; Finkey 1908. 572. p.; Nagy 1927. 13. p.; Berend 1931. 216. p.; Sík 1964. 185. p.; Pomogyi 2008. 1034. p.

[55] TvmJkv I. 71. p.; CS III. 88. p.

[56] MNL OL X 4556 KSzvmJkv No. 67–70.

[57] EOE I. 394–395. p. (1552).

[58] EOE II. 555. p. (1574. dec.:7. tc.).

(3 forintot meghaladó értékben történt lopás esetén).[59] Máramaros vármegye említett statútuma szintén rendelkezett a „kisebb vétkek" elkövetőinek enyhébb büntetéséről,[60] a Belső-Szolnok vármegyei cirkálóknak szóló 1680. évi utasítás pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a hamis mértékkel mérőket „gyengédebben" kell büntetni, „mert igen szegény az ember". Az utasítás tehát az egyébként is csak bírsággal sújtott bűncselekmény szankcionálásakor még csekélyebb bírságtételt rendelt kiszabni.[61] A székelyföldi cirkálási jegyzőkönyvek vizsgálata alapján szintén a halálbüntetés visszaszorulására lehet következtetni, hiszen Sepsiszékben például 1690-ben, 1693–1694-ban és 1701-ben csak néhány alkalommal lehet találkozni vele.[62] Ehelyett ezen a vidéken is a pénzbüntetés jelentőségének növekedése tapasztalható. A cirkálásból befolyt bevételek a 17. század végén és a 18. század elején már a központi költségvetés szempontjából is számottevő összeget jelentettek, hiszen az 1701-ben minden vármegyében és székben elrendelt cirkálás bevételét Bethlen Miklós szerint legalább 30-40 ezer forintra – míg mások szerint 80 ezer forintra – rúgott, csak a dohányzókat és a verébfejeket be nem adókat sújtó bírságnak köszönhetően.[63]

A Tóth J. által felsorolt utolsó kritérium, az ítélet azonnali vagy kvázi azonnali végrehajtása[64] valóban jellemző ugyan a cirkálásra, de ez inkább az eljárás gyors lefolytatásával áll összefüggésben, hiszen nagyjából egy hét és egy hónap közötti időtartamon belül a cirkálók az adott közigazgatási egység egészében lefolytatták a teljes ügymenetet. A halálbüntetés csökkenő jelentősége miatt pedig a bírságok beszedése esetében az azonnali végrehajtás nem tűnik kifejezetten kegyetlen vagy elrettentőnek ható eljárásnak.

Végül Tóth J. nyolc szempontján kívül az a megfigyelés is gyakran visszaköszön a szakirodalomban, miszerint a statáriális törvényszékek joghatósága mindig pontosan meghatározott bűncselekményekre vonatkozik, mégpedig legtöbbször az állam ellen elkövetett cselekményekre (pl. felségsértés), valamint az erőszakos vagy közveszélyt okozó cselekményekre (pl. gyilkosság, rablás, gyújtogatás).[65] Jóllehet, a cirkálást elrendelő erdélyi törvények nem nyújtanak a cirkálás során kivizsgálandó cselekményekről taxatív listát, a példálózó jellegű felsorolásokból mégis többé-kevésbé összeállítható az ún. nyilvános bűnelkövetők *(publici malefactores)* által elkövetett cselekmények

[59] EOE XI. 121. p. (1651. febr–márc.:3. tc.).
[60] CS III. 89. p.
[61] Belső-Szolnokmegyei czirkáló bírák utasítása. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1898. 468. p. (16. pont).
[62] SepsCirkJkv 163. (1690), 255. (1693), 408. p. (1701).
[63] Bethlen II. 77. p.
[64] Tóth J. 2017. 144. p.; Tóth J. 2019. 223. p.; Lásd még: Pauler 1870. 495–497. p.; Fayer 1905. 798. p.; Friedmann 1907. 251. p.; Finkey 1908. 572. p.
[65] Pauler 1870. 495–497. p.; Fayer 1905. 798. p.; Friedmann 1907. 251. p.; Finkey 1908. 572. p.; Nagy 1927. 12. p.; Sík 1964. 182–184. p.; Pomogyi 2008. 1034. p.; Bató 2012. 52. p.

köre (gyilkosság, lopás, rablás, gyújtogatás, gyújtogatással fenyegetés, hamispénz-verés és -használat, házasságtörés, paráznaság, bigámia, méregkeverés, boszorkányság).[66] A néhány korszakspecifikus bűncselekményt leszámítva ez a lista szemmel láthatóan hasonlít a rögtönbíráskodás hatáskörébe vont ügyek sorához. Az erdélyi törvények továbbá gyakran utalnak az ezekhez hasonló cselekmények üldözésének szükségességére is, amely hasonló jelleg megítélését a szakirodalom az eljáró bíró autonómiájának tekintette.[67] A 17. század második feléből azonban ismerünk két listát (az egyik 1652-ből Aranyosszékből való, a másik pedig az 1691–1701 közötti időszakból), amelyek a cirkálók által a lakosság vallatása során alkalmazott kérdőpontokat tartalmazták. Ezek alapján a cirkálók olyan cselekmények elkövetői után is nyomoztak, mint az orvvadászat, a szitkozódás, a dohányzás, az ünnepnapi és vasárnapi munkavégzés, valamint azt is ki kellett deríteniük, hogy ki fogyasztott alkoholt prédikáció előtt, a jobbágyok közül ki viselt nyestbőr süveget vagy posztóból készült köpenyt, vagy végrehajtották-e a verebek elrendelt leölését.[68] Ezek a cselekmények a nyilvános bűnelkövetők üldözéséről szóló törvényekben megjelenőktől eltérően már látványosan kilógnak a rögtönbíráskodás hatáskörébe jellemzően tartozó állam elleni, közveszélyt okozó vagy erőszakos bűncselekmények köréből. Emellett talán még hangsúlyosabban mond ellent az erdélyi cirkálás statáriális jellegének a székelyföldi gyakorlat, ahol a cirkálók joghatósága túlmutatott a büntetőügyeken, és rengeteg olyan ügyben is eljártak, amelyek például a szerződésszegés, a szerződésen kívüli károkozás vagy örökösödési ügyek körébe tartoztak.[69] Tulajdonképpen csak olyan ingatlan nem lehetett a cirkálás előtti peres eljárás tárgya a Székelyföldön, amely ősi jószágnak számított,[70] amelyet adásvétellel szereztek meg,[71] vagy amelyet elbirtokoltak (tehát mindazok, amelyekben „örökjog forgott").[72]

[66] A teljesség igénye nélkül: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve.* Budapest, 1894. Magyar Tudományos Akadémia, 297–298, 312. p. (III. rész 20. és 32. cím) (A továbbiakban: HK); EOE I. 88–89, 186–187, 297, 391, 394–395, 411, 494–495, 543. p.; II. 92, 219, 226, 341–342, 500–502, 555. p.; III: 221–222. p.; VI. 413. p.; VII. 513–516. p.
[67] Mezey Barna: A Hármaskönyv büntetőjoga. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 4. sz.–2015. 1. sz. 73–74. p.
[68] Pál-Antal 2002. 98–99. p.; Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe.* I–II. Ford. Szabó György. Bukarest–Kolozsvár, 1999. Kriterion Könyvkiadó, I. 572–577. p.
[69] *Székely Oklevéltár. Új Sorozat.* I–VIII. Szerk. Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga. Bukarest–Budapest–Kolozsvár–Marosvásárhely, 1983–2006. Erdélyi Múzeum-Egyesület, III. 35–36, 38. p.; SepsCirkJkv 134, 145, 148–150, 152–153, 161, 163, 231, 233, 237, 245–246, 253–254, 271–272, 275, 361–362, 402, 404, 406–407, 425–426. p.; SZNM 65886. fol. 106r., 131r–132r., 137r., 138v–139r., 140v.; ANR Covasna Fond 8. 1690 Nr. 3. fol. 2v., 3v., 7r.; MNL OL P 1217 1. fol. 32.
[70] SepsCirkJkv 126, 132. p.
[71] SepsCirkJkv 151, 231, 233, 389. p.
[72] SepsCirkJkv 133. p.

Összegzés

A fentiek alapján elmondható, hogy az erdélyi és a partiumi vármegyékben a cirkálás a büntetőeljárás hivatalból induló, egyik lehetséges rendes formája volt, amely a vármegyei törvényszékekkel párhuzamosan működött, és a közrend fenntartását biztosította azáltal, hogy az eljárás során a vármegye közgyűlése által kijelölt személyek a vármegye lakosságától felvett vallomások révén a tudomásukra jutott bűncselekmények elkövetőit meghatározott időközönként felelősségre vonták ugyanazon anyagi jogi szabályok szerint, amelyeket a vármegyei törvényszékeken alkalmaztak. Annak ellenére tehát, hogy az erdélyi cirkálás egy gyorsan lefolytatott és az ítéletet azonnal végrehajtó büntetőeljárás volt, a statáriális eljárás más lényegi ismérveivel – így különösen a főszabály szerinti rendkívüli viszonyok közötti elrendelhetőséggel, a hangsúlyos prevenciós célzattal és a halálbüntetés elsődlegességével – nem rendelkezett, így véleményem szerint a szakirodalom jelenlegi konszenzusával ellentétben egyáltalán nem tekinthető sem rendkívüli, sem statáriális jellegű eljárásnak. Sőt, a Székelyföldön a cirkálás nem csupán statáriális eljárásnak nem nevezhető, de a kétségtelenül továbbra is meghatározó büntetőeljárási jelleg mellett joghatóságának tárgya sem korlátozódott csupán a büntetőügyekre. Ennek megfelelően úgy gondolom, hogy a rögtönbíráskodás hazai megjelenése és fejlődése sem a cirkálás intézményéből kiindulva érthető meg elsősorban, hanem sokkal inkább a 18–19. századi európai és regionális párhuzamokkal összhangban vizsgálandó.

Beke-Martos Judit*

FÜGGETLENSÉG

Modellkövetés és megújulás nemzetközi és magyar kontextusban

Az amerikaiak kezdték, majd jöttek a franciák, a svédek, a norvégok, a hollandok, a belgák, a németek, az osztrákok és a magyarok – és mindezt a 18. század utolsó harmadától a 19. század közepéig. Nem mind jártak sikerrel, voltak, akik többször is próbálkoztak. Az amerikaiak, a norvégok és a belgák nemcsak függetlenségüket vívták ki, hanem közvetlen azt követően, illetve annak részeként olyan alkotmányokat írtak és fogadtak el, amelyek a mai napig hatályban vannak, és államaik jogi alapjaként szolgálnak. Érdemes tehát megvizsgálni ezt a három nyugati példát, majd röviden elgondolkodni azon, hogy 1848–1849-ben a magyarok vajon mikor és milyen mértékben hagyták magukat sikeres elődeik által befolyásolni.

Az amerikai függetlenség, konföderáció és unió

Az észak-amerikai kontinens keleti partvidékének benépesítése – a 15. század végére datálható felfedezését követően – elsősorban a 16. és a 17. század folyamán zajlott le. Az európai anyaországból, az Angol Királyságból sorra vándoroltak ki elsősorban azok, akik egy jobb jövőt, saját földtulajdont és vallásgyakorlási szabadságot kerestek.[1] Az Újvilágban pedig egymás után alakultak ki a kolóniák, az anyaországtól továbbra is függő viszonyban lévő, mégis területileg önálló egységek, az adott kolónia berendezkedésétől függően többnyire az angol király által kinevezett kormányzóval az élen, később pedig

* Beke-Martos Judit PhD, Zentrum für Internationales Ruhr-Universität Bochum Jogi Kar, ORCID ID: 0000-0003-2373-8529

[1] FRIEDMAN, Lawrence M.: *A history of American Law*, 3rd. Ed., New York, 2007. Touchstone Books published by Simon & Schuster, 4. p.

saját alkotmányos dokumentummal, mely a közjogi berendezkedés alapjául szolgált.[2] A kolóniák számos ponton kapcsolódtak az anyaországhoz, és tulajdonképpen függtek is tőle. Az ebből fakadó nehézségeket később pontokba szedve sorolták fel az amerikaiak, mint függetlenedésük okait. Az 1776. július 4-én kiadott Függetlenségi nyilatkozat a bevezető két bekezdést és a záró három bekezdést leszámítva egy egyszerű lista, mely felsorolja azon sérelmeket, amelyeket az amerikaiak már – saját bevallásuk szerint – számtalanszor az uralkodó tudomására hoztak, de arra megoldást, abban segítséget nem kaptak, így nem láttak más megoldást, mint az angol uralkodótól és az anyaországtól való elszakadást.[3] A Függetlenségi nyilatkozat alkotmányjogi jelentősége – miután a legelső sorban amerikai államoknak nevezik magukat – az utolsó bekezdésben van, ahol az aláírók kijelentik, hogy kolóniák helyett szabad és független államokká alakulnak, és mint ilyenek, az angol anyaországtól teljes mértékben függetlenednek.[4]

Az ilyen módon deklarált függetlenség azonban csak az első lépés volt. A frissen megalakult államok pontosan tudták, hogy az angol király a kinyilatkoztatott függetlenedésüket harc nélkül nem fogja elfogadni, ahogy azzal is tisztában voltak, hogy egyedülálló államokként nem tudnak helytállni sem az angol, sem más európai haderővel szemben. Ezért tehát valamilyen együttműködésre volt szükségük, legalább a külügy és a hadügy terén. Politikai együttműködés már 1774 óta létezett a kolóniák között, hiszen akkor ült össze az első Kontinentális Kongresszus. Ennek folytatásaként ülésezett a második Kontinentális Kongresszus, amikor a Függetlenségi nyilatkozatot megfogalmazták és elfogadták, sőt ez a grémium adott megbízást[5] arra is, hogy kialakítsanak valamilyen más, talán szervezettebb együttműködést a kolóniák, majd 1776. július 4-ét követően az államok között. A munka eredménye az Amerikai Egyesült Államok első alkotmánya, a Konföderációs cikkelyek lett, ami egy konföderációt, azon belül is, ahogy a dokumentum 3. cikkelye nevezte, „szoros baráti köteléket" hozott létre az államok között.[6] A megfelelő

[2] Feerick, John D.: *From Failing Hands – The Story of Presidential Succession*. New York, 1965. Fordham University Press, 24–25. p.; Remini, Robert V.: *The House – The History of the House of Representatives*. New York, 2007. Smithsonian Books, 1–4. p.

[3] Declaration of Independence. In Hall, Kermit L. – Finkelman, Paul – Ely, James W. Jr.: *American Legal History – Cases and Materials*. 4th Ed. New York/Oxford, 2011. Oxford University Press, 91–94. p.

[4] „...solemnly publish and declare, That these United Colonies are, and of Right ought to be Free and Independent States". In Hall et al. 2011. 93. p.

[5] Bővebben lásd Beke-Martos, Judit: „Inestimable to Them and Formidable to Tyrants Only". In Komáromi László – Pállinger Zoltán Tibor (szerk.): *Good Governance – Enhancing Representation*. Budapest, 2016. Pázmány Press, 53–54. p.

[6] The Articles of Confederation, Article III. In Kammen, Michael (szerk.): *The Origins of the American Constitution – A Documentary History*. New York, 1986. Penguin Books, 10. p.

kompromisszum megtalálása azért is volt olyan nehéz, mert a függetlenségüket éppen deklaráló államok féltek szuverenitásukból föladni, még akkor is, ha ezt nem a tengerentúli anyaország koronás államfője, hanem egy hazai, a többi állammal egyenlő együttműködés javára tették. A Konföderáció sok sebből vérzett, és még mielőtt végső ratifikálásra került volna – mivel az 1777-ben készült dokumentum valamennyi állam tagállami beleegyezését előírta a hatálybalépéshez, így az 1781-ig elhúzódott – megkezdődött a lobbi egy újabb grémium megbízására, amely kijavíthatná a Konföderációs cikkelyek hibáit, és megfelelően módosíthatná azt.[7]

A Konföderáció Kongresszusa végül 1787. február 21-én[8] megbízást adott egy alkotmányozó gyűlés összehívására, mely ugyanazon év májusában Philadelphiában gyűlt össze. A mandátuma a Konföderációs cikkelyek módosítására szólt, de – elsősorban a virginiai delegáció tagjai – kezdettől fogva új alkotmány megszövegezésében gondolkodtak. A majdnem négy hónap alatt létrejött dokumentum,[9] melyet 1787. szeptember 17-én ünnepélyes keretek között írtak alá[10] azok a delegáltak, akik azt támogatni kívánták, megalapította az Uniót, egy föderális államot, amely vertikális és a szövetségi szinten horizontális hatalommegosztáson alapszik, és minden állama számára előírja és garantálja a köztársasági államformát. A Konföderáció Kongresszusa utólagos elfogadásával pótolta az alkotmányozó gyűlés hiányzó mandátumát, és megküldte az alkotmányt az államoknak ratifikáció céljából.[11]

A szövetségi alkotmány egy minimalista dokumentum, amely nem tartalmaz alapjogi katalógust. Ennek több oka is van, hármat érdemes itt megemlíteni: egyrészt a korszakban mindegyik alapító állam rendelkezett már vagy külön alapjogi chartával, vagy alkotmányuk részeként alapjogi katalógussal.[12] Másrészt, az alapjogok állami szintű katalogizálását azért is tartották szövetségi szinten elégségesnek, mert az eredeti föderalista felfogás az volt, hogy az elsődleges szerepet továbbra is az államok játsszák, különösen az állampolgárokat

[7] Beke-Martos Judit: Az Amerikai Egyesült Államok – Egy egyedülálló kísérlet. In Beke-Martos Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. Budapest, 2022. Gondolat, 114. p.

[8] Report of Proceedings in Congress; February 21, 1787. The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy, in: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/const04.asp (2024. 10. 01.).

[9] Bowen, Catherine Drinker: *Miracle at Philadelphia*. New York/Boston, 1986. Back Bay Books

[10] Remini 2007. 8. p.

[11] Resolution of Congress of September 28, 1787, Submitting the Constitution to the Several States. The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. Elérhető: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/ressub02.asp (2024. 10. 01.).

[12] Itt említhető a Laws and Liberties of Massachusetts (1648), In Hall et al. 2011. 18–26. p. vagy a The New-York Charter of Libertyes (1683). In Hall et al. 2011. 33–34. p., illetve a függetlenedéssel időben már egybeeső The Virginia Declaration of Rights (1776). In Hall et al. 2011. 95–96. p., továbbá a The Virginia Statute for Religious Freedom (1786). In Hall et al. 2011. 106–107. p.

illető kérdésekben. Tehát az emberek számára az állammal szembeni garanciát nem kell szövetségi szinten kodifikálni, ha az esetleges konfliktus állami szinten jelentkezik, és arra állami szinten van megfelelő megoldás.[13] A harmadik, leginkább praktikus indok, hogy az alkotmányozó gyűlés nem tudott volna eredményre jutni, ha tovább húzza a tanácskozást, így részletekbe menő alapjogi vitát nem tudtak már lefolytatni. Ezért is mondta Benjamin Franklin közvetlenül azelőtt, hogy aláírta volna az alkotmányt, hogy támogatja azt minden hibája ellenére, mert csak így lehet az új állam számára alkotmányt létrehozni.[14]

Az alkotmány hét cikkből áll,[15] az első a kétkamarás törvényhozást, a második a végrehajtó hatalmat, a harmadik az igazságszolgáltatást szabályozza. A negyedik cikk szól a föderáció együttműködéséről, az ötödik az alkotmánymódosítási eljárásról, a hatodik az alkotmány szupremáciájáról és az unió jogutódlásáról, illetve indirekt módon az állam és egyház elválasztásáról, míg a hetedik a ratifikációról. Az első cikk terjedelmét tekintve majdnem az egész dokumentum fele, ami demonstrálja a törvényhozó hatalom kiemelt jelentőségét. A szövetségi szintű horizontális hatalommegosztás elve a dokumentum struktúrájából és nem pedig a szövegéből ered, míg a fékek és ellensúlyok rendszere a tartalomban rejlik. Az alkotmány 1787-es megalkotása és 1788-as hatálybalépése[16] óta összesen 27 kiegészítéssel módosították[17] úgy, hogy abból az első tízet egyszerre fogadták el 1791-ben (ez az ún. Bill of Rights,[18] és itt kerül felsorolásra a legtöbb alapjog). A 18. és a 21. alkotmánykiegészítés bevezette, majd eltörölte az alkoholtilalmat. Érdemben tehát minimális módosításon esett át az amerikai alkotmány, és valószínűsíthető, hogy ha a szövetségi bírósági rendszer, elsősorban az 1803-as *Marbury v. Madison*[19] döntés eredményeként nem vesz aktívan részt az alkotmány jogalkalmazói jogértelmezésében, és vállal adott jogi alapelvek írásba foglalása útján jogalkotói szerepet,[20] akkor ez a dokumentum a

[13] Remini 2007. 30. p. Megjegyzendő, hogy a Bill of Rights hiánya majdnem az állami ratifikáció bukásához vezetett, így utólagos előterjesztése gyorsan támogatókra talált.

[14] Bowen 1986. 255. p.

[15] Hall et al. 2011. 684–692. p.

[16] Remini 2007. 8. p.

[17] Hall et al. 2011. 693–699. p.

[18] The Bill of Rights, In Kammen, 1986. 383–384. p.; Hall et al. 2011. 128. és 693–694. p.; Remini 2007. 30–36. p.

[19] *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803).

[20] Fesler, James W. (szerk.): *The 50 states and their local governments*. New York, 1967. Borzoi Book published by Alfred A. Knopf, Inc. 51. p.; Beke-Martos, Judit: Slow Correction of an Omission or Proactive Expansion of Judicial Authority? – The Gradual Development of the Judiciary's Regulation and Role from Article III of the U.S. Constitution to Marbury v. Madison. In L'alíková, Natalia – Soukeníková, Denisa – Vitkóová, Andrea – Vranková, Monika (szerk.): *Poňatie a charakter práva*. Bratislava, 2014. Slovak Academic Press, 62–69. p.

21. században már nem lenne megfelelő egy fejlett ország alapokmányaként.[21] Így viszont, több-kevesebb sikerrel továbbra is a mindennapokban aktívan jelen lévő jogi alap a szövetségi alkotmány Amerikában.

Az amerikai alkotmány megalkotói, az alkotmányozó gyűlés résztvevői többségben olvasott, világjárt férfiak[22] voltak, sokan jogi végzettséggel, akiket leginkább az ókori Róma nyűgözött le. Megfontolásaikban fellelhetők itt-ott korábbi államok hagyatékai és tanulságai, de sokkal hangsúlyosabb az elszakadni vágyás, az újat alkotni akarás, és a mindenáron olyan megoldások keresése, ami az angol modelltől eltér. Az államfő kérdése sokáig gondot okozott a gyűlésnek,[23] és mikor már megállapodtak az egyszemélyi államfőben, aki elnöke lesz az Egyesült Államoknak, George Washington beiktatásakor mégsem tudták, hogy miként szólítsák meg a végrehajtó hatalom fejét.[24] Talán azért sem sikerült részletekbe menően szabályozni a nyugati összehasonlításban rendkívül erős, az állam- és kormányfői pozíciót egyesítő elnöki hivatalt, mert egyhangúlag mindenki Washingtont[25] akarta elnöknek. Így az első elnök hivatali gyakorlata és később önmérséklete[26] volt az, ami példát mutatott utódainak, hol több, hol kevesebb sikerrel. A későbbi alkotmányok, a norvég és a belga egyértelműen az amerikai alkotmány hatása alatt született annak ellenére, hogy mindkét állam királyság volt, és államformáját meg is őrizte, így nem a végrehajtó hatalom feje, hanem annak hatás- és jogköre volt csak a kérdés.

A norvég állam és az új alkotmány 1814-ben

A Norvég Királyság története az amerikaiakétól több ponton is eltér, hiszen itt a monarchikus államforma megmaradt, és a Norvég Királyság nem függetlenedett olyan értelemben, hogy teljesen önálló állammá lett 1814-ben, hanem kikerült a dán uralom alól, és szövetségre lépett Svédországgal, kvázi egyenlő partnerként.[27] Ezt a változást a dánok még az 1814. január 14–15-én aláírt

[21] Hasonlóan nyilatkozott Ruth Bader Ginsburg, az amerikai Legfelsőbb Bíróság bírája 2012-ben Egyiptomban. Elérhető: https://www.memri.org/tv/us-supreme-court-justice-ruth-bader-ginsburg-egyptians-look-constitutions-south-africa-or-canada (2024. 10. 11.).

[22] Lásd például Ellis, Joseph J.: *Founding Brothers – The Revolutionary Generation*. New York, 2002. Vintage Books

[23] Ketcham, Ralph (szerk.): *The Anti-Federalist Papers and the Constitutional Convention Debates*. New York, 2003. Signet Classics, 15–17. p.

[24] Boller, Paul F. Jr.: *Presidential Inaugurations – From Washington's Election to George W. Bush's Gala*. New York, 2002. Harvest Book Harcourt, Inc. xiv–xv. p.

[25] Brookhiser, Richard: *Founding Father – Rediscovering George Washington*. New York, 1997. Free Press Paperbacks published by Simon & Schuster.

[26] Ellis 2002. 120–161. p.

[27] Erről részletesen lásd Képes György: Svédország és Norvégia egyesült királyságai (1814–1905). In Beke-Martos Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

kieli békében[28] fogadták el, ami egyben a norvég államforma megtartását és a Svédországgal való egyesülését is előírta. Ennek ellenére, talán érthető és el nem ítélhető módon, a dánok nem támogatták a svéd–norvég uniót. Egy lehetséges megoldás volt dán szemszögből a Norvég Királyság teljes függetlenedését támogatni.[29] E célból a még 1813-ban norvég helytartónak kinevezett Keresztély Frigyes 1814. február 19-én magát régenssé nyilvánította, március 2-án kormányt nevezett ki, majd alkotmányozó gyűlést hívott össze.[30] A gyűlés 1814. május 17-én ünnepélyes keretek között aláírta azt a norvég alkotmányt, ami – módosításaival együtt – a mai napig hatályban van. A norvégok az alkotmány elfogadásával deklarálták függetlenségüket.[31]

Az események Norvégiában 1814 folyamán több síkon folytak, különös tekintettel arra, hogy a norvég államiság kérdésében az Egyesült Királyság, Napóleon Franciaországa, Poroszország, a Habsburgok és Oroszország is érdekelt volt, még ha eltérő módon vagy mértékben is. Az alkotmány elfogadásával egy időben a norvégok a régens Keresztély Frigyest királyukká választották, és ő május 19-én fel is esküdött az alkotmányra.[32] Reménykedtek az önállóság kivívásában, ezért sem voltak hajlandóak a kieli béke előírásainak megfelelni, ahhoz visszatérni. A svéd király július végére megelégelte a norvégok

Budapest, 2022. Gondolat, 14–16. p.; Képes György: Svédország és Norvégia uniója, 1814–1905. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 47–48. p.

[28] A szakirodalomban a 19. század végén ismét felmerült az a kérdés, hogy Svédország mikor és milyen mértékben fogadta el Norvégiát mint önálló szuverén államot, mellyel unióra lépett. Az 1814. augusztus 14-i mossi konvenció tartalmából ez valamelyest kiolvasható, de az 1894–1895-ben megjelent svéd írások kísérletet tettek arra, hogy Norvégia önálló államiságát, és ezzel az Unió alapját már az 1814. január 14–15-i kieli békéből származtassák, hiszen véleményük szerint az Unió létjogosultságára hatással van, hogy mi tekinthető a norvég államiság alapjának. Lásd ehhez többek között Eden, Nils: *Die Schwedisch-Norwegische Union und der Kieler Friede – Eine historisch-staatsrechtliche Untersuchung*. Ford. Arnheim, Fritz. Leipzig, 1895. Verlag von Duncker & Humblot. Eden idézi és szintetizálni próbálja Aubert, Ludwig Mariboe Benjamin: *Kieler-Traktatens Opgivelse som Uniones retslige Grundlag*, Christiania. 1894, Nielsen, Yngvar: *Fra Kiel till Moss*. Christiania, 1894 és Utheim, J.: *Grundloven om Norges Udenrigsstyre*. Christiania, 1894 műveit, míg ezekkel szembeállítja a norvég álláspontot és az azt igazolni tűnő dokumentumokat. Eden elemzésében arra a megállapításra jut, hogy mivel a norvég alkotmány a kieli békén alapszik, így a kieli béke a Svéd–Norvég Unió alapító aktusának tekinthető. Lásd: Eden 1895. 148. p. Ebből az is következik, hogy ha az 1815-ben született uniós szerződés fel is bomlana, az unió továbbra is fennállna a kieli szerződés értelmében. Lásd: Eden 1895. 152. p. Persze, ha tekintetbe vesszük, hogy az uniós szerződés Norvégiában alkotmányos szintű dokumentum volt, míg Svédországban nemzetközi szerződés, akkor lehet ez a 19. század végi megállapítás nem egészen stimmel. Lásd Képes 2019. 49. p.

[29] Képes 2022. 15. p.

[30] Képes György: Az 1814-es norvég alkotmány. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 1. sz. 28–29. p.

[31] Holmøyvik, Eirik: Constituent Power and Constitutionalism in 19th Century Norway. In Müssig, Ulrike (szerk.): *Reconsidering Constitutional Formation II – Decisive Constitutional Normativity*. Studies in the History of Law and Justice 12. Berlin, 2018. SpringerOpen, 279. p.

[32] Mezey Barna – Szente Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 305. p.

engedetlenségét, és seregeivel megindult Norvégia felé.[33] Utóbbinak esélye sem volt a katonai fölénnyel szemben, így Keresztély Frigyes apróbb katonai sikereket követően gyorsan megadta magát annak reményében, hogy tárgyalások útján valamilyen előnyt tud még szerezni a norvég államnak. Az 1814. augusztus 14-én aláírt mossi egyezmény a kieli béke alapján készült ugyan, és a Norvég Királyság Svéd Királysággal kötött unióját mondta ki, de elismerte a norvég alkotmányt, mely a korábbi belpolitikai önállóságának biztosítását is jelentette.[34] Keresztély Frigyes király tehát nem hiába adta fel trónját, és hagyta el az országot. Lemondását a norvég parlament rendkívüli ülésén fogadták el, ahogy ugyanez a grémium hagyta jóvá a mossi egyezményt, választotta királyává a svéd királyt, és módosította ennek megfelelően a norvég alkotmányt.[35]

Az eidsvolli alkotmány egy amerikai és francia mintákra épülő, tartalmát tekintve relatív minimalista alkotmány, amelynek eredeti, 1814. május 17-i változata a november 4-i kiegészítéseket leszámítva a 19. század folyamán csak minimális módosításokon esett át. Önmagában az a tény, hogy a norvégok politikai döntésekben részt vevő tagjai egy kartális alkotmány megalkotását tekintették a függetlenséghez vezető, azt adott esetben garantáló útnak, sokat elmond az országról. Az alkotmány a Montesquieu-féle horizontális hatalommegosztási elven alapszik, és figyel a fékek és ellensúlyok beépítésére. Bár a király a végrehajtó hatalom feje, a népszuverenitás és a népképviselet elvei egyaránt deklarálásra kerülnek a dokumentumban.[36]

Az eredeti alkotmány szövege a novemberi 4-i módosításokkal 112 paragrafusból áll,[37] és öt részre oszlik, melyeknek sorrendje egyben fontosságukat is jelzi. Ennek megfelelően az első rész az államformáról és a vallásról szól, a második a végrehajtó hatalomról és így elsősorban a királyról, a harmadik a törvényhozásról, a negyedik a bíróságokról és az ötödik az általános határozatokról, így az alapjogokról és egyéb rendelkezésekről.[38] A két legfontosabb rendelkezés tehát az első két paragrafus: az 1. § szerint a Norvég Királyság szabad, önálló oszthatatlan és független, korlátozott és örökletes monarchia. Ez, az ország függetlenségét kimondó szakasz a Svédországgal kötött unió

[33] Képes 2014. 32. p.

[34] W. D. T.: The Constitution of Norway. *Fraser's Magazine*. Littell's Living Age, Fifth Series, Volume XXIII – From the Beginning Volume CXXXVIII. July, August, September 1878. 261–262. p.

[35] Holmøyvik 2018. 281. p.; Képes 2019. 48. p.

[36] Képes 2022. 17–18. p.

[37] Lásd: https://clyx.com/books/sOrensen/norway/chapter_lix_the_constitution_of_norway.htm (2024. 10. 10.); a május 17-i szöveg 110 paragrafusból állt, https://www.stortinget.no/en/In-English/About-the-Storting/News-archive/Front-page-news/20232024/amendments-to-the-constitution/ (2024. 10. 10.).

[38] Balogh Elemér: 200 éves a norvég alkotmány. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2014. 1. sz. 114. p.

során sem módosult.[39] A 2. § államvallássá nyilvánítja az evangélikus vallást. Az eredeti szabályozás meglehetősen restriktív volt, ami mára annyiban módosult, hogy a vallásszabadság bekerült az alkotmányba, de az államvallás továbbra is megmaradt, és a mindenkori uralkodónak ezt a vallást kell gyakorolnia.[40]

Az alkotmány struktúrájából értelmezhető, hogy a hatalmi ágak fontosságát illetően a végrehajtó hatalom, illetve a király áll az első helyen, csak utána következik a törvényhozás és az igazságszolgáltatás. A király a végrehajtó hatalom feje még akkor is, ha mára már inkább az Államtanácsnak nevezett kormány bonyolítja a politikai eseményeket. Az amerikai elnökhöz hasonlóan több egyéni jogkörrel rendelkezik az uralkodó mint államfő. Így ő a hadsereg főparancsnoka, széles körben ő nevezheti ki a tisztségviselőket és a kormány tagjait, kegyelmet adhat, és szuszpenziós vétójoggal rendelkezik a törvényjavaslatok felett.[41]

A törvényhozás, az ún. Storting mára már egy egykamarás gyűlés, de eredetileg olyan *de facto* kétkamarás grémium volt, mely a választók felé csak egykamarásnak tűnt. Így tehát a választójoggal rendelkezők a törvényhozásba delegálták választottjaikat, és csak a házon belül, a ház tagjainak döntése alapján oszlott ketté az alsóház (Odelsting, a képviselők ¾-e) és a felsőház (Lagting, a maradék ¼).[42] Az egymást is ellenőrző két kamara elképzelése szintén külföldi mintákra utal, ahogy az eredeti amerikai modell szerint a Képviselőház tagjait ugyan a lakosság választotta, de a Szenátus tagjait a tagállami törvényhozások delegálták. Ilyen módon akarták növelni a kontrollt a képviseleti szerv munkája fölött. Az egymással együttműködni kénytelen két ház szükségszerűen ellenőrzi egymást, ami a fékek és ellensúlyok rendszerének fontos eleme, különösen a törvényhozási eljárás során.[43]

A bírói hatalmat illetően a rendes bíróságok szintén amerikai mintára alkotmányossági kérdésekkel is foglalkoztak, amelyben az utolsó szó a Legfelsőbb Bíróságot illette. Ez az amerikai alkotmányban még nem szereplő jogosultság

[39] Képes hivatkozza Andreas Elvikent: Képes 2014. 32. p.; Thallóczy Lajos: A külügyek vezetése Svéd-Norvégországban s nálunk. *Budapesti Szemle*, 95. kötet, 1898. 164. p.

[40] Szentgáli-Tóth Boldizsár: Európa legrégibb hatályos alkotmánya: Norvégia, 3. A., *Ars Boni*, 2014. november 21. Elérhető: https://arsboni.hu/europa-legregibb-hatalyos-alkotmanya-norvegia/ (2024. 10. 10.).

[41] Balogh 2014. 114–115. p.; Mindebben megegyezik a norvég király jogköre az amerikai elnök egyéni jogköreivel.

[42] Article 73. Elérhető: https://clyx.com/books/sOrensen/norway/chapter_lix_the_constitution_of_norway.htm (2024. 10. 10.).

[43] A jogilag nézve egykamarás, de a törvényhozás céljából valójában kétkamarás parlamenti rendszer csak 2009-ben szűnt meg, miután a 2007-ben elfogadott alkotmánymódosítás hatályba lépett. Sjavik, Jan: *Historical Dictionary of Norway*. U.S. 2008. Scarecrow Press, 121, 152, 191. p.; *Chronicle of Parliamentary Elections and Developments*, Volume 43., International Centre for Parliamentary Documentation, 2009. 192. p.

a norvég kodifikáció részévé vált.[44] Francia mintára hoztak létre azonban egy másik legfelsőbb bírósági grémiumot, amely a politikai felelősségrevonási eljárások lebonyolítására volt hivatott.[45] Az a tény, hogy az alapjogok számos egyéb rendelkezéssel együtt az alkotmány legvégére kerültek, a korszellemet igazolja, hiszen a 19. század elején ennek még nem volt olyan jelentősége, mint később, különösen a 20. század második felében. A norvég alkotmány számos büntetőeljárási garanciát tartalmazott, védte a sajtó- és a véleménynyilvánítás szabadságát, de egyben megőrizte az ősi vagyont, és korlátozta a további adományok adását.[46]

Bár a norvég állam az unió fennállása alatt tulajdonképpen önálló volt,[47] és csak adott kérdésekben – elsősorban a kül- és hadügy területén – kellett a svéd uralkodó akaratának megfelelnie, a gyakorlatban számos nehézség merült fel. A norvég parlament ezért 1905. június 7-én felmondta az uniós szerződést, döntésüket az augusztus 13-án tartott referendum eredménye is megerősítette. Tárgyalások következtek a szétválásról, majd a megállapodást követően, november 18-án a norvégok új királyt választottak.[48] Mindezek alatt a norvég alkotmány hatályban maradt, és stabil alapját képezte a norvég államnak, mely valójában ekkor, 1905 késő őszén vívta ki áhított függetlenségét.

A belga forradalom és alkotmányozás 1830–1831-ben

A belga függetlenség kérdése és az alkotmányozás történetének kezdete 1795-re datálható, amikor Franciaország elfoglalta az akkori Dél-Hollandiát, a mai Belgiumot.[49] Azt megelőzően, elsősorban a nyelvi és kulturális sokszínűség miatt, a belga területeken kis területekre vonatkozó helyi, partikuláris jog szolgált az igazságszolgáltatás alapjaként. A francia uralom eltörölte a különböző helyi jogokat, és helyette egységesen bevezette a francia jogot. Ahogy Franciaországban megszülettek a napóleoni kódexek, azok sorra hatályba léptek a belga területeken is. Tekintve pedig, hogy több mint egy jogászgeneráció nőtt föl ezen francia szabályok tanulmányozásával és alkalmazásával, az

[44] Holmøyvik 2018. 295–298. p.

[45] Balogh 2014. 116–117. p.

[46] Balogh 2014. 117. p.; Szentgáli-Tóth 2014.; Képes 2019. 48. p.

[47] Képes 2022. 24–27.p.

[48] Képes 2019. 56. p.; Képes 2022. 30. p.

[49] A párizsi Nemzetgyűlés dekrétummal tagolta be Belgiumot a francia köztársaságba 1795. október 1-én. Erdődy Gábor: *„Szabadságot mindenben és mindenkinek": a belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848*. Budapest, 2006. Argumentum, 44. p.

Észak-Hollandiával való újraegyesítést követően is hatályban maradt és alkalmazásra került a francia jog.[50]

Az 1795-ös felkelés Észak-Hollandiában is változást hozott, hiszen az addigi kvázi konföderációként működő Hollandia egy erősen központosított, a francia befolyástól nem teljesen független államalakulat lett, mely kereste a helyét a korabeli Európában. 1814-ben az északiak elfogadtak egy alkotmányt, melyet az ország jogi alapjának szántak. Napóleon 1815-ös waterlooi vereségét követően a Szent Szövetség jóváhagyásával[51] egyesítették Dél- és Észak-Hollandiát, így jött létre a Hollandiai Egyesült Királyság.[52] Ennek alapjául az 1814-es holland alkotmány módosított, 1815 júliusában, a közös alkotmányozó gyűlés által elfogadott szövege szolgált.[53] Az eredetihez képest terjedelmében megnövekedett szöveg számos problémát rejtett, így kifejezetten hiányzott az uralkodói felelősség szabályozása. Az alkotmány szerint a törvényhozási feladatokat az uralkodó és a képviseleti szerv közösen látta el. Hogy ez ténylegesen mit jelentett, és mely hatáskörök hárultak a törvényhozásra, azt a gyakorlatnak kellett kialakítania, tudva azt is, hogy az alkotmány szövege értelmében mindazon jogkörök, amiket nem kifejezetten a törvényhozás gyakorolt, az uralkodót illették.[54] A belpolitikai csaták miatt nehéz volt egyetértésre jutni, és az alkotmányt elfogadottá nyilvánítani. A július 13-i végleges verzió olyan kétkamarás törvényhozást hozott létre, melynek felsőházának tagjait a király nevezhette ki, míg alsóházát a provinciák delegálták egy elektori rendszeren keresztül lefolytatott választást követően.[55] Egyértelmű volt a holland alkotmányban az uralkodói

[50] Heirbaut, Dirk – Storme, Matthias E.: The Belgian Legal Tradition: From a Long Quest for Legal Independence to a Longing for Dependence? *European Review of Private Law*, 2006. 5–6. sz. 648–649. p.

[51] A rendelkezést 1815. június 8-én írták alá Belgium megkérdezése és közreműködése nélkül, Erdődy 2006. 50–51. p.; Érdekes módon azonban már az 1814. június 21-i Londoni Protokoll kimondja a két ország egyesülését, lásd Deseure, Brecht: Constitutional Precedence and the Genesis of the Belgian Constitution of 1831. In Müssig, Ulrike (szerk.): *Reconsidering Constitutional Formation II – Decisive Constitutional Normativity*. Studies in the History of Law and Justice 12. Berlin, 2018. SpringerOpen, 217. p.

[52] Heirbaut–Storme 2006. 649. p.; A United Kingdom of the Netherlands másképpen is fordítható magyarra, így például Erdődy Gábor Egyesült Németalföldi Királyságnak nevezi az alakulatot. Lásd Erdődy Gábor: A független belga alkotmányos monarchikus rendszer megteremtése. *Jogtörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 1. p.; Az addigi holland helytartót, Óraniai Vilmost 1814. március 30-án beiktatták mint a holland trón birtokosát, de a holland királyi címet csak 1815. március 16-án vette fel – akkor már a holland alkotmány értelmében, és tudva, hogy a belga területek is az ő országához fognak hamarosan tartozni. Deseure 2018. 217. p.

[53] Erdődy 2006. 54. p.

[54] Dhondt, Frederik: Inaugurating a Dutch Napoleon? Conservative Criticism of the 1815 Constitution of the United Kingdom of the Netherlands. In Müssig, Ulrike (szerk.): *Reconsidering Constitutional Formation II – Decisive Constitutional Normativity*. Studies in the History of Law and Justice 12. Berlin, 2018. SpringerOpen, 260–261. p.

[55] Dhondt 2018. 262–263. p.; Erdődy 2010. 1. p.

hatalom túlsúlya, mely többek között lehetővé tette a rendeleti kormányzást bármiféle – akár törvényhozói, akár igazságszolgáltatási – kontroll nélkül.

Többek között az uralkodó rendeleti úton való kormányzása, illetve a több szempontból eltérő, így elsősorban vallási és nemzetiségi ellentétektől feszülő belső konfliktusok vezettek az 1830 nyarán kitört belga felkeléshez.[56] A belga önálló államiság kezdete az 1830-as belga forradalom, karöltve a belga alkotmányozással. Az alapító atyák kifejezett szándéka volt, hogy a belga állam és a belga alkotmány oly módon forrjon össze, hogy az egyik létezése a másik létezésétől függjön.[57] Az 1830. július 26-én kirobbant párizsi forradalom híre gyorsan eljutott a belga területekre is, ahol már augusztus 24-én este megkezdődtek a zavargások.[58] Másnap kirobbant a forradalom Brüsszelben, és a csaták minden tárgyalási kísérlet ellenére hamar átterjedtek az egész ország területére. A szeptember 23-i véres ütközettel, amikor a belga seregek francia támogatással kiszorították a hollandokat Brüsszelből,[59] végleg szabadságharccá alakultak a fegyveres események, és a békés megoldás reménye megszűnt.[60] Szeptember 26-án ideiglenes kormány alakult Charles Rogier vezetésével, mely október 4-én „proklamálta a belga tartományok függetlenségét, és bejelentette az új alkotmány kidolgozásával megbízott Nemzeti Kongresszus összehívását".[61] Szintén a kormány megbízásából két nappal később egy előkészítő bizottság kezdte meg munkáját, és szédületes tempóban, mindössze két hét alatt olyan javaslatot terjesztett elő, amely a későbbi kongresszus számára és a létrejövő új alkotmányt tekintve is alapként szolgált.[62] Mindeközben a harcok folytatódtak, és november elejére a belga területek szinte teljes mértékben felszabadultak, a holland seregek mindenhol vereséget szenvedtek.[63] November 3-án tartottak választásokat, amelynek eredményeként november 10-én összeült a Nemzeti Kongresszus, és szinte első aktusaként kimondta az Óraniai-ház trónfosztását.[64] A katonai sikerek és az aktív belpolitikai önállósodás némi félelemmel töltötte el a környező nagyhatalmakat, amelyek a belga–holland egyesülést nem utolsósorban európai biztonsági szempontból határozták el. Azonban az először 1830. november 4-én e célból összeült londoni konferencia december 20-án elismerte Belgium elszakadását, sőt egy

[56] Dhondt 2018. 263. p.; Erdődy 2010. 1–5. p.

[57] Deseure 2018. 212–213. p.

[58] Erdődy 2006. 99. p.

[59] Lingelbach, William E.: Belgian Neutrality: Its Origin and Interpretation. *The American Historical Review*, 1933. 1. sz. 49. p.

[60] Erdődy 2010. 5–6. p.

[61] Erdődy 2010. 6. p.; Deseure 2018. 234. p.

[62] Deseure 2018. 214. és 234. p.

[63] Erdődy 2010. 6. p.

[64] Erdődy Gábor: Belgiumi liberális katolikus hírlapok a magyarországi változásokról 1848–1849-ben. *Századok*, 2003. 1. sz. 1180–1181. p.

hónappal később, 1831. január 20-án elfogadta Belgium függetlenségét és semlegességét.[65] A belga alkotmányt 1831. február 7-én fogadták el, és 11-én ünnepélyes keretek között hirdették ki.[66]

A belga alkotmány nem teljesen eredeti alkotás: a szöveg csupán 10%-a teljesen eredeti, míg 40% a holland alkotmányból, 45% francia alkotmányszövegekből – elsősorban az 1791-es alkotmányból – és 5% az angol gyakorlatból származtatható.[67] A statisztikai lebontás ellenére erőteljesen érezhető mind az amerikai, mind pedig a francia hatás a belga alkotmányszövegen, még ha azoktól itt-ott erőteljesen el is tér, így például az államformát tekintve vagy az állam és egyház elválasztásának kérdésében. A belga alkotmánynak nincsen preambuluma.[68] Belgium alkotmányos monarchia, tehát az államformáját a Hollandiai Egyesült Királyságból való kiválása ellenére is megtartotta, de kormányformáját annyiban módosította, hogy a népszuverenitás deklarálása mellett az uralkodói hatalmat korlátozta; a király bár a végrehajtó hatalom feje, szent és sérthetetlen, de hatalmát minisztereken keresztül gyakorolta.[69] A belga alkotmány a hatalmi ágak elválasztásán alapszik még akkor is, ha a király mint a végrehajtó hatalom feje és a törvényhozás együttműködik a jogalkotásban.[70] A szuverenitás a néptől származik, és adott körben találhatók fékek és ellensúlyok is az alkotmányban még akkor is, ha a törvényhozás jogköre az uralkodóval való együttműködési kötelezettségét leszámítva kvázi korlátlan.

Az állam és egyház kapcsolatát érdemes még megemlíteni, hiszen a vallási konfliktusok nagymértékben hozzájárultak a belga függetlenedéshez is. A katolikus egyház a francia uralom vége felé egyre inkább háttérbe szorult, és a Hollandiai Egyesült Királyságban csak igen nehezen tudott érvényesülni. Az egyház reménykedett benne, hogy a belga függetlenedés visszaadja számára is korábbi privilégiumait. Míg az amerikai alkotmány implicit módon elválasztotta az államot és az egyházat, illetve tulajdonképpen nem szólt az egyházról a szövetségi alkotmányban, mert nem tartotta oda illőnek, addig a norvég alkotmány államvallássá tette az evangélikus vallást. A belga út egy kompromisszumos, mert bár államvallást nem kötött ki, de az állam és az egyház valamiféle összefonódását mégis biztosította. Az egyház oktatási és jótékonysági tevékenysége

[65] Lingelbach 1933. 50–51. p.
[66] Deseure 2018. 236. p.
[67] Heirbaut–Storme 2006. 649–650. p.; Valamivel ettől eltérő forráseloszlást nevez meg Erdődy, aki angol és amerikai konvenciókat és alapjogi kartákat, illetve az 1812-es spanyol alkotmányt is említi, míg az 1791-es francia alkotmányt nem tünteti fel a felsorolásban. Erdődy 2010. 7. p.
[68] Deseure 2018. 242. p.
[69] Deseure 2018. 246. p.
[70] Erdődy 2010. 8. p.

az államtól független, de a papok fizetését és nyugdíját az állam fizeti, így tehát nem lehet egyértelmű vonalat húzni a két intézményrendszer közé.[71]

Az alkotmány értelmében a még ülésező Nemzeti Kongresszus 1831. június 4-én megválasztotta Lipótot királyának, aki 1831. július 21-én le is tette az alkotmányban lefektetett esküt a Nemzeti Kongresszus (a későbbi uralkodók pedig a kétkamarás parlament) közös ülése előtt. Ezzel a belga belpolitikai átalakulás teljessé vált. A külső megítélés szempontjából a – titkos – londoni konferencia protokolljai már elismerték az országot, és 1831. november 15-én az Egyesült Királyság és Franciaország hivatalosan is elfogadta az október 14-én kötött, határokat fixáló szerződést és ezzel a független Belgiumot, illetve annak semlegességét. A szerződés további nyolc évig csupán tervezet maradt, mert addig tartottak a sporadikus holland támadások, így mikor végleg befejeződtek a harcok, és a holland fél is aláírta a szerződést, 1839. április 19-én vált véglegessé az új állam státusza Európában.[72]

A magyar események 1848–1849-ben: először alkotmányozás és csak azt követően függetlenségi kísérlet

Míg az amerikaiak először deklarálták függetlenségüket, majd kartális alkotmányon nyugvó konföderációt, később pedig föderális uniót hoztak létre, a norvégok kifejezetten alkotmányozással nyilvánították ki önálló államiságukat, és a belgák Hollandiai Egyesült Királyságból való kiválása is egybeforrott a nemzeti alkotmány megalkotásával, addig Magyarországon 1848 tavaszán, a forradalmi hullám első körben az alkotmányos átalakulást valósította meg, függetlenség és önállósodás nélkül. Az szinte nyilvánvaló, hogy mindezt többek között azért tudták ilyen módon megvalósítani a magyarok, mert 1848-ra számos európai ország – köztük a Norvég Királyság és a Belga Királyság is – sikeresen átment az ilyen fajta átalakuláson, (felvilágosult) abszolút monarchiából alkotmányos monarchia lett. Kossuth Lajos 1848. március 3-án ismertetett felirati javaslata az alkotmányos átalakulást tűzte ki elsődleges céljául.[73] Mivel március 17-én a magyar király, V. Ferdinánd kinevezte gróf Batthyány Lajost Magyarország miniszterelnökének, és nem egész egy hónappal később, 1848. április 11-én

[71] Erdődy 2010. 9. p.
[72] Lingelbach 1933. 51–52. p.
[73] Képessy Imre: 1848 alkotmányos forradalma – előzmények és kontextus. In Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok*. Budapest, 2016. ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 246. p.

szentesítette az áprilisi törvények néven ismertté vált törvénycsomagot, mely kvázi alkotmányként szolgált, a vér nélküli forradalom, az alkotmányos átalakulás teljes sikeréről beszélhetünk 1848 tavaszán Magyarországon.

Az áprilisi törvények egyértelműen és bizonyítottan táplálkoztak a nyugati példákból. A független felelős magyar minisztérium felállításáról szóló 1848:3. tc. belga, francia és angol példákból szemezgetett.[74] Konkrétan nyolc paragrafusnál is nyomon követhető az eredeti belga szöveg egy az egyben történő átvétele.[75] „Az áprilisi törvények rendkívül mélyreható reformokat jelentettek a kormányforma, a népképviselet elvének meghonosítása, a közteherviselés és a törvény előtti egyenlőség tekintetében."[76]

A vér nélküli forradalom sikere sajnos rövid életű volt, az európai változások, a bécsi zavargások sikeres elnyomása és az önállósuló magyar fejlődés nem éppen a viszonyok békés rendezése felé sodorta az országot. Amikor szeptemberben kirobbant a szabadságharc, a Habsburg udvarhoz addig hű közhangulat is átalakulni látszott, és a függetlenedés gondolata felerősödött.[77] Az 1848. decemberi trónváltozás,[78] az 1849. március 4-i olmützi – magyar szempontból oktrojált – alkotmány császári pátensként való kiadása,[79] az 1849. április 14-i magyar Függetlenségi nyilatkozat kiadása[80] és ezzel egyidejűleg a Habsburg-ház trónfosztása,[81] ahogy Kossuth kormányzóelnökké való választása[82] és az ország köztársasági irányba történő átalakításának kísérlete[83] mind olyan mozzanatok, melyekre példát találunk az európai szomszédok nemzeti törekvései között. A magyar példa tehát nem egyedi, de az események

[74] Batthó Gábor: *A magyar kormány szerkezetének változásai és működése egyes aspektusai Magyarországon 1848 és 1944 között*. Budapest, 2021. Doktori disszertáció, 69–70. és 81. p.

[75] Erdődy 2010. 8. p.

[76] Képessy Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 22. p.

[77] Erdődy Gábor: Batthyány és az európai változások 1848-ban. *Századok*, 1982. 1. sz. 1982. 1259. p.

[78] Andics, Hellmut: *Das österreichische Jahrhundert – Die Donaumonarchie 1804–1918*. Bécs, 1986. Kremayr & Scheriau, 109. p.; Beke-Martos Judit: Az Osztrák Császárság története és az államfői ceremoniális hatalomlegitimáció hiánya. *Századvég*, 2012. 3. sz. 100. p.

[79] Képessy 2023. 30. p.

[80] Szentpéteri Nagy Richárd: A „kormányzó elnök" és a „függetlenségi nyilatkozat" – Állam- és kormányforma 1849-ben. In Csink Lóránt – Szabó István (szerk.): *Az államfő jogállása III*. Budapest, 2023. Pázmány Press, 168. p.

[81] Tarján M. Tamás: Debrecenben kimondják a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztását. *Rubicon Online*, elérhető: https://rubicon.hu/kalendarium/1849-aprilis-14-debrecenben-kimondjak-a-habsburg-lotharingiai-haz-tronfosztasat (2024. 10. 10.).

[82] Szentpéteri Nagy 2023. 169. p.

[83] Adott szerzők szerint a Függetlenségi nyilatkozat kiadásával megtörtént az államformaváltás is. Lásd Mezey Barna: Az első magyar köztársaság. 1849 respublikája. In Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében*. Budapest, 2007. Napvilág, 81–192 p.; Afelől azonban nem lehet kétség, hogy 1849 tavaszán és nyarán Magyarország a köztársasági átalakulás irányába haladt. Szentpéteri Nagy 2023. 175. p.

alakulása, az alkotmányozás és a függetlenedés közötti kapcsolat, annak időrendje eltért a főbb nyugati mintáktól. És természetesen a végeredmény szempontjából is jelentősen más a magyar kísérlet, hiszen a szabadságharc 1849 augusztusában végleg elbukott.

Zárszó

Talán megállapítható az itt ismertetett nyugati minták alapján, hogy a sikeres függetlenedés, illetve az önálló államiság valamiféle garanciája volt a nemzeti alkotmány megszövegezése és elfogadása. Az amerikaiak elszakadtak anyaországuktól, és tíz éven belül megalkották azt a – már második – alkotmányt, mely a mai napig az állam alapját képezi. A norvégok önállóságukat vívták ki 1814-es alkotmányukkal, amelyet az országot inkább betagozni, semmint elfogadni vágyó svéd király is elismert, megerősítve ezzel a norvégok státuszát az unióban. A belgák kiváltak a Hollandiai Egyesült Királyságból, és független államuk alapjául egy a népszuverenitás elvét deklaráló meglehetősen haladó alkotmányt írtak és fogadtak el, amely szintén a mai napig ilyenként is szolgál. Ebből a szempontból a magyar fejlődés sem volt igazán más, hiszen az áprilisi törvények, különösen az 1867-es kiegyezést követően a magyar történeti alkotmány szerves részeként, az alkotmányos rend egyik alapkövévé váltak. Függetlenséget 1848-ban nem hoztak Magyarországnak, de jelentős mértékben hozzájárultak az ország közjogi státuszának elfogadtatásához a dualista államalakulat kialakításakor.

Heil Kristóf Mihály*

A FORDULAT ÉVE, 1790 ÉS AMI UTÁNA JÖTT

A magyar reformkor első fele (1790–1825)

Kiindulópont: 1790, a felvilágosult abszolutizmus bukása

A viharos 17. század és a 18. század elejének függetlenségi mozgalma után a Habsburg abszolutizmus kiegyezett a magyarsággal, a Pragmatica Sanctio rendezni látszott Magyarország – közjogi – helyzetét a birodalomban. A *kompromisszum* azonban nem bizonyult tartósnak. A – Poór János által a „kisszerű" jelzővel illetett[1] – paktumot a rendiség kisajátította magának azzal, hogy nem az egész ország, hanem csupán a saját érdekeit tartotta szem előtt. Ezáltal az európai felvilágosodás lendületes évszázadában Magyarország egy helyben toporgásra ítéltetett: a saját kiváltságaikból nem engedő rendek egyaránt gátolták az „alulról érkező" össztársadalmi-gazdasági reformokat és a „fentről", Bécsből indított modernizációs törekvéseket. Válaszul Mária Terézia (1740–1780), majd fia és utódja, II. József (1780–1790) 1765-tól nem hívta össze az országgyűlést, és korlátozta a magyar nemesség védőbástyáját jelentő vármegyék mozgásterét is.[2]

A korszak uralkodói – külső hatásra, azaz a felgyorsuló nemzetközi (elsősorban európai) versengés hatására – a politikai-hatalmi pozíciójukat védve nem tehettek mást, mint korszerűsítő gazdasági és társadalmi *reformok* sorát kezdeményezték.[3] E munka elméleti megalapozása végett fordultak a *felvilágosodás*, avagy a *természetjog* tanításai felé.[4]

Az abszolutizmus modernizációs törekvései *összbirodalmi érdekeket*, tehát az egésznek a részekkel szembeni prioritását, másképpen a többség érdekeit a kisebbséggel szemben tartotta szem előtt.

*

A magyarországi rendek ellenállása fokozatosan bontakozott ki. Bár II. József a koronázás elutasításával megtagadta az ország alkotmányát és a rendekkel való együttműködést (*rendi dualizmus*t), azonban az igazi felháborodást az 1784 áprilisában kelt, birodalmi egységesítést célzó, elnémetesítő nyelvrendelete váltotta ki. A megyei tiltakozásra válaszul az uralkodó 1785–86-ban megkezdte a megyerendszer lebontását: kiüresítve a vármegye közigazgatási hatalmát, adminisztratív kerületekre osztotta fel az országot, és nekilátott az igazságszolgáltatási szisztéma megreformálásának is *(Novus ordo iudiciarius)*.[5]

Nem csupán a nemesség kollektív jogait tépázta meg, hanem magánjogi viszonyaikat is támadás alá vette azzal, hogy megkérdőjelezte az ősi szabadságaikat. Egységes földadót kívánt bevezetni az egész birodalomban, továbbá számos egyéb rendeletével a jobbágyság jogi és gazdasági helyzetén kívánt segíteni, részint uraik kárára, ami ellen azonban – diéta híján, és a vármegyei önkormányzat felszámolásának következtében – a kiváltságoltak nem tudtak fellépni egészen 1787-ig, amikor a török háború kitörése következtében az uralkodó – mozgástere szűkülése miatt – kénytelen volt újfent engedményeket tenni.[6]

* Heil Kristóf Mihály egyetemi tanársegéd, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID ID: 0000-0001-5334-7946

[1] Poór János: *A kompromisszumok kora*. Budapest, 1992. Adams Kiadó 5. p.

[2] Szabo Franz A. J.: *Kaunitz and enlightened absolutism, 1753–1780*. Cambridge, 1994. Cambridge University Press, 313. p; Lásd még Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budpaest, 2008. Napvilág Kiadó, 177–180. p.; Ifj. Barta János: *Mária Terézia*. Budapest, 1988. Gondolat Kiadó; Hajdu Lajos: *A közjó szolgálatában*. Budapest,1983. Magvető Kiadó

[3] Érdemes megemlíteni, hogy a korábbi történeti szakirodalom uralkodó álláspontja szerint a legjelentősebb felvilágosult abszolutista uralkodók (a porosz II. Frigyes, az orosz II. Katalin és II. József) politikájának célját nem a külső kényszerekben, hanem abban a belpolitikai szándékban látta, hogy a tőkés fejlődésben lemaradt területeken elkerüljék a nincstelen tömegek és a vezető rétegek szövetségét. Erről bővebben lásd Pajkossy Gábor: Felvilágosult abszolutizmus, felvilágosult rendiség, polgári átalakulás. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 125. p.

[4] Megjegyzendő, hogy a felvilágosodás nem egységes jelenség, a helyszín és időpont alapvetően befolyásolta megjelenési formáját.

[5] Bővebben lásd Hajdu Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó; Hajdu 1983. 5–33. p.

[6] 1788 februárjában II. József és II. Katalin orosz cárnő szövetsége hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. A harcokhoz szükséges haderő felállítása végett a király kénytelen volt összehívni a megyegyűléseket, melyekre 1787 szeptemberében, 1788 májusában és 1789 szeptemberében került sor. Kezdetben bár huzakodva és az országgyűlés összehívását követelve, de megadták a rendek az uralkodónak, amit kért, azonban a katonai sikerek elmaradása, a front közelsége (rövid időre az országot, a Temesi Bánságot is elérte), valamint a lakosságra is egyre nagyobb terheket rovó (elismervény, azaz készpénz nélkül kényszerítették őket termények beszolgáltatására) harcok ellenállást váltottak ki nemesi vármegyékből. 1789. december 18-án kelt leíratában II. Józsefnek vállalnia kellett, hogy a háborút követően összehívja az országgyűlést. Pajkossy Gábor: II. József

Politikája ellen Osztrák-Németalföldön (Belgiumban) zavargás tört ki, ami a tartomány elvesztéséhez vezetett (1790. január 10.). A magyar nemesség egy csoportja 1788-ban felvette a kapcsolatot Berlinnel, és felajánlották a koronát Károly Ágost weimari fejedelemnek. Bécs elszigetelődött, a szövetséges francia udvart lekötötte a forradalom, a fő ellenfél Poroszország Angliával és Hollandiával kötött szövetséget.[7] Így – a már gyengélkedő – II. József, engedve a nyomásnak, 1790. január 28-án (három kivételével) visszavonta magyarországi rendeleteit, majd február 20-án meghalt.

A jozefinista rendszer bukását kitörő lelkesedéssel fogadták a dinasztia országaiban, az arisztokraták és köznemesek (lovagok) egyaránt „szabadjára engedték féktelen örömüket".[8] A magyar és tartományi rendi ellenállások eredményeként a kormányszervek hónapokra megbénultak. II. Lipót Bécsbe érkezésekor (1790. március 12.) már szinte az egész birodalom zúgolódott. Az új uralkodónak a magyarok mellett le kellett csitítania a cseh, a galíciai, a lombard, a stájer és a tiroli rendeket is.[9] Skerlecz Miklós, a királyi tábla alelnöke, a „kor legnagyobb politikai tehetsége"[10] február 24-én Pászthory Sándor kancelláriai referensnek írt levelében így fogalmazott: „olyan nagy a nemzet forrongása, hogy ha azt nem csillapítjátok a diaeta hirdetésével, biztos az erőszakos kitörés."[11]

„Reformokkal a forradalom ellen"

A különkülön fellépő tartományi rendeket az új uralkodó a nemesi jogok megerősítésével, a tartományi gyűlések összehívásával és az úrbéri, valamint adóügyi rendeletek visszavonásával hamar megbékítette – nem úgy Magyarországon. Itt a nemesi mozgalom sokkal mélyebb *függetlenségi hagyományok*ból táplálkozott. A jozefinista rendszert nem a nép forradalma, hanem a nemesi

rendszerének bukása, a jozefinizmus öröksége. In GERGELY András: *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 126–127. p.

[7] BENDA Kálmán: Európa és a Habsburg-birodalom II. József halálakor. In MÉREI Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben 1790–1848*. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 29–36. p.; PAJKOSSY 2005. 127. p.

[8] BENDA Kálmán: A magyar nemesi mozgalom 1790-ben. *Történelmi Szemle*, 1974. 1–2. sz. 183–197. p.

[9] A tartományok mozgalmairól bővebben lásd ugyanott BENDA 1974. 183–186. p., illetve BENDA Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978. Gondolat Kiadó

[10] MARCZALI Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I. kötet. Budapest, 1907. Magyar Tudományos Akadémia, 61. p.

[11] Idézi MARCZALI I. 1907. 262. p.

rendi ellenállás buktatta meg, mely egyaránt irányult az idegen uralkodói abszolutizmus s a polgári reformok ellen.[12]

II. Lipótot, Mária Terézia harmadik fiát – Péter Lipót néven toszkán nagyherceget (1765–1790) – az újabb történeti irodalom mint „kimagasló uralkodói egyéniséget"[13] említi, aki céljaiban hasonlatos volt elődjéhez, azonban eszközeiben bátyjánál sokkal rugalmasabbnak bizonyult. A felvilágosodás szellemében sokat tett Toszkána modernizálásáért: megreformálta a közigazgatást, fejlesztette az infrastruktúrát, utakat és iskolákat épített, valamint letette egy korszerű társadalom és gazdaság alapjait. Állami földeket bérbe adta a parasztságnak, eltörölte a céheket, és a fiziokratizmus elveit követve megszüntette a vámokat, szabadabbá tette az ipart, és fejlesztette a mezőgazdaságot, valamint a kereskedelmet. A nemesi privilégiumokat nem törölte el, de további jogokat biztosított a nem nemesek számára. 1786-os büntetőkódexe a kor talán legmodernebb törvénykönyve volt: eltörölte a halálbüntetést és a tortúrát, kimondta az azonos vétségért azonos büntetés elvét, amivel – Beccaria szellemében – jelentős lépést tett a törvény előtti egyenlőség irányába. Montesquieu-t követve különválasztotta a törvényhozói és a végrehajtói hatalmat. A nemesi mozgalmakat kordában tartva magának a végrehajtói hatalmat tartotta meg, s mindig megtalálta a megfelelő politikát akarata kivitelezéséhez.[14]

Lipót 1790. március 12-én érkezett Bécsbe, miután maga elé küldte fiát, Ferenc főherceget azzal, hogy csitítsa le a rendeket, biztosítsa őket nemesi jogaik tiszteletben tartásáról, valamint összehívta mind a tizenegy tartományi rendi gyűlést, külön-külön. Az örökös tartományokat könnyedén megbékéltette az úrbéri és adórendeletek érvénytelenítésével, sőt néhány jozefinista főméltóság leváltásával nyárra megnyerte magának a cseh–morva rendeket is. A belga és a magyarországi helyzetet pedig a külpolitikai béke megteremtésével kívánta csillapítani. Kiegyezett II. Frigyes Vilmos porosz királlyal, ezzel elvonta a magyar – és részben a belga – mozgalom külső támogatását.[15] Március 29-én kiküldött meghívójában június elejére – negyed évszázad után – összehívta a magyar diétát Budára.

II. Lipót – tanulva az elődök hibáiból – a közjogi kompromisszum hagyományos keretei között, az „alkotmányos" formák tiszteletben tartásával kívánt uralkodni. Felismerte, hogy bár felmenői is javarészt javító szándék által vezéreltetve avatkoztak be a magyar társadalom életébe, de azzal, hogy a régi rendet (rendi dualizmust) felrúgták, ellehetetlenítették változtatásaik széles

[12] A tartományi ellenállásról bővebben lásd BENDA 1974. 183–186. p.

[13] BENDA 1974. 197. p.

[14] Uo. 197–200. p.

[15] Kaunitz kancellár az ellenkezőjét javasolta, úgy vélte, hogy belpolitikában kell engedni a külső vetélytársak legyőzése érdekében, de Lipót a belső helyzet megoldását tartotta fontosabbnak. Az ősi rivális Poroszországgal való viszonyt alárendelte a Magyarországgal való megbékélésnek.

körű elfogadottságát. Valójában megtagadták maguktól a társadalmi reformok lehetőségét, mivel intézkedéseikkel tartalmi szempontból gazdasági és politikai önkényességük miatt, formai értelemben pedig rendeleti úton történt (alkotmányellenes) bevezetésükkel adtak folyamatos muníciót a kormányzat ellen még a legkonzervatívabb nemesi rétegek számára is.

II. Lipót a felfokozott közhangulat csillapítása végett egyrészről látványosan baráti jobbot nyújtott a kiváltságosoknak azzal, hogy visszatért a *régi rendhez*, összehívta a diétát. Másrészről azonban a háttérben mindent elkövetett, hogy rontsa a magyar rendek hitelét a nép szemében: ahogy ő állt a nemességet a nép ellenségeként „ázsiai barbárként" bemutató s lejáratő – Leopold Alois Hoffmann bécsi egyetemi tanár által jegyzett – *Babel* és *Ninive* című pamfletek (gúnyiratok) mögött,[16] úgy széles körű besúgóhálózattal is figyeltette és listáztatta a magyar nemesség „megbízható" és „veszélyes", esetleg „nagyon veszélyes" alakjait.[17] Közben Izdenczy József – első magyar[18] – államtanácsos a nemesi létfelfogás velejét támadta, amikor az I. Ferdinánd előtti szabad királyválasztás jogát, a királykoronázás és az eskü, valamint a hitlevélhez való feltétlen ragaszkodás alkotmányos alapjait kérdőjelezte meg. Szerinte az uralkodó a rendek nélkül is gyakorolhatja törvényhozói jogkörét.[19] Összességben érthető, hogy Martyn Rady angol történész csupán „cinikus és manipulatív Lipót"-nak hívja az uralkodót.[20]

*

Az 1790–91-es diétán szentesített hetvennégy törvénycikk zöme a Habsburg-dinasztia és a rendek közötti közjogi viszonyrendszert hivatott helyreállítani. A kompromisszumot megkötötték: az uralkodó a koronázási esküben és hitlevélben vállaltaknak megfelelően *megerősítette* az országot önállóságában. Kimondta, hogy az ország az örökös tartományoktól „független", saját szokásai és törvényei szerint és saját kormányszékei útján kormányzandó (1791:10. tc.).[21] A rendek régi sérelmeit a nemesek adómentességét biztosító 1741:8. tc.[22]

[16] Marczal. II. 167–168. p.

[17] Poór 1992. 143–144. p.

[18] Strada Ferenc: Izdenczy József, az államtanács első magyar tagja. In Miskolczy Gyula: *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. Budapest, 1940. 54–149. p.

[19] Izdenczy, Joseph: *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes, und von den Rechten ihrer könige*. Bécs, 1790.

[20] Rady, Martyn: *A Habsburgok a világ urai*. Budapest, 2022. Helikon Kiadó, 232. p.

[21] 1790. évi Törvényczikkek. 10. Czikkhely. Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről. In Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1740–1835. évi Törvényczikkek*. Budapest, 1901. Franklin Társulat, 159. p. (A törvénytár a továbbiakban *CJH 1740–1835*.)

[22] 1790. évi Törvényczikkek. 8. Czikkhely. Az ország szent koronájának őreiről. In *CJH 1740–1835*. 157. p.

és további két tucat törvény[23] elfogadásával orvosolták. E törvénycikkek voltak hivatottak biztosítani az ország területi és kormányzati integritásának helyreállítását. Bővítették egyes közösségek, egyházak, városok és egykori kiváltságolt területek jogait és önkormányzatiságát,[24] amivel – Dobszay Tamás értékelése szerint – némi eltolódást mutattak a rendek a „tisztán kiváltságvédelmi hozzáálláshoz képest"[25]. Igaz elérték azt is, hogy a diéta kimondta a kataszteri földösszeírások tilalmát, amellyel a nemesi adóztatás elkerülését erősítették meg[26] – nem véletlen, hogy a megyék elsőként a földméréseket állították le, ahogy módjuk volt rá.[27]

Az országgyűlések évtizedes hiányára és a királyi rendeletek által átalakított jogéleti kérdések tisztázására számos jogintézmény tekintetében kellett tisztázó törvényeket hozni, így összesen tizennyolc cikkely foglalkozott az igazságszolgáltatás egyes anyagi és alaki szabályaival, melyekben már figyelembe vették a felvilágosodás eszméit is, amikor például eltörölték a kínvallatás intézményét.[28]

Az abszolutizmus éveit követő első diéta mérlegét vizsgálva megállapítható, hogy az többségében inkább a korábban kihirdetett (majd visszavont) rendeleteket *törvényesítette*, mintsem újszerű javallatokkal állt volna elő.[29] Az uralkodó és a rendek által megkötött *új szerződés* közjogi problémákat volt hivatott rendezni, s nem a *társadalmi reformok* ügyét. Skerlecz, bár elismerte, hogy nem értek el mindent, de hitte, hogy „a jövőre nézve a legfontosabb az országgyűlés rendezése. A mi ülésünk nem mondható civilisált [sic!] és felvilágosodott nemzet országgyűlésének, hanem csak fecsegő csőcselék tanulatlan sokasága."[30]

Dobszay így summázza a felek dilemmáját: „a korábbi állapotok visszaállításáról nem lehetett szó, de az önkényes rendeletek életben hagyásáról sem, így maradt az a lehetőség, hogy a rendek magukénak ismerték el, törvényesítették

[23] *CJH 1740–1835*. 139–227. p.

[24] Bővebben lásd Pálmány Béla: *A magyar rendi országgyűlés történeti almanachja 1790–1812*. Budapest, 2019. Országház Könyvkiadó, 19–20. p.; Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, 2019. Országház Könyvkiadó, 385–389. p.

[25] Dobszay 2019. 385. p.

[26] 1790. évi Törvényczikkek. 34. Czikkhely. A földmérési munkálatokról. In *CJH 1740–1835*. 183. p.; Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I. kötet. Budapest, 1907. Magyar Tudományos Akadémia, 20. p.

[27] Marczali I. 907. 45–46. p.

[28] *CJH 1740–1835*. 187–198. p.

[29] Az országgyűlésről elsősorban lásd Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I–II. kötet. Budapest, 1907. Magyar Tudományos Akadémia; továbbá Bérenger–Kecskeméti 2008. 186–191. p.; Dobszay 2019; Szijártó M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest, 2016. Országgyűlés Hivatala, Benda Kálmán: Az 1790–1791. évi országgyűlés. Az uralkodó és a magyar nemesség kiegyezése. In Mérei 1980. 86–99. p.; Pajkossy Gábor: Az 1790–1791. évi magyar országgyűlés. In Gergely 2005. 135–136. p.; Pálmány 2019.

[30] Idézi Marczali II. 330–331. p.

a király döntéseinek tartalmát."[31] Tehát ha a diéta – saját politikai pozicióit védve – egyelőre meg is erősítette a nevezetes tollvonással hatályát vesztett rendelkezések egy részét, de egyéb rendelkezéseivel pedig már előrevetítette az évszádaos rendi szisztéma erjedését.

*

A *szellem* már kiszabadult a palackból, a felvilágosodás eszméivel megismerkedett, döntően jogtudományi műveltségű nemesség is aktivizálta magát, sokan ragadtak tollat. A változásra fogékonnyá vált gondolkodók – sajtó hiányában – magyar, német és latin nyelvű politikai röpiratokban fejtették ki nézeteiket.[32]

A diéta a századelő tapasztalataihoz nyúlt vissza,[33] a *Systematica commissio* hagyományaira építve az országgyűlésen a felvilágosult rendiség vezetője, Széchényi Ferenc javaslatára az elengedhetetlen reformok ügyét – diétán kívüli – bizottsági hatáskörbe utalták.[34] A törvény *kilenc országos bizottságot* állított fel: 1. *közpolitikai*, 2. *adó*, 3. *úrbér*, 4. *kereskedelem, harmincad* és *közgazdaság*, 5. *bányászat* és *pénzverés*, 6. *jogügy*, 7. *tudomány*, 8. *egyház*, 9. az országos *kérelmek* és *sérelmek* tárgyában.[35] A 67. törvénycikkben a diéta minden bizottság számára kijelölte a hatáskörét és feladatát, illetve a bizottsági tagok névsorát.[36]

A deputációk összeállításánál törekedtek rá, hogy a politikai jogokkal bíró osztály minden rétege arányosan képviseltesse magát. Az elnöki tisztségeket valamelyik főméltóságra, országos zászlósúrra vagy a felsőtábla egy-egy tagjára bízták, a bizottsági küldöttek pedig jobbára az alsótáblai követek közül kerültek ki, azzal, hogy mind a négy kerület képviseltette magát, valamint a városok is

[31] Dobszay 2019. 386. p.

[32] A korszak röpiratairól és politikai tárgyú irodalmáról elsőként lásd Ballgai Géza: *Politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Budapest, 1888. Franklin Társulat

[33] Az 1715. évi diéta rendelt egy bizottságot „az országgyűlés bevégeztével, a törvények és törvényszékek átvizsgálását s kijavítását magokra vállalni s azt ha elvégezték, a legközelebbi országgyűlésen előterjeszteni". 1715. évi Törvényczikkek. 24. Czikkhely. In Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1657–1740. évi Törvényczikkek.* Budapest, 1900. Franklin Társulat, 455. p.

[34] Dobszay 2019. 387. p.; Bérenger–Kecskeméti 2008. 190–194. p.; Kecskeméti Károly: A magyar liberalizmus 1790–1848. Budapest, 2008. Argumentum Kiadó; Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezete.* Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi Magánjogi tervezetek.* Szeged, 2004. JatePress

[35] 1790. évi Törvényczikkek. 67. Czikkely A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozásra bizottságok rendeltetnek és megbizottak neveztetnek ki. In *CJH 1740–1835.* 202–215. p., továbbá – nem szokták megemlíteni –, de ugyanezen törvény 15. törvénycikke „Az ifjuság neveléséről" címen rendel ki egy bizottságot a „nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására". Lásd *CJH 1740–1835.* 162–163. p.

[36] Lásd *CJH 1740–1835.* 202–215. p. és Pálmány 2019. 1570–1576. p.

többségükben egy-egy tagot delegálhattak.[37] A királyi tábla tagjait delegálták a jegyzői tisztségekre. Mindent összevetve jól kivehető, hogy a személyi összetétel megállapításánál nemcsak és talán nem is elsőrban a szakértelem, hanem inkább a politika szempontjai érvényesültek. Az elsődleges cél a rendi érdek képviselete volt. Jól mutatja ezt, hogy amikor a tengerparti Zengg város követe kérte egy – Susani nevű nemes ember és királyi tanácsos – kereskedő felvételét a kereskedelmi bizottságba, hogy ott mesterségével kapcsolatos tudását megoszthassa, a diéta lesöpörte a javaslatot azzal, hogy „a kereskedőket hasznos lészen ugyan némelykor meghallgatni, de úgy, mint deputációnak állandó tagjait őket bevenni azért sem tanácsos, mivel leginkább magok különös hasznokra tekinthetnek". Természetesen hasonló aggály fel sem vetődött – világít rá Benda Kálmán –, amikor az úrbéri bizottságba csupán földesurakat delegáltak, ahol a részrehajláson végletekig felháborodó reformer Széchényi Ferenc végül le is mondott bizottsági tagságáról.[38]

A személyi problémák önmagukban kétségessé tették a regnikoláris deputációk eredményességét, amit nem segített az elrendelő törvénycikk iránymutatásának teljes hiánya sem. A diéta mechanikusan határozta meg a feladatokat, de nem nyújtott segítséget a követendő politikáról. Nem is adhatott, hiszen egészen más elvárásokat fogalmazott volna meg az uralkodó, II. Lipót és mást a rendek. Így a bizottságok magukra maradtak, ami előrevetítette a harc folytatását és elhúzódását.

Az országos rendszeres bizottságok 1791 augusztusában kezdték meg munkájukat, miközben a vármegyei nemesség – látva az uralkodói propozíciókat –, félve a számukra hátrányos reformoktól már a nyárelőn beadványokkal fordultak a királyhoz, a helytartótanácshoz és a nádorhoz a munkálatok nyilvánosságát követelve.[39] Megérezték a reformok szelét azonban mások is, amikor a megyék, s néhány nagyúrral szemben – a nemesi közvélemény ekkor még félénk ellenpólusaként – polgáremberek, kereskedők, értelmiségiek, akadémiai professzorok és mezővárosi tanítók is tollat ragadva javaslataikat megküldték a bizottságoknak.[40]

A bizottságok számára a *régi rend*, a nemesi kiváltságok, a nemes-jobbágy közti viszony fenntartása ugyanolyan természetes adottság volt, mint a király,

[37] Megjegyzendő, hogy a bányaügyi bizottságba több városi polgár is szerephez jutott, míg az úrbériben egy sem.

[38] Benda Kálmán: Az országgyűlési rendszeres bizottságok munkálatai. In Mérei 1980. 164–165. p.

[39] Bővebben lásd uo. 165–166. p.

[40] A bizottsági tagok motivációja és céljai további elemző kutatásokat igényelnek. A szakirodalom nem egységes ezek megítélésében, Kecskeméti Károly „kiegyensúlyozatlannak" tekinti, igaz, itt elsősorban a megjelenő reformszándékot kívánta hangsúlyozni (Kecskeméti 2008. 186. p.). Benda Kálmán, s az ő nyomán Pajkossy Gábor is az „uralkodó réteg" arányos képviseletét emeli ki, a szakértők kárára (Benda 1980. 164. p.; Pajkossy 2005. 135–136. p.).

a diéta vagy a vármegye. Mindennek megvolt az évszázados törvényes alapja.[41] Találó, ahogy néhány évvel később (1802-ben) *Gérard Lacuée*, Napóleon megfigyelője, a bécsi követség titkára jelentette: „a tökéletes szabadságot és egyenlőséget a legforróbban áhító elemek sem gondolnak a jobbágyok szolgaságának megszüntetésére."[42] Úgy gondolták, hogy a rendszer alapjait megtartva egyes területek finomhangolásával elérhető a szükséges fejlődés, ennek voltak köszönhetőek a sajtószabadságra vonatkozó vagy éppen a kereskedelem fejlesztését szolgáló olyan javaslatok, mint a csatornák vagy utak építését, illetve iparösztönző tervezetek.

Azonban a kezdeti nagy nyilvánosság és lelkesedés hamar alábbhagyott. S habár jó néhány javaslat a polgári átalakulás irányába mutatott, de II. Lipót váratlan és korai halálával (1792. március 1.), I. Ferenc (1792–1835) trónra lépésével a rendek „megszabadultak" az uralkodói nyomás alól. Az új király maga sem kívánta a reformokat: az állandóságot hirdető politika diadalával a bizottságok munkája elvesztette jelentőségét, és így a közvélemény érdeklődése is alábbhagyott.

Tovább gyengítette a reformok ügyét, hogy a francia háború és a jakobinus mozgalom megrémítette a kormányzatot,[43] s válaszul – az abszolutista hagyományokhoz visszatérve – Ferenc megerősítette a rendőri kontrollt. A feudális-rendi rendszer alapjait nem bántó, de mégis egy felvilágosultabb és önállóbb Magyarországot álmodó rendszeres bizottsági munkálatok elvesztették aktualitásukat, s a kancellária levéltárába kerültek. Egyes elemeiket később kinyomtatták – az 1802. évi országgyűlésre a kereskedelmi, a jogügyi és a közpolitikai operátumok kivonatát, majd 1807-ben a büntető törvénykönyv tervezetét is közzétették –, de mégsem vették fel a soron következő diéták napirendjére. Így is évtizedeken át hivatkozási alapot jelenthettek azonban az ellenzék számára.

A deputációkat felállító 67. törvénycikk – azok személyi összetételén túl – feladatukat is tételesen meghatározta. Eszerint a bizottságok hatásköre „azon összes, akár kegyelmes királyi javaslatok, akár pedig országos kívánalmak és sérelmek tárgyai" voltak, melyeket a törvény taxatív felsorolt azzal a céllal, hogy „tanácskozás alá vétessenek és úgy dolgoztassanak ki, hogy […] a jövő országgyűlésen előadható és köztörvényekké, oly módon, mint az országgyűlés elfogadandja, alakíthatók legyenek".[44]

A felhatalmazó rendelkezéseket böngészve feltűnő, hogy a jogügyi bizottságot leszámítva egyik deputációnak sem kellett az adott terület teljes, átfogó

[41] Bérenger–Kecskeméti 2008. 193. p.
[42] Idézett ugyanonnan.
[43] Bővebben lásd Benda Kálmán (szerk.): *A magyar jakobinusok*. Budapest, 1957. Bibliotheca Kiadó
[44] *CJH 1740–1835*. 203. p.

szabályozásáról gondoskodnia, és a jogi bizottság is csupán a büntető törvénykönyv, valamint a váltó- és kereskedelmi törvénykönyv kidolgozására kapott felhatalmazást, de például az általános magánjog területén csak „néhány hasznos polgári törvény tervezete, melyek talán a birtokosok teljesebb biztonságáról való gondoskodásra"[45] utasította őket a törvény.

Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy *kodifikációra* való felhívást kaptak-e osztályrészül az országos rendszeres bizottságok? Az bizonyos, hogy a felvilágosult abszolutizmus – még ha nem is alkotmányos, hanem rendeleti úton, de – szakítani kívánt az ország szokásjogi hagyományaival, s bár rendeletei jelentős része visszavonásra került, de a szellem kiszabadult a palackból. A 18–19. század fordulójára felgyorsult társadalmi-gazdasági fejlődés Európa-szerte szükségessé tette a korábbi szokásalapú normarendszer modernizálását.

A korábbi joggyűjtemények „nem törekedtek a rendszerezettségre", és „a jogrendszerben meglévő ellentmondásokat sem küszöbölték ki".[46] A kodifikáció a „szokásjog (esetleg más íratlan jogforrás) kizárólagosságának megtörése".[47] A 18. századi felvilágosodás és a természetjog hatására – a jog jövőbeni fejlődése érdekében – fogalmazódott meg a kodifikáció gondolata.[48] (Elsőként minden valószínűség szerint Jeremy Bentham használta a kifejezést.[49])

A rendszeres bizottságok feladata és célja sem egy teljesen *új* jogrendszer kitalálása, hanem az elavult törvénycikkek kikutatása és a használatban lévő jogszabályok összeegyeztetése volt a Királyi Kúria gyakorlatával, azaz a *jogbiztonság* megteremtésére törekedtek, s mindvégig a rendi jog keretei között maradtak.[50] Két út mutatkozott: vagy az 1715-ös évhez hasonlóan a Hármaskönyvhöz igazítani az „elrontott" normákat, vagy francia mintára egy új polgári viszonyok keretei között is értelmezhető szabályrendszert létrehozni.[51] Amint láttuk, az 1790-es években bár jó néhányan már valós reformokat kívántak, sőt egy szűk csoport egészen előreszaladt, és már-már a polgári átalakulást követelte a jogegyenlőség, a közteherviselés és a jobbágyság politikai joggal

[45] Uo. 205. p.
[46] Homoki-Nagy 2004. 7–8. p.
[47] Varga Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, 2002. Akadémiai Kiadó, 72. p. Illetve Homoki-Nagy Mária is idézi az első kiadást. Homoki-Nagy 2004. 8. p.
[48] Lásd még Rady, Martyn: *Customary Law in Hungary*. Oxford, 2015. Oxford University Press
[49] Bentham, Jeremy: *Papers Relative to Codification*. London, 1817. Lásd még Alfange, Dean: Jeremy Bentham and the Codification of Law. *Cornell Law Review*, 1969. 3. sz. 58–77. p. Elérhető: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://core.ac.uk/download/pdf/73977262.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2024. 06. 26.); Varga 2004. 15. p.
[50] Nem véletlen teszi fel a kérdést Homoki-Nagy Mária, hogy az 1795-ös (magánjogi) tervezet valójában kodifikáció vagy inkorporáció volt-e? Homoki-Nagy 2004. 7–19. p.; Vékás Lajos: Az osztrák polgári törvénykönyv hatása a magyar magánjog fejlődésére. In Rácz Lajos (szerk.): *A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi*. Budapest, 2011. Martin Opitz Kiadó. 21. p.
[51] Szladits Károly: Codificatio [szócikk]. In Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. Budapest, 1899. 551. p.; Homoki-Nagy 2004. 14. p.

való felruházásnak igényével, azonban a többség a rendszer kisebb szépészeti beavatkozásokkal feldíszített állandósága mellett foglalt állást, és még Lipót reformhajlandóságát is túlzónak ítélte.

Ugyancsak tudjuk, hogy egységes és teljes *kódextervezetek* – az említett büntetőjogit[52] és kereskedelmi jogit[53] leszámítva – nem születtek, és a részkérdéseket sem tárgyalták a soron következő diéták, így hatályba sem lépett egyetlen operátum sem, azonban mégsem bizonyultak haszontalannak. Táptalajra hullottak, amikor a – röpiratirodalommal együtt – nagy hatást gyakoroltak a későbbi reformkor politikusaira. Kossuth Lajos, Széchenyi István, Szalay László, Deák Ferenc és még sokan ezen a politikai pamfletek és törvénytervezetek tanulmányozásával kezdték felkészülésüket a politikai pályájukra, így a rendszeres bizottságok anyagai a reformkor kiindulópontjává váltak.[54]

A politikai tér felborulása – kényszerpályán

I. Ferenc alatt összesen tízszer, az operátumok 1795-ös *ad acta* helyezése után 1812-ig még *hat* alkalommal ülésezett a diéta.[55] Az előzményeket ismerve ebből arra is következtethetnénk, hogy a felek között helyreállt a bizalom, de nem erről volt szó. A következő két évtizedes időszakban az uralkodó és a rendek politikai érdeke is megváltozott, közeledett egymáshoz: okulva a franciaországi példákból, kölcsönösen elfordultak a felvilágosodástól, hiszen láthatták, hogy mind a két félre veszélyt jelenthet.

Benda Kálmán – már talán túlzóan plasztikus – értékelése szerint az *udvar és az uralkodó osztály szövetséget kötött a forradalom ellen*, azaz elfordultak még a korlátozott reformoktól is.[56] Egy biztos, az 1796 és 1812 között összehívott országgyűlések lényegében csupán a háborúhoz szükséges segélyek és

[52] Lásd Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, 1967. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

[53] Lásd Képes György: A Codex Cambio-Mercantilis 1795. évi tervezete. Korai kísérlet a magyar kereskedelmi jog kodifikálására. In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 81–105. p.

[54] Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó

[55] Pozsonyban 1796. november 6-tól december 10-ig, 1802-ben május 2. és október 31. között, valamint 1805. október 13. napjától november 7-ig, majd Budán 1807. április 5-től december 15-ig, majd ismételten Pozsonyban 1808. augusztus 28. és november 5. és 1811. augusztus 25. és 1812. május 26. napjai között.

[56] Elsősorban lásd Benda Kálmán: Magyarország a napóleoni háborúban. In Mérei 1980. 447–472. p.; Poór János: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest, 2003. Universitas Kiadó; Poór János: Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815. Budapest, 1988. Gondolat Kiadó; Kosáry Domonkos: *Napóleon és Magyarország*. Budapest, 1977. Magvető Kiadó

bizonyos számú újonc- és adómegajánlásról szóltak.[57] Nem meglepő, hiszen a 18–19. század fordulóján a Napóleontól való félelem a „rossz viszony" ellenére is kényszerű szövetségbe terelte a feleket, s bár Ferenc kényszerpályára szorította a magyarokat, de maga is hasonló helyzetben volt: az „erőtlenség és tehetetlenség" kényszerpályáján mozgott.[58]

Áttekintve a két évtized országgyűlési vitáit és eredményeit[59] megállapítható, hogy „nem sok olyan konkrét kérdéskör volt, amelyben a rendek országos érdekeket is képviseltek" – állapította meg Dobszay.[60] A diétákon visszatérően foglalkoztak az adó- és más terhek emelésének elhárításával, a nemesség legfeljebb szabad, önkéntes és egyedi alapon hajlott felajánlások megtételére. Ugyanakkor nehezen belátható, hogy – miközben a szegény nemesség már sok helyütt részt vállalt a taksában – miért nem vállalta magára nézve is kötelezőnek a megyerendszert ellátó házadó megfizetését a kiváltságolt rend, mivel „vérükkel" csupán a hadiadót váltották meg. Szintén elhárították a hadkiegészítés ügyét.

Kulcskérdés volt a vámrendszer elleni fellépés. Itt a közérdek össze is csengethetett volna a rendi kívánalmakkal, amennyiben az az adómentességre hivatkozva kisebbnek tekintette az ország tehervállalási képességét, és ezt a kedvezőtlen vámokkal kívánta kompenzálni. Így a rendek 1811-ig összekacsintva Béccsel elfogadták a hátrányos vám-, kereskedelmi és pénzügyi keretrendszert. A történettudomány – mutat rá Dobszay – „e magatartást a rendek és az uralkodó forradalomellenes együttműködéseként, vagy még elítélőbben, kisstílű alkuként értékeli. Ennek során a két fél egyike sem beszél[t] az igazi kérdésről (közteherviselés és más kiváltságok), hanem megeléged[tek] az adó mértékéről és teljesítési formáiról folyó egyezkedéssel, amelynek a vége, hogy a király megkapta a katonát és a pénzt (kevesebbet, mint amennyit kért), a nemesség megőrizhette kiváltságait, a veszteséget és a terhet pedig nagyrészt a nem nemes népességre hárították."[61]

A jogkiterjesztés és a rendi alkotmány sáncai mögé engedés, bár nem váltott ki abszolút elutasítást a rendekből, de csakis saját maguk megerősítését szolgálhatta. Előrelépésnek tekinthetjük a nacionalizmus, a nemzeti öntudat ideológiájának megjelenését. A már használt – és a nemesi nemzet, mint politikai jogok birtokosára utaló – *natio Hungarica* fogalmában a századfordulótól egyre nagyobb szerepet játszott a magyar nyelv és kultúra is. A nyelv kérdése elsősorban a nemesség és udvar közötti törésvonalat követte,

[57] Lásd összefoglaló jelleggel Dobaszay, 2019. 390–395. p.

[58] Poór 1988. 5. p.

[59] Márkus 1901. 138–429. p.

[60] Dobszay 2019. 397. p.

[61] Uo. 398. p.

s hosszabb távon a nyelvi alapú közösségbe való gondolkozást, a nem nemesek beengedésével is.[62]

A duális rendszer mindkét oldala elutasította viszont a húsba vágó, korszerűsítő reformokra vonatkozó kezdeményezéseket. Az úrbéri viszonyok terén a parasztság a jobbágyi kötelezettségeik (szolgáltatásaik) csökkentését, esetleges megszüntetését és a földhasználati jogosultságok bővítését kívánta, miközben még a rendek felvilágosultabb képviselői is csupán a közteherviselés bizonyos esetekre való szűk kiterjesztésében, valamint a szolgáltatások földbérré alakításán merengtek el inkább rövidebb, mint hosszabb ideig.[63]

*

A lappangó feszültségek ellenére a külső (és belső?) fenyegetés mindvégig elegendőnek bizonyult az újabb kompromisszumos megoldások elfogadásához egészen 1811–12-ig, amikor – csupán öt törvénycikk elfogadása után – a király feloszlatta az országgyűlést, előrevetítve az alkotmányosság felfüggesztését. Ekkor Ferenc valóban elérkezettnek látta az időt, hogy –legközelebbi munkatársai, Antoine Baldacci tanácsos és Joseph Wallis udvari kamarai elnök hosszas unszolásának eleget téve – megszabaduljon az alkotmányosság béklyójától, s az újra erőre kapó uralkodó a következő szűk másfél évtizedben nem hívta össze az országgyűlést. Ezzel lényegében egy újabb önkényuralom következett az ország életében.[64]

A húsz év országgyűléseinek jogalkotói hatékonysága könyörtelenül rávilágít, hogy a 18. század diétájának szokásjogi alapjai valójában kívülről szilárd és merev keretet biztosítottak a rendi dualizmuson belüli folyamatos – az aktuális *status quo*t kihasználó – harcok számára. „Eszerint a rendi diéta legfontosabb szerepe ezekben az évtizedekben nem a törvényhozás volt, hanem elsősorban az, hogy terepet és fórumot adjon a rendek és király vetekedésének [...]."[65] Azaz az országgyűlés a *tractatus diaetalis* színtere volt, ahol az alkudozásban az uralkodó általában számíthatott a felsőtáblára, a személynökre, mint az alsótábla elnökére, a szabad királyi városokra és a klérusra is a köznemesség ellenzéki tömbjével szemben.[66]

Jól látható, hogy az 1790-es években is csupán egy önmagában is megosztott kisebbség törtrésze képviselte a felvilágosult reformokat, kiknek egyrészről a jelentőségük inkább eszmetörténeti szerepükben, mintsem egykorú politikai erejükben keresendő, másrészről Martinovics és társai 1795. évi, majd kisebb

[62] Uo. 399. p.
[63] Uo. 400. p.
[64] Bérenger–Kecskeméti 2008. 195. p.
[65] Dobszay 2019. 396. p.
[66] Szijártó 2016. 302. p.

jelentőségű személyek újabb (1802-es) kivégzése tovább tizedelte az elveit nyíltan vállalók körét:[67] a vérpadon, illetőleg börtönben végezték, vagy megrettenve a példastatuálástól, visszavonultak a politikától.

„Példa kelle, hogy rettegjen az ország" – írta Kazinczy.[68] Megint másokat a francia forradalom radikalizálódása késztetett visszavonulásra.[69] Tovább gyengítette a vékonyka reformtábort, hogy a nemesség egy jelentős, amúgy sem igazán elkötelezett rétege, kihasználva a háború okozta gazdasági konjunktúrát, profitmaximalizálása érdekében sok esetben szemet hunyt elvi aggályai felett.[70] Így nem túlzás azt állítani, hogy a tárgyalt évek diétáinak, de főképpen az 1792 és 1812 közötti országgyűléseknek egyetlen érdemleges eredménye magának a rendi parlamentáris intézményrendszernek a fenntartása volt.[71]

A feszültség fokozódik

A nemzetközi helyzet, a lipcsei csata (1813 októbere), Napóleon rövid visszatérése és a waterlooi ütközet, majd a bécsi kongresszus (1815 februárja és júniusa között) és az új európai nagyhatalmi együttműködés is csak megerősítette az udvart a birodalmi gondolkodásban,[72] aminek köszönhetően Magyarországot lényegében tartományi szinten kezelték, a birodalom valódi irányítója, Metternich herceg legnagyobb elégedettségére, aki – követve Kaunitz régi tanait – azt vallotta, hogy nincs szükség az udvar ellen szervezkedő diétára.[73] A külpolitika 1813-ra stabilizálódott – nem véletlen tehát, hogy az udvar nem kívánt tovább alkudozni a rendekkel.[74]

Miután 1812 óta nem hívták össze a diétát, a kormányzat 1813 februárja és novembere között négy alkalommal, majd 1815 márciusában is közvetlenül a vármegyékhez fordult az újoncok és adómegajánlás ügyében. Kezdetben a kért

[67] Lásd Miskolczy Ambrus: *A modern magyar demokratikus politikai kultúra „eredeti jellegzetességeiről"*. Budapest, 2006. Napvilág Kiadó
[68] Dobszay idézi. Dobszay 2019. 402. p.
[69] Poór 2003. 99–194. p.; Dobszay 2019. 403. p.
[70] Mérei Gyula: A Magyar Királyság külkereskedelme 1790–1815. In Mérei 1980. 245–250. p.
[71] Dobszay 2019. 405. p.
[72] Bővebben lásd Niederhauser Emil: A francia forradalom viharában. In Gonda Imre – Niederhauser Emil (szerk.): *A Habsburgok*. Budapest, 1978. Gondolat Kiadó, 145–159. p.
[73] Uo. 202. p.
[74] A birodalom 1788 óta tartó folyamatos háborúskodásának köszönhetően az államháztartás az összeomlás szélére került. A hadikiadások nőttek, míg az újabb és újabb területveszteségekkel csökkent az adóalap mértéke. 1810-re a kiadások a bevételek tizenkétszeresénél is többnek bizonyultak, s mivel az udvar bevételeit 1795 és 1810 között csupán 60 százalékkal tudta növelni, és kölcsönt nem tudott felvenni, nem maradt más megoldás, mint a papírpénz-kibocsátás. Majd mikor ez sem bizonyult elégnek, egy 1811. februári pátenssel az értéke ötszörösére értékelték le a bankókat. Bővebben lásd Pajkossy Gábor: Az abszolutizmus felülkerekedése. In Gergely 2005. 147–150. p.

segélyt a megyék még beszolgáltatták, de egy évvel később a devalvációt már határozottan elutasították. Bár úgy tűnik, hogy átfogó stratégiát Bécs nem dolgozott ki Magyarországot érintőleg, az bizonyos, hogy tovább akarta gyengíteni a rendeket, s a megtartott megyerendszer tisztviselői karának összetételébe is egyre nagyobb befolyást kívánt gyakorolni egy 1819-es rendelet értelmében.[75]

Az 1810-es évek második felében a már említett devalvációs intézkedést (1816) leszámítva a magyarok kénytelenek voltak beletörődni a rendeleti kormányzásba. A fordulópontot az 1820-as évek jelentették: 1823 az uralkodó és vármegyék közötti összecsapástól volt hangos.[76] 1821. május 4-én Ferenc elérkezve látva az időt a nyílt konfrontálódásra, elrendelte a korábban (1813-ban és 1815-ben) kiállított kilencvenezer újonc huszonnyolcezernyi tartalékállományának behívását, valamint 1822. augusztus 13-án egy újabb rendeletben előírta a legutolsó országgyűlés által váltópénzben megajánlott adóösszeg ezüstben való beszedését.

Bár az uralkodó lépése – formális jogi szempontból – nem volt törvényellenes, politikai dimenzióját nézve az így két és félszeresére növelt adókötelezettség óriási felháborodást váltott ki a már amúgy is feszült magyar nemességből. Tiltakozó feliratok árasztották el az udvart. Ezekben a papírpénz bevezetésének törvénytelensége mellett szólaltak fel, illetve felhívták a figyelmet a nemzetközi *status quo* változására. Érvelésük szerint a háború lezárultával már nem állt fenn az a rendkívüli helyzet, ami korábban elfogadhatóvá tette az 1813-as és 1815-ös rendeleti újoncozást. A megyék a jogi indokoláson túl ugyancsak megpróbáltak rávilágítani a magyar adózó nép valós helyzetére, melynek teherbíró képessége messze kimerült.[77]

Bécs az újoncozást 1822-ben szüneteltette, azonban az újabb adórendelet így is tovább hergelte a közhangulatot. Az udvar és a magyar nemesség közötti feszültség 1822 őszére pattanásig feszült. A rendek immáron egy évtizede várták a diéta összehívását, sérelmeik és kívánalmaik orvoslását. Az uralkodó azonban nemhogy nem hátrált meg, hanem továbbra is ragaszkodott a rendeletek végrehajtásához, sőt utasította a postahivatalokat a megyék egymás közötti levelezésének ellenőrzésére és megakadályozására. Az 1822. év vége az udvar gyors győzelmét látszott elhozni: az adóhátralékot tizenöt megye már az első leirat felszólítására befizette, majd a kifogásokat elutasító második királyi leiratnak további tizennyolc törvényhatóság engedelmeskedett.

[75] Pajkossy 2005. 149. p.

[76] Erről röviden lásd Heil Kristóf Mihály: 1823 – egy elfeledett ellenállás éve. *Jog.történet HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja*, 2023. január 9. 1–2. p. Elérhető: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/6810/Heil-Kristof-1823.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2024. 06. 27.).

[77] Vörös Károly: A megyei ellenállás és tanulságai. In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben.* 5/1. kötet. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 624–626. p.

A katonaállítás ügyében szintén tizenöt, majd kilenc megye hajlott meg a kabinet akarata előtt. Összesen negyvenegy vármegye – legalább részben – engedelmeskedett a két ügy első két leiratára hallgatva, azonban csupán tizenhét volt, amely hiánytalanul végrehajtotta mindegyik rendelkezést. Válaszul az udvar mind az újoncállítást megtagadó huszonhét, mind az adóügyben elmaradó kilenc megyébe királyi biztosokat delegált, akik különösebb ellenállás nélkül, tisztán politikai nyomásgyakorlással újabb megyék ellenállását törték meg.[78]

1823-ra hét vármegye (Nógrád, Nyitra, Sopron, Trencsén, Veszprém, Zala és Zemplén) maradt, amely mindkét, továbbá négy törvényhatóság (Varasd, Vas, Ung, Komárom), amelyik az egyik leirat foganatosítását visszautasította. A megyék ezen töredéke azonban a végsőkig kitartott. Ellenállásuk több forrásból is táplálkozhatott, de talán érdemes megemlíteni, hogy e megyékben a nemesség aránya magasabb volt az országos átlagnál: a hét renitens megyében élt az ország nemességének közel negyede. Az ellenállás okait kutatva szintén érdemes megjegyezni, hogy az ország ezen nyugati megyéiben a köznemesi réteg már régóta és nagy számban élt az adózásba bevont jobbágytelkeken, ahol így közvetlenül sújtotta őket a királyi rendelet. Továbbá az is igaz, hogy a háborús mezőgazdasági konjunktúra alatt megerősödött földművesek hasznának devalvációs többletlecsapolása a földesurakat is súlyosan érintette.[79]

A kormányzat évtizedes, lopakodónak és zörejmentesnek tervezett politikája felszínre került, önmagát leplezte el, kiváltva ezzel a magyarság ellenállását. Az ország feszülten figyelt, ugyanis a (passzív) ellenálló megyék ügyét Bécs – félve annak elterjedésétől – nem hagyhatta annyiban. Végül a kinevezett királyi biztosok a központi hatalom katonai karhatalmának erejével fellépve törték le a csökönyös megyék ellenállását. A legsúlyosabb jelenetek Nyitra, Zemplén és Nógrád vármegyékben játszottak le, ahol a katonaság bevetése is szükséges volt.[80]

Az események hatására a kötelezettségeiknek már eleget tett megyék is újabb feliratokkal árasztották el az udvart, amire válaszul Ferenc a korábbiaknál is szigorúbb korlátozások alá vonta a megyei szabadságot.[81] S bár az adókivetés és katonaállítás harcát a király megnyerte, és az események nyilvánvalóvá tették, hogy az abszolutizmus ellenfelei időlegesen háttérbe szoríthatóak, fórumaik kikapcsolásával (lásd országgyűlés) lehalkíthatóak, és saját híveit sikeresen manipulálhatja, korrumpálhatja a kormány, de a korábbi módszerek a rendi ellenállás végleges megtörésére nem voltak alkalmasak.

[78] Vörös, 1980, 627. p.

[79] Uo.

[80] Bővebben lásd Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823–1848.* Budapest, 1886. 105–111. p.

[81] Vörös, 1980, 629. p.

A felszín alatt kétségtelenül formálódni kezdett egy – ekkor még megosztott – a felvilágosodás eszméiből kinövekvő és a romantikában megmerítkező, már minden kétséget kizárólag haladó politikai nemzedék. Bár a kapcsolatot kimutatni még nem tudjuk, de érdekes egybeesés, hogy az 1823-ban ellenálló vármegyék mindegyike szinte minden esetben a reformpárti, liberális javaslatok támogatóiként jelent meg a következő évtizedekben, az országos és megyei fórumok előtt egyaránt.

1823 megyei passzív ellenállásának hatására Ferencnek be kellett látnia, hogy szüksége van a rendekre, s 1825-re végül össze is hívta az országgyűlést, amely – Széchenyi István fellépésével, az országos rendszeres bizottságok újbóli kiküldésével – óriási lépést tett a reformok és a polgárosodás irányába. Ilyen események közepette tisztázta Kölcsey Ferenc nemzeti imádságunk szövegét.

Czifra Botond*

A CSŐDÜLET SZABÁLYAINAK DOGMATIKÁJA A CODEX CAMBIO-MERCANTILISBEN

Bevezetés

A II. József halálát követően megélénkült hazai közélet első alkalommal az 1790–1791-es diétán tárhatta újra sérelmeit és kívánalmait az uralkodó elé. Az egynegyed évszázadot követően II. Lipót elé vitt ügyek sora olyan hosszúra nyúlt, hogy a legfontosabb társadalmi kérdések megvitatását elhalasztották, és országos bizottságokat – amelyek *systematica commissio* néven ismertek – rendeltek ki kilenc olyan ügy előkészítésére, amelyek megoldása súlyos terhet vett volna le a korabeli magyar társadalom válláról. Ezek közé az elengedhetetlen reformok közé tartozott a kereskedelmi és hitelviszonyok rendezése, amelyek társadalmi oldalról fűtötték a későbbi politikai események kialakulását is.[1] A helyzet rendezésére a jogügyi bizottság – kiegészülve a kereskedelmi bizottság szaktudásával és külső szakértők részvételével[2] – 1795-re kidolgozott egy kódexjavaslatot,[3] amelynek csődjogi rendelkezéseit jelen írásomban igyekszem ismertetni az Országos Levéltárban megtalálható kézirat,[4] illetve a javaslat 1802-es nyomtatott szövege alapján.[5] A szövegből ismertetett és be-

* Czifra Botond, egyetemi hallgató Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, az Eötvös József Collegium tagja

[1] Varga János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. *Történelmi Szemle*, 1958. 1–2. sz. 52. p.

[2] Képes György: A Codex Cambio-Mercantilis 1795. évi tervezete. Korai kísérlet a magyar kereskedelmi jog kodifikálására. In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok – Adalékok az operátumok történetéhez.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó. 94. p.; Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 75–80. p.

[3] A bizottságok munkáiról lásd Heil Kristóf Mihály: A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832). In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciós perekig.* Budapest, 2024. Ludovika Kiadó, 99–120. p.

[4] MNL OL N 105 Fasc. XVII. No. 129.

[5] *Codex Cambio Mercantilis pro Regno Hungariae Partibusque Eidem Adnexis in Tres Partes Divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus.* Pozsony, 1802. Franciscus Josephus Patzko nyomdája. 23–27. p.

mutatott eljárást – első látásra a kortárs nyelvtől kicsit idegenül – *csődületnek* nevezem, a *concursus* latin kifejezés fordításaként. A csőd kifejezés használata félrevezető lenne abból a szempontból, hogy az elaborátum eljárása célját és jellegét tekintve is különbözik a hatályos jogban ismert csődeljárástól, ezért kissé etimologizálóan a hitelezők csődületének segítségével igyekeztem kifejezni a kettő közötti különbséget, valójában pedig a *csőd* kifejezés is ennek redukált alakja.

A törvényjavaslat értelmezéséhez nagyon fontos felismerni, hogy a hatályos fizetésképtelenségi eljárások fogalmai nem vetíthetőek vissza teljes egészükben a 18–19. század fordulójára. A törvényjavaslat olvasása során ennek szembetűnő bizonyítéka az, hogy nem választhatóak szét egyértelműen a likvidációs és a reorganizációs, tehát az adós vagyonának likviddé tételét szolgáló, illetve a megegyezést és a kereskedési tevékenység folytatását elősegítő. A projektum eljárási szabályainak célja kettős. Az 1. §, mintegy a cikkély preambulumaként a hitelezők védelme mellett az adósok védelmét is kiemeli mint kitűzött célt (amely az előbbihez hasonlóan a közérdekből fakad).[6]

Jóllehet, a javaslat jó néhány olyan biztosítékot és eljárási elemet beépít, amelyek az adósok védelmét szolgálják. A szabályok elsődleges célja az adós vagyonának likvidációja, annak ellenére, hogy a javaslat szövege több ponton is lehetőséget biztosít a teljesítésre, a fizetés elhalasztására, illetve a megegyezésre, amelyek egyértelműen reorganizációs jellegűeknek tekinthetőek. Ennyiben a csődület sokkal inkább rokonítható a hatályos jog felszámolási eljárásával, de ezek használatát – dogmatikai bonyodalmak elkerülése végett – kerülöm. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy noha a reorganizációs jellegűnek tekinthető elemek első látásra túlsúlyban vannak a kódextervezetben, a projektum 8. cikkelye tartalmazza azokat a hitelezővédelmi intézkedéseket, amelyeket még a csődület megnyitása előtt, a fizetésképtelenség elkerülése érdekében kell megtenni. Ezek a hitelezők számára további védelmet nyújtottak.

Jelen tanulmányban használt *csőd* kifejezés nem összetévesztendő a hatályos csődeljárással, hiszen jellegét tekintve jelentősen eltér attól. A csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény 1. § (2) bekezdése egyértelműen kimondja, hogy a csődeljárás elsősorban a csődegyezség megkötésére irányul, a *csőd* arra a jogviszonyra utal, amelyben az adós tartozásai törlesztésére bizonyos időben nem rendelkezik elegendő végrehajtás alá vonható vagyonnal.[7] Megjegyzem, hogy álláspontom szerint a projektum szövegét

[6] *Codex Cambio Mercantilis* 23. p.

[7] Török Gábor: Néhány gondolat a jogtörténetről – civiljogi szemponból. In *Juratissimus Author – Jogtörténeti tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére.* Budapest, 2000. HVG-Orac. 11–22. p.

tekintve ez a meghatározás sem pontos, hiszen a szabályozott eljárás keretén belül kerül sor magára a végrehajtásra is, így az operátum vonatkozásában nem értelmezhető fogalmi elemként az, hogy az adós ne rendelkezzék elegendő végrehajtás alá vonható vagyonnal, hiszen a csődület során, sőt mi több, annak végeztével lát napvilágot az a tény is, ha az adós végrehajtható vagyona nem elegendő a követelések kielégítésére. Ez végső soron úgy foglalható össze, hogy a törvénytervezet vonatkozásában a csődület mint eljárás során a hitelezők egyértelműen meghatározott végrehajtási jogot kapnak az adós vagyonára, illetve személyére, ha az nem élhet a jószágok átalengedésével.

Személyi és tárgyi hatály

A szabályok személyi hatálya két oldalról is megvizsgálható. A hitelező oldaláról a szövegben nem történik utalás arra, hogy a hitelező követelése milyen minőségben keletkezett: a hitelügyleteket bonyolító főpapokat, káptalanokat, alapítványokat, mágnásokat, a nemesi baráti kölcsönök folyósítóit, a bécsi tőke képviselőit, illetve a hitelügyleteket esetlegesen bonyolító néhány nagykereskedőt a törvényjavaslat egységesen creditornak nevezi. Az adóst tekintve azonban kijelenthető, hogy a Codex Cambio-Mercantilis tervezetében kereskedelmi csődről beszélhetünk. A szöveg több helyen a *mercator* szót használja, és általános szankcióként kezeli a *jus mercantile*, a kereskedési jog elvesztését,[8] így a debitort tekintve a javaslat személyi hatálya valószínűleg a kereskedőkre, és velük összefüggésben családtagjaikra terjedt ki. A nem kereskedelmi csőd egészen a 19. század közepéig egyébként csak német területeken volt jellemző.[9] A javaslatban megtalálható a *decoctus* kifejezés is, amelyet a szótárirodalom javaslatai szerint tönkrejutottnak értettem, de szeretnék utalni a csőd történetét övező megalázó büntetésekre,[10] hiszen ez a terminus egyértelműen a latin *decoquere*, azaz főzni ige származéka. Mindazonáltal átvitten elhasznál értelemben is használatos, így lehetséges, hogy valójában nem egy testi büntetésről van szó, emellett az értelmezés mellett pedig az is szól, hogy a 14. §-ban meghatározott szűk esetkör kivételével az adós személyét a javak átalengedése után immunitás illette meg.

A csődület szabályai tárgyi hatályukat tekintve álláspontom szerint a jegyzőkönyvbe vett követelésekre terjedhettek ki. Az 1. §-ban azt olvashatjuk, hogy a csődület megidézésének azon a törvényszéken kell megtörténnie, ahol

[8] *Codex Cambio Mercantilis* 27. p.

[9] Török 2000. 16. p.

[10] Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai.* Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 476. p.

az *improtocollatio* megtörtént. A korszakban a jegyzőkönyvbe vétel elsősorban a betáblázott követelések tekintetében értelmezhető, de a teljes körű feldolgozáshoz fontos lenne további kutatásokat végezni az *improtocollatio* jogintézményével kapcsolatban. Az 1723:107. tc. csődbeli,[11] avagy az operátum terminológiájának megfelelően *csődületbeli* elsőbbség a törvényjavaslat szövege szerint már nemcsak elsőséget adott volna a betáblázott követelések hitelezőinek, hanem álláspontom szerint bizonyos körben ki is zárta volna őket a csődület megidézésének lehetőségéből, hiszen annak mindenképpen azon a törvényszéken kellett megtörténnie, ahol a követeléseket jegyzőkönyvbe mondták. A telekkönyvre, illetve egyéb nyilvántartásokra vonatkozó szabályozási kísérletek ugyan már a 17. században megindultak volna, de rendre kudarcba fulladtak, hiszen a nemesség adóveszélyt látott bennük. Ugyanezt a sejtést további kutatásokkal lenne szükséges alátámasztani, lehetséges, hogy ezzel a részletszabállyal a Kódex arra próbálta ösztönözni a hitelezést végző aktorokat, hogy diktálják jegyzőkönyvbe követeléseiket, anélkül hogy kötelezte volna őket arra, hogy részt vegyenek valamiféle követeléskataszter kialakításában.

A szöveg alapján nem egyértelmű, hogy a jegyzőkönyvbe vett követelés hitelezője által indított csődülethez csatlakozhatott volna-e a jegyzőkönyvbe nem vett követelés hitelezője. Ugyanakkor az adóst a törvénytervezet szövege kötelezte volna arra, hogy jószágait és követeléseit tárja a törvényszék elé, ha valamelyik hitelező kéri, esküvel megerősítve, amelyben a jegyzőkönyvbe nem vett követeléseknek is szerepelnie kellett.[12] Jóllehet, ez első látásra *lex imperfecta*, érdemes megjegyezni, hogy az adósnak hitelesített kettős könyvelést kellett a bíróság rendelkezésére bocsátania a csődület megnyitásakor, a kettős könyvelésben pedig, amennyiben a meghatározott időtartamon belül keletkezett, a jegyzőkönyvbe nem vett követelésnek is látszódnia kellett, így ezen hitelezők személyére is fény derült, jóllehet, a jegyzőkönyvbe vett követelések hitelezői elsőbbséget élveztek hozzájuk képest, hiszen eljárási többletjogosítványokkal rendelkeztek a csődület megnyitása és lefolytatása során. Mindezen túl, ahogy majd látni fogjuk, a tervezet a jószágok átalengedésének megtagadásával szankcionálja azt az adóst, aki a jegyzőkönyvbe nem vett követelések hitelezőinek a jegyzőkönyvbe vett követelések hitelezőit megelőzően teljesít. Fontos azonban megjegyezni, hogy a jegyzőkönyvbe vett követelések kitétele tette lehetővé az eljárás nemperes jellegét.

[11] Uo. 226. p.
[12] *Codex Cambio Mercantilis*, 24. p.

A csődület megidézése és megnyitása

A csődületet az adóssal szemben fennálló jegyzőkönyvbe vett követelések hitelezői közül az egyik, vagy akár többen, akár mindannyian kezdeményezhették, ez a jogosultság nem illette meg annak a követelésnek a hitelezőjét, amelyet nem vettek jegyzőkönyvbe. Fontos megjegyezni, hogy ugyanakkor a projektum végrehajtási eljárásról szóló szabályai[13] nekik is lehetőséget adtak az érdekérvényesítésre, ám ezek a szabályok sokkal hátrányosabb helyzetbe hozták a jegyzőkönyvbe nem vett követelések hitelezőit, hisz a végrehajtás megindítása előtt jogerős bírósági határozatra volt szükség (*„lata per Iudicium sententia, nisi appellata"*), míg a csődület alapvetően egy sokkal gyorsabb és hatékonyabb nemperes eljárásnak tekinthető.

A szöveg alaposabb olvasása során két kezdeti momentum különíthető el: a csődület megidézése és a csődület megnyitása. A csődület megidézésével feltehetően még nem állt volna be az eljárás likvidációs jellege. Az 1. §-ban az adóst felhívják arra, hogy kitűzött határnapon gondoskodjon a hitelezői követeléseinek teljesítéséről, ehhez készítse elő minden jószágát és adósságát, és terjessze őket a bíróság elé.[14] Ezt a szabályt értékelhetjük úgy, mint az állam felügyelő részvételét a követelések teljesítésében, hiszen a csődület megidézésekor a bíróság még érdemi szerephez nem jut, a teljesítést az adós végzi a hitelezők kezéhez, így az a bíróság, ahol jegyzőkönyvbe vették a követelést, amelyre a csődületet megidézték, gyakorlatilag jóváhagyja az adós teljesítését. Ez a szabály egyértelműen az adóst védő szabályok közé sorolható: még mielőtt a hitelezőknek biztosítaná a törvény a végrehajtás jogát, egy újabb alkalommal rárója az adósra a teljesítés kötelezettségét (és ezúttal lehetőségét), a bíróság felügyelő szerepére pedig tekinthetünk úgy is, mint biztosítékra, hiszen hitelesíti, hogy az adós teljesítette a jegyzőkönyvbe vett követeléseket.

A csődület megnyitására akkor kerül sor, ha az adós akadályozza a hitelezőket a követelésük érvényesítésében, nem gondoskodik teljesítésről, a kitűzött határnapon nem jelenik meg, nem tárja a bíróság elé aktíváit és passzíváit, vagy nem tudja mindegyik hitelezőjét megfizetni. Főszabály szerint tehát a csődület megidézésekor teljesíteni kell, a csődület megnyitására pedig valamilyen eljárási jellegű jogsértés miatt kerülhet sor, illetve akkor, ha vagyonhiány vagy fizetési tehetetlenség miatt az adós a határnapon nem fizeti meg hitelezőit.

A csődület megnyitására és lefolytatására más szabályok vonatkoznak attól függően, hogy az adós miként került fizetésképtelen állapotba. Alapvetően elkülöníthetünk esetleges *(véletlen)* és nem esetleges *(gondatlan, csalárd)*

[13] *Codex Cambio Mercantilis*, 14–16. p.
[14] *Codex Cambio Mercantilis*, 23. p.

fizetésképtelenséget.[15] A fizetésképtelenséget esetlegesnek, avagy véletlennek tekinti a projektum szövege akkor, ha valamilyen *vis maior* folytán nem képes az adós kötelességei teljesítésére. Ebben az esetben nem vagyonhiány, hanem fizetési tehetetlenség, modern terminussal élve likviditási probléma áll a fizetésképtelenség mögött. A szóba jöhető váratlan eseményekre a törvénytervezet 3. §-a példálózó felsorolást nyújt: ilyennek tekinthető a tűzvész, az árvíz, az ellenséges támadás, a szélsőséges időjárási körülmények, vagy egy másik csődület, amelyben az adós hitelezőként vesz részt. Az időjárási körülmények elsősorban az agrártermékek kínálatát érintik, a tűzvész és az árvíz az agrárszektor mellett a kézművesipart is érinthette, ugyanúgy, ahogy az ellenséges támadás. A másik csődületben történő részvétel tekinthető úgy, mint egy fiktív kivétel a tehetetlenség vélelme alól. A kereskedelmi jogban azt a kereskedőt, aki beszünteti fizetéseit, fizetésképtelennek tekintik.[16] Ennek az oka elsősorban abban keresendő, hogy a láncolatban részt vevő többi kereskedő kifizetéseit a kitűzött határidők szerint tervezi, ezért a fizetések beszüntetése a láncolat összeomlását okozhatja.

A fizetési moratórium

A projektum szövege a fizetési moratórium kitűzésével azt hivatott megakadályozni, hogy a láncolat összeomlásával a kereskedők tömegesen – technikusi értelemben vett – csődbe jussanak, és így veszélynek tegyék ki az ország ellátási láncolatát.[17] Jóllehet, ez kedvező az adósnak és a közérdeknek, magában hordja a lehetőséget arra, hogy a hitelezők érdekei súlyosan sérüljenek, ha az adós rosszhiszemű, hiszen amellett, hogy később jutnak hozzá követelésükhöz, ami az ő helyüket is veszélyeztetheti az ellátási láncban, ha emiatt fizetési tehetetlenségbe jutnak, az adós így arra is több időt kap, hogy elmenekülhessen,[18] vagy vagyonát fedezetelvonó szerződések vagy egyéb jogi tények segítségével eltüntethesse.

Ezért annak érdekében, hogy a törvénytervezet a hitelezőket védje az adósok rosszhiszeműségével szemben, szigorú feltételekhez köti a fizetési moratórium igénybevételét, amelyeket a javaslat 4. §-a határoz meg. A moratórium igénybevételéhez az adósnak a bíróság rendelkezésére kellett bocsátania könyvelésének egy közhiteles példányát, esküt kellett tennie (ebből következik, hogy a moratóriummal történő visszaélés egyértelműen büntetőjogi felelősséget vont maga után), nyilatkoznia kellett arról, hogy amennyiben megfelelő

[15] *Codex Cambio Mercantilis*, 24. p.
[16] Török 2000. 19. p.
[17] *Codex Cambio Mercantilis*, 24–25. p.
[18] *Codex Cambio Mercantilis*, 26–27. p.

időt biztosítanak számára, tartozásait meg tudja fizetni, és jót kellett állnia azért, hogy megfizeti a tartozását. A jótállás ebben a körben feltehetően kereskedelmi jogi felelősséget jelent. A törvényben kilátásba helyezett büntetőjogi szankciók az adós rosszhiszeműsége, illetve esküszegése esetére kerülnek meghatározásra, nincs szó arról, hogy amennyiben tartozását ne tudná megfizetni, büntetőjogi felelősséget kellene viselnie.[19] Ha az adós rosszhiszemű, a kilátásba helyezett büntetőjogi szankciók mellett a moratórium kedvezményét is elveszíti. A büntetőjogi szankciók kilátásba helyezésében felfedezhető az az 1. §-ban kinyilatkoztatott, a csődülethez fűződő kiemelt közérdek, amely tudatában a projektum a probléma felé fordult. A felelősség rendszertani értelmezéséből az következik, hogy ebben az esetben a megnyitott csődületet folytatni kell vele szemben, a moratórium azt csupán felfüggeszti, és egy újabb lehetőséget biztosít a tartozás közhiteles megfizetésére, úgy mint a csődület megidézésekor.

Tisztázatlan a törvényjavaslatban a kamatviszonyok és a moratórium időtartamának kérdése. Feltehetően a moratórium idejére a hitelezőket kamat nem illette meg. Ebből a korabeli kamatviszonyokon és a késedelmi kamat hiányán kívül abból is következtethetünk, hogy a moratórium alapvetően jellegét tekintve reorganizációs elem, így a rendelkezés teleologikus értelmezése is valószínűtlenné teszi a kamat előírását. Tekintettel arra, hogy a korszakban, ahogyan azt a bevezető gondolatokban felvázoltam, nem is igazán beszélhetünk hitelezésről, a csődület szabályai valószínűsíthetően elsősorban a kényszerhitelezői pozícióba került más kereskedők számára biztosították volna az igényérvényesítést, ez pedig szintén a kamatmegállapítás ellen hathat. Ugyanakkor lehetséges az is, hogy ebben az esetben a csődületet felügyelő bíróság határozatában dönthetett volna a kamatokról és a költségekről, azonban ezzel kapcsolatban további kutatások szükségesek.

Ami az időtartamot érinti, arra sem találunk konkrét rendelkezést a projektum szövegében. A törvényjavaslat egyedül azt az elvárást fogalmazza meg, hogy a rendelkezésre álló időtartam a tartozással legyen arányos, és tegye lehetővé, hogy amennyiben tényleg csak az időből futott ki, az adós lassanként megfizethesse hitelezőit. Ugyanakkor érdemes felfigyelni arra, hogy a moratórium kitűzésére a csődület megnyílását követően kerül sor, amikor a folyamatban már az illetékes polgári bíróság is részt vesz, ennek megfelelően ezekben a kérdésekben általában a bíróság egyedi határozatai lehettek volna irányadóak.

[19] *Codex Cambio Mercantilis*, 24. p. A büntetőjogi javaslattal kapcsolatos kérdésekért lásd Barna Attila: A felség és a szuverén. A reformkori rendszeres büntetőjogi munkálatok és a szuverenitás elméletei. In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok – Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó. 106–123. p., illetve Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) Magyar Büntetőkódex Tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 550 p.

A jószágok átalengedése

A nem esetleges fizetésképtelenség körén belül elkülöníthető gondatlan, illetve csalárd fizetésképtelenség, annak függvényében, hogy az adós tudati állapota miként viszonyul a jogi helyzet és a jogi látszat viszonyához. A projektum főszabály szerint úgy tekinti, hogy a csődület alapjául szolgáló helyzet a tönkrejutott hibájából jön létre, úgy mint a teljesítés elmaradása vagy a hibás teljesítés, tehát a fizetésképtelenség gondatlan. A csődületet a törvénytervezet akkor tekinti csalárdnak, ha előre megfontoltan és rosszhiszeműen *(csalárd szándékkal)* idézte elő a kereskedő, és a 15. §-ban exemplifikatív felsorolását adja azoknak a körülményeknek, amelyek vélelmezni engedik a csalárdságot, ugyanakkor ennek megállapítását alapvetően a bíró diszkréciójára bízza.[20] Ilyen körülmény, ha valaki nem könyveli megfelelően gyermeki kereskedelmi ügyleteit, illetve a rájuk bízott feladatokat, ha az *improtocollatio* során hazudik ingatlan vagyonáról, ha annak tudatában is növelte adósságállományát, hogy nem lesz képes rá fedezetet biztosítani, ha tartozásai fedezetét akár a csődület megidézését követően, akár azt megelőzően elvonta, ha az aktívái és passzívái körét nem tárta őszintén a bíróság elé, ugyan előzetesen már megismerte őket, illetve ha valaki színleli a fizetésképtelen állapotot azért, hogy rávegye a hitelezőit az adósságok egy részének elengedésére.

A csődület folyamatához a tervezet megalkotói számára a gondatlan fizetésképtelenség állapota szolgált modell gyanánt. Az első kérdés a csődületben, hogy a hitelezők az adós személye felett is végrehajtást nyernek-e, vagy csupán az adós vagyona szolgál fedezetül, ő maga nem vethető alá valamiféle megalázó büntetésnek, vagy nem fosztható meg önrendelkezésétől annak érdekében, hogy tartozásait fedezni tudják. A projektum mindenképpen haladónak tekinthető abból a szempontból, hogy az adósok széles köre számára biztosítja azt, hogy adósságuk fedezetéül csupán teljes vagyonuk szolgáljon. Ezt az engedményt a javaslat jószágok átalengedésének nevezi.[21] Amennyiben az adós nem folyamodott moratóriumért, vagy a bíróságtól nem kapott lehetőséget a tartozások áttervezésére (ennek oka lehetett például az, hogy ha a könyvelés alapján egyértelmű volt, hogy nem csupán időre van szüksége az adósnak a

[20] *Codex Cambio Mercantilis* 26. p.

[21] *Codex Cambio Mercantilis* 24. p. A *cessio bonorum* magyar fordítása során felmerült kérdésként, hogy melyik magyar nyelvű kifejezéssel adható vissza leginkább annak szöveghű értelme. A *jószágok átalengedése* technicust a jószágok átengedésével szemben, ugyan újszerű, azért találtam helytállóbbnak, mert a kereskedési tevékenység folytatásán keresztül a kereskedő valójában korlátozottan megőrzi a csődtömeg feletti rendelkezését, így az átengedés kifejezés nem fedi teljesen a *cessio bonorum* értelmét a szövegben. Ezzel szemben a jószágok általengedése az *által-* igekötő által jelzett irányt sem jelenti teljesen, ennek érdekében választottam ezt a kissé archaizáló interpretációs megoldást.

teljesítéshez, vagy ha megtagadta az eskütételt), amennyiben gondatlan volt a fizetésképtelensége, élhetett a jószágok átalengedésének engedményével. Viszont a fizetésképtelenség csalárdsága önmagában nem alapozta meg azt, hogy az adós elveszítse a jószágok átalengedésének kedvezményét. A tervezet 14. §-a taxatíve felsorolja azokat az okokat, amelyek megalapozhatták a jószágok átalengedésének elvesztését. Ezek között szerepel az az eset, amikor az adós nem tárta a bíróság elé aktíváit és passzíváit, jóllehet, tudomása volt arról, hogy ezek egyenlege zérus, az az eset, amikor nem vezetett két éven keresztül megfelelő könyvelést, az az eset, amikor vagyonát fényűzéssel emésztette fel, illetve az az eset, amikor annak ellenére, hogy tudott passzívái túlsúlyáról, olyan hitelezőknek teljesített, akiknek nem voltak jegyzőkönyvbe véve a követelései.

A csődület főszabálya

Amennyiben az adós megkapta a jószágok átalengedésének engedményét, vele szemben a csődületet a logikai értelmezés alapján a tervezet főszabálya szerint kellett lefolytatni. Ebben a körben a projektum 7. §-a szerint azon a törvényszéken, ahol a követeléseket jegyzőkönyvbe vették, az adósnak nyilatkozni kellett aktívái és passzívái állásáról, a hitelezők közül pedig bármelyik kérhette azt, hogy az adós ezt esküvel erősítse meg. Ez az aktus a korabeli szabályrendszerben az adós büntetőjogi felelősségét eredményezte arra az esetre, ha a törvényszék előtt előadott tények hamisak lettek volna, hiszen ekkor esküszegésért kellett felelnie. Amennyiben az adós korábban fizetési moratóriumért folyamodott, nem kellett ismételten nyilatkoznia aktívái és passzívái állásáról. Ezt követően (8. §) az adósnak esküt kellett tennie az illetékes törvényszék előtt arra, hogy amennyiben vagyona nagyobb részéhez hozzájut *(„ad meliorem fortunam pervenerit")*, annak erejéig adósságait megfizeti, tehát minden olyan bevételt, amely a csődület folyamán hozzá érkezik, arra fordítja, hogy megfizesse tartozásait. Amennyiben ezt a szabályt összevetjük a tervezet későbbi szakaszaival, ahol külön szankcióként tüntetik fel a kereskedési jog elvesztését, arra következtethetünk, hogy a csődület során az adós valójában kereskedelmi tevékenységét – már amennyire vagyona nélkül erre lehetősége volt – folytathatta, azonban bevételeit tartozásai fedezésére kellett fordítania. Tekintettel arra, hogy az adós a csődület állapotából a tervezet szabályai szerint nem szabadul, csak abban az esetben, ha tartozásait megfizette, és fizetését a bíróság jóváhagyta, arra következtethetünk, hogy a projektum el is várta volna tőle azt, hogy fedezetet teremtsen, akár kereskedelmi tevékenysége révén, akár munka útján. Erre utalhat a 10. § azon szabálya is, amely megtiltja azt, hogy az adós azt a pénzt, amelyet bevételként a csődület ideje alatt megszerez, saját

létfenntartására fordíthassa, tekintettel arra, hogy esküt kellett tennie arra, hogy ezt az összeget a teljesítésre fordítja.[22]

Annak érdekében viszont, hogy az adóst, és mindazokat, akikkel szemben őt valamilyen családjogi jogviszony alapján tartási kötelezettség terheli, megóvják az éhhaláltól, a létfenntartásához szükséges eszközeit, úgymint a ruháit, a házi eszközöket, és az egyéb szükséges holmikat a projektum 9. §-a alapján nem szabad tőle elvenni. Ez a szakasz felsorolja azokat a hozzátartozókat, akikkel szemben a csődület során a tartási kötelezettséget el kell ismerni, ezek pedig a tönkrejutott felesége és gyermekei.

A projektum 10. §-a alapján élelmezésükről is gondoskodni kell,[23] fejenként legalább hat, legfeljebb tizennyolc krajcárral számítva, a rendes bírájuk határozata szerint. A bírónak ez esetben arról kellett döntenie, hogy milyen összeg szükséges a család minimális fenntartásához. A törvénytervezet arra nézve nem nyújtott iránymutatást, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni a szükséges tartás meghatározásához, azt teljes mértékben a bíró diszkréciójára bízta. Érdemes megjegyezni, hogy a projektum szövege, ellentétben a 10. § széljegyzetével, nem tiltja meg az adós számára azt, hogy élelmet kérjen családtagjaitól, hanem a tiltás a kapott adományok felhasználására vonatkozik *(Jure hoc uti non valebit).*[24] Ez alapján azok az adományok, amelyeket az adós családtagjaitól, illetve másoktól kap, a csődület fedezetéül szolgáló vagyonba tartoznak, tehát a tönkrejutott esküje szerint ahelyett, hogy felhasználná őket, azokat értékesíteni kell, és a hitelezők kielégítésére kell fordítani. Ezek a szabályok nem szólnak arról, hogy miként kell az adós vagyonát értékesíteni, illetve arra végrehajtást vezetni, ezekre feltehetően az I. rész 9. cikkely *(De Executione et Licitatione)* szabályait kellett volna alkalmazni.

A barátságos megegyezés

A legfontosabb bizonyítéka annak, hogy a csődületben keveredtek – a mai terminusaink szerint – a felszámolási eljárás és a csődeljárás elemei, tehát a likvidációs és a reorganizációs elemek.[25] Ugyan a csődület a hitelezők kielégítésére irányul az adós vagyonának likvidációján keresztül, amennyiben az adós részéről, és legalább a hitelezők egy részének részéről arra készség

[22] Ezekkel kapcsolatban lásd: *Codex Cambio Mercantilis* 24–25. p.
[23] *Codex Cambio Mercantilis* 25. p.
[24] Uo.
[25] A likvidációs elemek kifejezés e körben azokat a szabályokat takarja, amelyek az adós vagyonának likviddé tételét segítik elő, a reorganizációs elemek terminuson pedig azokat az intézkedéseket értem, amelyek elősegítik a hitelezők és az adós egyezségét, illetve a tartozások átütemezését és megfizetését.

mutatkozik, és a többi hitelező nem tiltakozik ellene, a projektum lehetővé teszi azt, hogy az adós és a hitelezők egyezséget kössenek. Ezt a javaslat a hitelezők védelmével indokolja, amikor megfogalmazza, hogy az egyezség megkötésén keresztül, akkor is, ha esetleg ennek érdekében követeléseik egy részét el kellene engedniük, időt és költségeket spórolhatnak meg. Amennyiben az egyezség szándékát az illetékes törvényszéknek bejelentik, a bíróság legutóbbi határozatát és a csődületet egy hónapra fel kell függeszteni, és az adósnak és a hitelezőknek meg kell kezdenie az egyezkedést.

A 12. § viszont arról tanúskodik, hogy az adósnak nem kellett volna mindegyik hitelezővel egyezségre jutnia ahhoz, hogy szabadulhasson a csődületből.[26] Az egyezség érvényességi feltétele az adóssal szemben fennálló követelések többségével rendelkező hitelezők beleegyezése volt, attól függetlenül, hogy a követelések többségével hány hitelező rendelkezett. Ebben az esetben az egyezség a többi hitelezőt is kötötte, kivéve egy privilegizált hitelezői kört: azokat, akik követeléseinek fele már a jószágok átalengedése előtt kielégítést nyert végrehajtási eljárásban, illetve azokat, akiket különös jelzáloggal vagy kézizáloggal láttak el, kivéve, ha ezek a biztosítékok, illetve a kielégített követelések fedezetelvonás eredményeképpen, rosszhiszeműen születtek. Az egyezség ezeket a hitelezőket nem kötötte. Ennek legfontosabb hozadéka az volt, hogy ha a követelések többségével rendelkező hitelezői kör esetleg a követelések részleges elengedésében egyezett meg az adóssal, a felsorolt hitelezői kör követelése teljes egészében fennmaradt. A már felerészben kielégítést nyert hitelezők körében ezt indokolhatja a fennálló követelésük vélelmezhetően alacsonyabb értéke, hiszen emiatt sokkal kisebb hatásuk lehetett az egyezség létrejöttére. Álláspontom szerint azt pedig azért nem kívánták, hogy az egyezség a zálogjogosultakat is kösse, hiszen a zálogjog elsődleges célja az igényérvényesítés függetlenítése az adós fizetési hajlandóságától,[27] ennek megfelelően a zálogjogosult elvesztené elsőbbségi kielégítési jogát abban az esetben, ha kötné őt az adós egyezsége a többi hitelezővel.

A javaslat 13. §-a viszont kiemeli, hogy a csődület felfüggesztésének célja az adós teljesítése, tehát abban az esetben, ha arra nem kerülne sor, az egyezség semmilyen joghatással nem bír a még fennálló követelésekre.[28] A tervezet szövege nem utal *in integrum restitutio* eszközölésére, hanem úgy fogalmaz, hogy a hitelezők jogait vissza kell helyezni az előző állapotba *(Juribus Creditorum in pristinum repositis).* A projektum így ezen a ponton nyitva hagyja azt a kérdést, hogy amennyiben az egyezség keretén belül történik teljesítés, de az nem teljes körű, mi legyen a teljesített követelések sorsa. Elképzelhető,

[26] *Codex Cambio Mercantilis* 25. p.
[27] Horváth 2006. 294. p.
[28] *Codex Cambio Mercantilis* 26. p.

hogy ebben az esetben *in integrum restitutio* alkalmazását rendelte volna el az illetékes bíróság, ahogyan az is, hogy határozatában kinyilvánította volna, hogy az adós a teljesített követelés, illetve követelésrész erejéig szabadul a kötelemből, de a meg nem fizetett részekre vonatkozó jogosultságok az előző állapotba kerülnek, tehát a hitelezők az egyezség során elengedett tartozásrészeket is követelhetik a csődület újranyitása előtt.[29] E szakasz arra is utal, hogy amennyiben felmerül az adós rosszhiszeműségének lehetősége, őt az illetékes törvényszéknek át kell adni a helyzet tisztázása érdekében, ha pedig csalárdsága bebizonyosodik, az az alább ismertetett büntetőjogi szankciók megalapozásául szolgálhat.

A csalárd fizetésképtelenség

A projektum a hitelezők védelméhez fűződő közérdek biztosítására kereskedelmi (kártérítés, kereskedési jog elvesztése) és büntetőjogi szankciókat rendel arra az esetre, amennyiben az adós rosszhiszeműen, csalással, akár másokkal, akár a hitelezők egy részével összejátszva idézné elő saját fizetésképtelenségét, vagy valamilyen olyan jogi tényt, amely befolyásolhatja a csődület folyamatát. A csalárdságra, ahogyan feljebb láttuk, a tervezet csak exemplifikatív felsorolást ad, az illetékes törvényszéknek alapvetően esetről esetre kell eldöntenie, hogy fennáll-e az adós rosszhiszeműsége.

A 16. § általános szankcióként fogalmazza meg, hogy a csalárd tönkrejutottnak, illetve azoknak, akik a csalárdságot vele együtt követték el, vagy pártfogóként működtek közre, meg kell térítenie a csalással okozott kárt.[30] A javaslat úgy fogalmaz, hogy a kárt jóvá kell tenniük, ám nem rendelkezik pontosabban a kártérítési viszonyokról. Valószínűleg a csalárd adós, a társai, illetve a pártfogói a kár megtérítéséért egyetemlegesen feleltek volna, de az is lehetséges, hogy az okozott kárt a csődületben érvényesítendő passzívák közé tervezték elhelyezni. Ezt jómagam azért tartom valószínűtlennek, mert a projektum szerint a kár jóvátétele mindannyiójuk kötelessége, ez pedig valószínűbbé teszi az egyetemleges felelősséget. Emellett az adóst, társait és pártfogóit a tervezet a Codex de Delictis et Poenisben meghatározott időtartamú elzárással

[29] Feltételezve, hogy az *in integrum restitutio* intézményén azt a római jogi intézményt értjük, amely utólag megvonja a jogi ténytől a kiváltott jogi hatást. Ezzel kapcsolatban lásd Siklósi Iván: Az eredeti állapot helyreállítása, mint érvénytelenségi jogkövetkezmény problémaköréhez a római jogban és a magyar polgári jogban. *Jog – Állam – Politika*, 2012. 2. sz. 75. p. A római jog hazai recepciójának kérdéseiről azonban: Gerics József: Középkori országgyűléseink és az európai jogfejlődés: A római jog hatása Magyarországon. *Századok*, 2005, 2. sz. 353–366. p.

[30] *Codex Cambio Mercantilis* 26. p.

is fenyegeti. Általános szankcióként a tervezet 20. §-a azt is kinyilatkoztatja,[31] hogy amennyiben a tönkrejutott a fizetésképtelensége vagy egyéb más tény tekintetében csalárdnak bizonyul, a vele szemben fennálló követelések nem évülnek el, kivéve azt az esetet, ha hitelezőivel megegyezik, hiszen erre ilyenkor is lehetősége van.

A csalárdság körében külön tárgyalja a tervezet azt az esetet, amikor a tönkrejutott menekülésbe fog.[32] Ebben az esetben a tervezet szövege szerint a fizetésképtelenség jellegét tekintve nem válik csalárddá pusztán csak azért, mert az adós elmenekült, hisz a csalárdságot a fizetésképtelenség tárgyi körülményeinek megfelelően, a fentebb látottak szerint kell megítélni. Amennyiben az adós megszökik, a bíróság csődtömeggondnokot állít, akinek feladata az adós érdekeinek képviselete, a csődtömeg számbavétele és felbecsülése. A projektum szerint ezt követően a csődtömeget a bíróságon el kell zárni, és a csődtömeggondnok nyer felette rendelkezési jogot, amelyet annak érdekében kell gyakorolnia, hogy a távol lévő adóst megóvja a vagyon károsodásától. A csődtömeggondnok e körben az adós kereskedelmi tevékenységét is folytathatja. Ez a szabály természetesen a hitelezők védelmét is szolgálja: a csődtömeg megóvása nemcsak az adós teljesítését könnyíti meg, hanem azt is, hogy a hitelezők kielégítést nyerhessenek. A helyzet tisztázása érdekében a tönkrejutottat nyilvános hirdetményekben kell felhívni a visszatérésre, a felhívást pedig nemcsak a bíróság hirdetményeiben, hanem a sajtóban is meg kell jelentetni. A tervezet előírja, hogy adják világosan az adós tudtára, hogy szabadságvesztéssel fenyegetik,[33] amennyiben nem tér vissza, és a harmadik határnapon sem jelenik meg, feltéve hogy nem kapott *salvus-conductus*t a királytól.

A csalárd adóst kereskedési joga elvételével is szankcionálhatták, abban az esetben, ha nem tért vissza, és a törvényszék bizonyítottnak látta megátalkodottságát: tehát abban az esetben, ha több csődület alkalmával is eltűnt a hitelezők elől. Abban az esetben, ha az adós eltűnésén túlmutatóan valamely

[31] *Codex Cambio Mercantilis* 27. p.

[32] *Codex Cambio Mercantilis* 26. p.

[33] E következtetés a fordítás legemberpróbálóbb dilemmájára adott egyéni megoldáson nyugszik. A tervezet szövegében ezen a ponton mindkét vizsgált iratban a *valvaliter* kifejezés szerepel, amely sem a hazai, sem a nemzetközi klasszikus latin szótárirodalomban, sem a műszótár-irodalomban nem fellelhető, ezért ezen a ponton ismét romanista műveltségemre igyekeztem támaszkodni. A kifejezésből az *-iter* adverbiumképzőt leválasztva a *valvalis* gyök nyerhető vissza, amelyből az *-alis* denominális melléknévképző leválasztásával visszanyerhető a **valv-* szógyök. Ez a szógyök leginkább a *valvae, orum, n* kifejezésben ismerhető fel, amely szárnyas ajtót, illetve ajtószárnyat jelent, viszont a törvényszöveget megelőzően megjelölt törvénykezési műszótár ismeri a *valva craticulata* kifejezést, amely a börtön rostélyos ablakára utal. Ebből arra következtettem, hogy a korszakban a büntetés-végrehajtási épületek ablakaira is utaltak a *valva* kifejezéssel, a *valvaliter* a törvényjavaslat-szöveg 17. §-ában ezért került úgy fordításra, mint *„rácsokkal fenyegetve"*.

egyéb körülmény is a fizetésképtelenség csalárdságát engedi megállapítani, a 18. § *a contrario* értelmezése alapján egyéb bizonyítás nélkül meg kell fosztani kereskedési jogától.[34] Ebben az esetben a tönkrejutott csupán visszatérésével nem biztosíthatta azt, hogy megtarthassa kereskedési jogát: ehhez hitelezőivel is meg kellett egyeznie. Amennyiben a tönkrejutott pedig a harmadik határnapon sem jelent meg, és megállapítható, hogy a fizetésképtelensége csalárd, és az adós rosszhiszemű volt, a kereskedelmi jogának elvesztésén túl szabadságvesztés-büntetésre is ítélni kell. E körben megállapítható, hogy a javaslat csődjogi része a büntetőjogi szankciót mintegy *ultima ratio* büntetésként, igen szűk körben rendeli alkalmazni, ebben a tekintetben pedig a korszellemhez képest igencsak haladó szellemiségűnek tekinthető.

A csődjogi javaslat értékelése, konklúzió

Ahogyan a projektum részletes ismertetése körében arra már utaltam, értékelésem szerint a Codex Cambio Mercantilis csődülete haladó szellemű javaslatnak tekinthető. Több alkalommal is láthattuk, hogy ugyan a csődület mint eljárás elsősorban a hitelezők végrehajtási jogának biztosítására irányul, a projektum szabályai több alkalommal is lehetővé teszik az adósnak a teljesítést, és számos olyan reorganizációs jellegű elemet tartalmaz, amely arról tanúskodik, hogy a jogügyi bizottság kifejezetten türelmesnek bizonyult az adósokkal szemben. A csődület megidézésének szabályai, a fizetési moratórium és a megegyezés lehetősége mind biztosítják a tönkrejutott számára a lehetőséget arra, hogy szabaduljon a kötelmekből, és az adós javára értékelhető az illetékes törvényszék alapvetően széles diszkréciója, például a büntetőjogi felelősség megállapításával kapcsolatban, vagy az adós létfenntartását biztosító vagyon mértékének meghatározásával kapcsolatban.

Mindemellett fontos megjegyezni, hogy a javaslat haladó szelleméről az is tanúskodik, hogy az adós azt az esetet kivéve, amikor elmenekült a csődület elől, a hitelezők kielégítése körében rendelkezhetett vagyonával (ellentétben az 1887:17. tc. az Apáthy-féle csődtörvény 3. §-ával, ahol a rendelkezési jog a tömeggondnokra szállt), ez pedig abból a szempontból kulcsfontosságú, hogy a végrehajtás vezetése során ez tette lehetővé az adós és a hitelezők számára a megegyezés rugalmas lehetőségét. A tervezet a *jus mercantile* elvesztését, illetve a büntetőjogi szankciókat kivételesként kezelte, és életbelépésükhöz megkövetelte, hogy az illetékes törvényszék bizonyítást folytasson arra a tényre nézve, amely az alkalmazás alapjául szolgál.

[34] *Codex Cambio Mercantilis* 27. p.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a tervezet világos és jól meghatározott szabályaival kiszámítható környezetet teremthetett volna a hitelezők igényérvényesítéséhez, és a csődület szabályai a rendi magánjoghoz képest jelentősen lerövidíthették volna az eljárás időtartamát. A Széchenyi által emlegetett hatéves időtartamhoz képest a *concursus* néhány hónap alatt biztosította volna, hogy a hitelezők kielégítést nyerjenek, így jóval hatékonyabb hitelezővédelmi mechanizmusnak tekinthető. Ugyanakkor ismét szeretnék utalni arra, hogy a Kódex II. részének VII. cikkelye számos további intézkedést statuál, amelyek azt hivatottak megelőzni, hogy a hitelezők ne is kerüljenek olyan helyzetbe, hogy csődület megidézésére szoruljanak.

A jelen tanulmányban ismertetett vizsgálatnak ebből a szempontból fontos tulajdonsága, hogy részint a terjedelem korlátai miatt, részint a kutatási munka jellege miatt a tervezet egyetlen artikulusára korlátozódott. Ugyanakkor annak érdekében, hogy teljes képet kaphassunk a Codex Cambio Mercantilis hitelezővédelmi mechanizmusairól, a jövőben elengedhetetlen még legalább a végrehajtásról és az árverezésről szóló I. rész IX. cikkely, a fizetésképtelenség megelőzésének érdekében megteendő intézkedésekről szóló II. rész VII. cikkely, az ügyletek könyveléséről szóló II. rész V. cikkely, továbbá a Codex de Delictis et Poenis vonatkozó büntetőjogi rendelkezéseinek vizsgálata, hiszen a teljes hitelezővédelmi rendszert ezek a rendelkezések építik fel. Fontos megjegyezni azt is, hogy a szabályrendszer vizsgálatára csupán a Kódex szövege alapján tettem kísérletet, noha a bizottsághoz érkezett szakértői javaslatok és a bizottság rendelkezésére bocsátott jogszabályok, amelyek a levéltári kutatómunka során kezembe kerültek, szintén fontos források a hitelezővédelmi rendszer értelmezéséhez.

Deák Ádám*

CSANÁD VÁRMEGYE VÉLEMÉNYE A KÖZPOLITIKAI RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁRÓL[1]

Bevezetés

A magyar történettudomány immár több mint fél évszázada felhívta a figyelmet a rendszeres bizottsági munkák *(operátumok)* fontosságára, melyek hozzájárultak a reformok kibontakozásához.[2] Az 1791:67. törvény értelmében kilenc bizottságot *(regnicolaris deputatio)* állítottak fel (közpolitikai, adóügyi, úrbéri, közgazdasági, bányászati, jogügyi, közművelődési, egyházi, sérelmi) azzal a céllal, hogy a Magyar Királyságot érintő gazdasági, társadalmi, politikai, vallásügyi kérdésekben javításokat fogalmazzanak meg. A rendszeres bizottsági munkák 1793-ra készültek el, kivéve a jogügyit,[3] mert az csak 1795-re lett kész. Azonban ezeknek a bizottsági munkáknak nem került sor a megvitatására, mivel az uralkodó nem járult hozzá, hogy az országgyűlésen tárgyalják azokat. Az operátumok felülvizsgálatára az 1825/27-es országgyűlésen az 1827:8. tc. értelmében egy 81 főből álló bizottságot neveztek ki, amelyet 1828. január 20-ra hívott össze Pestre a nádor. A megnyitóra két nappal később került sor. Alapelvként megfogalmazták, hogy csak olyan változásokat eszközölhetnek, amelyek az ősi intézményeket, azaz az alkotmányt nem sértik. Január 23-án megalakultak a részbizottságok, és elkezdték az üléseket. A deputáció 1830. június 28-án fejezte be a munkát 182 együttes ülés és számos albizottsági vita után. Kilenc rendszeres bizottsági munka készült, melyek a következők voltak: kereskedelmi, úrbéri, adóügyi, jogügyi, tudományos, közpolitikai, egyházi, bányaügyi, banderiális.[4] Az 1830. évi országgyűlés bezárása után minden törvényhatóságnak megküldték a

* Deák Ádám PhD, történész, ORCID ID: 0009-0009-3727-8800

[1] A tanulmány „A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) II." NKFI K 143 017 kódszámú pályázat keretében készült.

[2] Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 37–41. p.

[3] Lásd Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 75–80. p.

[4] Barta István: *A fiatal Kossuth és kora*. Akadémiai doktori értekezés. 1964. Kézirat. MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár. 102, 105–106, 259. p.

felülvizsgált kilenc bizottsági munkát.[5] Barta István és Erdmann Gyula is úgy értékelte, hogy a munkálatok kinyomtatása és a vármegyék által történő véleményezése nagyban hozzájárult a reformmozgalom kibontakozásához. Barta a nagydoktori disszertációjában ugyanakkor hozzátette, hogy a munkálat – már a tagok összetételének köszönhetően is – nem volt arra alkalmas, hogy az „ébredező haladó közvélemény" kívánságát valóra váltsa.[6]

Az operátumok vármegyei véleményezéséről kevés feldolgozás jelent meg, mindössze Békés (Völgyesi Orsolya), Somogy (Jutai Péter), Szatmár (Barta István), Tolna (Csapó Mária), Zala (Molnár András), Zemplén (Barta István és Erdmann Gyula) és Nógrád (Heil Kristóf, Horváth István) vármegyék véleményei állnak a rendelkezésünkre.[7]

A Csanád vármegyei rendek az 1831. április 19-én tartott közgyűlésen jelölték ki az albizottságokat (csak töredékesen ismerjük azok névsorát, akik részt vettek a munkákban[8]), amelyeknek meg kellett vitatni a javaslatokat.[9]

[5] Gergely 1974. 37–41. p.; Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása, 1831–32. *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 1–2. sz. 20–29. p.; Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, 2002. Békés Megyei Levéltár, 11–15. p.; Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 56–72. p.

[6] Barta 1964. 103. p.; Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai, 151–153. p.; Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836*. Miskolc, 1989. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 6–7. p.

[7] Barta István: Kölcsey politikai pályakezdete. *Századok*, 1959. 2–4. sz. 252–302. p.; Barta 1966; Horváth István: Politikai nézetek és viták a reformkori Nógrád megyében az 1830-as évek elején. In Domonkos Alajos (szerk.): *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*. 1980. Salgótarján. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 5–34. p.; Erdmann 1989; Csapó Mária: *Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben*. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó; Molnár András: *„Javítva változni". Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár; Völgyesi 2002; Jutai Péter: Somogy megye észrevételei a rendszeres munkálatokra 1831–1832. *Századok*, 2006. 3. sz. 591–608. p.; Heil Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk." – Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében. In Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 99–116. p.; Heil Kristóf Mihály: Az infrastruktúra-fejlesztéssel kapcsolatos viták a reformkorban, különös tekintettel Nógrád vármegyére (1831–1832). In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 47–61. p.; Heil 2020. *A nemesi vármegye*; Heil Kristóf Mihály: Adalékok a reformkori Nógrád „haladópártiságához" Sréter János portréján keresztül. In Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE, 2023.

[8] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára. Csanád vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve: IV.3.a. 101. jkv. (A továbbiakban MNL CSCSVL ML IV.3.a.) Sajnálatos módon az 1831. évi jegyzőkönyv hiányzik a makói levéltár gyűjteményében, valamint a közgyűlési iratok közül is kiemelték mindazt, ami ezzel az üggyel foglalkozott, csak a mutatókönyv alapján lehet tájékozódni.

[9] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára. Csanád vármegye nemesi közgyűlésének iratai: IV.3.b. 135. d. 298–306/1832. (A továbbiakban MNL

A rendszeres bizottsági munkákra adott vélemények viszont megtalálhatók, így képet kaphatunk azokról. Az operátumokat felülvizsgáló albizottságok az általuk elkészített javaslatokat az 1832. április 30-án és a következő napokon tartott közgyűlésen mutatták be a csanádi rendeknek.[10]

A következőkben ismertetem a Csanád vármegyei rendek véleményét a központikai rendszeres bizottsági munkáról.

Csanád vármegye véleménye a központikai rendszeres bizottsági munkáról

A központikai munkálat kapcsán az országos albizottság először az országgyűlés működésével és szabályozásával kapcsolatban fogalmazott meg javaslatokat (felsőtábla, alsótábla szabályozása, szavazatszámlálás, követutasítások). Emellett foglalkozott a Helytartótanács, a vármegyék, a szabad királyi városok rendezésével. Javaslatot tett például a főispánok hatáskörének bővítésére. Tervezetet dolgoztak ki a sajtószabadságról, könyvvizsgálatról.[11] Barta szerint a központikai munka olyan problémákat vetett fel, amelyek alapvetően érintették a nemzet és a bécsi udvar viszonyát. A központikai munka lehetőséget adott a nemzeti önrendelkezés és a polgári átalakulás ügyének a felvetésére, azonban a bizottság nem élt ezzel a lehetőséggel – szögezte le. Az ősi alkotmányt, a törvények fenntartását, a király és a rendek jogait tartották szem előtt. Az országgyűlés rendezése kapcsán felvetődött, hogy Pestre helyezzék át azt, a király személyesen elnököljön, s a törvényhatósági követek számbeli reformja is. A királynak tanácsosokat kellett volna küldenie mindkét táblára, hogy felvilágosítást adhassanak a kormány nevében, ami Barta szerint csírájában már a miniszteri felelősség elvét takarta. A két tábla között csak három üzenetváltást engedtek volna. Továbbá a napidíjak fizetését, a követek mentelmi jogát, és

CSCSVL ML IV.3.b.) Az alábbi személyek biztosan részt vettek a rendszeres bizottsági munkák véleményezésében: Balta Tódor táblabíró, Bíró Imre, Cseresnyés István alügyészek, Dániel János főszolgabíró, Dedinszky István táblabíró, Hervay István táblabíró, Hofbauer Sándor esküdt, Návay János esküdt, Návay László, Návay Mihály szolgabíró, Nyéky Antal alügyész, Posonyi Ignác, Róka József makói esperes, Szilágyi Sándor táblabíró, Sántha Sándor esküdt, Szilesy Pál főügyész, Szilvássy László, Tarnay Mihály táblabíró, Vargha Gergely táblabíró, Vásárhelyi János főjegyző.

[10] MNL CSCSVL ML IV.3.a. 43. jkv. 297/1832. előtti bejegyzés

[11] Völgyesi 2002. 155–182. p.; Pajkossy Gábor: *Az 1791/3-as központikai bizottság javaslatai. Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése.* Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 1978; Melkovics Tamás: Rendi vagy politikai érdek? A központikai munkálat és a felsőtábla mágnásai a reformkorban. In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 61–80. p.

az országgyűlési naplók vezetését is tárgyalták. A megyei követutasítások kapcsán úgy vélekedtek, hogy azok a nemesi kiváltságokat és az ősi alkotmányt nem sérthetik. Végül az albizottság mérsékelt javaslatait is túlzónak találta a kormányzat.[12]

A központikai munkálat kapcsán a csanádi albizottság[13] először is kifejtette azon álláspontját, hogy a rendszeres bizottsági munkálatok tárgyalása során azt a sorrendet vegyék figyelembe, amit az 1825/27. évi országgyűlésen az 1826. április 17-én felterjesztett sérelmek és kívánságok között meghatároztak.[14] A jövőben készítendő törvények rövidek és tömörek legyenek – amennyiben az lehetséges. Továbbá tizenkét alapelvet fogalmaztak meg: (1) Az uralkodói jogoknak és a nemzet szabad alkotmányának a fenntartására törekedjenek. A nemzet függetlenségét, a személyi és vagyoni kiváltságokat tartsák fenn, az országhoz tartozó ősi tartományokat csatolják vissza, az adót, katona újoncokat, a nemesi felkelést és a só árát az országgyűlésen határozzák meg. Az országban magyar arany- és ezüstpénz legyen forgalomban magyar felirattal, a papírpénzt töröljék el. II. Ulászló 1507:7. cikkelyét tartsák fenn, azaz a tanácsosok (miniszterek) számadási kötelezettségét érvényesítsék. Biztosítsák a vallásszabadságot, a magyar katonaságot magyar tisztek irányítsák. (2) Az alsó- és felsőtábla továbbra is külön ülésezzen, de egy épületben. A felsőtáblán az egyházi főméltóságok, zászlósurak, főispánok személyes szavazattal bírjanak. Az alsótáblán az elnököket, jegyzőkönyvvezetőket, cenzorokat, az itt indított perek iránt választandó bírókat a követek maguk közül válasszák. (3) A határozatokat az országgyűlés többsége hozza, a kezdeményezés jogát továbbra is az alsótáblának tartsák fenn, s ha háromszori üzenetváltás után az alsótábla megmaradna a véleményénél, akkor az legyen az uralkodó elé terjesztett törvényjavaslat alapja. (4) A tanácskozások továbbra is a kerületi ülésekben kezdődjenek. (5) A követutasítások csak az alaptörvényekre és a vármegyét érintő kérdésekre vonatkozóan legyenek kötelező érvényűek. Az országgyűlési ülések nyilvánosak legyenek a jövőben is. A hallgatóságot csak a rendek kérésére utasítsák ki az ülésekről. (6) Jegyzőkönyvet mind a két táblán vezessenek külön magyar és külön latin nyelven. Az országgyűlési tanácskozások és írások

[12] Barta 1964. 185–187, 191–193. p.

[13] A megyei bizottmány idevonatkozó munkálatát lásd MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 135. d. 305/1832.; Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára. Csanád vármegye országgyűlési követi utasításait kidolgozó küldöttség iratai. (A továbbiakban MNL CSCSVL ML IV.30. 1. d.)

[14] *Felséges Első Ferentz Austriai Császár, Magyar és Cseh Ország Koronás Királyától Posony Szabad Királyi Várossában, 1825-dik Esztendöben Szent Mihály Havának 11-dik napjára rendeltetet Magyar Ország Gyülésének Írásai.* Pozsony, 1825–1827. Weber, I. 137–147. p. A sorrend a következő volt: kereskedelmi, úrbéri, adóügyi, jogügyi, tudományos, bányászati, egyházi, központikai, banderiális; Völgyesi Orsolya: A kormányzat álláspontja az operátumok napirendre tűzésének kérdéséről (1830–1832). *Aetas*, 1997. 4. sz. 45–62. p.

magyar nyelvűek legyenek. Az uralkodónak szánt feliratokat továbbra is latin és magyar nyelven terjesszék fel. A törvényeket magyarul és latinul is adják ki.[15] (7) Az országgyűlési költségek felét a nemesség fizesse, a másik felét az adózó nép által a házipénztárból finanszírozzák. (8) A hivatalnokok és a követek a királyra és a hazára is tegyenek esküt magyarul. (9) Kérték a vármegyék azon jogának megerősítését, hogy a sérelmeikkel és kívánalmaikkal az uralkodóhoz fordulhassanak. (10) A vármegyékben és a királyi városokban a közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyek intézése nyilvánosan történjen. A köztanácskozásokban és a követek számára adandó utasítások kidolgozásában az egész polgárságnak legyen befolyása a szabad királyi városokban. (11) Léptessék életbe a sajtószabadságot a király és a nemzet sérelme nélkül, az erkölcs fenntartásával. Ezek figyelembevételével Csanád vármegye a sajtóvétségek kapcsán az utólagos felelősségre vonást támogatta.[16] (12) Ezen alapelveket kérték figyelembe venni a közpolitikai munka megvizsgálásánál és az utasítások adásánál.

Ezt követően foglalt állást a Csanád vármegyei bizottmány az országos deputáció munkájáról. Az országos javaslat felvetette, hogy minden vármegye három követet küldhessen az országgyűlésre, amit a csanádi albizottság is támogatott.[17] Hozzátéve, hogy amennyiben Erdélyt Magyarországgal egyesítik, akkor az erdélyi vármegyék, székely és szász székek, kerületek, szabad királyi városok ugyanannyi követet küldhessenek, mint a magyarországi vármegyék. Azt javasolta a csanádi albizottság, hogy a mágnások is válasszanak maguk közül képviselőket a felsőtáblára, ezt több megye is megfogalmazta a felsőtábla mérséklése szándékából.[18] Csanád vármegye továbbá támogatta, hogy a felsőtábla csak háromszor utasíthassa vissza az alsótábla üzenetét, majd köteles legyen azt felküldeni az uralkodónak.[19] A törvénytervezeteket, országgyűlési iratokat, a királynak szánt üzeneteket latinul és magyarul szerkesszék.[20] Az országgyűlési határozathozatalnál – az 1662:53. törvénycikk figyelembevételével[21] – a követek legalább kétharmada legyen jelen. A csanádi albizottság ezt úgy óhajtotta megállapítani, hogy külön a vármegyék kétharmada, külön a királyi városok kétharmada és külön a kerületek (Jászkun Kerület, Hajdú Kerület stb.) kétharmada legyen jelen. Az országos javaslat szerint az országgyűlési tanácskozások során a rendzavarókat meg kell büntetni, Csanád a kiszabható retorzió tekintetében hozzátette, hogy a követeket se királyi parancsolat, se elnöki rendelés által ne lehessen elküldeni a tanácskozásokról. Kérték a Helytartótanács régi jogkörének visszaállítását, függetlenségének deklarálását, valamint a Magyar Udvari Kamarával szorosabb együttműködést kezdeményeztek.[22] A csanádi albizottság támogatta, hogy a vármegyei közgyűlési tárgyak megvitatását követően – a választások és tisztújítások kivételével – csak az ügy „szakértői" szavazhassanak, akik az adott tárgyhoz értenek, ilyen irányú iskolát végeztek, a törvényeket ismerik. Az országos munkálat szerint azok, akik a vármegyegyűléseken meghatározott okok (betegség, távollét) miatt nem tudnak jelen lenni, képviselőt küldhessenek, akár nemest, akár nemtelent, de ha a képviselő nemes, akkor saját nevében ő külön nem szavazhat. A csanádi albizottság ezt úgy kívánta módosítani, hogy a képviselőnek és a képviseltnek is legyen külön-külön szavazata, azonban határozzák meg, hogy egy személy csak egy főt képviselhet, elkerülve a visszaéléseket. Az országos javaslat szerint, ha közfelkiáltással nem lehet dönteni, akkor egyenként számolják össze a szavazatokat, s ekkor minden vármegyebeli nemes szavazhat. A csanádi albizottság ezt kiegészítve ki kívánta zárni a büntetés alatt álló elítélteket. Az országos javaslat tartalmazta, hogy minden vármegyében a két alispánon és a főadószedőn kívül legalább egy aladószedő és megfelelő számú fizetéses táblabírák legyenek foglalkoztatva. A tisztviselők számának növeléséről az országgyűlésen határozzanak. Csanád vármegye hozzátette, hogy a tisztviselők szolgálatai a becsületességen alapulnak, ezért illő fizetéssel kell ellátni őket. A tisztviselő a hivatali fizetéséből meg tudjon éljen, egyéb pénzkereseti módokra ne szoruljon, s fontos az is, hogy a tisztviselők fizetése az egész országban egyenlő legyen. Felismerte a megye, hogy az adózó nép tovább nem terhelhető, s így pártolták, hogy a nemesség is járuljon hozzá a tisztviselők fizetéséhez. A Csanád vármegyei rendek elfogadták az albizottságuk javaslatait, emellett két kiegészítést tettek az alapelvekhez. Egyrészről a görög nem egyesült érsekek a katolikus érsekek, a püspökök pedig a római katolikus klérus után foglaljanak helyet az országgyűlésen, másrészről javasolták, hogy a zsidókat tiltsák el a borkereskedéstől.[23]

[15] Bővebben lásd Heil 2020. *„Embernek születtünk …"*

[16] Molnár András: Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek. *Századok*, 1995. 2. sz. 393. p.; Völgyesi 2002. 172. p. Komárom, Nógrád, Somogy, Sopron és Zala is a cenzúra eltörlését támogatta.

[17] Völgyesi 2002. 159–160. p.

[18] Csapó 1989. 43. p.; Molnár 1995. 392. p.; Völgyesi 2002. 156–158. p. Békés, Bereg, Bihar Borsod, Győr, Pest, Temes, Tolna, Zala valamilyen mértékben korlátozni kívánta a felsőtáblán részt vevők számát (földbirtok nagysága, arra érdemes személy, életkor alapján).

[19] Barta 1966. 157. p.; Völgyesi 2002. 163. p. Baranya, Nógrád, Torontál, Sopron, Szatmár vármegye is azt pártolta, hogy kétszeri üzenetváltás után közvetlenül a királyhoz intézzék a feliratot, ha a két tábla nem tud megegyezni. Békés ezt annyival kiegészítette, hogy az uralkodó csak két egymást követő országgyűlésen utasíthassa el ugyanazt a törvényjavaslatot, a harmadikon már szentesítenie kellene azt.

[20] Völgyesi 2002. 165. p.

[21] Az 1662:53. törvénycikk büntetés alá vonta azokat a követeket, akik nem jelennek meg az országgyűlésen, vagy engedély nélkül eltávoznak.

[22] Völgyesi 2002. 167. p.

[23] A borkereskedelem korszakbeli szabályozására tett kísérleteket lásd még Mezey Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet*. Budapest, 2011. Gondolat Kiadó; Heil Kristóf Mihály: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján

A Csanád vármegyei rendeknek a rendszeres bizottsági javaslatokról készült véleményei azt mutatják, hogy számos reformot támogattak a többi operátum megvitatása során is. Első helyen ki kell emelni az örökváltság megvalósítását és az úriszék eltörlését. Pártolták a magyar nyelvű oktatást. A kereskedelem fejlesztése kapcsán is számos előremutató javaslatot fogalmaztak meg, például a céhek eltörlését, gyárak alapítását, az első rendű utak (országos utak) használata során a nemesség is fizessen. Azonban a haladó reformjavaslatok mellett továbbra is megfigyelhető az ősi alkotmány védelme és a nemesi jogok fenntartása.[24]

Barta István szerint a reformokat pártolók körében csalódást keltőek volt az országos bizottság munkái. Az 1791. évi és 1828. évi munkákat nagy vonalakban összehasonlítva arra jutott, hogy bizonyos elvekben az egyik, majd a másik munkálat merészkedett messzebbre a haladás útján. Ugyanakkor az 1791. évi operátumok megfeleltek saját koruk igényeinek, míg az 1828. évi munkálatok már kevésbé.[25] Mályusz Elemér is úgy értékelte az 1830-ban elkészült rendszeres bizottsági munkákat, hogy azok konzervatívabbak voltak, mint amiket 1793-ban kidolgoztak.[26] Veliky János úgy látta, az 1820-as évek végén a magyar nemesi politikai elit döntéskényszerben volt. Egyrészről folytathatta a bécsi udvarral szemben a hagyományos, rendi, sérelmi politizálást, amely egyúttal a reformokat is akadályozta. Másrészről viszont elindulhatott a reformok kidolgozása és megvalósítása útján is, amire még csupán a nemességnek csak egy vékony rétege állt készen. Az operátumok vármegyei vitái nyomán azonban egyre többek szembesültek az ország elmaradottságával.[27]

A közpolitikai rendszeres bizottsági munkálat hatása az 1832–36. évi országgyűlésen

Habár a közpolitikai rendszeres bizottsági munkát nem vitatták meg az országgyűlésen, mégis jelentős hatást gyakorolt a diétai tanácskozások során. Ennek jeleit láthatjuk például a magyar nyelv ügyének a tárgyalása kapcsán. A rendek

és a reformkor elején. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások*. Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 120–129. p.

[24] MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 135. d. 298/1832., 299/1832., 301/1832., 302/1832.; MNL CSCSVL ML IV.30. 1. d.

[25] Barta 1964. 262–268. p.

[26] Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795*. Budapest, 1926. Magyar Történelmi Társulat, 140. p.

[27] Veliky János: *A változások kora. Polgári szerepkörök és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében*. Budapest, 2009. Új Mandátum, 67–68. p.

ugyanis azt szerették volna elérni, hogy a törvények hiteles szövege a magyar legyen, az országgyűlési tanácskozások során mindkét tábla a magyar nyelvet használja, a király a válaszait magyar nyelven adja ki.[28] Emellett az alsótábla többsége követelte a sajtószabadság megvalósítását és egy országgyűlési újság létrehozását. A következőben ezen tárgyaknak a vitáját mutatom be az 1832–36. évi országgyűlésen Csanád vármegye szemszögéből. Vásárhelyi János alispán, Návay László táblabíró, majd Vásárhelyi lemondása után Tarnay Mihály táblabíró képviselte Csanád vármegyét ezen a diétán.[29]

A magyar nyelv és a sajtó ügye már az országgyűlés legelején szóba került. Bényei Miklós úgy értékeli, hogy a sajtó kérdése nagyrészt még mindig a sérelmi politika egyik legfőbb eleme volt ekkoriban, a nemesi szabadságjogok és kiváltságok részeként vetődött fel az országgyűlési tanácskozások során. I. Ferenc az 1793. június 25-én kiadott rendeletében a könyvvizsgálatot és a nyomdák működésének az engedélyezését királyi felségjognak minősítette. Majd az 1795. február 25-én kiadott rendeletében szabályozta, hogy a könyvek és sajtótermékek nyomtatása előtt egy cenzorral kell engedélyezni a kiadást. 1801. szeptember 18-án a bécsi cenzúrát a Polizeihofstelle (rendőr-minisztérium) alá rendelte, amely közvetetten a magyarországi cenzúra irányításába is beleszólt, bár azt a Helytartótanács végezte.[30] A rendek ezeket az intézkedéseket azzal az érveléssel támadták, hogy azok alkotmányellenesek, és az országgyűlés hozzájárulása nélkül születtek. Az alsótábla többsége szerint a sajtónak a rendek és az országgyűlés irányítása alá kell tartoznia.

A diéta megnyitásakor megfogalmazódott, hogy egy országgyűlési újságot kellene szervezni (amiben a kerületi ülésekről is tudósítanának), mivel az országgyűlési naplók átvizsgálása és kinyomtatása időigényes. Az 1832. december 22-i kerületi ülésen indítványozta az egyik tornai követ, gróf Andrássy

[28] A magyar nyelv ügyéről az operátumokban összefoglalóan lásd Heil Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak neveltettünk." – Nógrád vármegye észrevételei. Közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832). In Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 99–116. p.

[29] MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 43. jkv. 1886/1832., 46. jkv. 1311/1835., 1588/1835.; Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848*. I–II. kötet. Budapest, 2011. Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala. I. 1045–1046, 1196, 1218. p. Vásárhelyi János (1800–1843) 1823–1829 között Csanád vármegye alügyésze, 1829–1832 között a vármegye főjegyzője, majd 1832–1842 között a vármegye alispánja volt. Návay László (1797–1879) 1836–1840 között Csanád vármegye helyettes alispánja, majd 1840–1842 között főszolgabírója volt. Tarnay Mihály (1783–1849) 1807–1820 között szolgabíró, 1820–1829 között főszolgabíró, 1835–1836-ban fizetéses táblabíró, 1836–1841 között főadószedő volt Csanád vármegyében.

[30] Bényei Miklós: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról*. Debrecen, 1994. Stúdium Kiadó, 15–20. p.; Gosztonyi Gergely: „Kétszer kettő négy", avagy Irinyi József találkozása a cenzúrával és a sajtószabadsággal. In Sciweitzer Gábor – Szentgáli-Tóth Boldizsár (szerk.): *„...aki bátor és odaadó hazafi volt": Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére*. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó, 54–61.

György egy országgyűlési újság létesítését, amit már az előző országgyűlésen is felvetett, eredménytelenül.[31] A nógrádi követ, Prónay János azt javasolta, hogy gyorsírókat alkalmazzanak a naplók készítésekor, akik szóról szóra lejegyzik a beszédeket. Emellett támogatta, hogy privilégium nélkül, bárki által szerkesztendő országgyűlési újságot is hozzanak létre. A Pest vármegyei követ, Dubraviczky Simon ezután nyomban felvetette, hogy a főrendeknél is kellene naplókönyvet vezetni, mert csak így tudják pontosan nyomon követni az ügyek tárgyalását és az országos munkák folyamatát. Ezekkel a javaslatokkal a csanádi követ, Vásárhelyi János is egyetértett.[32] Emellett a torontáli követ, Hertelendy Miksa az 1832. december 27-i kerületi ülésen javasolta, a főrendeket meg kell kérni, hogy ezentúl magyarul készítsék az üzeneteiket.[33] A Csanád vármegyei rendek az 1833. január 17-én tartott közgyűlésen utasításba adták a követeknek, hogy pártolják egy országgyűlési újság létrehozását.[34] Később Vásárhelyi megerősítette a küldői azon szándékát, hogy nem pusztán a naplókönyvek kivonatát akarják, hanem egy országgyűlési újságot kívánnak kiadatni.[35]

Először Bertha Sándort szerették volna felkérni erre a feladatra, aki az 1830. évi országgyűlés legfontosabb eseményeit megírta kivonatban az *Országgyülési tárcza 1830ról* címmel, azonban munkáját 1843-ig nem engedte kiadatni a Helytartótanács.[36] Bertha Munkácsy Jánossal és két gyorsíróval, Hajnik Károllyal és Borsos Mártonnal hozzákezdett a kerületi naplók vezetéséhez, azonban pénzügyi nehézségek miatt abbamaradt a kezdeményezés. Közben Kossuth Lajos Orosz Józseffel közösen *Országgyűlési Tudósítások*[37] néven indított

[31] Bényei 1994. 28–30, 37–38. p.

[32] *Felséges Első Ferencz ausztriai császár, Magyar, és Cseh ország koronás királyától Posony szabad királyi várossába 1832-dik esztendőben, karácson havának 16-dik napjára rendeltetett Magyar ország' gyülésének jegyzőkönyve*. Pozsony, 1832–1836. Belnay–Landerer–Weber, I. 34, 38. p. (4. országos ülés, 1833. január 10.) (A továbbiakban *Rendi jegyzőkönyv 1832/36*); Völgyesi Orsolya (s. a. r.): *Kölcsey Ferenc minden munkái – Országgyűlési Dokumentumok 1832–1835*. Budapest, 2011. Universitas Kiadó, 610, 692–693. p.

[33] Barta István (s. a. r.): *Kossuth Lajos összes munkái*. Budapest, 1948. Magyar Történelmi Társulat, I. 47. p.; Völgyesi Orsolya: Kölcsey és a magyar nyelv ügye az 1832–36-os országgyűlésen. In Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit (szerk.): *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves*. Budapest, 2009. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 453. p.

[34] MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 44. jkv. 69/1833.

[35] *Rendi jegyzőkönyv 1832/36*. I. 446. p. (48. országos ülés, 1833. május 18.), X. 238–241, 243. p. (297. országos ülés, 1835. február 15.) A csanádi követek a későbbiekben is megerősítették azon szándékukat, hogy országgyűlési újságot hozzanak létre. Támogatták például a barsi követ, Balogh János indítványát ezzel kapcsolatban. Barta István (s. a. r.): *Kossuth Lajos összes munkái*. Budapest, 1959. Magyar Történelmi Társulat, IV. 421. p. Az 1835. május 13–16. között tartott kerületi üléseken is pártolták az országgyűlési újság ügyét.

[36] Bertha Sándor: *Országgyülési tárcza 1830ról*. Pest, 1843. Trattner–Károlyi.

[37] Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 2002. Osiris, 122. p.; Szabad György: *Kossuth irányadása*. Budapest, 2002. Válasz, 26–28. p. Kossuth Lajos 1832. december 17-től 1836. május 15-ig 344 számot és két toldalékot adott ki. Szabad György szerint Kossuth

„lapot", amelyben a kerületi ülésekről is tudósítottak, a cenzúrát megkerülve, kézzel sokszorosították a kiadványt.[38] „A Tudósítások a hiányzó politikai lapot pótolták. Ha szerény formában és szűkebb nyilvánosság előtt is, de szinte versenytárs nélkül számoltak be a diétái tárgyalásokról."[39] Bényei Miklós megjegyezte, hogy az 1832–36. évi országgyűlésen nem jutottak előrébb jogi tekintetben a sajtószabadság megvalósítása felé, azonban fontos eredmény, hogy született egy törvényjavaslat, a kerületi küldöttség liberális szellemben fogalmazta meg a sajtószabadság alapelveit, amelynek az alsótáblán egyre több támogatója volt. Lerakták azokat az alapokat, amelyekre a következő országgyűléseken majd építhettek.[40] Pajkossy Gábor az országgyűlési tudósításokról szóló tanulmányában részletesen bemutatja, hogy milyen kezdeményezések történtek ezzel kapcsolatban a reformkorban. Ő is kiemelte, hogy ezek a tudósítások formailag magánleveleknek számítottak, hasonlítottak az országgyűlés résztvevői által a törvényhatóságoknak küldött beszámolókhoz. Azonban ezekhez bárki hozzájuthatott előfizetésért cserében. A cenzúra fennállásában rejlett a jelentőségük, ahogy Pajkossy fogalmazott: a vállalkozást „a kényszer szülte". A kéziratos tudósítások persze a korlátozott terjedelmük és áruk miatt nem versenyezhettek a hírlapokkal. Jelentőségük azonban mégis abban áll, hogy szabadon tudósíthattak magánkörökben.[41]

A csanádi követek az 1833. január 15-i levelükben jelentették a küldőiknek, miszerint a január 11-i országos ülésen az alsótábla kérte a felsőtáblát, hogy ezentúl magyarul küldjék az üzeneteiket. Emellett az uralkodótól is követelték, hogy a magyar nyelvű felírásokra magyarul válaszoljon, a törvényeket pedig csak magyar nyelven adják ki a jövőben.[42] A főrendek az előbbi kívánalomnak megfelelően az első magyar nyelvű üzenetüket az 1833. január 26-án tartott országos ülésen olvasták fel az alsótáblán, amit a követek kitörő örömmel és ujjongással fogadtak. Az alsótábla már 1830 óta magyarul küldte az üzeneteit

igyekezett objektívan tudósítani az országgyűlés eseményeiről. „...hű képét adta az országgyűlésen történteknek, torzításmentesen idézte a konzervatív megnyilatkozásokat is, jól tudva, mennyire rontaná előadásának hitelét az egyoldalúság..." A *Tudósítások*kal a fő célja az volt, hogy a nemzetet felébressze a tespedésből.

[38] Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965. Akadémiai, 158. p.; Völgyesi 2011. 688. p.

[39] Kosáry 2002. 128. p.

[40] Bényei 1994. 51–52. p.

[41] Pajkossy Gábor: Reformkori országgyűlési tudósítások. *Levéltári Közlemények*, 1995. 1–2. sz. 121–136. p.

[42] MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 141. d. 165/1833.; Hőke Lajos: Az 1830. és 1832–36-iki országgyűlések. *Hazánk. Történelmi Közlöny*. 1886. 5. k. 2. sz. 169. p.; Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, 1926. Magyar Történelmi Társulat, 140–141. p.; Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). In Mérei Gyula – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története: 1790–1848*. V. kötet. Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó, 729. p.

a felsőtáblának.[43] A csanádi követek is örömüket fejezték ki a vármegyének küldött levelükben afölött, hogy a magyar nyelv végre teret nyert mind a két táblán.[44] A főrendek azt azonban nem támogatták, hogy a királyi feliratok, leiratok, a törvények kizárólagosan magyar nyelven kerüljenek kiadásra. A Kölcsey Ferenc által 1833. február 3-án szerkesztett második üzenetben az alsótábla már természeti jogokra is hivatkozott a magyar nyelv kapcsán: „Hazai nyelvel való szabad, meg nem korlátolt élhetés, és így a' természeti jogok eggyik legfontosabbika forog fenn; 's erre törekedni, ezt szüntelen el nem fordított tekintettel kisérni, a' Hazafiúságnak, a' Nemzetiségnek elengedhetetlen kivánata."[45]

A csanádi követek 1833. január 17-én kelt jelentésükben beszámoltak az országgyűlési újság létrehozásáról szóló tanácskozásaikról. Kifejtették, hogy egy hírlap szerkesztése előnyökkel járna, mivel a küldő megyék naprakészebbek lettek volna a diétán történtekből. Ellenőrizni tudták volna a követeket, hamarabb képet kaptak volna az országgyűlési tanácskozásokról, mintha megvárnák a jegyzőkönyvek kiadását, mivel azok átvizsgálása és kinyomtatása időigényes. A rendek megállapodtak egy olyan újság kiadásán, amely a naplókönyvek kivonata, és a naplóbírálók jóváhagyásával készül. A kerületi ülésekről is szerettek volna jegyzőkönyvet készíteni, azonban támogatás híján erről a tervről hamar le kellett, hogy tegyenek. A főrendeket is napló vezetésére biztatták a rendszeres bizottsági munkálatok tárgyalásának nyomon követhetőségére hivatkozva.[46] Elutasító választ kaptak, mivel a felsőtábla álláspontja szerint az üzeneteik nyilvánosak, azok tájékoztatnak véleményükről, így nem szükséges naplót vezetniük.[47]

Az 1833. március 30-án készült feliratban a magyar nyelv ügyét felterjesztették az uralkodóhoz. A két tábla azt szerette volna elérni, hogy a törvények hivatalos szövege ezután magyar legyen. A bécsi udvar azonban az 1792:7., az 1805:4. és az 1830:8 törvényeken[48] túlmenő engedményeket nem akart

[43] *Felséges Első Ferentz Austriai Császár, Magyar, és Cseh Ország Koronás Királyától Posony Szabad Királyi Városában 1830. Esztendő Szent Mihály Havának 8-ik napjára rendeltetett Magyar Ország Gyülésének Írásai*. Pozsony, 1830. Weber, 120., 136–137. p.; Bertha 1843. 49–56. p.

[44] MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 141. d. 259/1833.; *Felséges Első Ferencz Ausztriai Császár, Magyar és Cseh Ország Koronás Királyától Po'sony szabad királyi városába 1832-ik esztendőben, karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar Ország' Gyülésének Írásai*. Pozsony, 1832–1836. Weber–Belnay–Landerer, I. 7–8., 36–37. p. (A továbbiakban *Országgyűlési írások 1832/36.*).

[45] *Országgyűlési írások 1832/36.* I. 62. p.; Völgyesi 2009. 459. p.

[46] MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 141. d. 164/1833., 167/1833.

[47] *Országgyűlési írások 1832/36.* I. 26, 38. p.; Ballagi Géza: *A nemzeti államalkotás kora 1815–1847*. Budapest, 1897. Athenaeum Kiadó, 297. p.

[48] Az 1792:7. törvénycikk elrendelte, hogy az vállalhasson hivatalt, aki magyarul is tud. Az 1805:4. törvénycikk megengedte, hogy az uralkodóhoz küldött feliratokat magyarul is szerkeszthessék, a Helytartótanács pedig a hozzá intézett magyar levelekre szintén magyar nyelven válaszoljon. Az 1830:8. törvénycikk szerint a Helytartótanácsnak magyarul kellett levelezni azokkal a törvényhatóságokkal, amelyek magyarul írtak fel hozzá. Ez alól kivételt képeztek a körlevelek,

tenni.[49] Úgy vélekedett a kormányzat, hogy a törvényszövegeket továbbra is latin nyelven szerkesszék, majd utóbb fordítsák le magyarra. 1835. július 5-én az alsótábla összegyűjtötte a kívánságait a magyar nyelvvel kapcsolatban, ami a következőkből állt: Az uralkodóház tagjai tanuljanak meg magyarul. A felírásokat, törvényeket magyar nyelven szerkesszék. A kormány- és ítélőszékek térjenek át a magyar nyelv használatára. A magyar ezredeket anyanyelvükön irányítsák. Az istentiszteleteket magyar nyelven tartsák, és az anyakönyveket magyarul vezessék. Az oktatásban térjenek át a magyar nyelvre. A pénzeken, pecséteken, címereken magyar felirat szerepeljen. Ezek a követelések lényegében megismételték az előző országgyűléseken elhangzott javaslatokat. A csanádi követek – anyautasításukkal is összhangban – támogatták a magyar nyelv használatának az államéletben való kiterjesztésének az ügyét.[50] A főrendek az 1835. augusztus 2-án kelt válaszukban elutasították a kormányszékek kötelező magyarnyelv-használatát, a vármegyék és a hivatalok szabad – magyar és latin nyelvek közüli – választására hivatkozva. Az oktatás nyelvéről pedig majd a tudományos rendszeres bizottsági munkák napirendre kerülésekor határozzanak.[51]

A magyar nyelv ügyében a király hosszú ideig nem volt hajlandó válaszolni, végül az 1835. október 5-én kelt leiratát október 29-én olvasták fel, melyben V. Ferdinánd továbbra is csak ahhoz járult hozzá, hogy a törvényeket magyarul és latinul adják ki, de a latin nyelvű változat legyen a hitelesítő esetleges vita esetén.[52] A két tábla 1835. december 9-én József nádor[53] közbenjárását kérte

mert azt minden törvényhatóságnak latinul küldték továbbra is. A Királyi Kúria a hozzá magyar nyelven felterjesztett perekben szintén magyarul kellett döntsön a jövőben. A kerületi táblánál, vármegyei, városi és szentszéki bíróságoknál is lehetett a magyar nyelvet használni. A jövőben csak olyan személyeket alkalmaznak a közhivatalokra, akik tudnak magyarul. 1834. január 1-jétől kezdődően csak az tehet ügyvédi vizsgát, aki jól tud magyarul.

[49] Szekfű 1926. 408–412. p. Metternich az 1833. augusztus 20-án készített iratában az Államkonferencián kifejtette azon véleményét, hogy ha a Magyar Királyságban áttérnének a magyar nyelvű törvényszövegekre, azzal az ország lakosságának kétharmadát megfosztanák a törvények hiteles ismeretétől, egyúttal törést okoznának az ország történelmében és törvényhozásában. A magyar nyelv használata iránti késztetést először II. József császárnak a német nyelv bevezetésére tett kísérlete ébresztette fel, majd az elmúlt négy évtized alatt a társadalomban terjedő forradalmi tevékenység erősítette. A kormányzat azonban már annyi engedményt tett, hogy minden visszalépés nehéz, sőt egyenesen lehetetlen lenne. A kormányzat legfőbb céljának annak kell lennie, hogy felülről irányítsa és korlátok között tartsa a magyar nyelv ügyét. A latint kell továbbra is a törvények egyedüli és hiteles szövegének tekinteni.

[50] MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 43. jkv. 1387/1832., 1890/1832.

[51] *Országgyűlési írások 1832/36.* IV. 291–297. p., V. 1–5. p.

[52] *Országgyűlési írások 1832/36.* V. 312–313. p.; Pajkossy Gábor: Deák az első reformországgyűlésen, 1833–1836. In Molnár András (szerk.): *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873*. Zalaegerszeg, 2004. Zala Megyei Levéltár, 17. p.

[53] Szekfű 1926. 434–435. p. József nádor az 1836. január 18-án gróf Reviczky Ádám kancellárhoz írt levelében kifejtette azon véleményét, hogy az az elképzelés, miszerint a magyar nyelv használatának a kiterjesztésére irányuló törekvés szorosan összefüggne Magyarországnak a

a magyar nyelv elsődlegességének ügyében. A nádor hosszabb betegsége okán csupán 1836. február 10-én utazott Bécsbe, majd 18-án érkezett vissza.[54] Végül a király beleegyezett a rendek követelésébe, amit örömmel fogadtak. Azt is szerették volna elérni, hogy a királyi előadások és válaszok magyar nyelvűek legyenek, ehhez azonban nem járult hozzá az uralkodó.[55] József nádor az 1836. február 19-én tartott elegyes ülésen kihirdette, hogy már ettől az országgyűléstől kezdődően a törvények hiteles szövege a magyar lesz.[56] A csanádi követek másnap, február 20-án kelt levelükben örömmel jelentették a nádor közbenjárásának sikerét.[57]

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy habár a közpolitikai rendszeres bizottsági munkálatot nem vették tárgyalás alá, azonban az operátum bizonyos elemei mégis jelentős hatást gyakoroltak az országgyűlési tanácskozások menetére. Az országgyűlési rendek kitartó munkával küzdöttek azért, hogy elismertessék a magyar nyelvet a törvények hiteles szövegének, amit az 1836:3. törvénybe foglaltak bele. Emellett az alsótábla kiharcolta a két tábla közötti magyar nyelvű üzenetváltást. A diéta ezekkel a döntésekkel nagy lépést tett a magyar jog modernizációja felé. A közteherviselés első lépéseként elérték azt is, hogy az országgyűlés költségeit a nemesség fizesse, amit az 1836:44. törvényben mondtak ki. Az 1836:26. törvényben pedig azt határozták meg, hogy a Buda és Pest között építendő hídon mindenki fizessen vámot. Habár az országgyűlési újság létrehozása és a cenzúra eltörlése – ekkor még – sikertelen volt, mégis jelentős javaslatokat fogalmaztak meg a sajtószabadság kapcsán, amelyek a későbbi

Monarchiától való elszakadására irányuló vággyal, pusztán szenvedély ihlette képzelgés, semmi több. A történelem bizonyítja, hogy más európai országokban, anélkül, hogy a körülményeiket megzavarták vagy megváltoztatták volna, a latin nyelvről szintén áttértek a nemzeti nyelv használatára.

[54] MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 157. d. 2227/1835.

[55] Ballagi 1897. 386–389. p.; Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. Budapest, 1904. Magyar Tudományos Akadémia, I. 171–172. p.

[56] Kellemesi Melczer István: Az 1836-iki országgyűlés történetéhez. *Hazánk. Történelmi Közlöny*. 1884. 2. k. 5. sz. 343–350. p. Gróf Mailáth Antalnak (aki ekkor alkancellár volt) is szerepe lehetett abban, hogy a magyar nyelvű törvényhozást elfogadták, ugyanis kikérték a véleményét a bécsi udvarban. Így emlékezett vissza erre Mailáth: „Az országgyűlésileg működő tényezőknek kívánsága, hogy az nemzeti nyelvén történjék, oly legitim, oly a lélekkel egybeforrt követelmény, hogy ezt elfojtani csak úgy lehetne, ha a nemzet erőszakkal leigáztatik, vagyis megfojtatik; már pedig nézetem szerint a kormány feladata a mozgalmat okosan vezetni, nem pedig a nemzettestet botorul megölni." Szekfű 1926. 146–147. p.

[57] MNL CSCSVL ML, IV.30. 2. d. 236/1836.

diétákra is nagy hatást gyakoroltak. Viszont elmondható, hogy a Kossuth Lajos által szerkesztett *Országgyűlési Tudósítások* pótolták a sajtó hiányát.

Az országgyűlési küzdelmekből Csanád vármegye is kivette a részét, hiszen támogatta a magyar nyelv ügyének az államéletben való kiterjesztését. Pártolta a jobbágyok örökváltságát, a sajtószabadságot, azt, hogy az tisztviselők és az országgyűlési követek költségeinek a fizetéséhez a nemesség is járuljon hozzá. Míg Csanád vármegye a korábbi országgyűléseken csak a nemesi kiváltságokat akarta fenntartani, addig az 1832–36. évi diétán már határozottan reformpárti álláspontot képviselt. Végeredményben egy olyan reformpárti liberális csoportosulás szerveződött ezen a diétán, amely jelentős hatást gyakorolt a tanácskozások menetére.

Liczek Zita Laura*

A HALÁLBÜNTETÉS ÉS A TESTI FENYÍTÉS KÉRDÉSE A JOGÜGYI RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK VÁRMEGYEI VÉLEMÉNYEIBEN

A halálbüntetés és a testi fenyítés évszázadok óta fennálló gyakorlata a felvilágosodás gondolkodóinak köszönhetően kezdett átalakulni, hiszen a fennálló politikai, társadalmi és gazdasági rendszerek komplex kritikáit fogalmazták meg. Előtérbe került az emberi jogok széles körű elismerése, és ehhez szorosan kapcsolódva elfogadottá vált az emberi élet mindenekfeletti értékisége. A felvilágosult filozófusok, jog- és társadalomtudósok célul tűzték ki a feudális uralommal szemben az igazságszolgáltatás humanizálását, továbbá a 18–19. század fordulójától kezdve a jog szerteágazó területein komoly hangsúlyt fektettek kodifikációs törekvésekre is.[1]

A magyar reformkori országgyűlések[2] alkalmával is több, a polgárosodás és a modernizáció irányába mutató törvényjavaslatot tárgyaltak meg, fogadtak vagy utasítottak el. Ebbe a csoportba tartozott azon törekvés is, amely beleillik az európai mintába: egy egységes büntető törvénykönyv létrehozása. Magyarországon is a humanizálás volt az egyik kulcsszó a rendi rendszerre építő, sokszor kegyetlen igazságszolgáltatás átalakításánál (a tortúra[3] eltörlése már a 18. században megtörtént), így az évtizedek során az egyik legvitatottabb kérdéssé a testi fenyítés és a halálbüntetés fenntartása/megszüntetése

* Liczek Zita Laura, PhD-hallgató Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Modernkori Magyarország Doktori Program

[1] Az Európát érintő kodifikációs hullámról bővebben lásd Mezey Barna (szerk.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert.* Budapest, 1997.

[2] A rendi országgyűlésekről bővebben lásd Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848).* Budapest, 2019. Országház Kiadó

[3] A tortúrát elsősorban abban az esetben vették igénybe, ha a gyanúsított tagadta az ellene felhozott vádakat. Ekkor különböző mértékű kínzásnak vetették alá a vádlottat, ezzel kikényszerítve vallomását. A kínzás alatt általában végig jegyzőkönyvet vezettek, amely később bizonyítékul szolgálhatott a bíróságokon. Lásd *Kivégzés, tortúra és megszégyenítés a régi Magyarországon (Kiállítási katalógus).* Vezetőt írta Pandula Attila. Eger, 1989. Dobó István Vármúzeum, 19. p.

vált mind az országos, majd a törvényhatósági bizottságokon, mind a későbbi reformországgyűléseken.

Jelen tanulmányban az 1830–1832 közötti egyes megyei választmányok állásfoglalásait vizsgálom. Lehet-e összefüggést találni a megyék konzervatív vagy haladó alapállása, valamint a büntetőjog humanizáló reformjához való hozzáállása között.

Operátumok – két büntető törvénykönyv-tervezet

Az 1790–1791. évi budai/pozsonyi országgyűlésen elfogadott 1791:67. tc.[4] alapján felállított kilenc országos bizottság *(regnicolaris deputatio)* közül a hatodik választmány, a jogügyi bizottság *(Deputatio Juridica)* számára előírt tételek között negyedik pontként szerepelt egy büntető törvénykönyv előkészítése, amely munka 1795-re készült el. A tervezet, az ún. *operátum*[5] a korához képest kifejezetten haladó szellemű, modern elaborátumnak számított. Ismerte a testi fenyítést, és számos bűntettre a halálbüntetést írta elő, mint legsúlyosabb büntetésnem (például hűtlenség, lázadás, emberölés, rablás, gyújtogatás).[6] A Habsburgok belpolitikája azonban drasztikusan megváltozott I. Ferenc trónra kerülésével, a francia forradalom radikalizálódásával, valamint a túlreagált jakobinus szervezkedéssel: a kormányzat az abszolutisztikus kormányzáshoz nyúlt vissza, elsődleges célja a rendszer változatlan fenntartása

[4] *1790/91. évi LXVII. törvénycikk a közpolitikai és birósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyülésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbizottak neveztetnek ki.*

[5] Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj,* 1974. 6. sz. 37. p. Az operátumokról továbbá lásd Bató Szilvia: Megjegyzések a magyar büntetőjog kodifikáció 1848 előtti történetéhez. *Jogelméleti Szemle,* 2007. 1. sz. 182–216. p.; Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon. 1608–1918.* Budapest, 2008. Napvilág Kiadó, 191–194. p.; Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó; Heil Kristóf Mihály: A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832). In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciós perekig. Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból.* Budapest, 2024. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadó, 99–119. p.; Hoós Éva: *Az 1790/91-es országgyűlésről kiküldött közművelődési bizottság tevékenysége az akadémiák, egyetemek, konviktusok és leánynevelés kérdésében (1791–1793).* Kandidátusi értekezés, 1994. kézirat; Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848.* Budapest, 2008. Argumentum Kiadó; Pajkossy Gábor: *Az 1791/3-as közpolitikai bizottság javaslatai. Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése.* Bölcsészdoktori disszertáció, 1978. (kézirat); Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832.* Gyula, 2002. Békés Megyei Levéltár

[6] Az elkészült javaslatról lásd bővebben Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (A függelékben magyar fordításban olvasható maga a javaslat is.)

volt, így a kodifikációs törekvések elvesztették létjogosultságukat. Továbbá a magyar nemesség reformokhoz való hozzáállása is megváltozott,[7] bár a rendek a század eleji országgyűléseken megpróbálták elérni, hogy tárgyaljanak az elkészült tervezetről, 1807-ben be is mutatták az országgyűlésnek, a viták elmaradtak, így végül nem emelkedett törvényerőre.[8]

Közel tízévnyi hiátust követően az 1825–27-es országgyűlésen kerültek ismételten napirendre az operátumok. Az 1827:8. tc.[9] alapján egy újabb bizottságot állítottak fel, s a büntető törvénykönyv módosított tervezete vélhetően 1829-re készült el[10] – csaknem két éven keresztül dolgozták át az eredetit, s végül elődjével megegyező címmel jelent meg: *Codex de Delictis eorumque Poenis* (Kódex a bűntettekről és azok büntetéséről).[11] Az átdolgozott javaslat alapjában véve visszalépést jelentett az eredetihez képest, habár a legújabb

[7] Lásd bővebben Poór János: *Kompromisszumok kora*. Budapest, 1992. Adams Kft.; Miskolczy Ambrus: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folytonosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája*. Budapest, 2007. Lucidus Kiadó

[8] Bató 2007. 184. p.; Bérenger–Kecskeméti 2008. 193–194. p.

[9] *1827. évi VIII. törvénycikk a bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik*

[10] A két jogügyi operátum datálására, megnevezésére több évszám is ismert volt korábban. A századfordulón vagy a 20. század második felében íródott szakmunka is az 1792-es és 1827-es évszámot említi, ami a biztossági munkálatok megkezdésének évszáma. Hajdu Lajos egyértelműsíti, hogy az első munkálatok 1795-re fejeződtek be, míg a módosított tervezet esetén Balogh Elemér 1998-ban megjelent tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy először 1829-ben nyomtatták ki, így ebben az évben fejezhették be a munkálatokat. Későbbi kutatásai során azonban már az 1830-as évet használja a tervezet megnevezésére. Lásd még Fayer László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. I. kötet. Budapest, 1896. Magyar Tudományos Akadémia, 141–149. p.; Balogh Elemér: Egy elfelejtett büntetőtörvény-tervezet. *Győri Tanulmányok. Tudományos Szemle*, 1998. 20. sz. 73–74. p.; Újabban lásd Mezey Barna: Az első magyar börtönügyi törvényjavaslat. A büntető kodifikáció és a börtönügyi törvényjavaslat sorsa az országgyűlésen. Budapest, 2024. Gondolat Kiadó; Heil Kristóf Mihály: Strafrechtliche Kommissionstätigkeiten im Lande und im Komitat (1791–1832). *Journal on European History of Law*, 2023. 1. sz. 134–140. p.

[11] Balogh Elemér számos tanulmányt írt a módosított tervezetről: Balogh 1998; Balogh Elemér: A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. *Tanulmányok dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára*. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, 2004. 1–28. sz. 30–35. p.; Balogh Elemér: Az úriszéki bíráskodás megítélése a reformkori büntetőtörvény-tervezetekben. In Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 48–54. p.; Balogh Elemér: Az anyagi büntetőjog egyes intézményei első kódextervezeteinkben. In *Tanulmányok dr. Bessenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, 2007. 1–48. sz. 9–24. p.; Balogh Elemér: A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. *Jogtörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 3–5. p.; Balogh Elemér: Eljárásjogi alapelvek az 1830. évi magyar büntető törvénykönyv-tervezetben. In Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapienti sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, 2012. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 25–33. p.; Balogh Elemér: Büntetőjog-történeti dogmatikai alapkérdések. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 3. sz. 10–11. p.

kutatások bebizonyították, hogy több progresszív elemet is tartalmazott.[12] A halálbüntetés kérdéséről sem gondolkodtak másként, az elődökhöz képest még több bűntett esetén írták elő ezt a szankciót: az ütlegelés vagy csonkítás, a nemi erőszak és a lopás egyes eseteiben is.

Megyei vélemények forrásai

A magyar reformpolitika kibontakozásában központi szerepet játszottak az operátumok megyei vitái – elsőként a megye által kiküldött választmányok véleményezték a javaslatokat, majd ezeket vitatta meg a megyei közgyűlés – az ekkor elkészült vélemények teret engedtek a reformpárti megyéknek a fennálló helyzet bírálatára. A legtöbb érdeklődést kiváltó ügyek mellett (kereskedelmi, úrbéri, adóügyi) a jogügyi javaslattal kapcsolatosan is igen színes vélemények születtek, mivel a rendi társadalom kritikáját ezen ügy kapcsán tudták a legpontosabban megfogalmazni: az egyenlőtlenségen alapuló társadalom korszerűtlensége kerülhetett előtérbe.[13]

Igen gazdag forrásanyag áll rendelkezésére azoknak, akik az 1830–1832 között a módosított operátumok megyei véleményeit szeretnék kutatni.[14] Kutatásaim középpontjában a jogügyi operátum negyedik pontjához, a megyei választmányok ülésein készült észrevételek állnak (46 magyar és 3 szlavón vármegyéből 27-nél maradt fenn ilyen irat), amelyek túlnyomó része ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, egy-két kivételtől eltekintve (például Győr, Nógrád, Temes) kéziratos formában találhatók meg.[15] További két vélemény ismert: Somogy és Torontál. Előbbi a Somogy Vármegyei Levéltárban, utóbbi pedig az Országos Széchényi Könyvtárban lelhető fel. Érdekes kérdés Pest vármegye: a választmányok jegyzőkönyvei közül mindössze a kereskedelmi, az úrbéri és az adóügyi maradt fenn, csupán a megyei közgyűlési végzések között lehet megtalálni a jogügyi operátumhoz tartozót.[16] Az Országos

[12] Lásd bővebben Balogh Elemér: Progresszív elemek az 1830. évi büntetőjogi operátumban. In Heil Kristóf Mihály (szerk.) *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 124–141. p.

[13] Kecskeméti 2008. 373–374. p.; Gergely 1974. 38–39. p.; Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 76–77. p.

[14] Megyei vélemények lelőhelyeinek bibliográfiája: Völgyesi 2002. 227–235. p.; Bibó István: *Az 1790/91. 67. tc. és az 1825/27. 8, 9. és 15. tc. alapján létrejött rendszeres regnikoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiája*. Budapest, 1977. Országgyűlési Könyvtár

[15] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. N 22. Regnicolaris Levéltár. Archivum palatinale secretum archiducis Josephi. Praeparatoria ad diaetam Posoniensem. Praeparatoria ad diaetam Posoniensem. [a továbbiakban: MNL OL N 22] 16. cs. és 17. cs.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. A 96. Magyar Kancelláriai Levéltár. Acta diaetalia II. [a továbbiakban: MNL OL A 96] 9. d. és 10. d.

[16] Völgyesi 2002. 31.

Levéltárban őrzött iratok közül öt megye – Árva, Szerém, Trencsén, Varasd és Verőce – teljesen latin, míg a többi alapvetően magyar nyelvű. Fontos megjegyezni azonban, hogy az 1830-as országos javaslatról nem készült kortárs (és modern) magyar fordítás, így az előterjesztésből hivatkozott paragrafusok, továbbá a módosítani kívánt szövegrészletek a legtöbb esetben az eredeti, latin nyelven kerültek be az egyes véleményekbe.[17]

Jelen tanulmányban a levéltári források közül hét megyét emeltem ki, az alábbi szempontokat szem előtt tartva: az ország különböző területeit lefedő megyék, amelyek véleményeiben fellelhetőek a pár évtizede elindult büntetőjog humanizálásával összekapcsolható gondolatok: kínzás, ütlegelés, botbüntetések, halálbüntetés kérdése – ezeknek enyhítése, szigorítása vagy eltörlése az eredeti javaslathoz képest. További fontos aspektus, hogy az egyes megyék hol helyezkedtek el a politikai palettán. Így a választásom az alábbiakra esett: konzervatív megyék: Esztergom, Fejér; az ügyektől függően változó többségű megyék: Bács, Győr; a reformokat elsősorban támogató megyék: Baranya, Temes, Tolna.[18]

Az I. és a II. melléklet táblázataiban látható, hogy a vizsgált vármegyék választmányai a jogügyi operátum mely témaköreit és a negyedik pontban meghatározott büntető törvénykönyv javaslatának mely cikkelyeit véleményezték. Ahogy az a táblázatokból is kitűnik, a viták alkalmával a bizottságok tüzetesen megvizsgálták a javaslatokat, több olyan cikkelyt is, amely a halálbüntetést szabályozta. A kiválasztott megyéken túl majdnem az összes véleményről

[17] Megyei véleményekről lásd Békés: Völgyesi 2002; Nógrád: Heil Kristóf Mihály: „A nép is nemzetté tökéletesíttetik." A magyar büntető törvénykönyv tervezetének vármegyei észrevételei, különös tekintettel Nógrád 1831–1832-es munkájára. In Kovács-Szépvölgyi Enikő (szerk.): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terrénumában a 19–21. században.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 71–81. p.; Heil Kristóf Mihály: „Embernek születtünk, polgárnak neveltetünk." Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832). In Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 99–116. p.; Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. A kereskedelmi- és adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 72–92. p.; Somogy: Jutai Péter: Somogy megye észrevételei a rendszeres munkálatokra 1831–1832. *Századok*, 2006. 3. sz. 591–608. p.; Sopron: Melkovics Tamás: *Felsőbüki Nagy Pál.* Vasszilvágy, 2013. Magyar Nyugat Könyvkiadó; Szatmár: Barta István: Kölcsey politikai pályakezdete. *Századok*, 1959. 2–4. sz. 252–302. p.; Tolna: Csapó Mária: *Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben.* Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó; Zala: Molnár András: Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek. *Századok*, 1995. 2. sz. 381–406. p. és Molnár András (szerk.): *„Javítva változtatni". Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai.* Zalaegerszeg, 2000. Zala Megyei Levéltár; Zemplén: Barta István: *A fiatal Kossuth.* Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó és Erdmann Gyula: *Zemplén Vármegye reformellenzéke 1830–1836.* Miskolc, 1989. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

[18] Barta István a megyei vélemények alapján három csoportba sorolta a vármegyéket a politikai palettán: haladó, különböző ügyek mentén változó többségű és konzervatív megyék. Barta 1966. 172–173. p.

elmondható, hogy ekkor még nem volt kérdéses a halálbüntetés megtartása. Néhány kivétel azonban már az 1830-as évek elején is akadt: több helyen is kifejtették, amennyiben a körülmények adottak lennének, a testi fenyítés és a halálbüntetés megszüntetését szorgalmaznák, azonban olyan is akadt, ahol már ekkor megfogalmazták ezen büntetésnem eltörlésének igényét.

Megyei választmányok véleményei

Konzervatív megyék

A Fejér megyei kommentárok legtöbbjéről elmondható, hogy csupán a javaslat megfogalmazásán próbáltak csiszolni, a legtöbb cikkelyhez fűzött megjegyzés minimális tartalmi változást kívánt elérni. Egy pontot azonban érdemes kiemelni, amely a jogügyi operátum más pontjainál is visszatérő elem, ezzel is mutatva a téma jelentőségét: indítványozták ugyanis a pallosjog megszüntetését.[19] „A mindennapi tapasztalás azt mutatja, hogy az uradalmaknál lévő vérhatalomnak gyakorlása eredeti céljának elegendőképpen meg nem felel, ezért is követ urak azon legyenek, hogy az uradalmaknak a vérhatalommal bírói súlyaik gyakorlása egészen megszüntessen."[20]

A vizsgált hét megye közül három véleményéből egyértelműen kiderül, hogy amennyiben a körülmények megfelelőek lennének a jövőben, a halálbüntetést eltörlésre javasolnák. Bizonyos értelemben váratlan, de az első ilyen vélemény a konzervatív megyék közé tartozó Esztergomé. Véleményük szerint nem érkezett el annak az ideje, hogy eltöröljék a halálbüntetést, azonban fontosnak tartották kinyilvánítani, hogy a szankcionálás legfőbb célja a vétkes javítása.[21] Ha ezt szem előtt tartják a jogalkotók és a bíróságok, akkor a halálbüntetés kimondására igen ritkán kerülhet sor, kizárólag akkor, ha az államra, a társadalomra nézve olyan súlyos veszélyt hordoz egy-egy megzabolázhatatlan bűnelkövető, hogy nincsen más alternatíva.

[19] A módosított javaslatba új elemként bekerült egy utasításokat tartalmazó fejezet, amely pontos leírást ad, hogy milyen előírásokat kell követniük a pallosjoggal rendelkező törvényhatóságoknak (*Instructio pro Jurisdictionibus Jure Gladii pollentibus*). Lásd bővebben: Balogh 2023. 131. p.

[20] MNL OL A 96 10. d. A forrásokból vett idézetek esetében a tanulmányban a szövegeket a mai helyesírás szabályainak megfelelően korrigáltam, az idegen, archaikus kifejezéseket magyarosítottam, a rövidítéseket feloldottam, de a szavak maitól eltérő hangalakján nem változtattam.

[21] A javítás eszméje Cesare Beccaria itáliai jogtudós mérföldkőnek tekintendő, 1764-ben megjelent munkája hatására terjedt el széles körben, az igazságszolgáltatás humanizálásához szorosan kapcsolódva, miszerint a bűnelkövetőket nem kiiktatni kellene a társadalomból, hanem nevelés, tanítás útján újra integrálni. Beccaria, Cesare: *A bűnökről és a büntetésekről.* Fordította, jegyzeteket és utószót írta Madarász Imre, Máriabesnyő, 2012. Attraktor

„Egyébiránt a büntetéseknek fő célja az lévén, hogy a vétkes javuljon, és abból mások is példát vegyenek, a büntetéseknek elégségesképpen fenyítőknek [...] kell lenniük, és így a halálos büntetéseknek helye igen ritkán, s csupán csak akkor volna, midőn a zabolátlanság anélkül hová tovább gyökerezvén a közbátorság [értsd: közbiztonság] veszedelmes tettre."[22]

A halálbüntetést tehát kérdés nélkül megtartották a választmány tagjai, ellenben az egyes büntetéseknél (például: felségsértés, hazaárulás[23]), enyhítést indítványoztak, miszerint a fej- és jószágvesztés kimondásakor az utóbbit elhagynák:

„A II. rész I. cikkelybéli 5. §-ból ekképpen csak ezen foglaltak: Poena nefandi hujus criminis est amissio capitis meghagyásával, a többi kimaradhatna mivel életének elvesztésivel a bűnös elégségesképpen megadózott, hogy tehát a bűnben marasztalt részére esendő jószágoknak elvesztésével az ártatlan gyermekek vagy rokonság is bűntettekben, az szer felett való kegyetlenkedés lenne."[24]

Változó többségű megyék

Bács megye vizsgálata rettentő hálás, gazdag forrásanyag, igen sok cikkelyt véleményeztek a választmány résztvevői: nem csupán a módosítandó paragrafusokat vették sorra, hanem hosszú indoklással is ellátták az általuk kívánt változtatásokat. Elsőként egy érdekes pontra szeretnék rámutatni: az ártatlanság vélelmének kérdésére. Az I. rész bizonyítékokról[25] szóló cikkelyéhez, a vallomástételhez kapcsolódóan az alábbi tapasztalatokat fogalmazták meg:

„[...] a vétkező a vall[at]ásra veréssel ne kényszeríttessék, eddig is [...] el volt tiltva, de azért sok helyen ekképp szokták most is kiverni a vallatást. Nem elég tehát ezt csak eltiltani, [...] mivel az ilyen kényszerítettet vallatás semmi esetben nem érne semmit is, sőt veszedelemmel fenyegetne, hogy az ártatlanok minden igazuk nélkül szenvednek. Olyan indító okot kell meghatározni [a tiltáshoz], amely által az ilyen kínzástól minden vallató feltartóztasson, sőt, ha nagyobb kínzást akarna végbe vinni, attól el is rettenjen, mert a vallatók is emberek és hibázhatnak."[26]

Ennek kiküszöbölésére azt javasolták, hogy hivatalvesztéssel járjon az, ha valaki fizikai bántalmazást alkalmazna a kihallgatások során. Tehát, amíg fennáll

[22] MNL OL A 96 10. d.
[23] *Pars II. Articulus I. De Crimine laesiae Majestatis, seu Perduellionis* (Felségsértés és hazaárulás)
[24] MNL OL A 96 10. d.
[25] *Pars I. Articulus VI. De Probationibus in genere, et specie* (A bizonyítékokról)
[26] MNL OL N 22 16. cs.

az ártatlanság vélelme, minél inkább kerülendő a testi fenyítés alkalmazása. A választmány tagjai azonban már másként vélekedtek arról az esetről, amikor bebizonyosodik a vádlott bűnössége, és korbács- vagy botbüntetésre ítélik. Az ezt szabályzó cikkely[27] az alábbiakat írja elő: rendkívüli esetekben kiszabható testi fenyítés, meghatározott ütésszámmal. Ehhez képest a Bács megyeiek kívánalma:

„[...] a korbács- vagy botbéli és a bűnösök állandó testi büntetéseinek a köz[össég]re nézve, az elrettentésre és példára szolgálni kellene, ezért efféle büntetéseket minden bűnbéli csíntettekben közhelyen kelletik is végbe vitetni, különben a törvény célja el nem érődik."[28]

Láthatóan egy kardinális, elrettentő eszköznek tartották ekkor a bizottság tagjai a nyilvánosan végrehajtott testi büntetéseket, ezért a javaslat módosítása a következőket tartalmazta: a rendkívüli esetek megjelölést törölnék a szövegből („annál inkább, hogy a közpélda mindig szükséges és nehéz is volna, a különös eseteket elhatározni és azt is mikor szükséges a példaadás"[29]).

A halálbüntetéshez kapcsolódó cikkelyek közül a megkegyelmezéssel[30] kapcsolatban fogalmaztak meg komoly változtatást, a korábbihoz hasonlóan itt is a tapasztalataikra támaszkodva. A javaslat szerint a kegyelmezés joga kizárólag az uralkodót illeti meg, a megye azonban komoly problémákat vetett fel:

„Mivel tapasztalni lehetett, hogy Ő Felsége azon bűnősök iránt, akik minden ítélőszék által halálra ítéltettek, igen kegyes szokott lenni, és a halál büntetésektől feloldozó kegyelmet adni – ezen Ő Felségének bő kegyelme pedig a bűnősöknél a kegyelem megnyerése iránt igen nagy bizakodást szül, úgy hogy a rabságot kitöltvén, ezen bizakodás nagy indító okot szolgál nekik az új bűnöknek elkövetésére."[31]

Ezért a megye által kívánt módosítás az uralkodót felkéri, hogy kegyeskedjen visszaadni a kegyelmezés jogát, hogy minden bírói fórum maga döntsön a halálbüntetésre ítéltek kegyelemben részesítéséről, különleges eljárásmód keretei között (ezt nem részletezték a véleményben).

Győr megyében hasonlóképpen gondolkodtak, mint Fejér megyében: elismerték, a körülmények jelenleg nem alkalmasak a beszüntetésre, de a jövőben a pallosjog megadása kerülendő:

„Noha a Választmány jónak és szükségesnek találná, hogy minden magánszemélynek vérhatalma megszűnjön és köztörvényhatóságokra átruháztasson. Ha mindazonáltal még most meghagyatik is az uradalmaknak a vérhatalom,

[27] *Pars I. Articulus X. De Poenis Delinquientium* (A büntetésről) 8. §.
[28] MNL OL N 22 16. cs.
[29] Uo.
[30] *Pars I. Articulus XV. De Aggratiatione* (A megkegyelmezésről)
[31] MNL OL N 22 16. cs.

minekutána [...] a Választmány figyelmét el nem kerülhette [...], hogy vérhatalom gyakorlására elkerülhetetlen szükségű tömlöcök őrök és rabok tartására éppen elégtelenek [...], jövendőben magánosoknak vérhatalom ne adathasson."[32]

Győr megye véleményéről összességében elmondható, hogy inkább szigorítást kezdeményeztek, több pontban is, például a kegyelem kérdésében:

„óhajtani való volna, hogy a megkegyelmezés joga, bizonyos korlátok közé vetessen, mire nézve azt javallja a választmány, hogy az, akinek a halálos ítélettől már egyszer megkegyelmeztetett, ha magát másodszor is arra érdemessé tette, a megkegyelmezésben többé nem részesülhessen".[33]

A XVIII. cikkelyre[34] nézve igen lényegi módosítást javasoltak. Az eredeti, 1795-ös javaslatban kétféle emberrablást különböztettek meg: az első a *De plagio*, amikor egy szabad embert törvényes engedély nélkül, erőszakos módon elhurcoltak, elraboltak; a második a *De Raptu*, kifejezetten nők ellen irányuló, a tudtuk és akaratuk nélkül, az elrabló kéjvágyának kielégítése céljából elkövetett tett. A módosított és ekkor véleményezett elaborátumban az első, plágiumra vonatkozó cikkelyt teljes egészében kihagyták. A győri bizottság tagjai ezzel nem értettek egyet.

„Ezen törvény ágazatot [értsd: cikkelyt] megelőző bevezetésben az orsz[ágos] kik[üldöttség] az úgynevezett plágiumról (emberlopás) való törvény ágazatot, [...] szükségtelennek tartotta. Mivel a tapasztalás mutatja, hogy ezen vétek leginkább gyermekekkel olykor igen is gyakoroltatik, a törvényhozó test[ület] nek gondosságát erre is kiterjesztendőnek véli, oly formán, hogy a plagium ezúttal csupán ember ellopattatására szoríttatván a XIII. törvény ágazatba, az ugyanott meghatározott büntetés alatt belé foglaltasson."[35]

Tehát a kiegészítés nem csupán arra vonatkozott, hogy szükségesnek tartották a két emberrablás megkülönböztetését, miszerint a gyermekekre és a férfiakra is vonatkozzon, hanem a XIII. cikkelyben meghatározott büntetést is indítványozták: adott esetben halálbüntetéssel is büntetendővé tennék ezt a jogsértés (az 1795-ös javaslatban nem írtak elő halálbüntetést).

[32] MNL OL A 96 10. d. 56.; Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Orszaggyules_ReformkoriDok_DOK_1832_gyor/?pg=106&layout=s (Utolsó letöltés ideje: 2024. 06. 13.).
[33] MNL OL A 96 10. d. 57.
[34] *Pars II. Articulus XVIII. De Raptu* (A nőrablásról)
[35] MNL OL A 96 10. d. 60.

Reformokat támogató megyék

Bács megye mellett a másik leggazdagabb forrásgyűjtemény Tolna megye véleménye. Több helyen érződik, hogy a választmány tagjaira mély benyomást tettek a felvilágosodás eszméi, még akkor is, ha egyelőre ők sem tartották megfelelő állapotúnak és felkészültnek az országot a halálbüntetés eltörléséhez:

„[...] a bűntörvény által rendelt halált büntetésnek – szoros értelemben amennyire ti. az szenvedésképpen hat a gonosztevőre – nem tekinthetik, mert a halálban a büntetésnek tulajdonságait, annak józan ideája szerint nem lelik fel. Mindazonáltal a státusznak [értsd: államnak] magát és egyes tagjait védeni való jussa, sőt kötelességének fennállhatónak és fenntarthatónak vélik mindaddig, de csak addig is, míg a státusz állapota és intézetei tökéletesülvén a gonosztevők javítások és ezen javítás ideje alatt való meggyőzésük általában a békés polgárok bátorságainak [értsd: biztonságának] kockáztatása nélkül történhet. Mihez képest, az alábbiakra vonatkozólag e helyen is érintik a Karok, hogy ezen üdvös célra szolgáló módoknak és intézeteknek alkotását és előmozdítását követ urak figyelmük és eszközlődésük egy fő tárgyául vegyék."[36]

Tolna megyében kiemelték továbbá a korszak egyik jelentős felvilágosult törekvésének, a törvény előtti egyenlőségnek a fontosságát:

„[...] nem találnak okot a Karok s Rendek – miért azon oltalom, melyet a bűntörvényben az 1. rész 9. cikkelyezés[37] és erre vonuló törvények személyes szabadságokra nézve a nemeseknek nyújtanak – haza egyéb rendű lakosaira is ne terjesszen ki –, sőt inkább ezt, a bűntörvény alapja, célja és a nép morális s polgári állapota, karaktere és előmenetelére nézve szükségesnek tartják – annál inkább, hogy a törvény személy válogatást amúgy sem ismerhet. Aminél fogva e cikkelyt oly mód kívánják megállapíttatni, hogy amely rendet a törvény a nemeseknek befogatása iránt – úgy az szolgáljon a haza egyéb rendű lakosaira is, mindazon óvásokkal, melyek a bűntett, a vagyon és magaviseletre nézve a nemesek iránt is fennállnak."[38]

A kivégzés módjához kapcsolódó hozzászólásban már egyértelműen a humanizált megközelítés jelent meg: nem támogatták a holttest kitételéről szóló törvénycikk visszakerülését a javaslatba az eredeti, 1795-ös elképzeléshez képest:

„[...] akár mi légyen az iránt kinek-kinek a véleménye, mennyire lehessen másoknak rettentő példáját a büntetéseknek céljai közé számlálni, az 5. §-nak azon részét, mely a holttest kitevéséről szól, ugyan csak minden tekintet alatt kihagyattatni kívánják."[39]

[36] MNL OL A 96 10. d.
[37] *Pars I. Articulus IX. De circumstantiis Delictum aggravantibus* (A súlyosbító körülményekről)
[38] MNL OL A 96 10. d.
[39] Uo.

A kivégzés végrehajtásáról a következőket gondolták: „azt sürgessék törvénybe tétetni, hogy a törvény által rendelt halál oly mód történjen, mely hóhéri ügyességet nem kíván és a népben valamely kegyetlen kíváncsiságot nem ingerel."[40]

Végül pedig a testi fenyítésről:

„[...] a verést, mint büntetést szinte nem célarányosnak, sőt mind az indulatot a karakterre, mind a testi épségre nézve veszedelmesnek tekintik és ehhez képest általában eltöröltetni óhajtják a Karok s Rendek. Akkor látván egyedül a verésnek helyét, amidőn az zabolátlan. Az ellenszegülő rab a rendtartás, engedelmesség, munka vagy felelet adás[r]a kényszerítendő s hosszabb tömlöcöt és azzal összekötött munkát, mely kényszerített és nehezebb is legyen, javasolván a verés helyett alkalmaztatni."[41]

A második rész XIII. cikkelyéhez kapcsolódóan ismét kifejtették, hogy egyelőre nem találnak jobb megoldást a halálbüntetésen kívül a szándékos gyilkosság büntetésére.[42] Azt azonban megkérdőjelezték, hogy biztosan jó-e az a felosztás a halálbüntetés kiszabására, amelyet a javaslat tett a gyilkosságok esetén: nem az egyes gyilkosságfajtákhoz (például rabló-, bér-, csecsemő-, szülőgyilkosság) kellett volna szabni a büntetést, helyette sokkal inkább az elkövető morális/mentális állapotának szükséges nagyobb súllyal latba esnie:

„A 13. törvénycikkelyre nézve elismerik a Karok s Rendek, hogy a szántszándékos gyilkosságra nézve a halálos büntetést eltörölni még állapotunk és intézeteink mivolta miatt nem engedi. Úgy tartják mindazonáltal, hogy annak meghatározására nézve: hol kelljen meghalni a gyilkosnak és hol légyen célarányos fogságnak helye – a principiumot [értsd: elvet] és mértéket nem annyira a gyilkosságnak különféle nemeire és neveire való felosztásában, mint inkább a gonosztevőnek morális állapotában és abban kelljen keresni, mennyire bízhat a köztársaság [értsd: társadalom], hogy az ily gonosztevő fogságában meg fog javulni, s még józan békés tagjává leend. Ez mind a halálos büntetés iránt feljebb kifejezettekhez képest is helyesnek, mind maga a közbátorságra [értsd: közbiztonság] nézve biztatóbbnak ítélik azon határozást: hogy a szántszándékú gyilkos, amidőn ő tettével eltökéltetett s megrögzött gonosz indulatot bizonyít arra, hogy embertársának életét tulajdon előre gondolt céljainak, akármilyenek legyenek azok, feláldozza, és midőn morális állapotát olyannak mutatja, hogy azon segédeszközök és módok mellett, melyeket fennálló intézeteink a raboknak morális gondviselésekben nyújtanak, az ő javulására nézve a jóremény ség az ellenkezőnek félelménél is bíróban nagyobb nem lehet – haljon

[40] Uo.
[41] Uo.
[42] *Pars II. Articulus XIII. De Homicidio in genere, ejusque speciebus* (Az emberölésről általánosan és a fajtáiról)

meg, ellenkező esetben pedig tartasson meg élete, s fogságban javíttasson erkölcse, mintsem hogy a halál attól függesztessen fel, mely neme követtetett el a gyilkosságnak."[43]

Mivel a halálbüntetést elvetendőnek tartották, így börtönbüntetés esetén szigorítást javasoltak:

„Amely értelemben szerkeztetvén a törvény – a fogságra nézve a gonosztevő sikeres javítása és a közbátorság oltalma tekintetéből 10 esztendőt nem tartanak elegendőnek, s az imputatio [értsd: vád] mértékéhez és a gonosztevő morális állapotához képest azt 15, sőt 20 esztendőkig is terjesztendőnek vélik. Ismételtetik pedig a dolog érdekéhez képest e helyen is a Karok és Rendek, hogy minekutána ekképp részben a fogházaknak állapotától függ mind a rabok biztos megőrzésére, mind azoknak erkölcsi javítások foganatjára nézve – gyakrabban, ritkábban legyen kénytelen a bíró halálra ítélni a gonosztevőt – ezen tekintet alatt is egy fő kötelessége a törvényhozó hatalom- s az igazgatásnak a rabok intézeteit minél inkább s halasztás nélkül tökéletesíteni."[44]

A vélemény utolsó sorai mögött a század első felében igen nagy népszerűségnek örvendő fogházjavító mozgalom is felsejlik, amelynek egyik célja a modern büntetés-végrehajtási intézmények kiépítése és fenntartása.[45]

A nemi erőszakról szóló cikkelynél[46] továbbá enyhíteni szerették volna a büntetést. Ezen a ponton ismét felbukkant az egyenlőség kérdése is:

„a személynek mineműségét nem a rang vagy polgári helyzetére, hanem a testi vagy egyéb környülállásokra [értsd: körülményekre] nézve, melyek az ellenállást nagyobb vagy kisebb mértékben engedték, érthetik csak a Karok és Rendek. A halálos büntetésnek pedig – minekutána szántszándékos gyilkosság alig fordulhat e részben elő – a 13. cikkelyben szabott büntetések arányához képest is – helyét nem látják."[47]

A nyomtatásban megőrzött Temes vármegyei vélemény eltér a többségtől, ugyanis a választmány tagjai nem az egyes cikkelyekhez szóltak hozzá. *Az V. fő Alapra, t. i. a belső bátorság, s evvel szorosan egybe kapcsolt polgári rend, s igazság kiszolgáltatás eszközeire*[48] című fejezetben a jogügyi operátum öt részét általánosan, körülbelül egy-egy nyomtatott oldalnyi szövegben véleményezték. A büntető javaslat a 4. pontban olvasható, *A belső Bátorság fenntartása, avagy a büntető hatalom rendsorára*[49] cím alatt. Habár a halál-

[43] MNL OL A 96 10. d.
[44] Uo.
[45] Bővebben lásd Mezey Barna: *A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja.* Budapest, 2018. Gondolat Kiadó
[46] *Pars II. Articulus XIX. De vi pudicitiae illata* (A nemi erőszakról)
[47] MNL OL A 96 10. d.
[48] MNL OL A 96 10. d. 16.
[49] Uo. 17.

büntetést nem érintették, a modern igazságszolgáltatás néhány alapelvét – ártatlanság vélelme, bírói önkény megszüntetése, a büntetés arányban álljon az elkövetett bűnnel – igen:

„[…] a polgári bátorság fenntartásának igaza, minden olyan ellensúlyt elkerüljön, mely a gyanúba keveredett és a még meg nem ítélt polgárnak becsületét a szükséges óváson túl kockáztatná, hogy a fenyítések, amennyire lehet, törvényes határozások által megállapíttatván, bírói önkénytől ne függjenek, valamint, hogy azoknak mértéke a bűn súlyán felül ne terjedjen."[50]

A továbbiakban pedig a büntetés célját és a testi fenyítés ügyét járták körül, a sorok között ismét feldereng az elmaradottság problémája is:

„A büntetések fő céljának nem úgy a bosszúállási ösztönön, mintsem azon törekedésen épülnie kelletvén, hogy a bűnös megjobbíttatva, egyszersmind fenyítése a többi polgároknak óvásul szolgáljon. Ha a kívánt jobbulása nem remélhető, a megrögzött gonosztevő minden további kártékonyság tehetségétől megfoszttasson, kívánatos lenne ugyan, hogy az emberiséget gyalázó verésbüntetés tökéletesen eltöröltessen, azonban az ország különböző részeiben lakozó nemzetnek külön nevelési állása ezen hajdantól [értsd: régmúlt óta] uralkodó büntetésnemnek kigyökeresítését [értsd: elhagyását] a belső bátorság veszedelme nélkül még most meg nem engedvén, addig is, míg az egész nemzet értelmi nevelés által el fog készíttetni, az eljáró bíróknak kötelességül tenni szükséges lenne: hogy a műveltebb és iskolában járt polgárok, úgy a községek elöljárói semmi ürügy alatt verésbüntetésekkel ne illettessenek."[51]

A vizsgált megyék közül egyetlenegy van, Baranya megye,[52] amely véleményében már ekkor egyértelműen elutasította a halálbüntetést. Temes vármegyéhez hasonlóan nem az egyes cikkelyekhez szóltak hozzá, hanem néhány hosszabb bekezdésben általánosan fejtették ki észrevételeiket egy-egy kérdéskör kapcsán, *A büntető hatalomról*, *A büntető hatalom eránt*, valamint *Az igazság kiszolgáltatásáról* (a törvényhatósági szervezetekről szól) című fejezetekben.

A büntető hatalom eránt című részben a javaslat első részéhez, az eljárásrendhez tettek kiegészítéseket, rögtön az első néhány sorban megfogalmazva a büntetés fő célját:

„A fenyítékek [értsd: büntetéssel végzett fegyelmezések] azon fő célja minden jól elrendelt társaságban [értsd: társadalomban] úgyis már nyilvános divatban lévén, hogy ti. a bűnbe keveredett bűnéhez mért büntetéssel […] a józan erkölcsiségre visszaigazíttasson. Vagy ha megjobbíthatatlannak, kétségen kívüli

[50] Uo. 19–20.
[51] Uo. 20.
[52] A fennmaradt véleményekből, jelenlegi ismereteim szerint, Baranya mellett Somogy megye fogalmazta meg már ekkor a halálbüntetés eltörlésének igényét. Jutai 2006. 600–601. p.

tapasztalás után, ítéltetnék, megrögzöttségéből származhatandó véthetőségeinek foganatos gátok vetessenek."[53]

Felvetődhet a kérdés, hogy a vélemény további részében ezek a gátak kifejtésre kerültek-e? Nem tértek ki rá a későbbiekben, azonban azt leírták, hogy a testi fenyítést mint büntetést miként kellene alkalmazni, mivel egyelőre elképzelhetetlen az eltörlése:

„Ami pedig a verés büntetést illeti – ez, amint most még az ország elég részeiben tapasztalt homályosabb nevelési állapota miatt a belső bátorság megrendítése nélkül egyáltalában el nem töröltethetne. Azon vétkes polgárok, kiknek értelmű műveltségéről a bíróság meggyőződik […], semmi szín alatt verés büntetésre ne ítéltessenek. Meggyőződve lévén arról eme választmány, hogy amint ilyen, részint [értsd: egyrészről] míveltebbségű, részint [értsd: másrészről] elöljárói tekintetű polgárok a józan útra való visszatérítésére egyéb fenyítékek, a még megjobbítható szívükre érzékenyebben behatóbbak lennének, úgy ily emberséget gyalázó büntetés ellenkezne még ama tagadhatatlan fenyítéki elvvel is, mely kivételtenül [értsd: kivétel nélkül] azt kívánná: hogy a büntetés nemcsak a vétséghez, hanem egyszersmind a személynek mineműségéhez [értsd: természetéhez] is alkalmazandó légyen."[54]

Ezen túl *A büntető hatalomról* címmel ellátott rövid bekezdésben olvasható az alábbi legérdekesebb és legfontosabb javaslattétel:

„[…] a fenyítékek fő célja, és az emberiség tekinteténél [értsd: tiszteleténél] fogva, a halálos büntetéseket annál inkább megszűntetni szükségesnek találják a tekintetes Karok és Rendek, hogy így a megrögzött, és megjobbíthatatlannak ítélt bűnös […] talán történhető jobbításának módja szűntelen fennmaradhasson."[55]

Összegzés

Megállapítható, hogy a jogügyi operátum negyedik pontját számos megye véleményezte. A fennmaradt források igen színes képet festenek le az egyes választmányok gondolkodásmódjáról a büntetőjog, a korszakban népszerű mozgalmak (például fegyházjavító mozgalom) és eszmék (Beccaria nyomán kialakult javítási szándék a büntetések kiszabásakor) vonatkozásában, fókuszáltan pedig a halálbüntetés és a testi fenyítés akkori, 1830-as évek eleji szükségességéről. A fentebb bemutatott hét megye közül egy kivételével még nem volt kérdés a halálbüntetés és a testi fenyítések fenntartása, igaz, láthattuk,

[53] MNL OL A 96 9. d. és MNL OL N 22 16. cs.
[54] Uo.
[55] Uo.

hogy több esetben is a büntetés-végrehajtás során tapasztalt rendkívüli elmaradottságot jelölték meg indokul, hogy miért lehet szükség ezen szankciók kiszabására. Mindezek mellett fontos kiemelni azokat a módosító javaslatokat, amelyek beleillenek a kor fő kívánalmát, a polgári átalakulást szorgalmazó törekvésekbe. A legszámottevőbb elem ezek közül az úriszékhez szorosan kapcsolódó pallosjog eltörlésének igénye, amely az alapvetően konzervatív megyéktől sem volt idegen gondolat, továbbá a törvény előtti egyenlőség kivívása, azaz a különböző társadalmi rétegek közötti éles megkülönböztetés megszüntetése az egyes büntetések kiszabásakor (testi fenyítéssel nem büntethettek például nemeseket). A vélemények vizsgálata megmutatta azt is, hogy nem volt érdemi hozzáállásbeli különbség a haladó és a konzervatív megyék között ezekben a kérdésekben, a választmányok javaslatait nem befolyásolta döntően, hogy más, a modernizáció irányába mutató ügyekben – például az örökváltság kérdésében – miként gondolkodtak. A legtöbb megyében továbbá a politikai hovatartozástól függetlenül, a büntetés funkciója nem a bosszú, a bűnelkövető kiiktatása volt, hanem a javító szándék.

Habár az 1829-re elkészült elaborátum sem emelkedett törvényerőre, az igény a büntetőjog modernizálására és ezen keresztül a polgári társadalom kiépítésére továbbra is fennmaradt. Ennek folyományaként Deák Ferenc vezetésével a korszakban még egy javaslat került az országgyűlés elé, amely a modern büntetés-végrehajtó intézetek kialakítása mellett egy olyan büntető törvénykönyv-tervezetet is tartalmazott, amely már nélkülözte a halálbüntetést és a testi fenyítést. Az 1843–44. évi országgyűlés alsótábláján a reformellenzék volt többségben, amely egyetértett az elkészült javaslat szellemével: a halálbüntetés és a testi büntetés eltörlése mellett 27 szavazat, míg megtartása mellett 16 szavazat számlálható.[56] A történelmi döntés azonban nem emelkedett törvényerőre, mivel a konzervatív többségű felsőtáblán egyértelművé tették, hogy határozottan a halálbüntetés megtartása mellett foglalnak állást. A felsőtábla ellenállásán tehát megbukott ez a korszakalkotó javaslat is, és végül lekerült a napirendről. Az azonban megállapítható, hogy közel tíz év leforgása alatt Baranya megye véleménye került többségbe, de hogy miként, azt egy következő tanulmány feladata megvizsgálni.

[56] KECSKEMÉTI 2008. 264, 355–356. p.

Mellékletek

I. melléklet: A táblázatban látható, hogy a jelen tanulmányban vizsgált megyék a jogügyi operátum öt pontja közül melyeket véleményezték.

Megyék	*I. Törvénykezési hatóságok*	*II. Perrendtartás*	*III. Polgári törvénykönyv*	*IV. Büntető törvénykönyv*	*V. Kereskedés*
Bács	x	x	x	x	x
Baranya	x			x	
Esztergom	x	x	x	x	
Fejér	x	x	x	x	
Győr	x	x	x	x	x
Temes	x			x	x
Tolna	x	x	x	x	x

II. melléklet: A táblázatban látható, hogy a jelen tanulmányban vizsgált megyei választmányok a jogügyi operátum negyedik pontjaként szereplő *Büntető törvénykönyv* részhez elkészült javaslat mely cikkelyeit véleményezték.

A színezett cellák jelzik, hogy mely cikkelyek szabályozták a halálbüntetés kiszabását és végrehajtását (I. rész), valamint a bűncselekmények cikkelyszámait, amelyekért az kiszabható volt (II. rész).

	Pars I. De Forma Procedendi															
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Bács		x	x			x				x	x		x		x	
Baranya*																
Esztergom			x	x	x									x		
Fejér		x			x	x					x					
Győr	x	x	x			x	x					x			x	
Temes*																
Tolna	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x				

* Nem az egyes cikkelyekhez fogalmazta meg véleményét, hanem egy-egy témakörben általánosan fejtették ki a véleményüket a bizottság tagjai.

	Pars II. De Criminibus in specie, et eorum Poenis														
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Bács	x											x	x		
Baranya															
Esztergom	x		x												
Fejér												x			
Győr	x	x							x		x	x			
Temes															
Tolna	x	x		x							x	x	x		

	Pars II. De Criminibus in specie, et eorum Poenis														
	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.
Bács		x		x	x			x			x				
Baranya															
Esztergom								x							
Fejér					x			x				x			
Győr		x				x									
Temes															
Tolna				x	x	x	x					x		x	x

	Pars III. De delictis Criminalitatem non involventibus, eornmque poenis								
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Bács		x		x	x				
Baranya									
Esztergom		x		x				x	
Fejér	x	x	x	x				x	
Győr		x		x	x				
Temes									
Tolna		x	x	x	x	x		x	

Damó-Csorba Áron*

MAGYAR RÉSZVÉNYTÁRSASÁGI JOG AZ 1840:18. TC. HATÁLYA ALATT[1]

Bevezető

Hazánk történetében első alkalommal az 1840:18. tc. teremtette meg a jogi kereteket részvénytársaságok tömeges alapítására, kinyilvánítva gazdasági társaságok alapításának és így a vállalkozásnak szabadságát – még a feudális világban, a céges ipar kötöttségei között. Dolgozatomban ezen törvénycikk részvénytársaságokra vonatkozó rendelkezéseinek gyakorlati alkalmazását vizsgálom a fellelt részvénytársasági alapszabályok alapján a törvénycikk 1840-es hatálybalépése és az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* 1861-es bevezetése között.

Először arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen előzmények vezettek az 1840:18. tc. elfogadásához, milyen külföldi minták hatottak a kodifikációs folyamatra, továbbá vizsgálom a szabályozás tartalmi elemeit is. A részletszabályok ismeretében lehetőség nyílik korabeli alapszabályok vizsgálatán keresztül a társasági jogi szabályok gyakorlati megvalósulását megfigyelni: hogyan éltek az új jogintézménnyel az alapítók? Ha rések voltak a szabályozásban, akkor hogyan zárták be ezeket?

Előzmények

A magyar gazdaság iparosodottsága 19. században az európai nyugati magállamokhoz képest közismerten visszafogott volt, hazánkban eltérő utat járt be a szabályozás és a gazdasági fejlődés viszonya: amíg a nyugati országokban az átalakuló gazdaság igényei alakították ki az új jogintézményeket, addig

* Damó-Csorba Áron PhD-hallgató, Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola

[1] Ezen dolgozat az Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetemen írt német nyelvű szakdolgozatom eredményeinek rövidített összefoglalása, amelynek magyar nyelvű közreadását fontosnak tartom, tekintettel arra, hogy a magyar részvénytársaság fennállásának első évtizedeiből származó alapszabályok átfogó vizsgálatára – tudomásom szerint – korábban még senki sem vállalkozott.

Magyarországon az elmaradott gazdasági viszonyok miatt az országot modernizálni kívánó elit jogalkotáson keresztül igyekezett elősegíteni az új gazdasági formák megjelenését. Ennek megfelelően már 1779-ben megbízták a királyi Kúriát egy kereskedelmi és váltójogi törvénytervezet kidolgozásával. Az 1786-ban elkészült tervezet 1791-ben került II. Lipót, illetve az éppen ülésező rendi országgyűlés elé, amelynek azonban idő hiányában nem volt lehetősége vele foglalkozni, de a tervezet az 1791: 67. tc álltal felállított bizottságok elé került, amelyek felhasználták javaslataik megtételéhez, s átdolgozva *Codex Cambio Mercantilis Pro Regno Hungariae Patribusque Eidem Adnexis In Tres Partes Divisus Per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratu* címen 1795-ben újra az országgyűlés elé terjesztették, azonban a javaslat ekkor is elhalt.[2] A II. Lipót rövid uralkodása után 1792-ben trónra kerülő I. Ferenc a francia forradalom és a Martinovics-féle összeesküvés (1795) hatására elővigyázatos volt a reformokkal, így – mint majd minden – a magyar kereskedelmi jog kidolgozásának folyamata évtizedekre félbeszakadt.[3]

A kereskedelmi törvény ügyét az országgyűlés 1827-ben a 8. törvénycikk útján vette elő újra, amellyel bizottságot küldött ki az 1791. évi javaslat felülvizsgálatára, és a következő országgyűlés elé történő beterjesztésre. A bizottság kidolgozta az *Opinio excelsase Regnicolaris Deputationis motivis suffulta pro pertractandisin consequentiam art. 67. 1790/91. elaboratis Sysematicis Operatis Art. 8. 1827. exmissae circa objecta ad Deputationem juridicam relata* című dokumentumot, röviden az ún. *Opinió*t. Az Opinio fő szellemi atyja Palugyay Imre (1780–1858) kassai, majd nyitrai püspök volt.[4] Ez lett az utolsó latin nyelvű kereskedelmi tárgyú törvényjavaslat, mivel időközben a magyar nyelv közjogi pozíciói a nemzeti ébredés hatására jelentős javuláson estek át: 1830-tól a Kúria magyarul ítélkezett, 1834-től pedig a közhivatal-viselésnek és az ügyvédi tevékenység folytatásának is feltétele lett a magyar nyelv ismerete.[5]

Az országgyűlés 1830-ban harmadik alkalommal is elutasította a kereskedelmi jog tárgyalását, azonban a korábbi kategorikus elutasítások után ezúttal a vármegyei közgyűlések hatáskörébe utalta a vitát, lehetővé téve a szakmai munka folytatását. Az újra átdolgozott javaslat az 1832–36. évi és az 1839–40. évi országgyűlések elé került, amelyek az aktuális politikai helyzet

[2] Nem az egyes cikkelyekhez fogalmazta meg véleményét, hanem egy-egy témakörben általánosan fejtették ki a véleményüket a bizottság tagjai.

[3] Veress Emőd: A részvénytársaság a magyar jogtörténetben. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies*, 2018. 2. sz. 321–323. p.; A kereskedelmi bizottságokról lásd még Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 56–72. p.

[4] Horváth Attila: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*. Budapest, 2005. Rejtjel Kiadó, 152. p.

[5] Veress 2018. 324. p.

függvényében megfogadták a javaslatok bizonyos elemeit. Széchenyi István gróf (1791–1860) maga is figyelemmel követte a javaslat sorsát, és írásaiból tudjuk, hogy progresszív nézeteket vallott a kereskedelmi jog modernizációjáról.[6] Az említett országgyűlések munkájából az 1836:25. tc. („az Ország közjavát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról") emelhető ki, amely a nagy infrastrukturális fejlesztéseket végző társaságok jogi kereteit alakította ki, valamint megemlítendő a sokat idézett 1836:26. tc. *egy állandó hidnak Buda és Pest közötti építéséről*, amelyben 1. paragrafusában először kerül említésre magyar törvényszövegben a *részvényes társaság* kifejezés.

A kereskedelmi társaságokat végül szabályozó 1840:18. tc. előzményeinél azonban nem csak jogalkotási aktusokról és azok előkészületeiről érdemes szót ejteni, mivel – ha szétszórtan is, de – sor került részvénytársaságok alapítására már 1840 előtt. Az első dokumentált részvénykibocsátás a gácsi posztógyár felállítása érdekében 1767 körül történhetett a Forgách család védnöksége alatt. A többnyire arisztokraták által jegyzett részvények átruházhatóak voltak.[7] E példa is jól mutatja, hogy korábban bár a jogi környezet részvényeket kibocsátó gazdasági társaságok részére nem volt kidolgozva, de kategorikusan nem is tiltották az ilyen jellegű gazdasági tevékenység végzését – feltéve, hogy az adott ipar űzésére az illető engedélyt birtokolt.

A jogtörténeti szakirodalomban részletesen tárgyalt Széchenyi István tevékenysége még az 1840. évi törvénycikk elfogadása előtti részvénytársaság-alapításokban: a Nemzeti Casino (1827), Első Dunagőzhajózási Részvénytársaság (1829), Lánchíd Részvénytársaság (1836-ban hozták létre a már említett törvénycikkel, a részvények jegyzése csak 1840-ben kezdődött meg), Pesti Hengermalom Részvénytársaság (1838).[8]

Az 1840:18. tc.

Az 1840. évi kereskedelmi társaságokról szóló törvény kidolgozása egy külön erre a célra kiküldött bizottság által történt. A munka vezéralakja Deák Ferenc (1803–1876) volt, az előkészítő bizottság elnöke pedig Bezerédj István (1795–1856). A bécsi kormányzat részéről Metternich kancellár Ignaz Wildner von Maithsteint (1802–1854) delegálta a bizottságba, aki magasan képzett jogászként jelentősen hozzájárult a javaslat sikeréhez. A három és fél hónapos bizottsági munka 1839. november 4-én kezdődött, a magyar nyilvánosság

[6] Horváth 2005. 152–153. p.

[7] Endrei Walter: Közkeletű tévedések a Gácsi Posztómanufaktúra történetével kapcsolatban. *Történelmi Szemle*, 1967. 2. sz. 218. p.

[8] Horváth 2005. 118–137. p.

érdeklődésével övezve. A korábban ismertetett hazai javaslatokat a bizottság elavultnak minősítette és elvetette, így figyelme a külföldi példák felé fordult: az osztrák törvényjavaslatok mellett a nyugat-európai kereskedelmi jogot, mindenekelőtt a francia *Code de commerce*-t (1807) tanulmányozták. (Ez utóbbi törvénykönyv egyébként élő jogként a korabeli Magyarországon hatályban volt, mivel a tiszavirág-életű napóleoni Illír Királyság területének egy része az országhoz tartozott ekkor.[9]) Wildner munkája mellett Deák véleménye is döntő volt, tekintettel széles körű nemzetközi kereskedelmi jogi műveltségére. A javaslatot az országgyűlés nagyobb módosítás nélkül elfogadta, viszont itt meg kell jegyezzük, hogy a részvénytársasággal foglalkozó szabályok például a váltótörvény rendelkezéseihez képest eleve kevés figyelmet kaptak az ülésen.[10]

Az 1840:18. tc. törvénycikk az 1., valamint az 54–67. paragrafusaiban foglalkozott a részvénytársaságokkal. A törvénycikk címe – *a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyáról* – egyértelműen kereskedelmi társaságokra utal, hiszen a „közkereset" olyan jövedelmet jelent, amelyet a társaság tulajdonosai közösen kívánnak realizálni.

A törvénycikk az említett 1. §-ban meghatározta a részvénytársaság fogalmát, amelyből levezethetők a fogalmi elemek: *a)* egy tag sincsen a társaság nevében („címben", a német Firma átvétele) megnevezve, *b)* az egész alaptőke bizonyos számú és egyenlő névértékű részvényekre van osztva, *c)* a részvényesek csak a teljesített vagyoni hozzájárulásuk erejéig felelősek a társaság kötelezettségeiért.[11] A Code de commerce részvénytársaság-fogalmával[12] összehasonlítva látható, hogy a nagyfokú hasonlóság ellenére számos különbség is található a két definícióban, tehát a magyar törvény megalkotói nem szó szerint vették át a francia mintát.

A társaság alapítása tekintetében a törvény bevezette a szabad alapítást, tehát az alapításhoz – legalábbis polgári jogi értelemben – sem uralkodói privilégiumra, sem engedélyre (koncesszió) nem volt szükség az alapítók társasági szerződésben megnyilvánuló akaratán túl.[13] A törvénycikk 55. §-a mindazonáltal meghatározza az okiratok körét, amelyeket írásban be kellett nyújtani a

[9] Pókecz Kovács Attila: Schaffung der Handelsgesetze von 1840 durch die ungarische Nationalversammlung und deren Anwendung bis 1849. *Jura*, 2011. 1. sz. 157. p.

[10] Horváth 2005. 153–158. p.

[11] „Ollyanok a társaságok, mellyeknél egyik tag sincsen a czímben külön megnevezve, s az egész társasági tőke bizonyos számu és egyenlő sommáról szóló részvényekre osztatik, a részvényes tagok egyedül a részvényekért fizetett pénzeiket koczkáztatják, és egyéb vagyonukkal semmi esetben nem kötelezettek. Ezen társaságok részvénytársaságoknak (Actien-Gesellschaften) neveztetnek" (1840:18. tc. 1. §).

[12] Korabeli német fordításért lásd Das Handelsgesetzbuch der Königlich Preußischen Rheinprovinzen, übersetzt und erläutert von T. A. Broicher und F. F. Grimm. Köln am Rhein, 1835, 29, 30, 33, 34. p.

[13] Horváth 2005. 158. p.

váltótörvényszékhez a részvényjegyzés megkezdése előtt, illetve a hatóságok felügyelték a részvényjegyzést magát is (58. §) – valószínűleg a csalások elkerülése végett. A szabad alapítás rendszere különösen megfigyelhető az említett 58. §-ban, amely kimondja, hogy az alakuló közgyűlésen „a társaság alakítja magát (constituirt sich)". Az alapítóknak lehetőségük nyílt a zártkörű alapítás mellett nyilvános részvényjegyzésre is [55. § c) pont], amelyre külön hitelezővédelmi szabályok vonatkoztak, a már említett hatósági felügyeleten túl tilos volt kamatot fizetni a befizetett összegekből a részvényeseknek (59. §). Az alapítás után az elfogadott és aláírt alapszabályt, valamint cégnevet a választmány köteles volt a váltótörvény II. Rész 3. Fejezetének megfelelően az illetékes váltótörvényszéknél bejegyeztetni, amely biztosította az alapszabályok nyilvánosságát azáltal, hogy továbbította a dokumentumot az összes többi váltótörvényszéknek „és szabad megtekinthetésöket megengedendi" (61–62. §).

A törvény ugyan rögzíti a részvények szabad átruházását (54. §), azonban ezen területen jelentős korlátozással is él, méghozzá a bemutatóra szóló részvények tilalmával. A bemutatóra szóló részvények (a törvény a francia *au porteur*, „előmutatóra" kifejezéssel is hivatkozik rájuk) ugyan könnyen átruházhatóak, azonban jelentős bizonytalanságot okoznak a részvényesi kör beazonosítása tekintetében, és szélsőséges esetben csalásokra adhatnak okot. A jogalkotó vélhetően az 1838-as württembergi kereskedelmi törvényjavaslatból vette át a megoldást.[14]

Kiemelendő és mai szemmel szokatlan megoldás a szavazati jogok korlátozása, amely a törvénycikk 60. §-ában jelenik meg. Eszerint ugyan minden részvény egy szavazatra jogosít a részvényesek gyűlésén, azonban senki sem követelhet tíznél több szavazati jogot, függetlenül attól, hogy mennyi részvényt birtokol. A szabályozás eredete a szakirodalomban vitatott, Horváth Attila szerint „az angol rendszer" átvételéről van szó, míg Pókecz Kovács Attila ezzel szemben nem talált hasonló szabályt a 19. század eleji Európa törvénykönyveiben, szerinte 1838-ban a holland kereskedelmi törvényben (amelyet erősen befolyásolt a már említett württembergi javaslat) bukkant fel először szavazatijog-korlátozás, méghozzá nem is tíz, hanem hat részvény után járó szavazatban. (100 részvénynél kevesebb részvényt kibocsátó társaságoknál mindössze három részvény után járó szavazat volt a maximum, amellyel egy részvényes élhetett.) A magyar szabályozás, bár tartalmazza a korlátozást, a holland és a württembergi mintáknál – a magasabban meghúzott limit okán – liberálisabbnak mondható.[15]

A részvénytársaság szervezetét a törvény kevéssé szabályozta, az igen töredékes szabályrendszert az alapszabályok vizsgálatánál tárgyalom. Az ügyvezetés fogalma és szabályozása, átfogó kisebbség- és hitelezővédelmi megfontolások teljesen hiányoznak a törvény koncepciójából.

[14] Pókecz 2011. 122. p.

[15] Uo. 123. p.

Az alapszabályok gyakorlata

Magyarországon – például Poroszországgal szemben – a részvénytársasági alapszabályok hivatalos lapban történő közzététele nem volt előírás, viszont maguk az alapítás alatt álló vagy már megalapított társaságok gyakran kinyomtatták és füzet formájában a részvényesek, társasági szervek és más érdeklődők részére rendelkezésre bocsátották az alapszabályukat, amelyek közül az Országos Széchényi Könyvtárban és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában fennmaradtak példányok.[16]

A vizsgált társaságok javarészt a pénzügyi piacon tevékenykedtek (takarékpénztárak, bankok), de akadtak ipari és szolgáltatásokat nyújtó vállalatok is közöttük. Az alapszabályok (főleg a kutatott időszak első felének vonatkozásában) időben jól eloszlanak, azonban megfigyelhető az 1848–49-es szabadságharc leverése, valamint az osztrák polgári törvénykönyv 1852-ben Magyarországon történő bevezetése után a részvénytársaság-alapítások visszaesése a fennmaradt alapszabályfüzetek alacsony száma alapján.

Terjedelmi és konceptualizációs okok miatt az alapszabályok gyakorlatában három fő területet tárgyalok, amelyeken felmérhető a törvénycikk gyakorlati alkalmazása: a szervezeti jogot és az ismertetett két különleges jogintézményt, azaz a bemutatóra szóló részvények tilalmát és szavazati jogok korlátozását.

[16] Kutatásom nem terjedt ki valamennyi, a vizsgált időszakban megalapított részvénytársaságra, ehhez valószínűleg átfogó levéltári vizsgálatokra volna szükség, azonban a füzet formájában történő megjelentetés gyakorlata általánosnak tűnik, így reprezentatívnak tekinthető, különösen azért, mert a 11 megtalált alapszabály időben, térben és iparágak szerint is sokszínű. A vizsgált társasági alapszabályfüzetek jegyzéke: Az *Ungh-Zabolchi Gőzmalom Társaság* Alapszabályai 1840 (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-01207), Statuten der unter dem Schutze des Pesther Komitats bestehenden *ersten vaterländischen Sparkasse* 1843 (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-00883), Statuten und Reglement der *Günser Sparcassa* 1845 (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-00906), Statuten der *Günser Tuch- und Wollmanufacturen-Fabrik-Actien-Gesellschaft* 1845 (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-00592), *Temeswárer Sparkassa* Statuten 1845 (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-00884), A *Balatoni Gőzhajózási Társaság* Alapszabályai 1846 (OSZK, Kisnyomtatványtár Kny.1846.8/82), Statuten der *Pesther Maschinenbau- und Eisengießerei-Gesellschaft* 1847 (OSZK, Kisnyomtatványtár Kny.1847.4/43), Statuten der *Pesther Steinbrucher-Park-Actien-Gesellschaft* 1847/50 (OSZK, Kisnyomtatványtár Kny.1850.4/39), Statuten der *Eperieser Spar-Cassa* 1850 (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-00757), Entwurf der Statuten für die *Pester Ung. Commercial-Bank* 1857 (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-02071), Gesellschaft-Statuten der *ersten ungarischen allgemeinen Assecuranz-Gesellschaft* 1858 (OSZK, Kisnyomtatványtár Kny.D 1.532).

A részvénytársaságok szervezetéről általában

A törvénycikk nagyon kevés szabályt tartalmaz a szervezeti jog vonatkozásában. Az 55–63. §-ok rendelkeznek a társaság alapításáról, és mindössze két szakasz, a 64. és 65. § vonatkozott a társaság rendes működésére. Az egyes társasági szerveket a törvényszöveg nem definiálja, a társasági szervek viszonyaira pedig töredékes információkat szolgáltat csak, így a társaságok alapítói részére jelentős mozgástér állt rendelkezésre a belső szervezet kialakításában.

Két szükségképpeni társasági szerv jelenik meg nevesítetten a törvénycikkben, a *közgyűlés* és a *választmány*, ez utóbbit a közgyűlés választja meg az alapítási eljárás során. Ezek mellett egy – közelebbről meg nem határozott hatáskörrel rendelkező – úgynevezett „aláírási czimvezető (Firmaführer)" megnevezésű tisztségviselőt választhat meg a közgyűlés, ha szükségesnek tartja. A társaság alapításáról szóló 58. § szövegének első mondata a nyilvános alapítású részvénytársaságokra utal, feltehető az is, hogy az egész szakasz (amely fontos szabályokat tartalmaz a társasági szervekről) kizárólag a nyilvános alapítású részvénytársaságokra vonatkozna. Véleményem szerint ez nem valószínű, mivel nem található a törvénycikkben más alapításra vonatkozó norma, életszerűtlen, hogy a zártkörű alapítást a jogalkotó teljesen szabályozatlanul hagyta volna, valamint az előtte és az utána szereplő törvényhelyek is általánosan a részvénytársaság mindkét formájára vonatkoznak, így az 58. § általánosan alkalmazandónak tekintendő.

A közgyűlés

Az 58. § alapján hívatott össze az alapító közgyűlés, amelyen a társaság „alakítja magát (constituirt sich)": a javasolt alapszabályt felolvasták és megszavazták, a választmányt megválasztották, szükség esetén címvezetőt választották, illetve megbízták a választmányt az alapszabály és a cégnév (czím, Firma) bejegyeztetésével. A 60. § szintén a közgyűlésről rendelkezik, a már említett szavazati jogot korlátozó szabályt tartalmazza. Ezeken kívül a 64. § foglal még magában közgyűlést érintő normákat: szótöbbséggel lehet „különös felhatalmazást" adni „a társaságot kötő rendszabásokra", illetve háromnegyedes többség szükségeltetik a társaság tevékenységi körének megváltoztatásához. A törvénycikk hallgat arról, hogy kik a közgyűlés tagjai, de minden valószínűség szerint a részvényesek gyűléséről beszélhetünk.

Az alapszabályokban a közgyűléssel kapcsolatban azt vizsgáltam, hogy a meglehetősen alacsony részletezettségű szabályokat az alapítók miként alkalmazták, illetve milyen intézkedéseket tettek annak érdekében, hogy a törvénycikk alapszabályon keresztüli „kiegészítésével" a részvényesek számára a

befektetésüket garantáló keretrendszert hozzanak létre. Ilyen garanciális szabályoknak tekintettem (1) a közgyűlés hatásköri listáját, (2) az összehívásának szabályait és (3) a belső viszonyait, működését.

A *közgyűlés hatásköre*it majdnem minden vizsgált alapszabály klasszikus hatásköri lista útján szabályozza, de fel-feltűnnek jogosítványok az alapszabályok egyéb részeiben is. Összesen nyolc olyan közgyűlési jogosítványt találtam, amely legalább a minta felében feltűnik, ezek gyakoriságuk csökkenő sorrendjében: a választmány tagjainak megválasztása, beszámoló elfogadása, az alapszabály módosítása, az igazgató(k) megválasztása, osztalékról való döntés, a társaság megszüntetése, „a választmány hatáskörét meghaladó", illetve „fontos kérdésekben" való döntés, a társaság folytatásáról való döntés. Mai szemmel talán az utolsó két hatáskör érdemel különös figyelmet, amelyek a korabeli szabályozás egy-egy sajátosságára mutatnak rá. A „fontos kérdés" fogalma (más, hasonló értelmű megfogalmazásokkal együtt[17]) különféle formában több alapszabályban megjelent, amely arra a hiányosságra mutat rá, hogy a törvénycikk nem teljeskörűen rendezte a közgyűlés és a választmány viszonyát. A társaság folytatásának kérdése pedig arra a tényre utal, hogy az alapszabályok alapján a korabeli társaságok 10-15 éves határozott időtartamra jöttek létre.

A *közgyűlés összehívás*ának szabályait a törvénycikk nem szabályozza, viszont számos alapszabály tartalmazott erre vonatkozó rendelkezéseket. A közgyűlést legtöbbször a választmány, illetve annak vezetője volt jogosult összehívni. A meghívó kötelező tartalmát ritkán határozták meg előre, viszont az összehívás módját szinte mindig: a közgyűlést újsághirdetésen keresztül hívták össze. Előírták, hogy mely városban megjelenő, milyen nyelvű lapban, vagy akár melyik konkrét újságban (például *Temesvarer Wochenblatt*, *Wiener Zeitung*) kell megjelentetni a felhívást. Emellett gyakran kötelező volt még levélben is értesítést küldeni. Az alapszabályok többsége előírt egy 15 nap és 6 hét közötti időtartamot, amelynek el kellett telnie a közgyűlés összehívása és megtartása között, jellemzően ez egy hónap volt.

A *közgyűlés működés*éről szintén keveset tudunk meg a törvénycikkből, amely az 58. §-ban kizárólag az alapító közgyűlésre rendelkezett bizonyos előírásokkal. Az alapszabályok szintén szűkszavúan szabályozták a közgyűlés ülését és belső viszonyait. Az ülést legtöbbször a választmány „Direktor" vagy „Präses" címmel felruházott vezetője vezette, de előfordult az is, hogy a közgyűlés a saját soraiból választott levezető elnököt. A jegyzőkönyvvezetés a titkár vagy a

[17] „Entscheidung über alle wichtigen Fragen" (Ungh-Zabolchi Gőzmalom Társaság), „Alle Gegenstände, welche die Sphäre des Ausschusses überschreiten" (Hazai Első Takarék-Pénztár), „als gesellschaftliche höchste Autorität bearbeitet alle Beschwerden, Einsprüche, Angebote und Anfragen, die ihr übermittelt werden" (Balatoni Gőzhajózási Társaság), „überhaupt in Betreff aller wichtigen Vorfälle" (Pesti Gépgyár és Vasöntöde Társaság).

jegyző feladata volt, de egy esetben[18] egy sorshúzással kijelölt bizottság látta el ezt a funkciót. A szavazásra, illetve kvórumokra vonatkozó általános szabályok a törvénycikkből és az alapszabályokból is (kevés kivétellel) teljesen hiányoztak. A törvénycikk mindössze annyit ír elő, hogy minden részvényhez egy szavazat tapad (60. §), valamint egy speciális esetnél (a társaság tevékenységi körének megváltoztatása) háromnegyedes többséghez kötött. Az döntéshozatalhoz általában szükséges többség tehát szokásjogi úton dőlt el, az alapszabályoknak csak kisebb része rendelkezett „egyszerű", illetve „abszolút" többségről.

A választmány

A közgyűlés mellett a törvénycikkben szabályozott másik társasági szerv a választmány. A „választmány" szó mindössze ötször fordul elő a törvényben, három normában. Ebből két norma az alapításra vonatkozik: az 58. § *„a pénztár megnyitására, kezelésére"* írja elő a választmány létrehozását az alapító közgyűlésen, a 61. § pedig a választmány azon kötelezettségét határozza meg, hogy az elfogadott alapszabályokat és a *„kereskedési czimet"* a váltótörvényszéknél bejegyeztesse. A harmadik norma (64. §) általános jelleggel írta elő, hogy a választmány nem térhet el az alapszabálytól, illetve tilos „különös felhatalmazás nélkül a társaságot kötő rendszabásokat elhatározni", erre a közgyűlésben *„szótöbbség"* által van lehetőség. Míg a választmány alapszabályokhoz kötöttségének elve világos, a társaságot kötő rendszabások pontos jelentésének értelmezése további kutatásokat igényel, a társaságot kötő jelleg miatt nagy valószínűséggel a társaság választmány általi képviseletének korlátozásáról vagy belső szabályokról lehet szó. Ezek alapján látható, hogy a jogalkotó igen kis mértékben korlátozta az alapítók mozgásterét a választmány szabályozásával kapcsolatban, így az alapszabályok vizsgálata alapján tudhatjuk meg, hogyan működött ez a társasági szerv.

A már említett 58. § alapján azt lehetne feltételezni, hogy a választmány valamiféle szakigazgatási szervként pénzügyi feladatokat látott el, azonban az alapszabályok vizsgálata felülírta ezt az első benyomást. Az alapszabályok szerint a választmány valójában ügyvezető szerv, amely képviselheti a társaságot harmadik féllel szemben. A választmány ügyvezetésre vonatkozó feladatát – különböző megfogalmazásokban – lényegében minden alapszabály tartalmazza. Ez nem meglepő, hiszen a törvénycikk alapvetően hallgat az ügyvezetés, ügyek vitelének kérdéséről. Az ügyvezetés fogalmának meghatározása

[18] Statuten der Pesther Steinbrucher-Park-Actien-Gesellschaft (OSZK, Kisnyomtatványtár Kny.1850.4/39).

mindazonáltal csak egy esetben fordul elő, méghozzá a *Balatoni Gőzhajózási Társaság* alapszabályában[19] [27. § j) pont]: „Általlában a társaságot mind azon' ügyekben képviseli, mellyeknek elhatározását magának a Közgyülés fent nem tartotta, vagy mellyek az ügyvivő Bizottmány, avagy Igazgató köréhez nem tartoznak. A Közgyülés határozatait végrehajtja, s hajtatja; az egész ügyvitelt vezérli, s felügyelőleg kormányozza."

A választmány tagjait – ahogy azt a közgyűlés szabályainál már tárgyaltam – a közgyűlés választotta meg. A választás feltételei rendkívül sokszínűek voltak: több alapszabály előírta, hogy a választmány tagjainak részvényeseknek is kellett lenniük, de volt olyan is, hogy bizonyos településen kellett élniük (Temesváron a *Temesvári Takarékpénztár* esetében[20]), vagy kereskedők kellett legyenek.[21] A választmányi tagok választása során előfordult, hogy a rendestől eltérően számították a szavazatokat, például minden részvényesnek egy szavazata volt a tulajdonában lévő részvények számától függetlenül. Több alapszabály is előírta, hogy a választmány tagjainak meghatározott hányadát (¼, ⅓ vagy ½) kell egyidejűleg lecserélni, így biztosítva a folytonosságot az ügyvezetésben. A megbízás időtartama egy és három év között váltakozott, és a tagok rendszerint újraválaszthatók voltak. A választmány taglétszáma 11 és 26 fő közé esett a vizsgált alapszabályokban, vezetője a „Direktor" vagy „Präses" címet viselte, és mindig rendelkezett egy helyettessel is.

A választmány üléseire legtöbbször havonta került sor, viszont az alapszabályokban találunk példát gyakoribb (14 nap) és ritkább (3 hónap) periódusokra is. Ezek a rendes ülésekre vonatkoznak, az alapszabályok minden esetben lehetővé tették rendkívüli ülés összehívását, ha az ügyvezetés vagy a körülmények ezt megkövetelték. Az ülés határozatképességét az alapszabályok szinte minden esetben előírták. Meglepő módon ez a mintában szereplő alapszabályokban 27% és 45% közé esett, tehát sosem volt kötelező a határozatképességhez a tagok legalább a felének a jelenléte. Ez vélhetően a közlekedési és kommunikációs infrastruktúra korabeli állásával magyarázható. Egyetlen olyan társaságot találtam,[22] amely a választmány 14 tagjából 9 jelenlétét követelte meg a határozatképességhez, azonban itt minden két tag után egy helyettest választottak, aki „beugrott" a hiányzó tag helyett.

A választmány – a már megemlített ügyvezetésen túli – hatásköreit ritkán szabályozták felsorolás útján, társasági jogi szempontból jelentős és több

[19] A Balatoni Gőzhajózási Társaság Alapszabályai (OSZK, Kisnyomtatványtár Kny.1846.8/82).

[20] Temeswárer Sparkassa Statuten (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-00884).

[21] Entwurf der Statuten für die Pester Ung. Commercial-Bank (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-02071).

[22] Gesellschaft-Statuten der ersten ungarischen allgemeinen Assecuranz-Gesellschaft (OSZK, Kisnyomtatványtár Kny.D 1.532).

alapszabályban megjelenő feladatok közül megemlíthető a közgyűlés határozatainak végrehajtása, a társaság működésének felügyelete, valamint az éves beszámoló elkészítése és a közgyűlés elé terjesztése.

A „czimvezető" és igazgatók

A címvezető megválasztását a törvénycikk nem írta elő, az 58. § csak alternatív jelleggel tette lehetővé a közgyűlésnek ezen tisztségviselő megválasztását a társaság alapítása során. A törvénycikk ezen a ponton nem nyújt támpontokat ahhoz, hogy a címvezető milyen jogokkal és kötelezettségekkel bír, ezért analógiát alkalmaztam, ugyanis a törvénycikk más pontjain – a másik társasági formára, a közkereseti társaságra vonatkozóan – tartalmazott a címvezetőre szabályokat. A 12. § alapján világos, hogy a címvezetőnek (legalábbis a közkereseti társaság vonatkozásában) képviseleti joga volt. Sajnos a választmány képviseleti jogáról a törvénycikkből és az alapszabályokból is keveset tudtunk meg, a címvezető vélhetően az ügyvezetési feladatokat ellátó választmány munkáját segítette.[23]

Érdekes módon a címvezető szó egyik alapszabályban sem tűnik fel, azok nyelvezetében a választmány mellett működő vezető személy általában „Direktor"-ként, azaz igazgatóként, ritkában pedig „Präses" (elnök) címmel szerepel. Néhány esetben mindkét titulus feltűnik, amikor az igazgató mellett az elnök a közgyűlés vezetőjeként bizonyos hatáskörökkel bír. Általánosságban elmondható, hogy az igazgatókra vonatkozó szabályok nemléte miatt az alapszabályok még viszonylag alacsony számú mintánál is nagyfokú sokszínűséget mutattak a választmány és az igazgató(k) viszonyában. Ezeket végül három fő modellben foglaltam össze:

1. Igazgató mint a választmány tagja (Választmányközpontú modell)
2. Választmány által választott igazgató (Választmány alá rendelt modell)
3. Igazgató mint a választmánytól független társasági szerv, nincs átfedés az igazgató(k) és más társasági szervek személyi állománya között.

A vizsgált részvénytársaságok túlnyomó többsége a választmányközpontú modellt követte, ahol az igazgatókat (jellemzően két fő, egy igazgató és a helyettese) a közgyűlés választotta meg, a választmány többi tagjával együtt. Ők vezették a választmányi üléseket, és többféle feladattal bízták meg őket (a pecsét kezelése, részvénykönyv vezetése, pénzügyi jellegű teendők). Ha a társaságnál nem működött elnök, akkor a közgyűlés vezetését is ellátták.

[23] A mai magyar jogban a cégvezető (Ptk. 3:113. §), illetve a német jogban pedig Prokurist (§ 48 HGB) lehetne a megfelelője.

A választmány alá rendelt modellt a mintában csekély kisebbség, két társaság alkalmazta, itt a választmány általi választás az igazgatókat a választmány alá rendelte hatalmi szempontból. A harmadik modell még ennél is ritkábban fordult elő, mindössze egy példát[24] találtam rá, amely különlegessége miatt említést érdemel: a közgyűlés választotta az igazgatókat, viszont azok nem játszottak vezető szerepet a választmányban vagy a közgyűlésben, mindössze tanácskozási joguk volt ezek ülésein.

Két különleges jogintézmény

A törvénycikk két különleges jogintézménye, amelyeknek az alapszabályokban megjelenő gyakorlatát vizsgáltam: a közgyűlésbeli szavazati jogok korlátozása és a bemutatóra szóló részvények tilalma. Azért kerültek a vizsgálat középpontjába, mert (1) a törvénycikk számos szabályával ellentétben nem a részvénytársaság alapítására vonatkoznak, hanem általános jellegű normák, és (2) az alapszabályokban követhető a gyakorlati érvényesülésük.

Szavazati jogok korlátozása a közgyűlésben

Ezen jogintézmény történeti hátterét – illetve ennek bizonytalanságait – a dolgozat első részében már tárgyaltam. A törvénycikk 60. §-a egyfelől kimondja, hogy minden részvény után egy közgyűlési szavazat jár, másfelől rendelkezik arról is, hogy egy részvényes sem rendelkezhet tíznél több szavazattal, függetlenül az általa birtokolt részvények számától. Érdekes módon a törvény szövege konkrét szavazatszámot említ, anélkül hogy az alaptőke vagy az összes szavazat arányában korlátozást vezetne be. Ebből következően a kevesebb részvénnyel rendelkező részvénytársaságokban a szavazatkorlátozás enyhébben érvényesült, míg nagyobb társaságoknál, amelyek alaptőkéje több részvényre volt felosztva, már jelentősebb hatással rendelkezett. A szabályozás háttere vélhetően a kisrészvényesek pozíciójának javítása és a piaci erők, kialakuló monopóliumok korlátozása volt, a korban ugyanis tartottak a szabályozatlan piac kisbefektetőkre való hatásától.[25]

Az alapszabályok gyakorlata három csoportba sorolható:

[24] Lásd 24. lábjegyzet

[25] GROSSFELD, B.: Die rechtspolitische Beurteilung der Aktiengesellschaft im 19. Jahrhundert. In COING, Helmut és WALTER, Wilhelm (szerk.): *Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert, Band IV*. Frankfurt am Main, 1979. Vittorio Klostermann, 239–240. p.

1. A törvénycikket kifejezetten követő szabályozás: minden részvény után egy szavazat, de legfeljebb 10 szavazat részvényesenként.
2. Kifejezetten eltér a törvénycikktől azáltal, hogy egyik vagy másik feltételt kizárja, vagy hallgat róluk.
3. A küszöb a részvényesenként leadható szavazatok számára eltér a törvénycikk által előírttól, vagy több részvény után biztosít egy szavazatot az alapszabály.

Az első csoporthoz tartozik a vizsgált részvénytársaságok közel fele, ezek a törvénycikk pontos követése miatt közelebbi kifejtést nem igényelnek.

A társaságok harmadánál található a törvénycikktől kifejezetten eltérő, második csoportba sorolható szabályozás. Léteztek olyan alapszabályok, amelyek nem rendelkeztek a szavazati jog korlátozásáról, illetve olyanok is, amelyekben a szavazati jogok függetlenek voltak a birtokolt részvények számától. Utóbbira szélsőséges példa az *Első Hazai Takarékpénztár*[26], amelynél minden részvényesnek egy szavazata volt, függetlenül a részvényei számától.

A fennmaradó társaságok a maximálisan leadható szavazatok számát tíztől eltérően állapították meg. A Temesvári Takarékpénztár[27] ezt a küszöbértékét egyszerűen 5 szavazatban határozta meg, miközben az ötödik részvényig tiszteletben tartotta az „egy részvény – egy szavazat" elvét. A *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*[28] a szavazati jogok korlátozása tekintetében bonyolultabb szabályozást vezetett be: csak a negyedik részvény után járt a második szavazat, efölött pedig minden négy részvény után újabb egy szavazat, legfeljebb 10 szavazatig. Ezen alapszabályok nyilvánvalóan a törvénycikkel ellentétes rendelkezéseket tartalmaznak, viszont a törvény szellemét mégis tiszteletben tartották (volt valódi korlátozás), hiszen a törvény betűje a részvények névértékének megfelelő alakításával – nagyobb névértékű részvények kiadásával – könnyen megkerülhető lett volna.

A bemutatóra szóló (au porteur) részvények tilalma

A törvénycikk 56. §-a mondta ki, hogy a „Olly részvényeket, mellyek nem bizonyos névre szólanak *(au porteur)*, kiadni nem szabad". A szöveg itt is idegen nyelvű kifejezést használt a magyar nyelvű szabály értelmezésének

[26] *Statuten der unter dem Schutze des Pesther Komitats bestehenden ersten vaterländischen Sparkasse* (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kisnyomtatványtár KNY-19-00883)

[27] Lásd 22. lábjegyzet

[28] Lásd 23. lábjegyzet

megkönnyítésére, de ezúttal nem német, hanem francia kifejezést látunk. (Az *action au porteur* franciául bemutatóra szóló részvényt jelent.)

A bemutatóra szóló részvények olyan értékpapírok, amelyek esetében az értékpapír által megtestesített jogokat az a személy gyakorolhatja, akinek a birtokában az okirat található. Ezzel ellentétben áll a névre szóló részvény – amelynek alkalmazását a törvénycikk indirekten előírja –, amelynél a részvényesi jogok gyakorlásához nem a fizikai birtoklás, hanem bizonyos formális, a részvényes személyét igazoló eljárás követése szükséges. A törvényszöveg nem nyújt támpontot arra vonatkozóan, hogy a bemutatóra szóló részvények tilalmát miként kell végrehajtani, így a társaságoknak egyénileg kellett megoldani ezen norma érvényesülését, és belőle következően a részvényesek személyének követhetőségét. A mai német részvénytörvény és a hatályos magyar Ptk. is ismeri a forgatmány intézményét, amely az értékpapír jogosultját a forgatmányok megszakítatlan sorozata által igazolja.[29] A másik – szintén ma is alkalmazott, mai német és magyar jog által is ismert[30] – technika a bemutatóra szóló részvények elkerülésére a részvénykönyv vezetése, feltéve hogy kizárólag ezen nyilvántartásba bejegyzett személyek gyakorolhatják a részvényesi jogokat.

Az alapszabályokban (egy kivétellel) az alapítók gondoskodtak a törvénycikk 56. §-ának érvényesüléséről, méghozzá a ma is ismert két technikával: a vizsgált részvénytársaságok kétharmada vezetett részvénykönyvet, egyharmaduk pedig a részvénykönyv mellett előírta a forgatmány alkalmazását is. Nem működött olyan társaság, amely kizárólag forgatmányt írt volna elő részvénykönyv vezetése nélkül, a részvényesi kör állandó ismerete – úgy tűnik – lényeges volt az alapítók számára. A részvénykönyv vezetéséért felelős társasági szervet ritkán jelölték meg, de ha igen, akkor az a választmány volt.

Összefoglalás

Dolgozatomban megkíséreltem összefoglalni az 1840:18. tc. megalkotásának körülményeit, részvénytársaságra vonatkozó szabályait és azok alapszabályokban leképeződő gyakorlatát.

Magyarországon Nyugat-Európához képest fordított viszonyban állt a jog és a gazdaság fejlődése: hazánkban az elit bizonyos jogintézmények létrehozása által kívánta az ország gazdasági fejlettségét előmozdítani, nem pedig a fejlődni kívánó gazdaság kényszerítette ki a szükséges jogi megoldások kialakítását. A hazai kereskedelmi jog kodifikációjának munkája már jóval 1840 előtt, Mária Terézia uralkodásának legvégén megkezdődött, azonban a kidolgozott javaslatok

[29] § 68 AktG, Ptk. 6:566. § (4) bekezdés
[30] § 67 AktG, Ptk. 3:245. § (1) bekezdés

a politikai viszonyok miatt nem emelkedtek törvényi erőre. Az 1839–40. évi országgyűlésen végül a hazai javaslatokat félretéve külföldi példák alapján kidolgozott törvényt *(1840. évi XVIIII. törvénycikk a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyáról)* fogadtak el, amely a közkereseti társaságot és a részvénytársaságot is szabályozta. A törvénycikk kidolgozásánál Deák Ferenc mellett fontos szerepet játszott Bezerédj István és Ignaz Wildner von Maithstein is, a szabályozás kialakításakor főként a francia Code de commerce (1807) szolgált előképként. A törvénycikk meghatározta a részvénytársaság fogalmát, bevezette a szabad alapítást, tehát a társaság polgári jogi megalapításához sem uralkodói privilégiumra, sem engedélyre (koncesszió) nem volt szükség.

A törvénycikk gyakorlatának vizsgálata 11 db, 1840 és 1861 közötti időszakból származó részvénytársasági alapszabályon keresztül történt, a társasági szervek szabályai, illetve két jogintézmény (szavazati jogok korlátozása, bemutatóra szóló részvények tilalma) elemzésén keresztül. A részvénytársaságok szervezetére, az egyes társasági szervek meghatározására és viszonyaira a törvénycikk töredékes – és főként az alapításra vonatkozó – rendelkezéseket tartalmazott, így ezek részletes, a befektetők számára biztonságot nyújtó szabályozása az alapszabályokra maradt. Ezek alapján a közgyűlés feladata volt a választmány tagjainak megválasztása, a beszámoló elfogadása, az alapszabály módosítása, az igazgató(k) megválasztása, osztalékról való döntés, a társaság megszüntetése, „a választmány hatáskörét meghaladó", illetve „fontos kérdésekben" való döntés, a társaság folytatásáról való döntés. Összehívására a választmány, illetve annak vezetője volt jogosult, újsághirdetés, valamint személyes meghívó útján. A választmány az alapszabályok tükrében ügyvezető szerv volt, képviseleti joggal, amelynek tagjait (11–26 főt) a közgyűlés választotta meg. Legtöbbször havonta ülésezett, határozatképességéhez pedig a tagok jóval kevesebb mint felének jelenléte is elég volt. A törvénycikkben nem is szereplő igazgató és a választmány viszonya – vélhetően a központi szabályozás hiánya miatt – sokféle lehetett, az igazgató rendszerint a választmány közgyűlés által választott tagja volt, de előfordult olyan is, hogy a választmány jelölte ki, így ennek alárendeltje lett.

A szavazati jogok korlátozása azon kevés jogintézmények egyike volt, amelyet a törvénycikk a részvénytársaságokkal kapcsolatban szabályozott. Eredete a piac zabolátlanságától való korabeli félelmekben keresendő. Lényege az volt, hogy egy részvényes sem adhatott le tíznél több szavazatot a közgyűlésben, akkor sem, ha ennél több részvénnyel rendelkezett. Az alapszabályok többnyire követték a szabályt, ha nem is pontosan, de igyekeztek átültetni a törvény szellemét. A másik tárgyalt egyedi jogintézmény a bemutatóra szóló (au porteur) részvények tilalma, amelynek végrehajtására a törvénycikk semmilyen támpontot nem adott. Az alapszabályok legtöbb esetben részvénykönyv vezetését írták elő a tilalomnak való megfelelés érdekében, de voltak olyan társaságok, amelyek párhuzamosan a részvények átruházásához forgatmányt írtak elő.

Megyeri-Pálffi Zoltán*

A BÍRÓSÁGI ÜGYVITEL JOGSZABÁLYI HÁTTERÉNEK ELEMEI A DUALIZMUS KORÁBAN[1]

Bevezetés

A bírósági ügyvitel a bírósági ügyintézés folyamatának elemeit, a működési rend formai és technikai mögöttes szabályait foglalja magában, s szorosan igazodik az eljárásjogi és szervezeti normák anyagához.[2]

E meghatározás – mondhatni – kortól független, legalábbis amióta a modern bíráskodásról beszélhetünk, s tehetjük ezt az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követő igazságszolgáltatás kiépülésétől kezdve.

A két állam közötti „kiegyenlítést" követően a Magyar Királyságban megindult egy olyanfajta modernizáció, amely során a jogalkotó igyekezett rövid időn belül „bepótolni" azt a lemaradást, amelyet – nem nagyon visszamenve a múltban – a 19. század közepi történelmi események s az azt követő közjogilag nehezített időszak okozott. A késlekedés azonban előnyt is jelenthetett abból a szempontból, hogy a magyar jogtudó értelmiség és a kodifikáció közreműködői a nyugati fejlődésben már kiérlelődött elveket és intézményeket megismerve a lehető legmodernebb megoldásokat adaptálhatták a magyar viszonyokra. Végül e meggyökeresedett, a korszerű polgári állam és annak igazságszolgáltatásának működését meghatározó alapelvek az igyekezetnek köszönhetően Magyarországon is gyökeret verhettek, és beépülhettek a szervezeti és működési mechanizmusokba.

E tanulmány szerzője az elmúlt évek bíróságtörténeti kutatásai során ismerhette meg közelebbről e mechanizmusokat, a magyarországi bírósági szervek

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, adjunktus ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCI ID: 0000-0003-1366-6963

[1] A tanulmány a szerző korábbi munkájának szerkesztett változata. Vö. Megyeri-Pálffi Zoltán: A dualizmus kori bírósági ügyvitel változásai a jogszabályi háttér tükrében. *Jogtörténeti Szemle*, 2024. 2. sz. 36–43. p. DOI: *https://doi.org/10.55051/JTSZ2024-2p36*.

[2] Vö. Antal Gábor: *Az igazságszolgáltatás szervezete, a bírósági ügyvitel.* Pécs, 2012. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 71. p.

struktúráját és működését meghatározó jogszabályi környezetet.[3] Ezekre tekintettel a következőkben a dualizmus kori igazságszolgáltatási szervezetet, valamint a bíróságok működését meghatározó anyagi, alaki és – e bevezetés elején nagy vonalakban definiált – bírósági ügyviteli szabályok összefonódása kerül fókuszba.

1869–1871 – Az első ügyviteli szabályok

A szervezet ismerete elengedhetetlen a bíróságok jogszolgáltató tevékenységének vázolásához, az egyik a másik nélkül nehezen értelmezhető: a struktúra elemeihez igazodik a működési viszonyok szabályozása, amely e két összekapcsolódó terület esetében sok esetben – a korszak elején leginkább – egy jogforráson belüli szabályozást jelentett. Ennek megfelelően a bírósági szervezetet (ki)alakító, az eljárásokat, valamint a működést és ügyvitelt[4] szabályozó tárgykörök többször ugyanannak a jogszabálynak a rendelkezései között kaptak helyet a magyar jogfejlődésben.

Erre kiváló példaként – áttekintve a bírósági működés szabályainak kronológiáját – elsőként az 1868. évi perrendtartási törvény[5] tűnhet szemünk elé, ugyanis e jogszabályban nemcsak az eljárási kérdéseket rögzítették, hanem – a végrehajtás és a peren kívüli eljárás szabályain túl – szervezeti és hatásköri kérdéseket is taglaltak az első fejezetben.[6] Ez utóbb említettek jelentős változásokat hoztak a bírósági szervezetet érintően, előkészítve a strukturális fejlődést: a törvény az első fokon eljáró bíróságok között nevesítette a szabad királyi és rendezett tanácsú városokban a városi bírót, illetve a városi törvényszéket, valamint a megyékben a szolgabírót esküdttársaival, illetve a megyei törvényszéket, s részletezte a kiváltságos területek stb. bíróságait (1. §), emellett a „magyar királyi curia" fórumát a legfelsőbb szintű bíráskodás szerveként határozta meg (4. §).

[3] Vö. Megyeri-Pálffi Zoltán: Jogszolgáltatás a polgári kori Fejér vármegye járásbíróságain 1872–1944. Székesfehérvár, 2022. Székesfehérvári Törvényszék, 23–45. p.; Megyeri-Pálffi Zoltán: Az első bírósági ügyviteli szabályzat. *JOG.történet.* Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja. 2023. április 24. *https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/7675/Megyeri-Palffi-Zoltan-ugyvitel-szabalyzat.pdf.*; Megyeri-Pálffi Zoltán: Az 1914. évi Jüsz. és a Tüsz. *JOG.történet.* Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja. 2023. július 24. *https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/8294/Megyeri-Palffi-Zoltan-1914.pdf.*

[4] Lásd ehhez Schlachta Boglárka Lilla: Adalékok a bírói hivatás történetéhez. In *Mailáth György Tudományos Pályázat 2019.* Budapest, 2020. Országos Bírósági Hivatal, 817–857. p.; Horváth Zsolt: *Jogszolgáltatás Zala megyében a polgári korban (1872–1945). Hivataltörténet és levéltárismertető.* Zalaegerszeg, 1999. Zala Megyei Levéltár, 84–86. p.

[5] 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.

[6] Lásd ehhez például Stipta István: A modern eljárásjog kialakulásának időszaka (1848–1945). In Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 458. p.

Bár ez a fajta organizáció átmenetiséget sugall, hiszen a korábbi sokszínű, rendi jellegű fórumrendszer e megoldással valamiképpen tovább élt, mégis az új bíróságok létrejöttével új hátteret kellett alkotni a jogszolgáltatási tevékenységnek. Ennek fényében nem meglepő, hogy az 1868. évi perrendtartás – közvetlenül a szervezeti kérdések rendezése után – a 6. §-ában felhatalmazást adott: „Az ügyviteli szabályok közelebbi meghatározása a törvényhozás további intézkedéséig az igazságügyi ministériumnak tartatik fenn és annak a felebbviteli bíróságok szervezésére, illetőleg egymástól független osztályokra való felosztására nézve teljes intézkedési szabadság engedtetik."

1869. április 29-én – eleget téve a törvényi kötelezettségnek – Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter rendeletet adott ki, s ezzel megszületett a dualizmus időszakának első bírósági ügyviteli szabályzata,[7] amelyről néhány évvel később Ökröss Bálint megjegyezte: ez „nem valamely fennállónak volt módositása, mert a váltótörvényszékek számára 1840. évben kiadott kir. utasitáson kivül részletes és kimeritő ügyrendtartásunk nem létezett; hanem egész alapjában és rendszerére nézve ujonnan készült".[8]

Az 1869. évi ügyviteli szabályzat három címből, azaz szerkezeti egységből állt fel: az első cím az elsőfolyamodású bíróságoknál, a második a fellebbviteli törvényszékeknél, a harmadik pedig az egyes bíráknál érvényesülő ügyvitelt szabályozta. A legkimerítőbben az első fokon eljáró – a rendelet által egységesen törvényszéknek nevezett – bíróságokra vonatkoztak a szabályok. Ez a cím egyaránt taglalta a szervezeti (például iktatóhivatal, pertár, kiadóhivatal, irattár stb.) és a működési (határozatok előkészítése, tanácsülés, pénzkezelés stb.) kérdéseket.

Fellebbviteli fórum a két (pesti és marosvásárhelyi) királyi ítélőtábla és a „magyar királyi curia" volt, illetve ez utóbbinak a semmitőszéki és az ítélőszéki osztálya, amelyek „külön elnöki felügyelet és irányítás mellett látták el ítélkező tevékenységüket, külön hivatali pecséttel rendelkeztek, és az ügyvitel minden ágában egymástól elkülönülten működtek".[9] Ezekkel a szervekkel mindössze két fejezet foglalkozott, az utalószabályoknak köszönhetően csak az elsőfokú fórumokra vonatkozó rendelkezésekhez képest eltérően megállapított szabályokat kellett felsorolni. Ugyanezen megoldást használva az egyesbírókra vonatkozó különös szabályok is külön egységbe, a harmadikba kerültek.

Ún. minták is kiegészítették az ügyviteli szabályokat. Ezzel az összesen harminc formalizált melléklettel a szakminiszter pontos útmutatást adott a bírák és a bíróságok számára: hogyan kell vezetni az ügykimutatásokat (minden típusú fórumnál külön formában), az iktató-, az előadói, a mutató- vagy a perkönyvet (stb.), milyen egy perfelvételi jegyzőkönyv, a pertári napló, egy kézbesítési ív, és így tovább. Mindezeken túl a postázáshoz, irattározáshoz, a bírói letéthez, végrehajtáshoz, kiküldetéshez, ellenőrzéshez is kapcsoltak mintát, valamint rögzítették a fellebbezési határozat követendő formáját is.

[7] Igazságügyminiszteri rendelet. A birói ügyvitel tárgyában. 1869. április 29. *Magyarországi Rendeletek Tára* (MRT) 1869. 433–518. p.

[8] Ökröss Bálint: A módositott birói ügyviteli szabályok. *Magyar Igazságügy*, 1874. 2. k. 5. sz. 355. p.

[9] Bódiné Beliznai Kinga: *Hivatás és függetlenség.* (Jogtörténeti Értekezések 48.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 15. p.

1869. május 1-jén – az 1868. évi perrendtartással együtt – lépett hatályba a bírói ügyvitel, igazodva ahhoz a korai, még átalakulások előtt álló szervezethez, amely tudatosan viselte magán az ideiglenesség fátylát.

Nem sokkal később meg is érkezett az első, a viszonyokat jelentősen meghatározó törvény: *a bírói hatalom gyakorlásáról* szóló 1869. évi IV. törvénycikk, amely a címében jelzettekre vonatkozó rendelkezéseket megelőzően rögzítette a közigazgatás és az igazságszolgáltatás egymástól való elkülönítését, azaz az államhatalmi ágak megosztásának elvét realizálta. S alig telt el két év, máris megszülettek azok a jogszabályok, amelyek – máig hatóan – megalapozták a következő évtizedek rendes bírósági szervezetrendszerét az elsőfolyamodású bíróságok felállításával, amely értelemszerűen hatással volt a bírósági ügyvitelre.

1871–1878 – Az elsőfolyamodású bíróságokat létrehozó törvények és hatásuk

Az 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikkek, illetve a kapcsolódó minisztériumi rendelkezések[10] új alapokra helyezték a korszak magyarországi jogszolgáltatási rendszerét: felállították elsőfolyamodású bíróságokat, amelyek egységes formában működtek országszerte. Az új bíróságok 1872. január 1-jén kezdték meg munkájukat, amit azonban – az újdonság okán, érthető módon – a bizonytalanság számos formában lengett körül. Ezt mihamarabb orvosolni igyekezett a kormányzat 1872 első heteiben, hónapjaiban, feloldandó a teljesen új szervezetrendszerrel kapcsolatos kezdeti problémákat. E célnak kitűnő példája az az 1872. január 28-i rendelet, amely az egyes bíróságok hatáskörének kérdésessé válását tükrözi, s amelyben az igazságügyi minisztérium igyekszik rendezni a felmerült kihágásokkal kapcsolatos járásbírósági,[11] néhány nappal később

[10] 1871. évi XXXI. törvénycikk az első folyamodásu bíróságok rendezéséről; 1871. évi XXXII. törvénycikk az első folyamodásu kir. törvényszékek és járásbíróságok életbeléptetéséről; A királyi ministerium rendelete az első folyamodásu királyi törvényszékek és járásbíróságok székhelyeinek megállapitása tárgyában. *MRT* 1871. 220–234. p.

[11] A m. kir. igazságügyministernek 1872. jan. 28-án 1800. sz. a. az erdélyi kir. törvényszékekhez és járásbíróságokhoz intézett körrendelete a kihágási eseteknek a járásbíróságok hatáskörébe tartozandósága iránt. *MRT* 1872. 82–83. p.

pedig az „árva- és gyámhatósági, valamint a gondnoksági ügyekben" a bírósági–árvaszéki hatásköri kérdéseket,[12] illetve arról is született rendelkezés, hogy milyen formában kell az ítéleteket az újonnan felállított bíróságoknak kiadni. A háttérben az állt, hogy „a kir. bíróságok egy része ítéleteit Ő Felsége a király nevében adja ki, nagy része azonban a törvényhatósági bíróságok által használt alakban fogalmazza", ezért az „[E]gyöntetü eljárás végett utasittatnak tehát a bíróságok: hogy itéleteiket, az 1869:IV. t. cz. 2. §-nak megfelelően, Ő Felsége a király nevében adják ki".[13]

Mindemellett az is szükségessé vált, hogy – az új törvények hatálybalépése nyomán – iránymutatás szülessen a szervezet és a működés tekintetében a frissen létrehozott szervek részére, vagyis meg kellett újítani az ügyviteli szabályokat. Az ekkorra az igazságügyi miniszteri széket átvevő Bittó István ezért 1872. április 4-én kiadott egy *szolgálati utasítás*t, amely két részre osztva tartalmazta az új szabályokat: az elsőben a bírák és bírósági hivatalnokok szolgálati viszonyaira vonatkozó, a másodikban pedig az ügyviteli rendelkezések kaptak helyet.[14]

E többféle részletező, tisztázó rendelet mellett sem állítható, hogy az 1871. évi XXXI. törvénycikk rendezetlenül hagyta volna az elsőfolyamodású bíróságok működését, kitért ugyanis ezek hatáskörére is, de – az „egyelőre" szó használatával – nem leplezte azt, hogy az új szervek működésének megkezdésével egy átmeneti időszak veszi kezdetét: „A kir. járásbíróságok hatásköréhez egyelőre azon polgári peres és perenkivüli törvénykezési teendők tartoznak, melyeket a fennálló törvények és törvényes rendeletek az eddig fennállott egyes bíróságokhoz (jelesen a szolgabiró, városi biró, kerületi főbiró és egyes bióhoz) utasitanak" (15. §). A büntetőügyek kapcsán ellenben nemcsak általánosságban utalt a jogalkotó a korábbiakra, hanem konkrétabban rendelkezett a 16. §-ban: a sajtóügyek, a könyvkiadás és -árusítás, valamint a színháznyitás és az előadások engedélyeztetéséhez kapcsolódó egyes szabályok megsértését a járásbíróságok hatáskörébe utalta, valamint a járásbíróságok által teljesítendőnek rendelte a törvényszékek hatáskörébe tartozó bűnügyekben a vizsgálatot. A bűnvádi ügyekkel kapcsolatban ugyanis a jogalkotói indokolás rávilágított azon nehézségekre, amelyek miatt – utalva a bírói gyakorlat hatására – nem lehetett a hatásköröket „szabatosan körülírni".[15] A bíróságok döntési gyakorlata

[12] A m. kir. bel- és igazságügyministereknek 1872. jan. 30-án 3091. sz. a. kelt rendelete a birói és árvaszéki hatáskörök megjelölése tárgyában. *MRT* 1872. 83–86. p.

[13] A magy. kir. igazságügyministernek 1872. évi febr. 27-én 6570. sz. a. kelt az első f. bíróságokhoz intézett rendelete az ítéleteknek ő Felsége nevében kiadása iránt. *MRT* 1872. 89. p.

[14] Az igazságügyminiszternek 1872. évi april 4-ikén 4010. sz. a. kelt rendeletével kibocsátót szolgálati utasítás az elsőfolyamodásu bíróságok számára. *MRT* 1872. 151–171. p.

[15] 1871. évi XXXI. törvénycikk indokolása az első folyamodási bíróságok szervezéséről. A 20. §-hoz.

egyébként is meghatározó volt ebben az időszakban, hiszen hiányzott a kodifikált joganyag ezen a téren. Ezt a hiányt a jogtudomány is igyekezett pótolni. Elsősorban Pauler Tivadar *Büntetőjogtan* című kétkötetes műve említendő ezen a ponton,[16] amely már 1873. évi kiadásában aktualizálva utalt az 1871. évi szervezeti törvényre,[17] és a korábbi magyar, illetve osztrák büntetőjogi szabályokat rendszerezve segítséget nyújtott a bűntettek, vétségek és kihágások esetében az eljárásra jogosult szervek vonatkozásában.[18]

Pauler könyveihez társult a büntetőhatóság gyakorlásának tisztázásában a Horvát Boldizsár miniszterségе alatt benyújtott, de törvénnyé nem vált, majd Bittó István által körrendeletben megküldött ún. *Sárga könyv*,[19] amelynek ideiglenessége – az 1896. évi bűnvádi perrendtartás[20] hatálybalépéséig – 28 évig tartott.[21]

A következő állomás a bírósági ügyvitel történetfolyamában 1875. január 1. volt. Ekkor lépett hatályba az a szabályozás, amelyet az akkor már igazságügyminiszterként működő Pauler Tivadar adott ki.[22] Az 1874. október 15-i keltezésű rendeletnek a második címe az elsőfolyamodású királyi törvényszékek ügyvitelét rendezte, s a harmadik cím a járásbíróságokét, amelynek szabályai – a megfelelő eltérésekkel – alapvetően a törvényszékihez igazodtak.

Több melléklet készült ehhez a rendelethez is. Ezek közül a kimutatásokhoz kapcsolódók közvetetten felvilágosítást adhatnak a bírósági ügykörökről. A IX. minta például a polgári ügyek kimutatásánál a sommás, örökösödési és „folyó ügy" csoportjaira bontotta a tevékenységeket, illetve a fellebbviteli ügyeket a felterjesztés és a leérkezés alapján. Ugyanitt a bűnvádi ügyek kimutatását a bűnvádi vizsgálat, a kihágási, valamint a folyóügyek kategóriájára bontva kérték.[23]

1875 után 1878-ban változott néhány elemében a bírósági ügyvitel több miniszteri rendeletnek köszönhetően.[24]

[16] Vö. Király Tibor – Máthé Gábor – Mezey Barna: A polgári büntetőjog története. In Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 327. p.

[17] Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan.* II. kötet. Buda-Pest, 1873. Pfeifer Ferdinánd, 289. p.

[18] Uo. 297. p. A kihágásokhoz lásd Szabó Mátyás: A kihágás intézménye az 1852. évi osztrák büntető törvénykönyvben. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás,* 2020. 3. sz. 130–143. p. DOI: https://doi.org/10.32575/ppb.2020.3.9.

[19] A kiadvány címe valójában: *Az igazságügyminister által javaslatba hozott szabályok a bűnvádi eljárás tárgyában.* Pest, 1872. Ráth Mór kiadása.

[20] 1896. évi XXXIII. törvénycikk *a bünvádi perrendtartásról.* (Bp.)

[21] Stipta 2007. 444. p.

[22] A magy. kir. igazsagügyministernek 1874. évi októberhó 15-én 3436/I. m. e. 1874. szám alatt kelt rendelete a bírói ügyvitel tárgyában. *MRT* 1874. 495–564. p.

[23] Uo. (III. Függelék) 14–15. p.

[24] Bel- és igazságügyministeri rendelet az 1877. évi XXII. t. ez. életbeléptetése, végrehajtása s a kisebb polgári perek ügyekben követendő ügyvitel tárgyában. A községi bíróságok számára. *MRT* 1878. 52–65. p.; A magyar királyi pénzügyi és igazságügyi ministereknek szabályrendelete

1878–1881 – Az anyagi büntetőjogi kodifikáció következtében változó szabályozás

A Csemegi Károly (1826–1899) nevéhez fűződő büntető törvénykönyv összeforrt az 1878. esztendővel a magyar jogfejlődésben. *Az 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről*, azaz a *Csemegi-kódex* jelentős előrelépés volt a magyar büntetőjogi kodifikáció terén,[25] s hasonlóképpen a Kbtk., vagyis az 1879. évi XL. törvénycikk is, amely a kihágásokat szabályozta.[26] A büntetőeljárás egyöntetű törvényi szabályozása azonban még váratott magára. Így érthető, a jogalkotó igyekezett az egyes bírói szervek büntető hatáskörének rendezetlenségéből fakadó visszásságokat tisztázni. A *Csemegi-kódex* és a Kbtk. hatályba léptetéséről rendelkező 1880. évi XXXVII. törvénycikk[27] többféle szabályozási kérdést igyekezett rendezni. Ennek az „összevegyítésnek" az okára a törvényhez fűzött miniszteri indokolás világít rá. Ebből kiderül, hogy – mivel a büntetőeljárási jog kodifikálása nélkül léptek hatályba a büntető anyagi jogi rendelkezések – a jogalkotó szükségesnek látta „némely oly rendelkezéseket is felvenni, melyeknek czélja az, hogy az új büntető törvénykönyvek és a jelenben érvényben levő eljárási szabályok között a szükséges összhang helyreállitva, a hézagok pótolva, s ez által a különben felmerülendett bonyodalmak mellőzve legyenek".[28] Ezért a bírósági, illetve a bírói hatáskör rendezése vált elengedhetetlenné: így e hatályba léptető törvény tételesen meghatározta, hogy a királyi törvényszékek (39. §) és a járásbíróságok (40. §) milyen büntetőügyekben járnak el. A 44. §-ában pedig kimondta, hogy a „kir. járásbíróságok által, a hatáskörükbe utalt vétségek és kihágások eseteiben követendő eljárás tárgyában szükséges intézkedések az igazságügyminister által, a büntető-eljárás törvényhozási szabályozásáig, rendeleti uton teendők meg". 1880. augusztus 15-én a tárcavezető ki is adta a felhatalmazásnak megfelelő rendeletet, amely a járásbírósági teendők és az illetékességen kívül rendezte a királyi ügyészségek hatáskörét, kitért a védőkre,

407. szám alatt a kisebb polgári peres ügyekben való eljárásnál lerovandó bélyegilletékek tárgyában. *MRT* 1878. 82–87. p.

[25] Vö. Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, 1909. Atheneaum, 37. p.; Mezey Barna: Egy jogászkarrier a 19. században. (Csemegi Károly 1826–1899). In Mezey Barna (szerk.): *A Praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899).* (Jogtörténeti Értekezések 26.) Budapest, 2001. Osiris, 18. p.; Képessy Imre: Az osztrák büntetőjog hatása a magyar büntetőjogi kodifikációra. In Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2018.* Budapest, 2018. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 263. p.

[26] 1879. évi XL. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról.

[27] 1880. évi XXXVII. törvénycikk a magyar büntető-törvénykönyvek (1878:V. törvénycikk és 1879:XL. törvénycikk) életbeléptetéséről.

[28] Indokolás „a magyar büntető törvénykönyvek életbeléptetéséről" szóló törvényjavaslathoz. 292. sz. iromány. *Főrendiházi Irományok.* 1878. V. k. 224. p.

a bírói határozatok közlésére, illetve az eljárás egyes szakaszaihoz kapcsolódó cselekményekre, valamint a jogorvoslat kérdéseire.[29]

1881-ben – miután 1880-ban tisztázták a járásbíróságok hatáskörét a büntetőügyekben – a polgári ügyvitelt érintette némi változás, ugyanis módosították az 1868-as polgári perrendtartást, és megjelent a végrehajtási eljárásról szóló törvény,[30] amelynek hatályba léptetése hatással volt a járásbírósági működésre.[31] Az ekkor született egyik új rendelkezés szerint a „kir. járásbíróságok mint egyes bíróságok járnak el",[32] amely összecsengett az előző évi büntetőügyvitellel, merthogy abban is rögzítették: „Járásbirák és aljárásbirák vétségeket és kihágásokat tárgyazó ügyekben mint egyes birák járnak el."[33]

1890–1891 – Az ítélőtáblák decentralizációjának hatása az ügyvitelre

1890–1891-ben a bírói ügyvitelre *a kir. itélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről* szóló 1890. évi XXV. törvénycikk megalkotása volt jelentősebb hatással.[34] Ugyanis ez a felsőbíráskodási reform[35] alapvető átalakulással járt nemcsak azért, mert az ítélőtáblák számát a korábbi kettőről (Pest, Marosvásárhely) tizenegyre emelte (Budapest, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szeged, Temesvár) ekképp a jogalkotó, hanem további jogszabályalkotást is elindított. Az Országgyűlés megalkotta *a bírói és ügyészi szervezet módositásáról* szóló 1891. évi XVII. törvénycikket, amelynek előadói tervezetéhez fűzött indokolás rávilágít arra, hogy milyen átalakulási fázisban volt a magyar jogszolgáltatás: „A jelen tervezet szorosan

[29] A m. kir. igazságügyministernek 2265. számú rendelete, a királyi járásbíróságok hatásköréhez utalt vétségek és kihágások eseteiben követendő eljárás tárgyában. *MRT* 1880. 937–975. p.

[30] 1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról.

[31] A m. kir. igazságügyministernek 3274/1. M. E. számú rendelete, a birói ügyviteli szabályoknak módositása és kiegészítése tárgyában. *MRT* 1881. 1444–1459. p.

[32] 1881. évi LIX. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868:LIV. törvénycikk módositása tárgyában. 3. §

[33] A m. kir. igazságügyministernek 2265. számú rendelete, a királyi járásbíróságok hatásköréhez utalt vétségek és kihágások eseteiben követendő eljárás tárgyában. 1. § *MRT* 1880. 937. p.

[34] 1890. évi XXV. törvénycikk a kir. itélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről.

[35] Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története.* Debrecen, 1998. Multiplex Media–Debrecen University Press, 128–130. p.; Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítélőtáblák, bírói jogviszony, esküdtszék.* Szeged, 2006. Csongrád Megyei Levéltár, 21–63. p.; Balogh Judit: A Debreceni Ítélőtábla rövid története. In Szilágyiné dr. Karsai Andrea (szerk.): *10 éves a Debreceni Ítélőtábla.* Debrecen, 2015. Debreceni Ítélőtábla, 14–26. p.; Megyeri-Pálffi Zoltán: Ítélőtáblák és épületek Debrecenben egykor és napjainkban... In Szilágyiné dr. Karsai Andrea (szerk.): *15 éves a Debreceni Ítélőtábla épülete.* Debrecen, 2021. Debreceni Ítélőtábla, 10–15. p.

azoknak a gyakorlati igényeknek kíván megfelelni, melyeket birói és ügyészi szervezetünk egészével szemben a kir. táblák és főügyészségek szervezéséről szóló törvény, továbbá azok a legközelebb megvalósítandó perjogi reformok támasztanak, a melyeknek sikere nagy részben az első folyamodásu bíróságok megerősitésétől, szinvonaluk emelésétől van feltételezve. De igen természetes, hogy a tervezet nem zárkózhatik el birói szervezeti alaptörvényeink ama feltűnőbb fogyatékossága elöl sem, melyeknek hátrányai már eddig is érezhetők voltak, de még sokkal élénkebben lennének érezhetők a kir. táblák és kir. főügyészségek szervezéséről szóló törvény életbelépte után."[36]

Az ítélőtáblákat és főügyészségeket, valamint a birói és ügyészi szervezetet érintő két törvény szükségessé tette, hogy „a birói ügyviteli szabályok a megváltozott viszonyoknak megfelelően módosittassanak és kiegészittessenek", ezért Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter 1891. augusztus 19-én újabb bírósági ügyviteli szabályokat tartalmazó rendeletet bocsátott ki.[37]

Ez az 1891. évi szabályzat rendezte a szolgálati viszonyokat (Első cím), a királyi törvényszékek (Második cím), a járásbíróságok (Harmadik cím), a Kúria és az ítélőtáblák (Negyedik cím) előtti ügyvitelt, valamint a vegyes és átmeneti rendelkezései után (Ötödik cím) negyvenhat mintával segítette a bíróságok megfelelő működtetését.

1892–1894 – További ügyvitelformáló szabályok az 1890-es években

Az 1890-es években további bírósági működést formáló szabályok láttak napvilágot, köztük több a járásbíróságokat érintette. 1892 januárjában az igazságügyminiszter utasította a törvényszéki elnököket, hogy a járásbíróságaik ügyvitelét időszakosan vizsgálják felül,[38] majd októberben a bíróságok büntető ügyvitele tárgyában adott ki újabb rendeletet, amelyben – hatályon kívül helyezve az 1874. évi ügyviteli előírások egy részét – külön szabályokat fogalmazott meg

[36] Kivonatos indokolás a birói és ügyész szervezet módosításáról szóló előadói tervezethez. *A Jog*, 1890. (augusztus 17.) 33. sz. 293–294. p.; Antal 2006. 138. p.

[37] A m. kir. igazságügyministernek 4291/I. M. E. számú rendelete, a birói ügyviteli szabályok kiadása tárgyában. *MRT* 1891. 935–1089. p.

[38] A m. kir. igazságügyministernek 810. szám alatt valamennyi kir. törvényszék elnökéhez – a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék, továbbá a fiumei kir. törvényszék elnökének kivételével – kiadott utasitása, a kir. járásbíróságok ügyvitelének időszaki megvizsgálása tárgyában. *MRT* 1892. 9–41. p.

a járásbíróságok számára, érintve a vizsgálóbírói teendőket, a feljelentések intézését és általában a büntetőeljárást.[39]

Az 1893. év is változásokat hozott elsősorban a polgári eljárási jog fejlődése tekintetében. E viszonylatban fontos előrelépést jelentett a *sommás eljárásról* szóló 1893. évi XVIII. és a *fizetési meghagyásokról* szóló 1893. évi XIX. törvénycikkek kiadása. Ezek az eljárásjogi változások – értelemszerűen – maguk után vonták a bírósági ügyvitel átdolgozását, ami a Szilágyi Dezső által 1894. május 30-i keltezéssel kiadott rendeletben realizálódott. Érdekes módon ennek a jogszabálynak nem a normaszövege, hanem a melléklete rendezte a sommás ügyvitel szabályait a királyi járásbíróságok (Első cím), a királyi törvényszékek (Második cím) és az ítélőtáblák, valamint a Kúria (Harmadik cím) előtt, számos, az eljáráshoz kapcsolódó mintával kiegészítve.[40]

1897 – a járásbíróságok ügyvitelének szabályai (J. Ü. Sz.)

A járásbíróságok működésének szabályozása újabb mérföldkőhöz ért 1898. május 1-jén: ekkor lépett hatályba az az 1897. december 30-án kelt igazságügyminiszteri rendelet, amelynek kiadási okát – bevezetője szerint – az indokolta, hogy a bíróságok „ügykezelésének egyszerűsitése végett szükségessé vált a kir. járásbíróságok ügyvitelének újjászabályozása".[41] A *Járásbíróságok ügyviteli szabályai* című kiadvány mellékletként kapcsolódott ehhez a rendelethez. A J. Ü. Sz.-ként rövidített szabályzat az ügybeosztás, az irodák, a beadványok és küldemények átvételének, az ügyek lajstromozásának és iratcsomók alakításának, a kezelés további menetének, az iratok felsőbírósághoz való felterjesztésének, a nyilvántartásnak, az iratcsomók irattárba helyezésének, az értesítés, iratok megtekintésének és kiadásának, a kimutatásoknak a részletszabályait tartalmazta, továbbá vegyes, illetve átmeneti intézkedésekkel zárult, valamint kiegészült számos, az ügyvitelhez kapcsolódó mintával.[42]

[39] A m. kir. igazságügy ministernek 4510/I. M. E. számú rendelete, a bíróságok büntető ügyvitele tárgyában. *MRT* 1892. 2713–2823. p.

[40] A m. kir. igazságügyministernek 745. számú rendelete, a sommás eljárásról szóló 1893:XVIII. és a fizetési meghagyásokról szóló 1893: XIX. törvényczikkek életbeléptetése és az ezen törvényekre vonatkozó ügyviteli szabályok tárgyában. *MRT* 1894. I. 644–722. p.

[41] A m. kir. igazságügyminister 1897. évi 73.465. I. M. számú rendelete, a kir. járásbíróságok ügyvitelének szabályozása tárgyában. *MRT* 1897. 984–1094. p.

[42] A mintákat lásd: uo. 1051–1094. p.

1896/1897–1900 – A büntetőeljárás kodifikációja és a bírósági ügyvitel

Az 1896. évi XXXIII. törvénycikkbe foglalt bűnvádi perrendtartás (Bp.)[43] és a hozzá szorosan kapcsolódó, az esküdtbíróságokról szóló 1897. évi XXXIII. törvénycikk[44] hatálybalépéséről az 1897. évi XXXIV. törvénycikk gondoskodott. Ezt a végrehajtási törvényt már az 1897. évi J. Ü. Sz. elkészültekor kihirdették, s fontos volt a bírósági működés szempontjából, mert tételesen meghatározta a büntetőbíróságok hatáskörét, így azt, hogy milyen esetekben tartandó az esküdtszékek előtt főtárgyalás (15. §), melyekben jár el a királyi törvényszék (16–17. §), a királyi járásbíróság (18. §), illetve járnak el a közigazgatási hatóságok (19. §).

E hatályba léptető törvény továbbá felhatalmazta az igazságügy-minisztert, hogy „a birói ügyviteli szabályokban és a kir. ügyészség számára kiadott utasításban a czélszerünek mutatkozó módositásokat és kiegészitéseket megtegye" (28. §). Újabb ügyviteli szabályalkotásra került ezzel sor tehát: Plósz Sándor igazságügy-miniszter 1899. augusztus 15-én kiadta *a büntető ügyviteli szabályok kibocsátása tárgyában* született rendeletét.[45] Ez hatályon kívül helyezte az 1892-es hasonló tárgyú rendeletet, és az 1891-es általános bírói ügyviteli szabályok előírásait is érintette. 1900. január 1-jével hatályba léptek az új bűnvádi perrendtartás és a hozzá kapcsolódó egyéb rendelkezések is, amelyek alapján működtek a bíróságok a következő csaknem másfél évtizedben.

1914 – Újítások az 1911. évi polgári perrendtartás nyomán (Jüsz. és Tüsz.)

A *polgári perrendtartásról* szóló 1911. évi I. törvénycikk (Pp.) volt az a következő kodifikációs eredmény, amely a jogalkotót ismételten a bírósági működés átalakítására vezette. Egy külön törvény – az 1912. évi LIV. törvénycikk – rendelkezett a Pp. hatályba léptetéséről (Ppé.).[46] A Pp. és a Ppé. megalkotásának folyományaként, ahhoz hogy az új polgári eljárás 1915. január 1-jén hatályba

[43] 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bünvádi perrendtartásról. (Bp.)

[44] 1897. évi XXXIV. törvénycikk a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről.

[45] A m. kir. igazságügyministernek 1899. évi 3700. I. M. E. számú rendelete, a büntető ügyviteli szabályok kibocsátása tárgyában. *MRT* 1899. 768–854. p.

[46] 1912. évi LIV. törvénycikk a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről.

léphessen, az igazságügyi tárcavezetőnek számos, a bíróságok ügyvitelét érintő rendelet kiadása vált feladatává.

Minderre tekintettel Balogh Jenő igazságügy-miniszter 1914. július 25-én kibocsátotta a járásbíróságok (Jüsz.)[47] és a törvényszékek (Tüsz.)[48] ügyviteli szabályait, továbbá a bírósági iratok kézbesítésére vonatkozó rendeletét,[49] majd augusztus 25-én a felsőbírósági ügyvitel szabályait (Füsz.) is kiadta.[50] Az év végén pedig valamennyi új rendelkezés hatálybalépését is rögzítették egy miniszteri rendeletben.[51]

Az 1914. évi Jüsz. négy részből és összesen 178 szakaszból és 46 mellékletből állt. Az első rész a személyzet működési körével: a járásbíróság vezetőjével, a bírákkal, az önálló jegyzőkkel, a segédekkel, a telekkönyvvezetőkkel, a kezelőkkel és a pénzkezelő tisztviselőkkel foglalkozott.

A második rész az ügykezelést mind általános (Első cím), mind telekkönyvi (Második cím) eljárásban, valamint az elnöki ügykörben (Harmadik cím) szabályozta. Az általános ügykezelésre vonatkozó rendelkezések az ügykezelés szerveire, a főlajstromra, a mutatókra, az ügyek csoportosítására és kiosztására, az iratok sorszámozására és az iratboríték jellemzőire, a tárgyalások naplóira és más nyilvántartásokra, a kiadmányokra, a fellebbvitel intézésére, az iratok kezelésére és az irattározásra, a bíróságok közötti érintkezésre, valamint az értesítésre és az iratok megtekintésére terjedtek ki.

A harmadik rész *(Az ügyek elintézésre vonatkozó rendelkezések)* az általános rendelkezéseken túl a tárgyalás előtti és tárgyaláson kívüli intézkedéseket rendezte, valamint kitért a tárgyalásra és a határozatokra.

Végül a negyedik részt, a záró rendelkezéseket követően, a mellékletekben tették elérhetővé az iratmintákat, lajstromokat, illetve meghatározták a különböző ügytípusok iratborítékjainak vagy naplókönyveinek formáját is.[52]

A törvényszékekre vonatkozó Tüsz. nagyon hasonló volt szerkezetében: a négy rész a személyzeti, az ügykezelési, az ügyek elintézésére vonatkozó

[47] A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.100. I. M. számú rendelete. A járásbirósági ügyvitel szabályai. (Jüsz.) *MRT* 1914. 1589–1716. p.

[48] A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.200. I. M. számú rendelete. A törvényszéki ügyvitel szabályai. (Tüsz.) *MRT* 1914. 1717–1835. p.

[49] A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.300. I. M. számú rendelete, a birósági iratok kézbesitéséről. *MRT* 1914. 1836–1972. p.

[50] A m. kir. igazságügyminiszternek 1914. évi 42.400 I. M. számú rendelete. A felsőbirósági ügyvitel szabályai. (Füsz.) *MRT* 1914. 2006–2038. p.

[51] A m. kir. igazságügy miniszter 1914. évi 68.700. I. M. számú rendelete, a polgári perrendtartásról szóló 1911:I. t.-c. (Pp.) s az ezt életbeléptető 1912:LIV. t.-c. (Ppé.) alapján kibocsátott birósági ügyviteli szabályok és kapcsolatos rendeletek életbeléptetése, valamint az átmeneti rendelkezések s a budapesti birságokra vonatkozó eltérések megállapítása tárgyában. *MRT* 1914. 2862–2895. p.

[52] A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.100. I. M. számú rendelete. A járásbirósági ügyvitel szabályai. (Jüsz.) A mintákat lásd *MRT* 1914. 1673–1716. p.

előírásokkal és a zárórendelkezésekkel foglalkozott. A kétfajta bírósági szint és az előttük zajló eljárások különbözőségeiből azonban eltérések is adódtak, így például a személyzeti szabályok kitértek a törvényszéki bírói tanácsokra, azok alakítására, üléseire (Első rész), vagy az ügykezelésben külön esett szó a csődbiztosi és cégügyi módozatokról (Harmadik és Negyedik cím), de a telekkönyvi ügyekre nem tért ki, hiszen a telekkönyvezés ekkor már csak a járásbíróságok hatáskörébe tartozott a Ppé. rendelkezései alapján.

A Tüsz. is több, összesen 45 melléklettel segítette a törvényszéken eljárókat, így például közreadták a lajstromok, az ügykönyvek, az iratborítékok, a tárgyalási naplók, a jegyzékek stb. mintáit.[53]

A dualizmus korának utolsó etapját jelentő első világháború végéig további bírósági ügyviteli szabályozásra már nem került sor, így az 1914. évi rendelkezéseket tekinthetjük a vizsgálat alá vont periódus és téma utolsó darabjainak.

Epilógus

A bírósági működés jogszabályi háttere látványosan sokszínű volt a dualizmus korában. A törvények, amelyek a szervezetet létrehozták, a felhatalmazásuk alapján kiadott miniszteri rendeletek, az anyagi és az alaki jogi szabályok egyaránt egy-egy elemét adják a jogszabályi színességnek. A korszak elején a sokféle rendelkezés – a kodifikációs munkálatok kezdeti stádiumával összefüggésben – megjelenhetett akár ugyanabban a jogszabályi szövegben is. A jogalkotás előrehaladtával azonban már differenciáltabban, többféle formában születtek meg a bíróságok ügyvitelét meghatározó szabályok.

A szervezeti és a működési szabályok, valamint az anyagi jog és az eljárási jog kodifikációs állapota láthatóan összefonódtak, és jelentős hatással voltak a bíróságok működésére. Az ügyvitelt tehát érezhetően befolyásolta a fejlődés egy-egy lépcsőfokán megalkotott norma: a szervezet átalakítása, az anyagi és az alaki jogi törvénykönyvek, kódexek. Ezek folyamatosan „rákényszerítették" az igazságügy-minisztert arra, hogy újabb és újabb rendeletet, idővel kifejezetten bírósági ügyviteli szabályokat alkosson. E rendelkezéseknek az áttekintése, számbavétele értékelhető valamiféle látleletként is, amelynek segítségével (egy másfajta) képet kaphatunk a magyar jogfejlődésről és a korszak bíróságainak működés- és szervezettörténetéről.

[53] A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 42.200. I. M. számú rendelete. A törvényszéki ügyvitel szabályai. (Tüsz.) A minták lásd *MRT* 1914. 1795–1835. p.

Képessy Imre*

AZ IDEIGLENES TÖRVÉNYKEZÉSI SZABÁLYOK HATÁSA A HORVÁT JOGFEJLŐDÉSRE

Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz, pontosabban az 1861. január 23-án összehívott Országbírói Értekezleten megfogalmazott célkitűzésekhez (gondolva itt a „hazai törvények", azaz az 1848 előtti jogrendszer visszaállítására) hasonló törekvések megjelentek-e az 1860-as években Horvát-Szlavónországban.[1] A kérdés vizsgálatát két tényező indokolhatja. Mindenekelőtt, hogy az 1849 és 1860 közötti időszakban, az osztrák jogszabályok hatályba léptetésének eredményeként a jogrendszer ugyanolyan mértékben alakult át a bécsi kormányzat döntéseinek eredményeként Horvát-Szlavónországban, mint Magyarországon.[2] A tradicionális, sok tekintetben még a 19. század első felében is Werbőczy *Hármaskönyv*ére épülő jogintézményeket egy évtized leforgása alatt felváltotta a kodifikált, modernebb osztrák jog.[3] Ugyanakkor, mint látni fogjuk, 1860–1861 releváns eseményeit vizsgálva találunk egy fontos különbséget. Az Osztrák Császárságon belül Horvát-Szlavónország helyét az októberi diploma tükrében[4] meghatároz-

* Képessy Imre PhD, adjunktus ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0001-8388-7273

[1] Jelen tanulmány a szerzőnek *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége* címmel megjelent monográfiájában közölt kutatási eredményeire épül. Lásd Képessy Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 201–214. p.

[2] Lásd Heka László: A magyar–horvát államközösség keletkezése. *Acta Hungarica Universitatis Essekiensis*, 2010. 2. sz. 25–36. p., Heka László: Horvátország parlamentarizmusa a kezdetektől napjainkig. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2014. 4. sz. 99–118. p., Heka László: *A magyar–horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*. Szeged, 2004. Bába és Társai Kft., 267 p.

[3] Batihó, Gábor: Future of the Law in the Past. In Garay, Lilla: *Budúcnosť práva – Právo budúcnosti II. Zborník príspevkov z online vedeckej konferencie – The Law of the Future – The Future of Law II. Conference Proceedings*. Pozsony, 2022. Paneurópska vysoká škola, 302. p.

[4] Korbuly Imre: *Magyarország közjoga: illetőleg a magyar államjog rendszere*. Budapest, 1884. Eggenberger, 109–114. p.; Frey Dóra: Az osztrák–magyar kiegyezés és a nemzetiségi jogok. In Nagy Janka Teodóra – Béli Gábor: *A jog kulturális holdudvara. A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 68. p.

ni kívánó horvát szábor kezét nem kötötték olyasfajta korlátok, amelyekkel az 1861. évi magyar országgyűlés kapcsán találkozhatunk (gondolva elsősorban a törvényalkotó képesség hiányára annak „csonka" jellegéből adódóan). Ennek következtében 1861-ben a horvátok számára megadatott a lehetőség, hogy az osztrák törvények felülvizsgálatáról, módosításáról és ezáltal jövőbeni jogfejlődésükről – formális értelemben legalábbis – teljesen szabadon döntsenek.

Előzmények

Az 1848 előtti állapotokat illetően összefoglaló jelleggel elmondhatjuk, hogy az irányadó joganyagot részben az írott magyar, illetve némely osztrák jogforrások formálták, emellett nagy hatással bírtak a felsőbíróságok határozatai, illetve a 16–19. század között formálódott szokásjogi normák.[5] Nemcsak a jogforrások, hanem az 1848 előtti horvát bírósági szervezet is komoly hasonlóságot mutat a magyarországihoz: a rendszer alapját az úriszékek és a megyei törvényszékek képezték. A legmagasabb fokú fórum a báni tábla volt, ahonnan a hétszemélyes táblához lehetett fordulni, amely kasszációs jogkörrel rendelkezett.[6]

Az igazságszolgáltatás működését a 19. század közepére Horvátországban egyre több kritika érte. A legnagyobb problémát a bírói önkény jelenléte és a perek elhúzódása jelentette: nem ment ritkaságszámba, hogy egyes bírósági eljárások akár évtizedekig tartsanak. Dalibor Čepulo szerint ennek okai az elavult joganyagban, illetve a bírák képzettségének hiányában keresendők – a bírák közül sokan nem rendelkeztek jogi végzettséggel. Az igazságszolgáltatásban a fizetések meglehetően alacsonyak voltak, ami talajt adott a korrupciónak.[7]

A problémák megoldása az 1830-as években megjelenő reformnemzedékre várt, amely Dalibor Čepulo értékelése szerint több tekintetben erős hasonlóságokat mutatott a magyar reformmozgalommal:[8] minthogy a horvát–szlavón polgárság politikai és gazdasági súlyát tekintve is jelentéktelen volt, a reformok

[5] Čepulo, Dalibor: Izgradnja modernog hrvatskog sudstva 1848–1918 (A modern horvát bírósági rendszer felépítése 1848–1918). *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 2006. 2–3. sz. 329. p.

[6] Kosnica, Ivan: Croatian Law on Regulation of Local Citizenship 1880 – Context and Change. In Homoki-Nagy, Mária – Varga, Norbert (szerk.): *Codification Achievements and Failures in the 19th–20th Century.* Szeged, 2018. SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, 84. p.

[7] Čepulo, Dalibor: Organisation und Unabhängigkeit des Gerichtswesens in Kroatien und Slawonien 1848–1918. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2017. 9. p.

[8] Az 1830-as évek reformmozgalmairól lásd Heil Kristóf Mihály: A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832). In Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciós perekig.* Budapest, 2024. Ludovika Kiadó, 99–119. p.; Heil, Kristóf Mihály: The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Rights in Hungary with Particular Regard to Preparatory Draft Law. In Tauchen, Jaromír – Kolumber, David (szerk.): *Edge of tomorrow: The next Generaration of Legal Historians and Romanists.* Brno, 2022. Masaryk University

hívei a szábor többségét uraló konzervatív nemességgel való együttműködésre kényszerültek. A tervezett változások iránya kettős volt: a modernizációs törekvések kéz a kézben jártak Horvátország autonómiájának megerősítésével, illetve a horvát nyelv hivatalossá tételével.[9]

A polgári átalakulás hatása az igazságszolgáltatásra

1848 tavaszának eseményei nemcsak Bécs, illetve Pest városában, hanem Zágrábban is katalizátorként hatottak: a forradalmi megmozdulások idején született legfontosabb dokumentum, az 1848. március 25-én megszövegezett *Nép* (vagy *Nemzet*) *követelései*[10] magában foglalt számos, az igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezést. Ezek közé tartozott a törvény előtti egyenlőség deklarálása, a bírósági eljárások nyilvánossága és a szóbeli eljárás meghonosítása, karöltve az esküdtszékek felállításával és a bírói felelősség kimondásával.[11] 1848 júniusában egy népképviseleti alapon választott törvényhozó testület kezdte meg működését, amely a Pozsonyban ülésezett utolsó magyar rendi gyűléshez hasonlóan döntött az úriszékek eltörléséről és a kötelező örökváltságról.[12]

Az igazságszolgáltatással kapcsolatos egyéb teendők sem kerülték el a szábor figyelmét: felállításra került egy parlamenti bizottság, amelynek feladatává vált a polgári törvénykönyvvel, a váltó- és büntetőjogi jogszabályokkal kapcsolatos legfontosabb reformok, a perjoggal és a bírósági szervezet modernizációjával kapcsolatos legsürgősebb változások megfogalmazása.[13] A képviselők ezen igyekezetének gátat vetett, hogy a törvényhozó testület csak egy hónapon át működhetett, miután a június 29-én diktátori hatalommal felruházott Jelačić bán nem hívta azt össze.[14] A tervezett igazságszolgáltatási reform kapcsán érdemi eredményt nem sikerült elérni.[15]

[9] Čepulo 2006. 328. p.

[10] Eredeti horvát nevén: *Zahtijevanja naroda.*

[11] Čepulo 2017. 9. p.

[12] Az úriszékekhez tartozó ügyeket – a 1848. évi XI. törvénycikkhez hasonlóan – ideiglenesen a megyei törvényszékekhez tették át. Lásd Čepulo 2017. 9. p.

[13] Čepulo 2006. 329. p.

[14] Ennek oka abban rejlett, hogy a nemzeti liberálisok Jelačić bán számára kellemetlenül demokratikus követelésekkel álltak elő. Lásd Varga Szabolcs – Sokcsevits Dénes: *A horvát szábor története.* Budapest, 2022. Országgyűlés Hivatala, 348. p.

[15] Maurović, Ivan: Das österreichische allgemeine bürgerliche Gesetzbuch in Kroatien. In *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches. 1. Juni 1911.* Erster Teil. Bécs, 1911. Manzsche K.u.K. Hof-Verlags-U. Universitäts-Buchhandlung, 688 p.

Dalibor Čepulo álláspontja szerint ugyanakkor nemcsak a rendelkezésre álló szűkös idő, illetve a horvát–magyar viszonyrendszer egyre feszültebbé válása állt a reformok útjában: a korabeli horvát politikusok sem rendelkeztek a modernizációról kiforrott koncepcióval,[16] miután a horvát politikai elitet uraló konzervatív nemesség nem állt készen radikálisabb reformra. A 19. század első felében a vezető politikusok a horvát–szlavón országrész autonómiájának védelmére összpontosítottak, és elsődlegesen a megyék jogosítványait védelmezték. A gondolat, miszerint az állam intézményei alapvető reformra szorulnak,[17] csak 1848 nyarán és őszén, a horvát–magyar kapcsolatok romlásának és az ausztroszláv eszmék terjedésének eredményeként vált egyre elfogadottabbá a horvát liberálisok körében. Az újításokat az osztrák mintát követve kívánták bevezetni, ami a centralizáció megerősödését eredményezte volna. E koncepciót azonban az olmützi alkotmány megszületésének hírére 1849 márciusában elvetették, és a reformerek ismét a horvát önállóság zálogának tekintett megyei rendszer modernizációjára fókuszáltak.

A munkálatok 1849 szeptemberében megszakadtak, miután a báni tanács – Josip Jelačić bán személyes utasítására – az olmützi alkotmány kihirdetéséről döntött.[18] A birodalmi alaptörvény lehetőséget biztosított a centralizáció térnyerésének, és e tendencia a látszatalkotmányosság időszakának végét jelentő *Sylvesterpatent* kihirdetésével még erőteljesebbé vált. A változások eredményeként a korábban rendkívül széles jogkörökkel bíró megyék *(županije)* alsóbb szintű végrehajtó szervekké váltak, elveszítve igazságszolgáltatási jogköreiket, miután a törvényszékeket állami bíróságként szervezték újra. Pozitív fejleményt jelentett ugyanakkor, hogy az igazságszolgáltatási szervezetet teljes egészében elválasztották a közigazgatástól.

A bírósági szervezet átalakításának 1851 elején fogott neki a kormányzat, a tervezett reform azonban akadozott. Az új közigazgatási és bírósági szervezet kialakítására csak 1853-ban került sor a szilveszteri pátens kiadását követően lefektetett új államszervezési elveknek megfelelően.[19] A változások egyértelműen a centralizáció irányába hatottak. Öt megyét szerveztek, azokon belül 54 járást alakítottak ki. Visszalépést jelentett, hogy míg az 1850-es évek elején az

[16] Čepulo 2006. 328–329. p.

[17] A közigazgatási reformok kérdéséhez lásd Bathó, Gábor: The importance of the historical aspect in public administration reforms on the examples of Hungary. In Primorac, Zeljka – Bussoli, Candida – Recker, Nicholas (szerk.): *Economic and Social Development (Book of Proceedings), 16th International Scientific Conference on Economic and Social Development – „Legal Challenges of Modern World"*. Split, 2016. Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, University North 558–566. p.

[18] A báni tanács ugyanis vonakodott a szábor jóváhagyása és az ott történő szavazás nélkül kihirdetni. Lásd Maurović 1911. 689. p.

[19] Čepulo 2006. 332. p.

igazságszolgáltatást a járások szintjén is elválasztották a közigazgatástól,[20] 1853-tól a birodalom többi részeihez hasonlóan e közigazgatási egység szintjén (a négy legnagyobb várost, így Zágrábot, Eszéket, Varasdot és Fiumét leszámítva) már nem érvényesült a bíróságok szervezeti függetlenségének elve, miként a báni tábla vonatkozásában sem. A reformot követően (Magyarországhoz hasonlóan)[21] Horvátországban is a vegyes járási hivatalok váltak az általános elsőfokú közigazgatási és bírósági fórummá. Az ország területén a legmagasabb fokú bírósági fórumot az előbb említett báni tábla jelentette, ahonnan a bécsi *Oberster Gerichts- und Kassationshof*hoz lehetett fellebbezni.[22]

Az igazságszolgáltatás szervezeti oldala mellett maga a jogrendszer is alapvető változásokon ment keresztül: 1849 szeptemberében az olmützi alkotmány alapján elfogadták az ideiglenes sajtótörvényt, amely rövid időre meghonosította az esküdtszéki eljárást Horvátországban.[23]

Az anyagi magánjogot illetően a legfontosabb változást Magyarországhoz hasonlóan az jelentette, hogy az 1852. november 29-én kelt pátenssel Horvátországban is hatályba léptették az *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*ot (ABGB).[24] Ennek időpontját 1853. május 1-jében határozták meg. A törvénykönyv fogadtatása itt is meglehetősen hűvös volt,[25] de a kódex hatálybaléptetése érdemben elősegítette a polgárosodást.[26] A horvátokat érzékenyen érintette az (addigra egyébként már hatályon kívül helyezett) olmützi alkotmány 68. §-ában előirányzott rendelkezés figyelmen kívül hagyása, amely a szábor hatáskörébe utalta a feladatot, hogy a polgári és büntetőjogra, a bírósági eljárásra és szervezetre vonatkozó jogszabályokat összhangba hozza az osztrák kódexekkel. Ehhez képest – mint tudjuk – nemcsak a polgári törvénykönyv, hanem a többi jogszabály bevezetéséről is Bécsben döntöttek.[27] Az ABGB hatályba léptetését emellett azok is ellenezték, akik az 1848 előtt rendi struktúra fenntartásában

[20] Hasonló volt a helyzet Magyarországon is. Lásd Balogh Judit: A neoabszolutizmus időszakának bíróságszervezési törekvései. In Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Stipta.* Budapest, 2022. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 78. p. *De juris peritorum meritis* 18. p.

[21] Péterváry Máté: Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztása járási szinten. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta Juridica et Politica*, 2018. 1. sz. 242. p.

[22] Uo.

[23] Az első eljárások megindulását követően 1850 februárjában megszüntették ezt az intézményt. Čepulo 2006. 331. p.

[24] Kosnica, Ivan: Državljanstvo i Opći građanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1879. *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 2013. 5–6. sz. 1149. p.

[25] Maurović 1911. 689. p.

[26] Krešić, Mirela: A Review of the Development of Private Law in Croatia 1848–1945. Budapest, 2017. Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte Eötvös Loránd Universität, Budapest. 7. p. Rechtsgeschichtliche Vorträge / Lectures On Legal History 75.

[27] Kosnica, Ivan: Gubitak državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji od Bachovog apsolutizma do raspada Monarhije. *Pravni vjesnik*. 2013. 3–4. sz. 62. p.

voltak érdekeltek, ugyanis számukra az osztrák kódex rendelkezései túlzottan liberálisnak és individualista felfogásúnak hatottak.[28] Erre jó példát jelentettek a törvénykönyv öröklési jogi intézményei, amelyek a törvény előtti egyenlőség elve alapján nem tettek különbséget származás szerint.[29]

Az osztrák polgári törvénykönyv bevezetésével szemben heves ellenállás bontakozott ki az 1848 előtti jogban „nevelkedett" jogtudósok részéről is,[30] holott ez még „csak" a kezdetet jelentette: 1852-ben Horvátországban is kihirdették a polgári perrendtartást,[31] az ügyvédi rendtartást,[32] míg a közjegyzőségre vonatkozó szabályok a korszak végén, 1859. november 1-jén léptek hatályba.[33] A büntetőjogban a legjelentősebb változást az 1852. évi StG hatályba léptetése jelentette, amelyet a horvát jogászok is viszonylag maradinak tekintettek. A vádelvet korlátozottan érvényesítő, 1853. július 29-én elfogadott büntetőeljárási kódex szabályait 1854-től kellett alkalmazni, ami magával hozta az államügyészség szervezeti reformját.[34]

A korszakot Magyarországhoz hasonlóan az igazságszolgáltatás bizonyos tekintetben előremutató reformjai jellemezték,[35] de a változások még erőteljesebben felszínre hozták a horvát igazságszolgáltatást már 1848 előtt is sújtó problémákat, mindenekelőtt a megfelelő személyi állomány hiányára irányították rá a figyelmet.[36] Az újszerű elvek alapján nyugvó bírósági szervezet kialakítása ezzel együtt meghatározó szerepet játszott az egész jogrendszer modernizációja szempontjából.[37]

[28] Gavella, Nikola – Gliha, Igor – Josipović, Tatjana – Stipković, Zlatan: Das ABGB in Kroatien. In Berger, Elisabeth (hrsg.): *Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB). Eine europäische Privatrechtskodifikation Band III: Das ABGB außerhalb Österreichs.* Berlin, 2010. Duncker & Humblot, 164. p.

[29] Krešić, Mirela: A magánjog fejlődése Horvátországban 1848–1945. *Jogtörténeti Szemle,* 2018. 3–4. sz. 32. p.

[30] Gavella–Gliha–Josipović–Stipković 2010. 165. p.

[31] Krešić 2017. 6. p.

[32] Čepulo 2006. 335. p.

[33] Čepulo 2006. 336. p.

[34] Čepulo 2006. 334. p.

[35] Gross Mirjana (horvát történész) szerint „[a] régi magyar törvénykönyv használhatatlan volt". Ezen Werbőczy István Tripartitumát értette. Lásd Gavella–Gliha–Josipović–Stipković 2010. 165. p. idézi Lanović, M.: *Stjepan Edler von Verbocz, der große Lehrer unseres alten Rechtes,* Zagreb 1943; Margetić, L. – Maršavelska Apostolova, M.: *Das kroatische mittelalterliche Recht,* Zágráb, 1990. 165. p.

[36] Arra vonatkozik a kritika, miszerint a bírák többnyire képzetlenek, rosszul fizetettek és korruptak voltak. Ennek eredményeként a jogkereső felek nem is feltételezték, hogy vesztegetés nélkül pozitív döntést kaphatnak a vitás ügyeikben. A tárgyalásokat a bírák belátása szerint tűzték ki, és a viták gyakran évtizedekig tartottak. Mindez alapvető változásokat sürgetett. Lásd Gavella–Gliha–Josipović–Stipković 2010. 165. p.

[37] Uo.

Az október diploma hatása

Az októberi diploma visszhangja némiképpen különbözött a magyarországitól. A magyar politikusok számára (a megalkotásában szerepet játszó konzervatívoktól eltekintve) a diploma nem jelenthette az osztrák–magyar közjogi viszony rendezésének alapját, mivel az uralkodó nem volt hajlandó elismeri az áprilisi törvények érvényességét, és a többség egyértelműen az 1848. évi alkotmányos állapotokhoz való visszatérést támogatta.[38] A horvát politikusok ugyanakkor nem igazán támaszkodhattak egy hasonló mértékben kidolgozott alkotmányos fundamentumra, így Horvátországban 1860–1861 fordulóján a politikai törekvések középpontjában az alkotmányos rendszer alapjainak meghatározása állt.[39] A horvát szábor nemcsak Horvát-Szlavónország alkotmányos pozícióját kívánta tisztázni az Osztrák Császárságon belül, hanem a Magyarországgal való közjogi kapcsolatot is új alapokra akarta helyezni.[40] A fő célkitűzést a horvát önállóság megerősítése jelentette, és ennek megfelelően a horvát politikusok reformelképzeléseinek középpontjába a megyerendszer korszerűsítése került, minthogy abban látták a horvát államiság jövőjének garanciáját.[41]

A báni konferencia összehívása

Az októberi diploma kihirdetésének napján, az alkotmányos változásokkal kapcsolatos feladatokat taglaló legfelsőbb császári kéziratok címzettje a horvát báni tisztséget betöltő báró Josip Šokčević volt. Az uralkodó egy értekezlet összehívásával bízta meg az államférfit, ahol sor kerülhetett az októberi diploma

[38] Wlassics Gyula: *Az ausztriai közjogi irodalom és Magyarország.* Budapest, 1916. Jogállam Kiadóhivatal, 4. p.; Beke-Martos Judit: *Állami legitimációs eljárások és államfői jogkör 1867–1918 között: Az amerikai köztársasági és a magyar monarchikus államfői hatalomátruházási processzusok és a ceremoniális legitimáció összehasonlító jogtörténeti elemzése.* Budapest, 2012. Kossuth Kiadó, 70. p.; Beke-Martos Judit: Restoring the Historical Constitutional Order with a Coronation in 1867. In Galedek, Michal – Klimaszewska, Anna (szerk.): *Modernisation, National Identity, and Legal Instrumentalism; Studies in Comparative Legal History.* Leiden, 2020. Brill | Nijhoff, 82. p.; Beke-Martos Judit: After 1848 – The Heightened Constitutional Importance of the Habsburg Coronation in Hungary. In Van Gelder, Klaas (szerk.): *More than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries.* New York, 2021. Berghahn Books, 290–291. p.; Bathó Gábor: V. Ferdinánd lemondásának törvényessége és törvényesítése. *Pro Publico Bono,* 2022. 3. sz. 35. p.

[39] Varga–Sokcsevits 2022. 351. p.; Čepulo 2006. 339. p.

[40] Erdődy Gábor: A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában. *Jogtörténeti Szemle,* 2018. 1–2. sz. 62–64. p.

[41] Čepulo 2006. 339. p.

alapján szükséges intézkedések kidolgozására.[42] Az értekezlet megnyitását Agenor Goluchowski államminiszter is sürgette, amely végül 1860. november 26-án kezdte meg működését Zágrábban.[43]

A konferencia működése az államélet valamennyi szegmensét áthatotta. A vármegyék, a szabad királyi városok, a szabad kerületek, a kiváltságos helyek és a vidéki községek szervezéséről szóló utasítás tervezetében kiemelt célként jelent meg, hogy a közigazgatási feladatok gyakorlása minél hamarabb a horvát hatóságokhoz kerüljön; ugyanakkor az áprilisi törvényekhez hasonló modern alkotmányos „bázis" hiányában az 1848. évi állapotokhoz való visszatérés igénye kevésbé volt jelen.

A konferencia kidolgozta a törvénykezés ideiglenes szervezésére vonatkozó utasítás tervezetét is. A javaslat az országgyűlés döntéséig fenn kívánta tartani az 1854-ben bevezetett bírósági szervezetet, emellett – az uralkodói akaratnak megfelelően – rendelkezett az 1849 után hatályba léptetett törvények és rendeletek fenntartásáról. Ferenc József 1861. január 16-án végül azzal a „toldással" hagyta jóvá a konferencia által elébe terjesztett javaslatokat, amelynek eredményeként hangsúlyosabban jelent meg az utasítás szövegében a bíráknak a hatályban lévő jogszabályok további alkalmazására vonatkozó kötelezettsége.[44]

E módosítás talán nem is volt véletlen, hiszen az oktrojált jogszabályok megítélésében erőteljes hasonlóságok voltak kimutathatók a korabeli Magyarország, illetve Horvát-Szlavónország között. A horvátok az 1850-es években bevezetett reformok eredményességét elismerték, de a modernizáció pozitív hatásaira az ő szemükben is árnyékot vetett a politikai rendszer, amely azokat létrehozta. A kiadott rendelkezések ellen több megye tiltakozott: Zágráb, Varasd és Pozsega megyék közgyűlései deklarálták, hogy az 1848 előtti horvát törvényeket kívánják visszaállítani. Ellentétben azonban Magyarországgal, ahol a közvélemény és a vármegyék többsége a magyar törvények visszahozatala mellett tette le voksát, a horvát politikai életben a három vármegye álláspontja

[42] Ferenc József olyan férfiak meghívását javasolta, akiknek hivatali és polgári állásuk, képességeik, a közszolgálatban nyújtott teljesítményük a közbizalom tekintetében kimagaslóak. Lásd Čepulo, Dalibor: Mjesni sud na hrvatsko-slavonskom području između sudske i upravne vlasti. In *Liber amicorum Mihajlo Dika. Zbornik radova u čast 70. rođendana prof. dr. sc. Mihajla Dike.* Zágráb, 2013. Pravni Fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 76. p.

[43] Az értekezlet horvát nyelvű jegyzőkönyvéhez: Zapisnik I. sjednice banske konferencije (A báni konferencia első ülésének jegyzőkönyve). In *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861 (Dalmácia, Horvátország és Szlavónia száborának irományai az 1861. évből).* Zágráb, 1862. Baridba tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja.

[44] Maurović 1911. 690–691. p.

nem tudott egyeduralkodóvá válni,[45] és a horvát közvélemény is visszafogottabbnak tűnt e tekintetben.[46]

Az osztrák jogszabályok jövőbeni sorsát illetően háromféle álláspont alakult ki.[47] Az első csoportba azokat sorolhatjuk, akik a régi jogszabályok mihamarabbi visszaállítása mellett érveltek. Ezen álláspontot elsősorban az arisztokrácia, illetve a közép- és kisbirtokos nemesség tagjai, valamint jogászok azon idősebb generációja képviselte, akik nem ismerték az osztrák jogszabályokat.[48] A második csoportba azok tartoztak, akik az inga ellenpólusa felé lendülve, kifejezetten ellenezték az osztrák jogszabályok „rögtönzött" módosítását. E nézetet vallotta több befolyásos politikus, köztük a későbbi horvát–szlavón bán, Ivan Mažuranić is. A harmadik csoportba azokat sorolhatjuk, akik az oktrojált jogszabályok gyökeres átalakítását követelték: úgy gondolták, a hatályba léptetett törvényeket alapos vizsgálat tárgyává kell tenni, és csak azokat lehet megtartani, amelyek valóban pozitív hatással voltak a horvát jogrendszer fejlődésére. Amint az alábbiakban látni fogjuk, e nézet elsősorban az 1861-ben felállított parlamenti bizottság által készített munkálatban testesült meg.[49]

Az osztrák kódexek közül a legtöbb kritika az eljárási jogi törvényeket (mind polgári, mind büntető vonalon), illetve a Büntető Törvénykönyvet érte, miközben az ABGB hatályon kívül helyezésének gondolata a horvát jogrendszert az 1848 előtti állapotába visszahelyezni kívánó személyek egészen csekélynek mondható körétől eltekintve sosem merült fel komolyan.[50]

Az osztrák jogszabályok kérdése a szábor napirendjén

A szábor 1861. augusztus 23-án tűzte napirendre a kérdést, miután felolvasták a Pozsega megyéből származó Miroslav Kraljević képviselő írásbeli indítványát, aki javaslatot tett az osztrák törvények felülvizsgálatára, átalakítására és megváltoztatására, és e tekintetben az Országbírói Értekezlet

[45] Ezzel együtt mind a korabeli sajtóban, mind más megyei gyűléseken, sőt a száborban is megjelentek olyan hangok, amelyek ennek veszélyeire figyelmeztettek.

[46] Gavella–Gliha–Josipović–Stipković 2010. 166. p.

[47] Lásd Gavella–Gliha–Josipović–Stipković 2010. 165. p. 11. lábjegyzet, idézi Derenčin, M. *Tumač k Obćem Austrijskomu Gradjanskomu Zakoniku* (Kommentár az Osztrák Polgári Törvénykönyvhöz) című művét. Zágráb, 1888. 16. p.

[48] Maurović 1911. 692. p.

[49] Uo.

[50] Maurović 1911. 693. p.

határozatainak figyelembevételét javasolta. Hasonló javaslat érkezett Zágráb megye közgyűlésétől, ahol augusztus 21-én vették napirendre az osztrák jogszabályok ügyét. A két vármegye elképzelései teljes egyezést mutattak a tekintetben, hogy kifejezetten utalást tartalmaztak az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokra, és mindkét törvényhatóság egyetértett az eljárásjogi törvények reformjának sürgősségében.[51]

A szábor végül az 1861:80. tc. elfogadásával egy bizottság felállításáról rendelkezett,[52] amelynek feladatává tette az 1849 és 1861 között alkotmányellenesen hatályba léptetett igazságszolgáltatási törvények *(Justizgesetze)* felülvizsgálatát, kijavítását, illetve módosítását. A törvénycikk arról is külön rendelkezett, hogy a bizottság – munkája során – *vegye figyelembe az Országbírói Értekezletnek* Ferenc József *által jóváhagyott javaslatait*. A törvénycikk megnevezte a bizottság tagjait,[53] majd deklarálta: *a bírósági szervezet és a fent nevezett törvények vonatkozásában* teendő részletes javaslatot a lehető legrövidebb időn belül a szábor elé kell terjeszteni.[54]

A törvénykezési bizottság javaslatai

Az Országbírói Értekezlet munkálatának ismertetésére a bizottság egyik tagját, Matija Mrazovićot kérték fel.[55] A tanácskozások kezdetén a bizottság tagjai még az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban foglalt rendelkezések átvételéből indultak ki (ideértve azok *en bloc* elfogadását is). A részletek megismerését

[51] Maurović 1911. 692–693. p.

[52] Članak LXXX. – O isaslatbi Odbora sa uredjenje pravosudja u trojednoj kraljevini (A Háromegy Királyságban az igazságszolgáltatás megszervezésével foglalkozó bizottság kinevezéséről szóló 1861:80. tc.). Lásd *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861. (Dalmácia, Horvátország és Szlavónia szábórának iratai az 1861. évből).* Zágráb, 1862. Baridba tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja, Első kötet. 72. p.

[53] Elnök: Ivan Zidarić alkancellár, tagok: Ladislav Balog, Jovan Živković, Pavle Mačvanskog, Dr. Ante Stojanović, ügyvéd Dragojl Kušlan, Andrije Uhernik, Koloman Košćec Bedeković, Eugenij Kvaternik, Jaći Pavletićnek, Matija Mrazovićnak, Stjepan Kuglernek, Stjepan Pavlekovićnak, Lavoslav Šramnak, Miroslav Kraljevićnek és Avelin Cepulićnak, miután megbízást adtak gondosan előkészített javaslat benyújtására az igazságszolgáltatás szervezetéről és a jogról, valamint egyéb kapcsolódó ügyekről a szábor előtt. Lásd *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* 4. kötet. 263. p.

[54] A törvénycikk fő célját a megyék igazságszolgáltatási, valamint közigazgatási autonómiájának haladéktalan biztosítása jelentette. Lásd ugyanott.

[55] A bizottság jegyzőkönyvének lefordításáért szeretnék ezúton is hálás köszönetet mondani Schlaffer Daniellának, a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék volt demonstrátorának, a *Jog-história* című folyóirat korábbi szerkesztőjének. Az eredeti szöveget lásd *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* (Dalmácia, Horvátország és Szlavónia szábórának iratai az 1861. évből). Svezak 4. (4. kötet). 262–270. p.

követően a hangulat gyökeresen megváltozott: a résztvevők egyhangúlag arra jutottak, hogy a horvát jogrendszer jövőjét nem az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok által kijelölt úton képzelik el.[56]

A bizottság a törvénycikkben foglalt célkitűzések elérését önálló javaslatok elkészítése által kívánta megvalósítani. Miután a szábor hivatkozott törvényében a bizottságot mind az anyagi jogi, mind az alaki jogi törvényjavaslatok kidolgozásával megbízta, úgy döntöttek, hogy a hatékonyabb munkavégzés érdekében két albizottságra oszlanak.[57] A szábor többsége ugyan az alaki jog reformját ítélte szükségesnek, de az elmúlt tíz évben folyamatosan romló bűnözési mutatók okán komoly szükség mutatkozott a büntető anyagi jogi rendelkezések felülvizsgálatára is.

A Zágrábban működött testület a jegyzőkönyvek tanúsága szerint alapvetően más véleményt képviselt az 1848 előtti jogszabályok visszaállításának szükségességét illetően, mint az Országbírói Értekezlet. A bizottság tagjai úgy döntöttek, javaslataik kidolgozása során az 1848 előtti „horvát–magyar" vagy az 1849 után hatályba léptetett „osztrák–német" törvények közül eredetüktől függetlenül azokat fogják választani, amelyek jövőbeni alkalmazása a horvát érdekeket szolgálja.[58] E gondolatmenet különbözött az Országbírói Értekezlet „krédójától", amelynek értelmében az oktrojált jogszabályok fenntartására csak abban az esetben kerülhetett sor, amennyiben azt a közhitel, a magánszemélyek jogainak védelme feltétlenül igényelte.

A bizottság az 1849-et követően hatályba léptetett jogszabályokhoz differenciáltan közelített. A legsarkosabb álláspontot az eljárásjogi kódexek vonatkozásában fogalmazták meg, mivel mind a büntetőeljárási törvény, mind a polgári perrendtartásról szóló osztrák kódex azonnali hatályon kívül helyezését javasolta, s helyettük új törvény elfogadását szorgalmazta. Miután e testületet nem kötötték olyasfajta korlátok, mint az Apponyi György által összehívott értekezletet, az általuk elkészített munkálat az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz képest jóval terjedelmesebbre sikerült: csak a polgári peres eljárás szabályai több száz paragrafust öleltek fel.[59]

Az ABGB kapcsán ellentétes javaslat fogalmazódott meg: a bizottság körében érdemi javaslat nem született sem a törvénykönyv hatályon kívül

[56] *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* 4. kötet. 264. p.

[57] *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* 4. kötet. 265. p.

[58] *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* 4. kötet. 264. p.

[59] Gróf Maksa Prica alkotása. *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 25–161. p.

helyezését, sem annak átfogó módosítását illetően.[60] Azaz a bizottság az osztrák polgári törvénykönyv hatályban maradásával nemcsak átmeneti jelleggel, hanem tartósan is számolt. Az 1852. évi Strafgesetz hatályban tartását csak ideiglenesen tartotta elképzelhetőnek,[61] és az új kódex javaslatának elkészültéig az osztrák kódex vonatkozásában több módosító javaslatot is megfogalmazott.[62] A bizottság tagjai kidolgoztak egy ideiglenes sajtótörvényt,[63] valamint előkészítették az osztrák váltótörvény módosítását[64] és az úrbéri rendezést szabályozó törvény tervezetét.[65] Ezenkívül olyasfajta, közjogi kérdések tárgyalásába is bocsátkoztak, amelyeket az Országbírói Értekezlet nem érzett feladatköréhez tartozónak – gondolva a szabad királyi városok,[66] illetve a megyék, községek státuszának rendezésére.[67]

A bizottság javaslatai végül nem kerülhettek a szábor plénuma elé, miután a törvényhozó testületet az uralkodó 1861. november 8-án feloszlatta. Ivan Maurović érvelése szerint ez nem okozott igazi problémát a horvát jogrendszer hosszabb távú fejlődését tekintve. A bizottság tagjai ugyan jó érzékkel tapintottak rá az osztrák törvények gyenge pontjaira, de az általuk alkotott tervezetekben sem tudtak ezeknél összességében véve jobb megoldásokat találni, főként a sietség okán.[68] Hasonló álláspontot képviselt a *Jogász (Právnik)* című horvát folyóirat 1863. évi kiadásában megjelent cikk szerzője is, aki szerint „az 1861. évi szábor sokat dolgozott, de kétségei voltak azzal kapcsolatban, hogy mindezt realizálni lehetett volna-e – és ha igen, akkor sem biztos, hogy szükséges lett volna".[69] Dalibor Čepulo értékelése szerint a számos jogterületet érintő törvényjavaslatokon folyó intenzív és sürgető munka eredményének

[60] Igaz, ehhez hozzátartozik, hogy a kódex körülbelül 100 §-ának módosítását szükségesnek tartották. Az erre vonatkozó javaslatot Gjuro Križanić készítette. *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 1–24. p.

[61] A javaslatot Mirko Šuhaj készítette, az osztrák törvény hatályon kívül helyezésének időpontjául 1862. január 1-jét jelölték meg. Lásd *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 162. p.

[62] Lásd *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 162–183. p.

[63] *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 183–210. p.

[64] *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 211-215. p.

[65] *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 215–233. p.

[66] *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 234–250. p.

[67] *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 250–261. p.

[68] Maurović 1911. 695. p.

[69] Maurović 1911. 695. p., idézi *„Pravnik"* ex 1863. 16–17. sz. 68. p.

tekinthetőek a bennük található következetlenségek, súlyos dogmatikai és egyéb hiányosságok.[70]

A horvát jogrendszer felülvizsgálatának gondolata a provizórium bevezetését követően a feledés homályába merült, és csak Anton Schmerling bukását követően bukkant fel még egy alkalommal. Az 1865. november 12-én összehívott szábor figyelmét főként az államjogi kérdések kötötték le, de érintőlegesen ismét napirendre került az oktrojált jogszabályok revíziója. Ennek eredményeként 1866-ban ismét felállítottak egy bizottságot. E testület álláspontja olyannyira megegyezett az elődjével, hogy az 1861-ben megszövegezett javaslatok közül a polgári jog alaki és anyagi részére, büntetőjogra, valamint a váltójogra kidolgozott javaslatokat egy az egyben átvette, egyedül a sajtótörvényre vonatkozó munkálat büntetőjogi rendelkezéseit módosította.[71] Az 1866. évi javaslatok az 1861. éviek sorsára jutottak, miután ezek sem kerültek a szábor napirendjére.

Maurović professzor 1911-ben, az ABGB centenáriumának alkalmából megtartott előadásában kiemelte, hogy amikor 1870-ben a horvát autonóm kormány[72] az új országgyűlés elé terjesztett néhány kisebb módosítást a polgári törvénykönyv kapcsán, a javaslat indokolásában tett egy utalást az 1861. és az 1866. évi reformtörekvésekre, ámde ellentétes előjellel. A kormányzat álláspontja szerint „az igazságügyi törvényeket nem szabad sürgős szükség nélkül megváltoztatni".[73] A horvát országgyűlés képviselői anélkül fogadták el a szóban forgó novellát, hogy a tárgyalások során akárcsak egy alkalommal is vitatták volna az indokolásban található megjegyzést. Ezt Maurović az ABGB-vel szemben táplált ellenérzéseknek az 1860-as években tapasztalható folyamatos enyhülésével magyarázta.[74]

Ezzel együtt az 1811. évi magánjogi kódex sem volt tökéletes a horvátok számára. Dalibor Čepulo értékelése szerint az osztrák polgári kódex rendelkezései alapvetően összeütköztek a vidéki társadalom javarészt jogszokásokra épülő rendjével, amelynek alapját a földközösségi birtokrendszer[75] és az ebből fakadó

[70] Dalibor Čepulo álláspontja szerint az 1861-es *Országgyűlési Lapok* összeállítói maguk is rámutattak a javasolt alapítványok hiányosságaira. *Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.* Svezak IV. (4. kötet). 261. p.

[71] Maurović 1911. 695. p.

[72] Batthó Gábor: *A magyar kormány szerkezetének változásai és működése egyes aspektusai Magyarországon 1848 és 1944 között*. Budapest, 2021. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola, 67–68. p.

[73] *„Die judiziellen Gesetze sollen ohne dringende Not nicht geändert werden."* Lásd Maurović 1911. 696. p.

[74] Gavella–Gliha–Josipović–Stipković 2010. 167. p.

[75] Heka László: A szláv földközösségi birtokrendszer jogintézményei. In Gellén Klára (szerk.): *Honori et virtuti: Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára*. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2017. 122–131. p.

kollektív tulajdonjog képezte.[76] Čepulo professzor szerint a tulajdonközösség felbomlásának intenzívebbé válásában komoly szerep jutott az ABGB-nek, amely súlyos és tartós társadalmi válsághoz vezetett Horvátországban. A problémát a törvényhozás próbálta orvosolni, de értékelése szerint évtizedeken keresztül élesen elvált egymástól a kódex szabályaiban megtestesülő és az állami bíróságok által végrehajtott normatív rend azoktól a magatartásszabályoktól, amelyek a vidéki társadalom számára ténylegesen irányadóak voltak a mindennapokban.[77]

Az ABGB (1861 utáni horvát elnevezésével élve: *Obći austrijski gradjanski zakon*, illetve *Obći gradjanski zakon*, rövidítve: OGZ) 1880-ban kiadott horvát nyelvű kommentárja megjegyezte: a kódex öröklési jogi részében szerepeltek olyan rendelkezések, amelyek nem feleltek meg a horvát tradícióknak, illetve a korabeli társadalmi körülményeknek.[78] A törvénykönyv hatálybalépése ezzel együtt is hatalmas előrelépést jelentett a horvát jogfejlődésben – még abban az esetben is, ha a kódexet a „nemzeti rendszerrel szemben ellenséges korszakban" vezették be.[79] A 19. századi jogtudósok közül Marijan Derenčin[80] már 1862-ben úgy látta, hogy „az ABGB elég jól alkalmazható a mi körülményeinkre",[81] és idővel ezt az álláspontot osztotta a jogásztársadalom túlnyomó többsége. Az osztrák kódex legfőbb patrónusát Ivan Mažuranić bán személyében találta. Az egykori horvát államférfi nem egy alkalommal rögzítette: nem fogja engedni az ABGB akár jottányi megváltoztatását, miután a törvénykönyvet „a nemzet legnagyobb részének legnagyobb hasznára vezették be".[82]

Összefoglalás

A kortárs horvát jogtörténészek szerint a kódex vitathatatlan értékei mellett az ABGB fennmaradásában fontos szerepet játszottak a szoros gazdasági kapcsolatok a Habsburg jogar alá tartozó azon országokkal, ahol az osztrák törvénykönyv szabályai érvényesültek. Ehhez járult az 1848-at követően felnevelkedett jogásztársadalom, amelynek tagjai kifejezetten jó véleménnyel

[76] Čepulo, Dalibor: The ABGB and the House-Community in the Croatian Legal System: Legal Irritant and Normative Plurality. In Kohl, Gerald – Neschwara, Christian – Olechowski, Thomas – Pauser, Josef – Reiter-Zatloukal, Ilse – Vec, Miloš (szerk.): *Festschrift für Thomas Simon zum 65. Geburtstag Land, Policey, Verfassung*. Wien, 2020. Verlag Österreich, 25–72. p.

[77] Uo.

[78] Vesd össze Krešić 2018. 32. p.

[79] Maurović 1911. 697. p.

[80] Horvát jogász, a *Pravnik* (Jogász) című folyóirat megalapítója, több törvény kodifikátora.

[81] Maurović 1911. 696. p.

[82] Maurović 1911. 697. p.

voltak az OGZ-ről, és szinte minden esetben a kódex megtartása mellett (és az 1848 előtti horvát–magyar joghoz való visszatérés ellenében) szólaltak fel.[83]

A horvát szábor – ellentétben az 1861. évi magyar országgyűléssel, amely határozati formában kimondta a magyar törvények visszaállítását – tiszteletben tartotta Ferenc József azon döntését, miszerint az 1849-et követően bevezetett osztrák törvények, illetve a velük kapcsolatban kiadott egyéb rendeletek mindaddig hatályban maradnak, amíg azokat hatályon kívül nem helyezik, vagy alkotmányos úton nem módosítják.[84]

Az 1861-ben felállított bizottságban többséget szerzett álláspont ugyanakkor, amely az osztrák törvények általános felülvizsgálatát, módosítását, illetve hatályon kívül helyezését célozta, sosem tudott érvényesülni. Maurović professzor ebben nagy szerepet tulajdonított annak, hogy az ABGB-t „a nemzet legképzettebb és legjelentősebb emberei mindig nagyra becsülték; még azok is, akik az abszolutizmus legnagyobb ellenzőiként voltak ismertek".[85]

Az 1861. és az 1866. évi törekvések ellenére tehát az *Obći austrijski građanski zakon* hatályban maradt, de 1861-et követően már nem oktrojált osztrák jogszabályként, hanem Horvát-Szlavónország saját polgári törvénykönyveként. A törvény későbbi, Bécsben elfogadott módosításai nem változtattak az OGZ rendelkezésein, miként a Monarchia osztrák térfelén működő bíróságok gyakorlata sem bírt közvetlen hatással a horvát–szlavón bíróságok ítélkezésére.[86] Ez természetesen nem jelentette azt, hogy ne tárgyaltak és fogadtak volna el számos, igazságszolgálatást érintő törvényjavaslatot, amely a horvát–magyar kiegyezés elfogadását követően Horvát-Szlavónország autonómiájának részét képezte.[87]

[83] Maurović 1911. 699. p.

[84] Gavella–Gliha–Josipović–Stipković 2010. 168. p.

[85] Maurović 1911. 696. p.

[86] Gavella–Gliha–Josipović–Stipković 2010. 168–169. p.

[87] Lásd Gosztonyi Gergely: Horvát-Szlavónország helyzete a kiegyezések után. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 3. sz. 10. p.; Gosztonyi Gergely: Die Lage des Königreichs Kroatien und Slawonien nach den Ausgleichen. In Máthé Gábor – Ogris, Werner (szerk.): *Kroatisch-ungarische öffentlich-rechtliche Verhältnisse zur Zeit der* Doppelmonarchie. Budapest, 2015. ELTE Eötvös Kiadó 249–263. p.; Schwarczwölder Ádám: Nagodba 1868 – 150 éves a magyar–horvát kiegyezés. *Élet és Tudomány*, 2018. 49. sz. 1552. p.

Bathó Gábor*

A TENGERT ÉRINTŐ TÖRVÉNYALKOTÁS EREDMÉNYEI A KIEGYEZÉSTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A tengert érintő szabályozás Magyarországra vonatkozó keretei az Osztrák–Magyar Monarchiában

A kiegyezést követően[1] Magyarországon a tengerrel kapcsolatos szabályozást alapvetően a kiegyezési törvény[2] keretezte oly módon, hogy a közös külügyminiszter felelősségi körébe tartozó ügyként határozta meg a külföld felé megvalósuló diplomáciai és kereskedelemi képviseletet, valamint a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos intézkedéseket. Ezekhez szükséges volt mindkét kormány egyetértése és beleegyezése.[3]

* Bathó Gábor PhD, adjunktus Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID ID: 0000-0001-7068-2105

[1] Rigó Balázs: Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében. *Forum: Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, 2017. 193–222. p.; Rigó Balázs: 1867 as the Year of Constitutional Changes Around the World. *ELTE Law Journal*, 2. 39-63. p.; Képessy Imre: Föderalizmus, centralizmus, dualizmus – avagy a kiegyezéshez vezető út. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 93–112. p.; Képessy Imre: 1848 alkotmányos forradalma – előzmények és kontextus. In Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok, jogtudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar doktori iskoláinak konferenciáján*. Budapest, 2016. ELTE ÁJK ÁJDI, 242–253. p.

[2] 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekü viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról

[3] 1867. évi XII. törvénycikk 8. §

Konkrétabb kereteket ad a tengerjog szabályaihoz a vám- és kereskedelmi szövetségről[4] szóló első törvény.[5] Eszerint a tengeri hajózásra, tengeri egészségügyre és a kikötői, egészségügyi és egyéb hajózási illetékekre vonatkozó szabályok változatlanok maradnak mindaddig, amíg két fél egyetértésével egybehangzó szabályokat nem állapítanak meg. A szerződés célul tűzte ki, hogy tengeri hajózásra, tengeri egészségügyre és a tengeri magánjogra vonatkozóan a felek majd azonos szabályokat fogadjanak el. A tengerészeti és kikötői igazgatás tekintetében pedig úgy rendelkezett a megállapodás, hogy azok az illetékes kereskedelmi miniszter feladatkörébe tartozók, és lehetőség szerint a két fél igazgatási rendszere, szabályozása és ügyvitele tekintetében összhangnak kell fennállni. Végül a szerződés rendelkezik az *Osztrák Lloyd* (a későbbiekben Osztrák–Magyar Lloyd)[6] tengeri gőzhajózási társaság kivételes helyzetéről, amely a közös külügyminiszter vezetése alatt állt, a részére nyújtott állami támogatás a közös külügyminiszter költségvetését terhelte, és a társasághoz kapcsolódó tengerészeti és postaügyeket a két kereskedelmi miniszterrel egyetértésben kellett intézni.[7] Az 1878-as vám- és kereskedelmi szövetség[8] tengerrel kapcsolatos rendelkezései[9] lényegében ugyanezeket tartalmazták azon kiegészítéssel, hogy a mindkét fél tengerpartjain és kereskedelmi tengerészeténél alkalmazott tengeri magánjogot minél előbb korszerűsítik. E szövetség 1887-es megújítása[10] a tengert érintő 6. cikkben néhány pontosító, egyértelműsítő módosítást eszközölt. Tíz évvel később ismét e 6. cikk módosítására[11] került sor, amely a hajózási, illetve kikötői illeték megfizetésé-

[4] Szabó Mátyás: Az 1907. évi osztrák–magyar vám- és kereskedelmi szerződés megújítására irányuló osztrák kormányzati törekvések. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Umverteilung von Kulturgütern: 2 Aufsätze in deutscher und 13 in ungarischer Sprache. Grosspetersdorf, Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe*, 2022. 29–39. p.; Szabó Mátyás: „A m. kir. oktatásügyi miniszter Ő Excellenciája a magyar kormány legforróbb elismerését küldi". Magyar oktatók tevékenysége az osztrák–magyar külügyi utánpótlásképzésben a Cs. és Kir. Konzuli Akadémián: *Lymbus-Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2024. 12–14. p.; Szabó Mátyás: A közös külügyminiszter nem képes felfogni – Magyarország ingerenciája a Duna-hajózás felett. In Barna Attila – Bathó Gábor – Deli Gergely – Peres Zsuzsanna – Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó, 668–672. p.

[5] 1867. évi XVI. törvénycikk a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről

[6] Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága keletkezésétől napjainkig (1836–1886). Trieszt, 1886 és Zsigmond Gábor: Az Osztrák–Magyar Lloyd története. *Aetas*, 2009. 1. sz. 126–143. p.

[7] 1867. évi XVI. törvénycikk VI. cikk

[8] 1878. évi XX. törvénycikk a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről

[9] 1878. évi XX. törvénycikk VI. cikk

[10] 1887. évi XXIV. törvénycikk az 1878:XX. törvénycikkbe iktatott vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbításáról

[11] 1897. évi VIII. törvénycikk az 1878. évi XX. törvénycikkbe iktatott és az 1887. évi XXIV. törvénycikkel meghosszabbitott vám- és kereskedelmi szövetség VI. Czikkének módositásáról

nek módjait részletezte. 1899-ben törvény[12] állapította meg, hogy mindaddig újabb vám- és kereskedelmi szövetség nem jött létre, így „a magyar korona országaira nézve az önálló vámterület jogállapota állott elő". Ez a törvény úgy rendelkezett, hogy – többek között – az 1878-as vám- és kereskedelmi szövetség legtöbb rendelkezése, így a tengerrel kapcsolatos szabályok is 1907 végéig hatályban maradnak. Még e határidő lejárta előtt megszületett a két állam közötti újabb megegyezés, amelynek becikkelyezésére 1908-ban[13] került sor. A tengerrel kapcsolatos szabályozás lényegében a korábbival megegyező, mindössze annyi formai eltéréssel, hogy ezúttal a 7. cikk szól a tengerről azzal a tartalmi eltéréssel, hogy a tengeri magánjogról, illetve annak szükséges újraszabályozásáról már nem esik szó. Az osztrák–magyar vám- és kereskedelmi terület tekintetében megemlítendő, hogy annak bővítése több alkalommal is megtörtént,[14] olyan területekkel is, melyek nemcsak tengerparttal, hanem aktív tengeri kapcsolatokkal is rendelkeztek, azonban ez nem érintette a fennálló vám- és kereskedelmi szövetség alapvető szabályait.

Nem hagyható figyelmen kívül a tengerjogot keretező jogszabályok közül a horvát–magyar kiegyezésről szóló törvény sem.[15] A törvénycikk 9. §-a magyar korona összes országainak közös ügyeként jelölte meg – többek között – a tengerészeti ügyeket, valamint a kikötők és a hajózás ügyeit. A törvény 48. §-a pedig Horvátország önkormányzati jogába tartozó igazságszolgáltatásból kizárta a tengerészeti joggal kapcsolatos ügyeket. A sorozatos közigazgatási egyesítések alkalmanként szükségessé tették a horvát–magyar kiegyezést tartalmazó törvény módosítását,[16] azonban ezek a tengerjogi szabályozást nem

[12] 1899. évi XXX. törvénycikk a vám- és kereskedelmi viszonyoknak és ezekkel összefüggő némely kérdésnek rendezéséről

[13] 1908. évi XII. törvénycikk a kölcsönös kereskedelmi és forgalmi viszonyoknak az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országokkal való szabályozása tárgyában Budapesten 1907. évi október hó 8-án kötött szerződés beczikkelyezéséről

[14] 1879. évi LII. törvénycikk a Bosznia és Herczegovinával való vámkapcsolat létesitéséről; 1879. évi LIII. törvénycikk Isztria vámkülzetének és Dalmátiának az osztrák–magyar általános vám- és kereskedelmi területbe olvasztásáról; 1879. évi LIV. törvénycikk Brodi vámkülzetének megszüntetéséről; 1879. évi LV. törvénycikk Martinschizza, Buccari, Porto-Ré, Zengg és Carlopago szabad kikötőknek az osztrák–magyar általános vám- és kereskedelmi területbe olvasztásáról; 1889. évi XVI. törvénycikk a Fiume és Trieszt szabadkikötők területének az osztrák–magyar általános vámterületbe való beolvasztására nézve az 1887:XXIV. tc. 2. §-ában kitüzött határidőnek elhalasztásáról; 1891. évi XVIII. törvénycikk az 1889. évi XVI. tc. végrehajtásában Fiume szabad kikötő területének az osztrák–magyar vámterületbe való bevonása iránt teendő intézkedésekről; 1891. évi XIX. törvénycikk a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya által Triesztnek az osztrák–magyar vámterületbe való beolvasztása tekintetében teendő intézkedésekhez való hozzájárulásról

[15] 1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről

[16] 1873. évi XXXIV. törvénycikk a Magyarország, és Horvát-Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlitése iránt létrejött, az 1868. évi XXX. tc. által beczikkelyezett

érintették. A Magyarország és Horvátország közötti pénzügyi egyezmények[17] szűkebb körben tartalmaztak a tengerrel kapcsolatban is rendelkezéseket, mindösszesen annyit, hogy a gőzhajózási vállalatoktól beszedett bélyegilleték és szállítási adó milyen arányban oszlik meg Horvátország beligazgatási szükségleteinek és a közös költségek fedezése között.

Nemzetközi egyezmények

A tengert érintő, valóban jelentős és átfogó nemzetközi egyezmények megszületésének időszaka nem esik egybe a tanulmány által vizsgált korszakkal, ezekre a szerződésekre kisebb részben a két világháború között, leginkább aztán a II. világháborút követően, az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) égisze alatt kerül sor. Ennek szem előtt tartása mellett is számos tengert érintő nemzetközi szerződésnek vált alanyává Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt is.

Így 1888-ban az 1884-es párizsi, a tenger alatti kábelek védelméről szóló egyezmény, valamint kapcsolódó nyilatkozat és egyéb szabályok becikkelyezésére került sor.[18] Az egyezmény valós problémára[19] reagálva biztosítja a tenger alatti kábelek védelmét, a megrongálásukkor követendő eljárást, az esetleges kivételeket.[20] Máig hatályban van, valamivel kevesebb mint ötven állam ratifikálta.

A következő évben a Szuezi-csatornát érintő multilaterális szerződés becikkelyezésére került sor,[21] amely viszonylag hosszú ideig biztosította a csatornán

egyezmény némely szakaszainak módositásáról, illetőleg kiegészitéséről és 1881. évi XV. törvénycikk a Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok közti közjogi kérdések rendezéséről szóló 1868:XXX. és 1873:XXXIV. törvénycikk némely határozmányainak módositásáról.

[17] Lásd például: 1880. évi LIV. törvénycikk a Magyarország s Horvát-Szlavon-Dalmátországok közt létrejött pénzügyi egyezmény beczikkelyezéséről; 1889. évi XL. törvénycikk a Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok közt létrejött pénzügyi egyezmény becikkelyezéséről

[18] 1888. évi X. törvénycikk a tenger alatti kábelek védelme iránt kötött egyezmény beczikkelyezése tárgyában, 1888. évi XI. törvénycikk a tenger alatti kábelek védelme iránt Párisban 1884. évi márczius 14-én kötött egyezménynek kiegészitő részét képező nyilatkozat beczikkelyezése tárgyában, 1888. évi XII. törvénycikk a tenger alatti kábelek védelme iránti büntető határozatok megállapitása tárgyában

[19] Az első tenger alatti kábelt 1850-ben fektették le Anglia és Franciaország között a La Manche csatornában.

[20] Raiia, Utpal Kumar – K. D., Raju: Submarine Cables Protection and Regulation. A Comperative Analysis and Model Framework. Springer Singapore, 2021. 23–60. p.; Davenport, Tara: Submarine Communications Cables and Law of the Sea: Problems in Law and Practice. *Ocean Development & International Law*, 2012. 3. sz. 201–242. p.

[21] 1889. évi XX. törvénycikk a Suez-csatorna iránt Konstantinápolyban 1888. évi október 29-ikén kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről

való szabad átkelést.[22] Ezt az egyezményt egészítette ki a vesztegzár idején való a csatornán való átmenetet szabályozó 1892-es velencei egyezmény.[23]

Kétségtelenül a korszak legnagyobb nemzetközi jogi vívmánya az 1899-es és 1907-es hágai békekonferenciák eredményeinek nemzetközi szerződésekben való megjelenítése.[24] Ezeknek az egyezményeknek a magyar jogban való megjelenítése történt meg 1913-ban.[25] A konferenciákon alkotott szerződések máig komoly hatást gyakorolnak a nemzetközi hadijog és humanitárius jogra. A tengeri hadviselés tekintetében is alapvető szabályokat rögzített; lényeges előrelépés e tekintetben, hogy ez írásban történt (az 1864. évi genfi egyezmény elveinek alkalmazásáról a tengeri háborúkban; a tenger alatt önműködő ütköző aknák elhelyezéséről; a bombázásról tengeri haderővel háború idejében; a semleges hatalmak jogairól és kötelességeiről tengeri háborúban). Ehhez a körhöz tartozik még a kórházhajókkal kapcsolatos nemzetközi egyezmény becikkelyezése, amely az első hágai békekonferencia eredménye volt, és 1913-ban történt.[26]

A kereskedelmi hajózás és jogi környezete

A Monarchia magyar felében a kereskedelmi hajózás szabályozása jelentős lendületet kapott az 1870-es években – főleg közigazgatási szempontból. A 20. század elejéig kellett várni ahhoz, hogy a tengeri magánjoggal kapcsolatos szokásjogot[27] és Mária Terézia 1774-es Editto politico di navigazione mercantile című ediktumát[28] meghaladó, legalább részletszabályok megújítására kerülhessen sor.

Így az elsősorban közigazgatási jellegű szabályok között említhetjük a tengeri hajók köbözéséről,[29] a tengeri hajók lajstromozásáról[30] és a kikötői illetékekről[31] szóló törvényeket, amelyek nemcsak a természetszerűleg szükséges szabályokat tartalmazták, hanem tekintettel voltak a korszak tengert érintő nagy technikai változására, a gőzhajók szélesebb körű elterjedésére és a vitorlás hajók visszaszorulására.

Az 1911. évi polgári perrendtartás Fiume városára és kerületére kiterjedő hatálybalépésével a tengerészeti ügyek intézésének kérdése is szabályozásra várt. Mivel a korábbi eljárási szabályok hatályukat vesztették, ezeknek az újraalkotása volt szükséges, amely a polgári perrendtartás hatálybalépésének évében meg is történt.[32] A tengerészeti bíráskodás körét ez a tervezet a Fiuméban addig hatályos 1853. évi február 16-i bírósági szabályzattal[33] összhangban határozta meg.[34]

A tengeri magánjog reformjának és egységesítésének irányába mutatott az az 1913-as törvény,[35] amelyben a hajó-összeütközések és tengeri segélynyújtás egységes, az 1910-es brüsszeli egyezményekben lefektetett szabályait cikkelyezték be. Ahogyan a javaslat indokolása kifejezésre juttatta: „A tengerészeti szakkörök az utolsó évtizedekben mind erősebben hangoztatták annak szükségességét, hogy a tengeri magánjog körében az egyes államok részéről eddig követett különféle szabályok helyett nemzetközi érvénnyel bíró egységes

[22] Sabel, Robbie: International Law and Freedom of Navigation Through the Suez Canal. In C. Lutmar, Carmela – Rubinovitz, Ziv (szerk.): *The Suez Canal: Past Lessons and Future Challenges, Palgrave Studies in Maritime Politics and Security.* n.a. 2023. Palgrave Macmillan, 135–138. p.

[23] 1894. évi VIII. törvénycikk az egyptomi tengeri egészségügyi szolgálat reformja iránt 1892. évi január 30-án Velenczében kötött nemzetközi egyezmény beczikkelyezéséről

[24] Scott, James Brown (szerk.): *The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907.* 1. kötet. Baltimore, 1909. The Johns Hopkins Press; Trueblood, Benjamin Franklin: *The two Hague conferences and their results.* N. a. 1914. American Peace Society; Hudson, Manley O.: Present Status of the Hague Conventions of 1899 and 1907. *The American Journal of International Law,* 2021. 1. sz. 114–117. p.; Best, Geoffrey: Peace conferences and the century of total war: the 1899 Hague Conference and what came after. *International Affairs,* 1999. 7. sz. 619–634. p.

[25] 1913. évi XLIII. törvénycikk az első két nemzetközi békeértekezleten megállapitott több egyezmény és nyilatkozat beczikkelyezése tárgyában

[26] 1913. évi XLVIII. törvénycikk a kórházhajókról szóló nemzetközi egyezmény beczikkelyezése tárgyában

[27] Kajtár István: A magyar tengerjog „matuzsálemei". Az Editto politico di navigazione mercantile (1774) és a Code de Commerce II. Du commerce maritime (1807). In Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére.* Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 225–241. p.

[28] Politicum Edictum az az közjóra tzélozó rendelések az ausztriai kereskedő hajókázás iránt, mellyek kiadattattak Bétsben, aprilis hólnapnak 25dik napján 1774dik esztendőben. Buda, Királyi Universitás, 1804.

[29] 1871. évi XVI. törvénycikk a tengeri kereskedelmi hajók köbözéséről

[30] 1879. évi XVI. törvénycikk a tengeri kereskedelmi hajók lajstromozásáról

[31] 1883. évi XXXII. törvénycikk a kikötői illetékről; 1897. évi IX. törvénycikk a kikötői illetékekről

[32] 1912. évi LV. törvénycikk a tengerészeti ügyekben való bíráskodás tárgyában, továbbá a találmányi szabadalmakról szóló 1895:XXXVII. tc. és a m. kir. közigazgatási bíróságról szóló 1896:XXVI. törvénycikk módosítása tárgyában

[33] Képessy Imre: A monarchikus diktatúra (az önkényuralom és provizórium kora). In Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, 2020. Osiris Kiadó, 302–311. p.; Képessy Imre: Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadásának egy elfeledett mozzanata. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 167–175. p.

[34] *Képviselőházi irományok,* 1910. XI. kötet. (331. szám) 330–332. p.

[35] 1913. évi I. törvénycikk a hajóösszeütközésekre, továbbá a tengeri segélynyujtásra és mentésre nézve bizonyos szabályok egységesitése czéljából az 1910. évi szeptember hó 23-ik napján Bruxellesben létrejött két nemzetközi egyezmény és a rájuk vonatkozó aláirási jegyzőkönyv becikkelyezéséről

szabályok állapíttassanak meg."[36] A brüsszeli – a tengeri magánjog egységesítését célzó – értekezletek a tengeri fuvarjog fejlődésének alapjait adták.[37]

A tenger, pontosabban a tengerpart egységes szabályozását és kezelését célozta a tengerparti területek kisajátításával kapcsolatos 1914-es törvény.[38] Ahogyan a törvény indokolása szól: „A tengerészet szempontjából igen számottevő közérdek fűződik ahhoz, hogy a tengerpart a tengerészeti érdekek gondozására hivatott hatóságok ellenőrzése és irányítása mellett a közhasználatnak maradjon fenntartva s azon ne létesüljön olyan magánjogi uralom, a mely a közhasználat érvényesülését állandóan megnehezíthetné vagy gátolhatná."[39] A törvény a tengerpartot a köz- vagy nyilvános javak közé sorolta, amelynek használata minden állampolgár számára meg van engedve. A tengerészeti igazgatás sokkal hatékonyabban tud érvényesülni, ha a tengerpart a közjavakhoz tartozik, és nem magántulajdonban van.

A tengerhajózás állami támogatása

Lényegében a szabályozási keretek kialakítását követően sor került a magyar kereskedelmi tengerhajózás törvényalkotással való támogatására, amelynek egyértelmű célja volt, hogy a Magyarországon lajstromozott hajókat előnyhöz juttassa, illetve más hajókat vonzzon a magyar kikötőkbe. A célok elérésére rendelt leggyakoribb eszköz valamilyen adó- vagy illetékkedvezmény volt, más állami bevétel elengedése, ritkábban kifejezett állami támogatás nyújtása.

Ennek a célkitűzésnek korai megjelenése 1872-ben[40] az a törvény, amely a hajók építéséhez vagy felszereléséhez szükséges tárgyak vámmentes behozatalát tette lehetővé a pénzügyminiszter engedélye alapján, amennyiben az érintett hajóépítő vállalkozás vagy hajógyár meghatározott ellenőrzési eljárásának hajlandó volt magát alávetni.

Az 1890-es évek törvényhozása két kiemelkedő és majd a Horthy-korszak számára is példát mutató eszközt talált a tengerhajózás állami támogatására. Egy 1893-as törvény[41] állami támogatást nyújtott minden olyan hajótulajdonos, hajóépítő vállalkozás és tengerhajózásban érintett befektető számára, aki

[36] *Képviselőházi irományok*, 1910. XI. kötet. (332. szám) 366–376. p.
[37] Szalay Gyula: *A fuvarjog alapjai*. Győr, 2008. Universitas-Győr, 116–117. p.
[38] 1914. évi XXV. törvénycikk az 1881:XLI. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről a tengerparti területek kisajátítása végett
[39] *Képviselőházi irományok*, 1910. XXXV. kötet. (944. szám) 410–413. p.
[40] 1872. évi XXV. törvénycikk a hajóépítésre és felszerelésre szükséges tárgyak vámmentes behozataláról
[41] 1893. évi XXII. törvénycikk a tengeri szabad hajózást űző magyar kereskedelmi hajóknak állami segélyben és kedvezményekben való részesítéséről

vagy amely azt a célt tűzte ki, hogy a vitorlás hajókkal szemben a gőzhajókat részesíti előnyben, s azokból többet épít és közlekedtet. A törvény indokolása egyértelműen fogalmaz: nemcsak a magyar tengerhajózás versenyképességének növelése a cél, hanem a magyar tengerhajózás virágkorának visszahozása. „A virágzás tetőpontját ugy vitorla-hajózásunk, mint hajóépitő iparunk a krimi háború idején érte el."[42] A másik, 1895-ös törvény[43] a tengeri hajók építésének állami támogatásáról szól. A törvény indokolása[44] egyértelműen felidézi a magyar hajóépítés virágkorát, amely Fiumében, Buccariban, Portorében és Zenggben jelentős éves mennyiségű nagy vitorláshajót volt képes építeni. A vitorláshajók használatának visszaszorulása a gőzhajók építésének szükségletét hozta magával, azonban ennek egy magyar vagy magyar tengerparti hajóépítő vállalkozás sem volt képes jelentős piaci részedés szerzése mellett eleget tenni. A törvény ezt próbálta elősegíteni.

1907-ben az országgyűlés újabb törvényt fogadott el a tengeri hajók építésének támogatásáról és kedvezményekben való részesítéséről.[45] A törvény indokolása[46] több külföldi példát (Franciaország, Olaszország) felhozott, amely egyrészt alátámasztja az ilyen jellegű állami támogatások szükségességét és létjogosultságát, másrészt megnevezte a magyar hajógyártás és tengerhajózás versenytársait, akikkel hasonló módon kívánta támogatni saját tengerhajózását. A törvény egyrészt hajóbeszerzési segélyt biztosított a hajó vízre bocsátásától számított tizenöt évig, másrészt úgynevezett járatsegélyt adott mindazon hajók számára, amelyek magyar kikötőkből vagy kikötőkbe teljesítettek szolgálatot, emellett több tekintetben adó-, pótadó- és illetékmentességet nyújtott az ilyen hajókat közlekedtető vállalkozások számára.

Bilaterális egyezmények

A kiegyezési törvénynek megfelelően, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia államközi egyezmények részesévé válik, a közös uralkodó képviseli. Nem volt ez másként a tengert, tengerhajózást, tengeri kereskedelmet érintő kereskedelmi, vám-, posta-, hajózási és barátsági egyezmények esetében sem, amelyek Magyarországon is becikkelyezésre kerültek. A kiegyezési konstrukció első ilyen egyezményei már 1868-ban hatályba is léptek, számos esetben pedig a

[42] *Képviselőházi irományok*, 1892. X. kötet. (352. sz.) 49. p.
[43] 1895. évi XXXIV. törvénycikk a tengeri hajók építésének állami segélyben való részesítéséről
[44] *Képviselőházi irományok*, 1892. XXII. kötet. (705. sz.) 126. p.
[45] 1907. évi VI. törvénycikk a tengeri szabadhajózásban foglalkoztatott magyar kereskedelmi hajóknak, valamint a tengeri hajók építésének állami segélyben és kedvezményekben való részesítéséről
[46] *Képviselőházi irományok*, 1910. IX. kötet. (184. sz.) 37–38. p.

kiegyezés előtt létrejött államközi kapcsolatok meghosszabbítása történt meg, immár a magyar országgyűlés aktív közreműködése mellett. A Monarchia fennállása alatt Magyarország külkereskedelmi forgalmának negyede jutott az Ausztrián kívüli országokra; ebben a legnagyobb részaránnyal Németország, Nagy-Britannia, Románia, Olaszország és az Amerikai Egyesült Államok bírt.[47] A teljes külkereskedelmi forgalom közel fele tengeren zajlott, amelynek túlnyomó része Fiumén[48] keresztül valósult meg.[49]

A bilaterális kereskedelmi egyezmények adták a keretet ehhez a nemzetközi árucseréhez. E tanulmány keretein belül a tengeri közlekedést és tengeri kereskedelmet érintő kétoldalú egyezményeket gyűjtöttem össze, és mutatom be főbb tulajdonságaikat. Egészen nyilvánvalóan a legtöbb ilyen szerződést a legközvetlenebb tengeri kapcsolatban álló Olaszországgal[50] kötötte a Monarchia.

Ezen szerződések állandó részei természetszerűleg a tengeri hajók ki- és berakodásának, a hajózási és kikötői illetékeknek, a tengerparti hajóközlekedés és a segítségnyújtás szabályainak kölcsönösségi alapon való meghatározása. A megállapodások gyakran kiterjednek a szökött tengerészekkel és

[47] KOLLEGA Tarsoly István et al. (szerk.): *Magyarország a XX. században. II. kötet Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Szekszárd, 1997. Tarsoly Kiadó, 641. p.

[48] PELLES Márton – ZSIGMOND Gábor: *A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története (1868–1918)*. Pécs, 2018. Pro Pannonia

[49] Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal: Fiume hajó- és áruforgalma 1906–1915. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1915.

[50] 1877. évi XIII. törvénycikk az Olaszországgal 1867. évi április hó 23-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés hatályának meghosszabbításáról szóló és 1877. évi junius hó 4-én Rómában aláírt nyilatkozatnak becikkelyezéséről; 1877. évi XXVII. törvénycikk az 1867. évi XIV. és XVI. törvénycikkek, az 1869. évi II. törvénycikk, továbbá a Francziaországgal 1866 deczember 11-én kötött kereskedelmi szerződés, az Olaszországgal 1867 április 23-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés, a Németországgal 1868 márczius 9-én kötött vám- és kereskedelmi szerződés, és az osztrák–magyar Lloyddal 1871 november 18-án kötött postaszerződés hatályának ideiglenes meghosszabbításáról, valamint az osztrák nemzeti bankkal szemben, a tényleges állapotnak ideiglenes fentartásáról; 1878. évi XVIII. törvénycikk a Francziaország-, Olaszország- és Németországgal kötött vám- és kereskedelmi szerződések hatályának meghosszabbításáról; 1879. évi I. törvénycikk az Olaszországgal 1878. deczember 27-én kötött vám- és kereskedelmi szerződésekről; 1887. évi XLI. törvénycikk a kereskedelmi viszonyoknak Olaszországgal és Németországgal 1888. évi junius 30-ig leendő ideiglenes rendezéséről; 1888. évi XV. törvénycikk az Olaszországgal 1887. évi deczember 7-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződésnek, s a hozzá tartozó tarifáknak, pótczikknek, vámkartelnek és zárjegyzőkönyvnek, valamint az ugyanazon napról kelt állategészségügyi egyezménynek beczikkelyezéséről; 1891. évi V. törvénycikk az Olaszországgal 1887. évi deczember hó 7-én kötött és az 1888. évi XV. törvénycikkbe iktatott kereskedelmi és hajózási szerződés felmondására megállapitott határidőnek meghosszabbitása iránt létrejött megegyezés beczikkelyezéséről; 1892. évi VI. törvénycikk az Olaszországgal 1891. évi deczember 6-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés beczikkelyezéséről; 1904. évi XXXVIII. törvénycikk az Olaszországgal való kereskedelmi és forgalmi viszonyainknak ideiglenes rendezése tárgyában; 1908. évi XXIII. törvénycikk az Olaszországgal 1906. évi február hó 11-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződés beczikkelyezéséről

más szökevényekkel kapcsolatos kötelezettségekre, a hadihajók kezelésének kérdéseire, hajóskapitányok jogaira, esetleg a tengeri kereskedelem számára megnyitott és használható kikötőkre. Az egyezmények hatálya változó, néha évente megújítandók, gyakoribbak a hosszabb, akár tízéves újratárgyalási periódussal működő szerződések.

A Monarchia bilaterális kereskedelmi kapcsolatait elsősorban az európai, tengerrel, illetve tengeri kapcsolatokkal rendelkező országokkal kötötte, így Angliával vagy Nagy-Britanniával,[51] Belgiummal,[52] Dániával,[53] Franciaországgal,[54] Görögországgal,[55] Montenegróval,[56] Németországgal[57] vagy a német

[51] 1869. évi VIII. törvénycikk az Angolországgal 1868. évi április 30-án kötött hajózási szerződésről; 1870. évi III. törvénycikk az osztrák–magyar monarchia és Angolország között az 1867. évi XVI. törvénycikk III. Czikke értelmében kötött és Bécsben 1869. évi deczember 30-án aláirt pótegyezmény miután az az országgyülés által elfogadtatott, s utóbb mindkét szerződő fél részéről szokott módon megerősittetett, ezennel az ország törvényei közé igtattatik; 1876. évi XLIX. törvénycikk a Nagybritanniával 1876. évi deczember 5-én kötött kereskedelmi szerződés beczikkelyezéséről; 1877. évi XXVIII. törvénycikk az 1876. évi deczember 5-én Nagybritanniával kötött és az 1876. évi XLIX. törvénycikkbe iktatott kereskedelmi szerződés hatályának meghosszabbításáról szóló és 1877. évi november 26-án aláirt nyilatkozat becikkelyezéséről

[52] 1887. évi XXXVIII. törvénycikk a kereskedelmi utazókról Belgiummal 1887. évi márczius 30-án kötött egyezmény beczikkelyezéséről; 1892. évi VIII. törvénycikk a Belgiummal 1891. évi deczember 6-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés beczikkelyezéséről; 1908. évi XXII. törvénycikk a Belgiummal 1906. évi február hó 12-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződés beczikkelyezéséről

[53] 1887. évi XXXVI. törvénycikk a Dániával 1887. évi márczius 14-én kötött kereskedelmi és hajózási egyezmény beczikkelyezéséről

[54] 1876. évi XLVII. törvénycikk a Francziaországgal 1866. deczember 11-én kötött vám- és kereskedelmi szerződés hatályának meghosszabbításáról szóló, és az 1876. nov. 30-án Bécsben aláirt nyilatkozat beczikkelyezéséről; 1877. évi XXVII. törvénycikk az 1867. évi XIV. és XVI. törvénycikkek, az 1869. évi II. törvénycikk, továbbá a Francziaországgal 1866 deczember 11-én kötött kereskedelmi szerződés, az Olaszországgal 1867 április 23-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés, a Németországgal 1868 márczius 9-én kötött vám- és kereskedelmi szerződés, és az osztrák–magyar Lloyddal 1871 november 18-án kötött postaszerződés hatályának ideiglenes meghosszabbításáról, valamint az osztrák nemzeti bankkal szemben, a tényleges állapotnak ideiglenes fentartásáról; 1878. évi XVIII. törvénycikk a Francziaország-, Olaszország- és Németországgal kötött vám- és kereskedelmi szerződések hatályának meghosszabbításáról; 1879. évi III. törvénycikk a Francziaországgal 1866 deczember 11-én kötött hajózási szerződés, consuláris egyezmény, az örökségek szabályozásáról szóló egyezmény, valamint a szellemi és művészeti munkák tulajdonjogát biztositó egyezmény hatályának meghosszabbításáról; 1879. évi LVII. törvénycikk Francziaországgal 1879. évi január 20-án kötött kereskedelmi egyezmény (1879. évi IV. tc.) hatályának meghosszabbításáról; 1883. évi XXXVIII. törvénycikk az 1881. évi november 7-én Francziaországgal kötött kereskedelmi szerződés hatályának meghosszabbításáról; 1884. évi VI. törvénycikk az 1884. évi február 18-án Francziaországgal kötött kereskedelmi egyezmény beczikkelyezéséről; 1885. évi XXVI. törvénycikk az 1884. évi április 9-én Francziaországgal kötött hajózási egyezmény beczikkelyezéséről

[55] 1887. évi XXXVII. törvénycikk a Görögországgal 1887. évi márczius 30-án/április 11-én kötött kereskedelmi és hajózási egyezmény beczikkelyezéséről

[56] 1912. évi IX. törvénycikk a Montenegróval 1911. évi január hó 24-én, február hó 6-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés és az ahhoz tartozó „Nyilatkozat" beczikkelyezéséről

[57] 1877. évi XXVII. törvénycikk az 1867. évi XIV. és XVI. törvénycikkek, az 1869. évi II. törvénycikk, továbbá a Francziaországgal 1866 deczember 11-én kötött kereskedelmi szerződés,

vámegylettel,[58] Portugáliával,[59] Spanyolországgal,[60] Svédországgal és Norvégiával[61] vagy a Török Birodalommal és Bulgáriával.[62]

De hasonló – tengerhajózást is érintő – kereskedelmi egyezmények jöttek létre a Monarchia és a világ más országai között: Argentínával,[63] Chilével,[64]

az Olaszországgal 1867 április 23-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés, a Németországgal 1868 március 9-én kötött vám- és kereskedelmi szerződés, és az osztrák–magyar Lloyddal 1871 november 18-án kötött postaszerződés hatályának ideiglenes meghosszabbításáról, valamint az osztrák nemzeti bankkal szemben, a tényleges állapotnak ideiglenes fentartásáról; 1878. évi XVIII. törvénycikk a Francziaország-, Olaszország- és Németországgal kötött vám- és kereskedelmi szerződések hatályának meghosszabbításáról; 1879. évi LVIII. törvénycikk a kereskedelmi viszonyoknak a Német birodalommal leendő ideiglenes rendezéséről; 1880. évi XXVIII. törvénycikk a kereskedelmi és forgalmi viszonyoknak a Németbirodalommal toyábbi ideiglenes rendezése tekintetéből, 1880 április 11-én létrejött egyezmény beczikkelyezéséről; 1881. évi LVII. törvénycikk a német birodalommal való kereskedelmi és forgalmi viszonyoknak rendezéséről; 1887. évi XLI. törvénycikk a kereskedelmi viszonyoknak Olaszországgal és Németországgal 1888. évi junius 30-ig leendő ideiglenes rendezéséről; 1892. évi III. törvénycikk a német birodalommal 1891. évi deczember 6-án kötött kereskedelmi- és vámszerződés beczikkelyezéséről

[58] 1869. évi VII. törvénycikk a német vámegylettel 1868 márcz. 9-én kötött kereskedelmi- és vámszerződésről

[59] 1872. évi XXX. törvénycikk a Portugaliával 1872. évi január 13-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződésről; 1891. évi XLII. törvénycikk kereskedelmi viszonyainknak a Törökbirodalommal és Bulgáriával, valamint Spanyolországgal és Portugáliával való ideiglenes rendezéséről; 1912. évi XL. törvénycikk a Japánnal és Portugáliával való kereskedelmi és forgalmi viszonyok ideiglenes rendezéséről

[60] 1871. évi XLIV. törvénycikk a Spanyolországgal 1870. évi márczius 24-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződésről; 1881. évi XVI. törvénycikk a Spanyolországgal 1880. évi junius 3-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződésről; 1888. évi XXX. törvénycikk a Spanyolországgal 1880. évi junius 3-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés meghosszabbításáról szóló egyezmény beczikkelyezéséről; 1891. évi XLII. törvénycikk kereskedelmi viszonyainknak a Törökbirodalommal és Bulgáriával, valamint Spanyolországgal és Portugáliával való ideiglenes rendezéséről; 1892. évi XXXI. törvénycikk kereskedelmi viszonyainknak Spanyolországgal való ideiglenes rendezéséről; 1893. évi XXXVIII. törvénycikk kereskedelmi viszonyainknak Spanyolországgal való ideiglenes rendezéséről; 1894. évi XXXV. törvénycikk kereskedelmi viszonyainknak Spanyolországgal való ideiglenes rendezéséről; 1895. évi XXV. törvénycikk kereskedelmi viszonyainknak Spanyolországgal való ideiglenes rendezéséről

[61] 1893. évi XXV. törvénycikk a Svéd- és Norvégországgal 1873. évi november 3-án kötött, és az 1874. évi XII. törvénycikkbe iktatott kereskedelmi és hajózási szerződés VI. Cikkének módositása iránt 1892. évi április 25-én létrejött nyilatkozat becikkelyezéséről; 1913. évi XVII. törvénycikk a kereskedelmi utazók tekintetében Svédországgal az 1911. évi junius hó 22-én létrejött „Nyilatkozat" beczikkelyezéséről

[62] 1890. évi XLII. törvénycikk kereskedelmi viszonyainknak a Törökbirodalommal és Bulgáriával való ideiglenes rendezhetéséről; 1891. évi XLII. törvénycikk kereskedelmi viszonyainknak a Törökbirodalommal és Bulgáriával, valamint Spanyolországgal és Portugáliával való ideiglenes rendezéséről

[63] 1871. évi XLVIII. törvénycikk az Argentina köztársasággal 1870. október hó 27-én kötött barátsági-, kereskedelmi- és hajózási szerződésről

[64] 1871. évi L. törvénycikk a chilei köztársasággal 1870 junius 14-én kötött barátsági, kereskedelmi és hajózást szerződésről

Egyiptommal,[65] Etiópiával,[66] Guatemalával,[67] Hawaii-szigetekkel,[68] Japánnal,[69] Kínával,[70] Koreával,[71] Oroszországgal,[72] Peruval,[73] Sziámmal,[74] Uruguayjal[75] és Zanzibárral.[76]

A kétoldalú megállapodások között vannak olyanok is, amelyek a tengert nem a tengeri kereskedelem miatt érintik. Nagy-Britanniával, Spanyolországgal, Olaszországgal és a Német Birodalommal az ínséges tengerészek kölcsönös segélyezése[77] tárgyában kötött egyezményt a Monarchia. Ezek szerint, ha az egyik fél tengerésze a másik fél hajóján szolgál, és a másik fél államának vagy harmadik országnak a területén „visszamarad, hajótörés folytán vagy más okból inséges állapotra jut: ugy annak az államnak kormánya, melynek lobogóját a hajó viseli, tartozik ezt a tengerészt segélyezni mindaddig, mig az vagy ismét hajóra szegődik, vagy egyéb foglalkozásra talál, vagy hazájába, illetőleg annak

[65] 1890. évi XLI. törvénycikk az Egyptommal 1890. évi augusztus hó 16-án kötött kereskedelmi egyezmény beczikkelyezéséről

[66] 1910. évi X. törvénycikk az Ethiopiával 1905. évi márczius hó 21-én kötött kereskedelmi szerződés beczikkelyezéséről

[67] 1871. évi XXVII. törvénycikk a Guatemalai köztársasággal 1870. évi február hó 28-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződésről

[68] 1876. évi XXXII. törvénycikk az osztrák–magyar monarchia és a hawaii szigetek királysága közt kötött s Londonban 1875. évi junius 18-án aláirt barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződésről

[69] 1871. évi XXIX. törvénycikk a japáni császársággal 1869. évi október hó 18-án kötött kereskedelmi szerződésről; 1898. évi XXXII. törvénycikk a Japánnal 1897. évi deczember 5-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződés beczikkelyezéséről; 1912. évi XL. törvénycikk a Japánnal és Portugáliával való kereskedelmi és forgalmi viszonyok ideiglenes rendezéséről; 1913. évi XIX. törvénycikk a Japánnal 1912. évi október hó 28-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés beczikkelyezéséről

[70] 1871. évi XXXV. törvénycikk a chinai császársággal 1869. évi szeptember 2-án kötött kereskedelmi szerződésről

[71] 1893. évi XXVII. törvénycikk a Koreával 1892. évi junius 23-án kötött barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződés becikkelyezéséről

[72] 1894. évi VI. törvénycikk kereskedelmi viszonyainknak Oroszországgal való ideiglenes rendezéséről; 1908. évi XXI. törvénycikk az Oroszországgal 1906. évi február hó 15/2-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés beczikkelyezéséről

[73] 1871. évi XLIX. törvénycikk a perui köztársasággal 1870. évi május 2-án kötött barátsági-, kereskedelmi és hajózási szerződésről

[74] 1871. évi XXVIII. törvénycikk a siami királysággal 1869. évi május 17-én kötött kereskedelmi szerződésről

[75] 1871. évi XLVII. törvénycikk az uruguayi köztársasággal 1870 deczember 7-én kötött barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződésről

[76] 1889. évi III. törvénycikk a Zanzibárral 1887. évi augusztus 11-én kötött kereskedelmi és hajózási egyezmény becikkelyezéséről

[77] 1881. évi LVI. törvénycikk a Nagybritanniával 1880. évi november 26-án, az inséges tengerészek kölcsönös segélyezése iránt kötött egyezményről; 1889. évi XXIV. törvénycikk az inséges tengerészek kölcsönös segélyezése iránt Olaszországgal 1889. évi február 13-án kötött egyezmény beczikkelyezéséről; 1889. évi XXV. törvénycikk az inséges tengerészek kölcsönös segélyezése iránt Spanyolországgal 1889 március 11-én kötött egyezmény becikkelyezéséről; 1890. évi XXIV. törvénycikk az inséges tengerészek kölcsönös segélyezése iránt a Németbirodalommal 1889. évi november 10-én kötött egyezmény beczikkelyezéséről

valamely gyarmatába visszakerül, avagy meghal". A kereskedelmi és hajózási egyezmények általában szólnak a szökevény tengerészekről, a Monarchia Görögországgal kötött egy erről szóló, külön egyezményt.[78]

Kiemelt kereskedelmi társaságok

A kiemelt kereskedelmi társaságok közül a legelső az Osztrák Lloyd vagy a későbbiekben az Osztrák–magyar Lloyd, amely 1832-ben alakult mint a Habsburg Birodalom első tengeri gőzhajózási vállalkozása.[79] A kiegyezést, illetve a vám- és kereskedelmi szövetség létrejöttét követően a társaság a közös külügyminiszter vezetése alatt állt, a Monarchia és a vállalat közötti szerződésekhez a magyar földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter egyetértésére volt szükség. A Monarchia a céggel postaszerződést kötött, amely azt jelentette, hogy a társaság hajói szállították tengeri úton a postát. Ezért a Lloyd hajói kiváltságokat kaptak: állandó helyet a használt kikötőkben, kivételes és soron kívüli kikötői ügyintézést és részben illetékmentességet.[80] Az 1871-es postaszerződést sorozatosan megújították.[81] 1877-ben a vállalattal posta- és hajózási szerződést kötöttek, amely immár a postaszolgálat mellett személyszállításra is szerződött meghatározott útvonalakon, állami támogatás mellett.[82] Az Osztrák–Magyar Lloyd fenntartása és működtetése sorozatos súrlódásokhoz vezetett a magyar és az osztrák kormányok között, valamint a társaság nyereségessége is csökkent, egyre növekvő állami támogatást igényelt. A magyar kormány úgy döntött, hogy nem támogatja tovább a céget. Az 1877-es szerződésnek a

[78] 1875. évi XII. törvénycikk a tengerész-szökevények kölcsönös kiadatása tárgyában Görögországgal 1874 márczius 16/28-án kötött egyezményről

[79] Zsigmond Gábor: Az Osztrák–Magyar Lloyd története. *Aetas*, 2009. 1. sz. 126. p.

[80] 1872. évi XXVI. törvénycikk az „osztrák–magyar Lloyd" gőzhajózási vállalattal a tengeri postaszolgálat ellátása iránt kötött szerződésről

[81] 1877. évi XXVII. törvénycikk az 1867. évi XIV. és XVI. törvénycikkek, az 1869. évi II. törvénycikk, továbbá a Francziaországgal 1866 deczember 11-én kötött kereskedelmi szerződés, az Olaszországgal 1867 április 23-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés, a Németországgal 1868 márczius 9-én kötött vám- és kereskedelmi szerződés, és az osztrák–magyar Lloyddal 1871 november 18-án kötött postaszerződés hatályának ideiglenes meghosszabbításáról, valamint az osztrák nemzeti bankkal szemben, a tényleges állapotnak ideiglenes fentartásáról; 1878. évi IV. törvénycikk az 1867. évi XIV. és XVI. törvénycikkek, az 1869. évi II. törvénycikk, és az osztrák–magyar Lloyddal 1871. november 18-án kötött postaszerződés hatályának ideiglenes meghosszabitásáról, valamint az osztrák nemzeti bankkal szemben a tényleges állapotnak ideiglenes fentartásáról

[82] 1878. évi XXVII. törvénycikk az „osztrák–magyar Lloyd" gőzhajózási vállalattal kötött hajózási és postaszerződésről; 1888. évi XXI. törvénycikk az „osztrák–magyar Lloyd" gőzhajózási vállalattal kötött hajózási és posta-szerződésről

megszüntetésére 1891-ben került sor,[83] 1892-től a vállalat újra Osztrák Lloyd néven működött tovább.

Ezt követően a kereskedelemügyi miniszter az Adria tengerhajózási[84] részvénytársasággal[85] kötött szerződést meghatározott útvonalak kiszolgálására, természetesen állami támogatás mellett.[86] Ez a cég egészen az I. világháború kitöréséig biztosította a sorozatosan megújított szerződéseiben a tengeri személyszállítást és teherfuvarozást.[87]

1895-ben jött létre[88] a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság, amelynek fő célja a Dunán és mellékfolyóin, valamint a Sulinán túl a tengeren is személy- és árufuvarozás, hajóvontatás vagy ezekkel összefüggő üzleti tevékenység folytatása volt – jelentős állami támogatás mellett.[89]

A Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság[90] szintén állami tulajdonú tengerhajózási vállalkozás, amelynek fő célja a személyszállítás és a tengeri árufuvarozás lebonyolítása a Fekete-tengeren és a felé, valamint a Földközi-tenger keleti medencéjében – az állami érdekeknek megfelelően

[83] 1891. évi XXIX. törvénycikk az „osztrák–magyar Lloyd" gőzhajózási vállalattal fennálló és az 1888. évi XXI. törvénycikkel beiktatott hajózási és postaszerződés megszüntetéséről, ugyszintén az 1887. évi XXIV. törvénycikkel meghosszabbitott vám- és kereskedelmi szövetség VI. czikkének módositásáról

[84] 1880. évi XXV. törvénycikk a Fiume és a nyugat-európai kikötők közt rendes gőzhajózási összeköttetés létesitéséről; 1882. évi XIII. törvénycikk a Fiume és a nyugot-európai kikötők közt fentartandó rendes gőzhajózási összeköttetésről; 1886. évi XXXI. törvénycikk a Fiume és a nyugoti kikötők közt fentartandó rendes gőzhajózási összeköttetésről

[85] Pelles Márton: Az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. szerepe Fiume hajó- és áruforgalmában (1874–1914). *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. 2016. február, 188-208. p.

[86] 1891. évi XXX. törvénycikk az „Adria" magyar tengerhajózási részvénytársasággal kötött szerződés beczikkelyezéséről

[87] 1901. évi VII. törvénycikk az „Adria" m. kir. tengerhajózási társasággal kötött szerződés beczikkelyezéséről; 1910. évi XX. törvénycikk az Adria m. kir. tengerhajózási részvénytársasággal kötött egyezmény beczikkelyezéséről; 1912. évi XII. törvénycikk az Adria m. kir. Tengerhajózási Részvénytársasággal kötött egyezmény beczikkelyezéséről; 1913. évi XXVIII. törvénycikk az Adriai magyar királyi Tengerhajózási Részvénytársasággal kötött egyezmény beczikkelyezéséről; 1914. évi XX. törvénycikk az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársasággal kötendő szerződés beczikkelyezéséről

[88] 1894. évi XXXVI. törvénycikk a magyar folyam- és tengerhajózási részvény-társaság alakitásáról és állami segélyezéséről.

[89] 1914. évi XXII. törvénycikk a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársasággal kötendő szerződés becikkelyezéséről; 1918. évi XVIII. törvénycikk a Magyar kir. Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság új kibocsátású részvényeinek az államkincstár részére leendő megszerzése tárgyában

[90] Pelles Márton: A Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság története és forgalma 1898–1913 között. In Szabó István – Bohonyi Noémi – Haffner Tamás – Horváth Orsolya – Márhoffer Nikolett – Molnár Emese – Pál Eszter – Schaub Anita – Varga Zoltán (szerk.): *IV. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia* Pécs, 2015. PTE, 405–414. p.

állami támogatással.[91] Ez a társaság volt, amely Fiuméből Ausztráliába indított hajójáratokat.

A Magyar–horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság[92] célja az Adria keleti, a későbbiekben pedig nyugati partvidékén is teljesítendő parthajózási szolgáltatás ellátása volt – szintén állami támogatás biztosítása mellett.[93]

*

A fenti leírás alapján jól látszik, hogy a tengert érintő szabályozás a közös ügyek, a közös érdekű ügyek és a magyar belügyek körében is megjelenik. A törvényalkotás sokszínűsége és részletgazdagsága ezúttal arra utal, hogy a terület a magyar jogrendben új, a gyorsan változó gazdasági helyzetre és a technika jelentős fejlődésére is figyelemmel van. Ez a jogalkotási hozzáállás egy olyan szabályozási környezetet hozott létre, amelyben a magyar tengerhajózás a piac körülményeihez képest virágkorát élhette.

[91] 1898. évi IX. törvénycikk a „Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság"-gal kötött szerződés beczikkelyezéséről; 1914. évi XXIII. törvénycikk a Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársasággal fiume–ausztráliai járatok fentartása iránt kötendő szerződés becikkelyezéséről; 1914. évi XXIV. törvénycikk a Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársasággal galac–konstantinápolyi magyar hajójáratok fentartása iránt kötendő szerződés becikkelyezéséről

[92] Pelles Márton: A Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság forgalma Fiuméban 1893–1913 között. *Köztes Európa: Társadalomtudományi Folyóirat: A Vikek Közleményei*, 2015. 1–2. sz. 5–15. p.

[93] 1901. évi X. törvénycikk a magyar–horvát tengeri gőzhajózási részvénytársasággal kötött szerződés beczikkelyezéséről; 1901. évi XI. törvénycikk a magyar–horvát tengeri gőzhajózási részvénytársasággal az Adriai-tenger nyugoti részén teljesítendő parthajózás (a Fiume és Velencze, valamint Fiume és Ancona között közlekedő gőzhajójáratok) fentartása iránt kötött szerződés beczikkelyezéséről; 1914. évi XXI. törvénycikk a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársasággal kötendő szerződés becikkelyezéséről

Szabó Mátyás*

„A TISZA ÁLTAL KÉPVISELT FELFOGÁS JOGÁSZILAG KORREKTKÉNT ELFOGADHATÓ"

Hans Kelsen szakvéleménye az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés szerződéses természetéről[1]

Bevezetés

Nem tudjuk, mit hoz a múlt: hirdeti az aforizma tanulmányok, fejezetek és kötetek címeként[2] a jogtörténeti, történeti alapkutatások – olykor talán önigazolónak tűnő, de mégis – tagadhatatlan értelmét. Valóban egészen váratlanul egy-egy több mint százéves ügyfolyamból vagy hagyatékból is előkerülhetnek az ismereteinkhez jelentős adalékokat nyújtó vagy új szempontokat megvilágító iratok. Ebben az írásban egy Hans Kelsen által 1913-ban készített – kutakodásaim szerint eddig ismeretlen – jogi szakvéleményt kívánok közölni,[3] ami egy az osztrák Cs. K. Kereskedelemügyi Minisztérium által előkészített kétrészes memorandum első felét képezte.[4] A forrás közlésére vagy hivatkozására a Hans

* Szabó Mátyás PhD, egyetemi tanársegéd Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

[1] A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-4-I-40 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program – a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A tanulmányt előzetesen Cs. Kiss Lajos professzor úr lektorálta.

[2] Horváth Attila: „Nem tudjuk, hogy mit hoz a múlt." A magyar állam- és jogtörténet egyes intézményeinek, terminológiáinak kérdései. In Korsósné Delacasse Krisztina – Máthé Gábor – Mezey Barna (szerk.): *A közép-európai régió és a nyugati hatások: A tradicionális jog alakváltozásai*. Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 99–118. p.; Hamza Gábor – Nótári Tamás (szerk.): *Mit hoz a múlt? – Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I.* Budapest, 2006. Korona Kiadó.

[3] A forrásközlésben igyekeztem a Kelsen Institut által alkalmazott módszertant követni. Jestaedt, Matthias (szerk.): *Hans Kelsen Werke. Band 1. Veröffentlichte Schriften 1905–1910 und Selbstzeugnisse*. Tübingen, 2007. Mohr Siebeck (HKW 1.). 2. p.

[4] AT-OeStA/AVA Nachlässe AN Riedl 64-3. *Juristische und politische Bemerkungen zum österr.-ung. Ausgleich*. A kutatás során jelentős erőfeszítéseket tettem a memorandum második részének felkutatására, azonban eddig sem a Riedl-hagyatékban, sem a korabeli osztrák kormányzati ügyvitelben nem sikerült megtalálnom (repertóriumokkal és indexek használatával sem), így egyelőre az első rész közlése lehetséges.

Kelsen életművét szisztematikusan feldolgozó Hans Kelsen Werke sorozatban[5] és a tudományos irodalomban sem találtam példát.

Hogy a minisztériumi felkérés pontosan hogyan szólt, sajnos nem tudjuk. Kelsen fejtegetéseit alapul véve Riedl osztályfőnök kérése annak a kérdésnek a vizsgálatára irányulhatott, hogy miként hozható létre új stabilabb közjogi alap Ausztria és Magyarország között. Az elemzésből Kelsen felfogását egy olyan – a magyar állam szuverenitását alapjaiban érintő – kérdésről ismerhetjük meg, amelyre nézve nemhogy a korabeli magyar és osztrák jogtudomány, de még csak a magyar közjogi irodalom és a magyar kormányzat sem jutott azonos álláspontra, sem külön-külön, sem együttesen: *Részben vagy egészében nemzetközi szerződést képez-e a kiegyezés, illetve miképpen lehetséges az 1867:XII. tc. módosítása*?

Utóbbi kérdés a magyar és az osztrák törvényhozást, akárcsak az államjogászokat újra meg újra próbára tette. Tisza Kálmán már az 1868. évi nagyváradi értekezleten felvetette az 1867:XII. tc. módosítását, miként azt is, hogy szűnjenek meg a közös minisztériumok és a delagációk majd törvényes intézkedések révén lehessen gondoskodni a magyar hadseregről, a magyar pénz- és kereskedelmi ügyek és függetlenségünk diplomáciai elismertetéséről.[6] Az érzékeny kérdést a későbbiekben is számos fejlemény bolygatta, gondolhatunk akár Bosznia-Hercegovina közigazgatási cessziójára és annexiójára,[7] akár a Kelsen által is felemlített[8] 1893. évi kőszegi királyi válaszra,[9] akár Ferenc Ferdinánd házassági nyilatkozatára,[10] akár más emblematikus afférokra. Mindemellett a

[5] Jestaedt 2007; Jestaedt, Matthias (szerk.): *Hans Kelsen Werke. Band 2: Veröffentlichte Schriften 1911. Erster Halbband.* Tübingen, 2008. Mohr Siebeck (HKW 2/1.); Jestaedt, Matthias (szerk.): *Hans Kelsen Werke. Band 2: Veröffentlichte Schriften 1911. Zweiter Halbband.* Tübingen, 2011. Mohr Siebeck (HKW 2/2.); Jestaedt, Matthias (szerk.): *Hans Kelsen Werke. Band 3: Veröffentlichte Schriften 1911–1917.* Tübingen, 2010. Mohr Siebeck (HKW 3.); Jestaedt, Matthias (szerk.): *Hans Kelsen Werke. Band 4: Veröffentlichte Schriften 1918–1920.* Tübingen, 2013. Mohr Siebeck. (HKW 4.); Jestaedt, Matthias (szerk.): *Hans Kelsen Werke. Band 5: Veröffentlichte Schriften 1919–1920.* Tübingen, 2011. Mohr Siebeck (HKW 5.); Jestaedt, Matthias (szerk.): *Hans Kelsen Werke. Band 6: Veröffentlichte Schriften 1920–1921.* Tübingen, 2020. Mohr Siebeck; Jestaedt, Matthias (szerk.): *Hans Kelsen Werke. Band 7: Veröffentlichte Schriften 1921–1923.* Tübingen, 2022. Mohr Siebeck; Jestaedt, Matthias (szerk.): *Hans Kelsen Werke. Band 8: Veröffentlichte Schriften 1922.* Tübingen, 2020. Mohr Siebeck.

[6] Balogh Artúr: A dualismus fejlődése. *Budapesti Szemle.* CLXXIII. kötet. 1918. 493–495. sz. 101–102. p.

[7] Szabó Szilárd: *Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között. (PhD értekezés).* Miskolc, 2010. Miskolci Egyetem, 179–180. p.

[8] AT-OeStA/AVA Nachlässe AN Riedl 64-3. *Juristische und politische Bemerkungen zum österr.-ung. Ausgleich.* 3. p.

[9] Fayer Gyula (szerk.): *Szilágyi Dezső beszédei. Negyedik kötet.* Budapest, 1913. Athenaeum, 263–299. p.

[10] Buza László: A magyar trónöröklésben megkivántató kellékek. *Jogtudományi Közlöny.* 1916. LIV. 35. (1916. augusztus 27.) 301–303. p.

kiegyezési törvények módosítása olyan periodikusan visszatérő szabályozási kérdésekben is rendre közjogi vitákat generált, mint a védrendszer megállapítása,[11] vagy a vám- és kereskedelmi szövetség kormányközi tárgyalásai. A jogi folyóiratok hasábjain, revideált és újrakiadott államjogi monográfiákban és tankönyvekben, valamint az Országgyűlésben és a politikai sajtóban forrongó viták időről időre fellángoltak és elcsitultak, azonban a Monarchia két államának kormányközi érintkezései napi szinten képeztek közjogi súrlódásokat.

A forrás keletkezésének körülményei

Hans Kelsen szakvéleményének itt közölt első *Juristische und politische Bemerkungen zum österr.-ung. Ausgleich* (Jogi és politikai megjegyzések az osztrák–magyar kiegyezéshez) című részét 1913. június 28-ai keltezéssel küldte meg Richard Riedlnek,[12] az osztrák Cs. K. Kereskedelemügyi Minisztérium osztályfőnökének. A forrás nem a kormányzati ügyvitelből, hanem Riedl osztályfőnök hagyatékából került elő, így a forráshoz kapcsolódó ügymenet, elő- és utóiratok nem vizsgálhatóak. Ezek nyomát eddig a minisztérium elnöki és általános iratai között segédletek és indexek vizsgálatával sem sikerült megtalálnunk. Kelsen leveléből csupán annyi derül ki, hogy a szakvélemény második részén még dolgozott, és abban a vám- és kereskedelmi konferenciák állására,[13] illetve az azokhoz kapcsolódó problémákra koncentrált.[14]

Az iratkörnyezetet, valamint a forrás keletkezésének körülményeit egyelőre a hagyatékon belül vizsgálhatjuk. Az iratot magában foglaló karton[15] négy tematikus tételre oszlott: 1. Diverse Ausgleichsfragen 1892–1938 (Különböző kiegyezési kérdések 1892–1938); 2. Ausgleich 1867–1918 (Kiegyezés 1867–1918); 3. Der Ausgleich von 1917, verschiedene Materialien 1907–1917 (Az 1917-es kiegyezés, különböző anyagok 1907–1917); 4. Konzepte zur Ausgleichsfrage 1903–1916 (Fogalmazványok a kiegyezés kérdéséhez 1903–1916).

[11] Fayer 1913. 263-268. p.

[12] NN: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950 Band IX: Raz – Sav.* Wien, 1985. Österreichische Akademie der Wissenschaften, 143–144. p.

[13] A vám- és kereskedelmi értekezletekben Ausztria egy a német vámparlamenthez hasonló intézmény kialakulásának lehetőségét látta, míg a magyar fél szerint a jogalkotás kizárólag az Országgyűlés és a Birodalmi Tanács hatáskörébe tartozott. Az eltérő közjogi felfogások e téren is súrlódásokhoz vezettek az osztrák és a magyar kormányok között. Matlekovits Sándor: *Az Osztrák–Magyar Monarchia vámpolitikája 1850-től kezdve napjainkig.* Budapest, 1877. Franklin Társulat. 157–160. p.

[14] AT-OeStA/AVA Nachlässe AN Riedl 64-3. Z. 69471. Hans Kelsen Richard Riedlnek, a cs. kir. Kereskedelemügyi Minisztérium (IV.) kereskedelempolitikai, vám és hajózásügyi, illetve tengerészeti igazgatási ügyekért felelős osztályfőnökének. Bécs, 1913. június 28.

[15] AT-OeStA/AVA Nachlässe AN Riedl 64.

A Kelsen-kézirat ezek közül a harmadik, az 1917. évi gazdasági kiegyezést előkészítő 1907—1917. évkörből származó háttéranyagok iratcsoportban található. Az iratkörnyezetre hadd reflektáljunk tömören egy memorandummal, amit egy Steinacker vezetéknevű szerző – aki lehetett a Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó[16] debreceni születésű politikus Edmund Steinacker,[17] vagy fia, Harold Steinacker[18] is – fogalmazott meg *Zur Restitution und Ergänzung des Ausgleiches von 1867* (Az 1867. évi kiegyezés helyreállításához és kiegészítéséhez) szövegében. Steinacker föderatív nézeteinek[19] adott hangot a memorandumban,[20] amikor is a Pragmatica Sanctio mint az 1867:12. tc. által kölcsönösen elismert jogalap törvényes értelmezésére tett javaslatot. Ebben pedig Steinacker szerint a magyar törvény kikötéseinek és fogalmi elemeinek körében kifejezésre kell juttatni, hogy a Monarchia minden országának együttes erővel leendő, közös és kölcsönös védelmének harmadik eszköze az összmonarchia oszthatatlan és elválaszthatatlan gazdasági területe.[21]

Ezt követően pedig Ferenc Ferdinánd főherceg megbízásából törvénytervezetek is készültek. Ezek egyike, az Osztrák–Magyar Birodalom minden államának közös ügyeiről és azok kezelésének módjáról szóló törvénytervezet („Gesetz vom … betreffend die allen Ländern der österreichisch-ungarischen Reiches gemeinsamen Angelegenheiten und die Art deren Behandlung") a közös ügyek közé a következőket sorolta (1. §): 1. a külügyeket, 2. a hadügyeket (beleértve a haditengerészetet, de nem a közös védrendszer megállapítását), 3. egy az egész birodalomra kiterjedő és közös vámhatárokkal körülvett vámterület fenntartására irányuló vámügyeket, valamint a vámtarifa megállapítását, 4. a közös ügyekre vonatkozó pénzügyeket, végül 5. *„minden ügyek, amelyek a Császár jogara alatt alkotmányosan egyesített királyságok és országok összeköttetésének szervezésére és közös képviseletére, valamint a jogok és kötelezettségekre vonatkoznak, amelyek az osztrák birodalomrész,*

[16] Az ún. Belvedere-kör a Monarchia föderatív átalakítását célozta. Romsics Ignác: Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés. In Tomka Béla (szerk.): *Az első világháború következményei Magyarországon*. Budapest, 2015. Országház Kiadó, 20. p.

[17] Edmund Steinacker életművét lásd ÖBL 1815–1950, Bd. 13 (Lfg. 60, 2008), 158–159. p.

[18] Harold Steinacker életművéről és történetfelfogásáról lásd Törő László Dávid tanulmányát. Törő László Dávid: Harold Steinacker történetfelfogása és recepciója a magyar történetírásban, 1. rész. *Valóság: Társadalomtudományi Közlöny*. 2017. 16. sz. 34–49. p.

[19] Harold Steinacker egy másik tanulmányban az Österreichischer Rundschauban az 1867. évi intézményeket a nemzetközi jog és az államjog között ingadozónak minősítette, egyúttal az osztrák–magyar összállamban birodalmi szuverenitást feltételezett. Ezen nézeteket Apponyi Albert cáfolta. Apponyi Albert: *Die rechtliche Natur der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn*. Bécs, 1911. C. Fromme.

[20] AT-OeStA/AVA Nl Riedl 64-3. 5. Steinacker: *Zur Restitution und Ergänzung des Ausgleiches von 1867*

[21] Uo. 1. p.

a magyar birodalomrész és Bosznia-Hercegovina országai között egymás irányában fennállnak".[22]

Azonban ez korántsem az első olyan eset, amikor a vám- és kereskedelmi ügyek generáltak közjogi vitákat az osztrák és a magyar kormány között. Karl Auersperg osztrák miniszterelnök hagyatékából az derül ki, hogy az államfő címét és a Monarchia megnevezését szabályozó nehezen túlbecsülhető jelentőségű 1868. november 14-i legfelsőbb kézirat kidolgozásához a vám- és kereskedelmi ügyek (a kereskedelmi szerződések megkötése körüli kérdések) vezettek.[23] Az 1890-es évektől pedig azt tapasztaljuk, hogy a M. Kir. Kereskedelemügyi Minisztérium gyakorlatilag afféle közjogi revizor szerepet vesz magára, és államjogi tárgyú átiratok tömegével fordul a külügyminiszterhez. A Magyarország nemzetközi szerződéskötési képességét elismerő 1907. évi gazdasági kiegyezést[24] és az azt megelőző ex-lex állapotot az osztrák kormányzat súlyos traumaként,[25] az osztrák (és végső soron a Monarchia két állama) kereskedelmi érdekeit fenyegető veszélyként élte meg. A külföld diplomáciai és kereskedelmi ügynökei pedig a „birodalmat" gúnyosan a felmondható Monarchiának *(die Monarchie auf Kündigung)* nevezték.[26] A legkülönbözőbb természetű súrlódások egyaránt feszegették a kérdést, hogy mennyire szoros kapcsolatot testesít meg az osztrák–magyar államunió. Hogy hová vezethet egy fejedelmi unió lazulása, – talán nem is kell ecsetelnünk, hogy Ausztriában mekkora riadalmat keltve – élő példaként demonstrálta a Monarchiához sokszor hasonlított Svéd–Norvég Unió felbomlása 1905-ben.[27]

Mint ahogyan látni fogjuk, Kelsen álláspontja szerint a Delegationsgesetzet a Reichsrat, míg az 1867:12. tc.-t (mint önálló alkotást) a magyar Országgyűlés a maga részéről minden további egymás irányában fennálló közjogi kötöttség nélkül hatályon kívül helyezheti. Egy új közjogi alap létrehozásához viszont hasonlóan az 1867. évi kiegyezéshez ismét a két törvényhozás közti szerződéses akaratelemek találkozására van szükség.

[22] AT-OeStA/AVA Nachlässe AN Riedl 64.3. 4. *Revision des staatsrechtlichen Ausgleiches F.F. 1913*.

[23] AT-OeStA/HHStA SB Auersperg I-C-51-11-4. *Manuskript*. 13. p.

[24] Szabó Szilárd: Magyarország nemzetközi jogalanyiságának kérdése az 1907. évi gazdasági kiegyezés kapcsán. *Jogtörténeti Szemle*. 2012. 1. sz. 57–61. p.

[25] Szabó Mátyás: Az 1907. évi osztrák–magyar vám- és kereskedelmi szerződés megújítására irányuló osztrák kormányzati törekvések. In Karlovitz Tibor János (szerk.): *Umverteilung von Kulturgütern: 2 Aufsätze in deutscher und 13 in ungarischer Sprache*. Großpetersdorf, 2022. Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe, 35. p.

[26] AVA Nl Riedl. 64-3.2. *Bericht betreffend den Ausgleich mit Ungarn. Erstattet von Dr. Max von Tahenthal und Beschlüsse der Vollversammlung vom 24. Mai 1916*. Wien, 1916. 7. p.; AVA Nl Riedl. 64-3 1. *Exposé Spitzmüller nach seinem Rücksicht*. 1. p.

[27] Képes György: Svédország és Norvégia Egyesült Királyságai. In Beke-Martos Judit: *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. Jogtörténeti Értekezések 58. Gondolat Kiadó, 2022. Budapest. 27–31. p.

1907-től kezdve a cs. k. Kereskedelemügyi Minisztérium szisztematikusan dolgozott a vám- és kereskedelmi ügyek pragmatizálásán, aminek közjogi akadályát Magyarország 1867:12. tc.-be foglalt korlátlan intézkedési jogában *(Selbstbestimmungsrecht)* fedezte fel.[28] A nevezett rendelkezés az osztrák felet a magyar kormánytól kieszközölt megállapodásra kényszerítette, ellenkező esetben fenntartva Magyarország önálló intézkedési jogát. A kereskedelempolitikai és államjogi kérdések megoldása Richard Riedl osztályfőnökre hárult. Riedl az osztrák közigazgatás-történet egyik legnagyobb hatású – miniszteri székig nem jutó – hivatalnokának számított, 1912-től a cs. k. Kereskedelemügyi Minisztériumban a IV. Osztályt *(Sektion für handelspolitische Agenden, Zoll- und Seeschiffahrts-Angelegenheiten, Seeverwaltung)* vezette,[29] és összesen 45 éven keresztül működött osztályfőnökként az osztrák kereskedelemügyi minisztériumban.[30] A cs. k. Kereskedelemügyi Minisztérium osztályfőnökének hagyatéka számos az 1867. évi kiegyezés revíziójára irányuló anyagot, elemzést, tervezetet tartalmaz, amelyek a közjogi reformtörekvések alakulását is megvilágítják.

Önálló alkotás vagy (korlátolt) szerződés?

Elméleti kérdések a Pragmatica Sanctio és az 1867:12. tc. természete körül

Közjogászainkat és a közvéleményt sokat foglalkoztatta a Pragmatica Sanctio, aminek szerződéses akaratelemei az 1867. évi XII. törvénycikkben is megjelentek.[31] A magyar teoretikusok között eltérő elméletek alakultak ki arra nézve, hogy az 1723. évi I., II. és III. törvénycikkek nemzetközi szerződést, belső államszerződést képeznek-e, vagy ezek egyszerű törvények. Az idevágó tengernyi értekezés bemutatására terjedelmi okokból nincs lehetőség. Az áttekintéshez Csekey Istvánt hívhatjuk segítségül, aki a közjogi vita alakulásáról a trónöröklési jog kapcsán vont mérleget.[32] A későbbi összegzésekre már a

[28] AT-OeStA/AVA Nl Riedl 64-3. 5. Steinacker: *Zur Restitution und Ergänzung des Ausgleiches von 1867.* 1. p.

[29] NN: *Jahrbuch der Österreichischen Industrie.* 1912. Compassverlag, 755. p.

[30] Richard Riedl hivatali működéséről lásd Wieser, Walter G.: Die österreichischen Handels- und Arbeitsminister. In Zimmel, Bruno (szerk.): *100 Jahre im Dienst der Wirtschaft. I. Band.* Wien, 1961. Bundesministerium für Handel und Wiederaufbau, 479. p.

[31] Polner Ödön: Magyarország és Ausztria kapcsolatának jogi alapja. In *Ünnepi dolgozatok Concha Győző egyetemi tanársága negyvenéves emlékére.* Budapest, 1912. Franklin Társulat, 300–315. p.

[32] Csekey István: *A magyar trónöröklési jog.* Budapest, 1917. Athenaeum.

Monarchia felbomlásából fakadó közjogi következmények[33] hatásai alatt került sor. Ekkor Molnár Kálmán már a főhatalmat vizsgálva foglalta össze az elméleteket,[34] főként Polner Ödön egészen zseniális szintézisére támaszkodva.[35]

Ami konkrétan az 1867. évi XII. törvénycikk természetét illeti, a problémakört a maga szempontjából már Szilágyi Dezső is érintette a híres kőszegi királyi beszéd ügyénél.[36] Szintén az itt tárgyalt közjogi polémia szoros előzményét képezi a Szabadelvű Párt 1903. októberi kongresszusán fellángolt vita, amikor is Tisza István úgy foglalt állást, hogy az 1867. évi XII. tc.-et a magyar országgyűlés bármikor hatályon kívül helyezheti, azonban, hogy Ausztriával új közös alap jöjjön létre, ahhoz már az is szükséges, hogy mind a magyar, mind az osztrák állam magát saját törvényhozása révén a közös ügyek analóg kezelése iránt kötelezze.

A kérdés mélyebb előzményeit nehéz lenne elősorolnunk, minthogy tankönyvek és monográfiák sokasága korábban is érintette az 1867. évi XII. tc. természetét. Szerencsére mindezt megtette Wlassics Gyula, aki az idevágó magyar közjogi elméletek fejlődésének egy külön – igen értékes – fejezetet szentelt. Wlassics többek között Szilágyi Dezső, Concha Győző, Ferdinándy Gejza, Nagy Ernő, Polner Ödön, Kmety Károly és Balogh Artúr nézeteit, illetve id. Andrássy Gyula, Kossuth Lajos, Wekerle Sándor, Deák Ferenc és Horvát Boldizsár idevonatkozó megnyilatkozásait is összefoglalta.[37] Balogh Artúr pedig az 1867. évi XII. törvénycikkre vonatkozó közjogi felfogások háromféle irányzatát az alábbiak szerint rendszerezte:[38]

a) Az első irányzat szerint az 1867. évi XII. törvénycikk egy konstituáló összténynek a része. Mivel ez esetben a kapcsolat akarategységgel jön létre, a módosítás is csak ilyen úton lehetséges. Az elméletnek kizárólag az osztrák írók körében voltak követői.

b) A második irányzat szerint az 1867. évi XII. törvénycikk nemzetközi szerződési tartalommal bír a közös ügyek és azok kezelési módja (de legalábbis utóbbiak) tekintetében. Eszerint a törvény a nemzetközi jog e részben elismert szabályai engedik a viszony változtatását. Ezen elméletet osztrák, más külföldi és magyar teoretikusok is követik.

[33] Szabó István: Az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésének közjogi hatásai. A Pragmatica Sanctio utóélete. In Mathié Gábor – Menyhárd Attila – Mezey Barna (szerk.): *A kettős Monarchia. Die Doppelmonarchie.* Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 305–306. p.

[34] Molnár Kálmán: *Magyar közjog. Második kötet.* Pécs, 1928. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, 529–539. p.

[35] Polner 1912. 300–315. p.

[36] Szilágyi Dezső közjogi nézeteit ismerteti és a képviselőházi felszólalás részleteit közli Antal Tamás. Antal Tamás: *Szilágyi Dezső és műve.* Szeged, 2016. Iurisperitus Kiadó, 33–35. p.

[37] Wlassics 1911. 14–26. p.

[38] Balogh Artúr: Az 1867:XII. t.-cz. felfogásának kérdéséhez. *Athenaeum.*1913. 22. köt. 1. füz. 35. p.

c) A harmadik irányzat szerint az 1867. évi XII. törvénycikk nem más, mint a magyar törvényhozás önálló alkotása. Eszerint a magyar törvényhozást a viszony megváltoztatásában semmi sem köti meg. Ez utóbbi elméletnek csak Magyarországon voltak hívei.

A közjogi vita

Ivan Zolger osztrák jogtörténész *Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn* című monográfiája 1911-ben terelte a tudományos írások terepére a vitát, amelyben Wlassics Gyula, Tisza István, Polner Ödön, Balogh Artúr, Buza László és még sokan kifejtették véleményüket. A vita tömör összefoglalását Buza László[39] és Fayer Gyula[40] végezte el. Ezeket kiegészítve a vita legfontosabb történéseit az alábbiakban összegezhetjük:

1. Zolger művében azt a tézist állította, hogy az 1867. évi XII. törvénycikk teljes egészében egy nemzetközi szerződést cikkelyez be.[41]

2. Tisza István a művet heves kritikával illette, a kiegyezés történéseit törvényhozási folyamat részeként mutatta be, miszerint az 1867. évi XII. tc. „önálló alkotás" és a szerződési elméletet tagadta többek között Csengery Antalra, Ghiczy Kálmánra, Deák Ferencre hivatkozva,[42] s Tisza konklúziójában a kiegyezés során: *„Két egymástól független törvényhozás egymástól függetlenül állapította meg, mindenik saját magára nézve, miket tekint közös ügyeknek és hogyan kívánja azokat kezelni."*[43]

3. *Ezt követően a Közigazgatási Bíróság elnöke, Wlassics Gyula az 1867:XII. t.-cz. jogi természete* című tanulmányában[44] a hazai és külföldi elméletek ismertetése után arra a következtetésre jutott, hogy nem egyezik ugyan a magyar közjogászok felfogása, de a szerződéses és a nem szerződéses magyar álláspont egyaránt *„az egyoldalú megváltoztatás lehetőségét a két állam törvényhozási souverenitásának nélkülözhetetlen kellékeül állítja"*.[45] Wlassics tanulmányának téziseit 5 tételben foglalta össze: I. Az 1867. évi XII. tc. egész szövegében nem becikkelyezett szerződés. II. Az 1867. évi XII. tc.-ben mindazok a

[39] Buza László: Az 1867. évi XII. törvényczikk jogi természete. *Magyar Társadalomtudományi Szemle.* 1912. 2. sz. 134–137. p.
[40] Fayer Gyula: *Szilágyi Dezső beszédei. Negyedik kötet.* Budapest, 1913. Athenaeum, 263–268. p.
[41] Zolger 1911. 250. p.
[42] Tisza István: Osztrák mű a 67-iki kiegyezésről. *Magyar Figyelő.* 1911. 2. szám. 433–454. p.
[43] Uo. 453. p.
[44] Wlassics Gyula: *Az 1867:XII. t.-cz. jogi természete.* Franklin-Társulat, Budapest, 1911.
[45] Uo. 28. p.

rendelkezések, amelyek a közös ügyek kezelésének módjára vonatkoznak, nemzetközi szerződéseknek tekintendők. III. A magyar törvényhozás szuverenitását az 1867. évi XII. tc. nem érinti. IV. Magyarországon más, mint a magyar törvény nem kötelező. V. A közös ügyek kezelési módjának normális megváltoztatási módjául a megegyezés ismerendő el.[46]

4. Tisza a *Magyar Figyelő* hasábjain válaszában hangsúlyozta, hogy az 1867. évi XII. tc. egészének, különösen a 18. § értelmezésekor Deákra és Csengeryre kell hagyatkozni, vagyis a törvényszövegben szereplő „két fél" nem Ausztriát és Magyarországot, hanem a magyar királyt és a magyar országgyűlést jelenti.[47] Tisza szerint 1903-ban Szilágyi felfogása ütközött meg az osztrák kormányéval, aminek következtében az osztrák kormány kijelentette, hogy osztrák–magyar kiegyezési törvény nincsen, az osztrák és a magyar törvény elkülönített rendelkezéseket tartalmaz, a törvényeknek az egyoldalú megváltoztatása pedig gyakorlatilag nem lép hatályba, *„hacsak azt nem akarjuk, hogy vacuumhoz, vagy – ami fontosabb – personaluniohoz vezessen"*.[48] Emellett Tisza igen kényes kérdéseket is feszeget, úgymint: Ha az egész 1867. évi XII. tc. nem szerződés, akkor mely részei azok? A közös ügyek kezelési módját előíró rendelkezéseknek van-e egyezményszerű jellege? Szerződéses úton hogyan változtatható meg a törvény? (Az egész törvény? A pragmatica sanctióból folyó ügyek deklaratív felsorolása? Az országgyűlés jogai is?) Megvan-e mindkét állam joga a közös ügyek kezelését szabályozó törvényének egyoldalú megváltoztatására? A törvény megállapított-e lekötöttséget a két állam között?[49]

5. Wlassics Gyula szintén a *Magyar Figyelő* hasábjain válaszolt Tisza Istvánnak.[50] Wlassics a nézetkülönbségeket úgy foglalta össze, hogy míg Tisza az 1867. évi XII tc. egyetlen rendelkezésében sem lát szerződéses elemet, Wlassics nem akar elzárkózni annak felismerésétől, hogy az tartalmazhat ilyeneket.[51] Wlassics szerint a korlátolt szerződési elmélet a mély dogmatikai kimunkálásnak híján van, azonban jogi konstrukcióként a modern államtanba illeszthető,[52] és akár Szilágyi és Tisza felfogásával is kiegyenlíthető.[53] Ennek feltétele: „Ha a korlátolt szerződéses elmélettel is elérhetjük azt az eredményt, hogy csak az akaratmegegyezés fenntartásához, vagy az akaratmegegyezés pótlásához szükséges mindkét fél hozzájárulása – ellenben – az akaratmegegyezés egyoldalu

[46] Uo. 36–38. p.
[47] Tisza István: Wlassics Gyula az 1867. XII. jogi természetéről. *Magyar Figyelő.* 1912. 1. sz. 3–17. p.
[48] Uo. 5. p.
[49] Uo. 3–17. p.
[50] Wlassics Gyula: Az 1867: XII. t.-c. jogi természete – Válasz Tisza István grófnak. *Magyar Figyelő.* 1912. 1. sz. 161–168. p.
[51] Uo. 164. p.
[52] Uo. 167. p.
[53] Uo. 162. p.

megszüntetése jogilag is indokolható: akkor a gyakorlati eredményben minden különbség elenyészik a korlátolt szerződéses elmélet és az egyszerű törvényjellegre alapított elmélet között."[54]

6. Tisza István első cikkében érintve volt Polner Ödön is, akinek Wlassics által idézett mondataiból Tisza a magyar állam szerződésszegéshez való jogának tanítását olvasta ki. Polner megmagyarázta félreértett mondatait. A rövid följegyzés viszont érdekes abból a szempontból is, hogy Polner csupán a közös ügyeket körvonalazó rendelkezéseket nevezi szerződéses természetűnek (e tekintetben Deákra hivatkozik), míg a közös ügyek elintézéséről szólók esetén lényegileg egyetért Szilágyival és Tiszával.[55] Tisza felszólította Polnert, idézzen egyetlen nyilatkozatot, amelyben Deák az 1867. évi XII. törvénynek szerződéses jelleget tulajdonít.[56] Erre Polner Deák Ferenc 1871. évi január 17-én az újoncmegajánlási törvényjavaslat tárgyában elmondott felszólalását citálta.[57] Mire Tisza saját álláspontja fenntartása mellett igazat adott Polnernek: „Készséggel elismerem, hogy fenti idézet teljesen fedi és igazolja Polner Ödön azon állítását, hogy az 1867: XII. t.-c. némely részének szerződéses jellegét Deák Ferenc is elismerte. Persze Deák Ferencnek ez a négy évvel utóbb tett nyilatkozata igen nehezen egyeztethető meg úgy Deáknak, mint legmeghittebb munkatársának, Csengery Antalnak 1867-ben ismételt kijelentéseivel."[58]

7. A vitára és az egyes tanulmányokra különböző nézőpontokból érkeztek reakciók. Apponyi Albert Tisza és Szilágyi nézeteit osztotta.[59] Tihanyi Lajos ügyvéd mediáló hangnemben fejtette ki véleményét, miszerint mivel mind a magyar, mind az osztrák törvény módosításához az államfő hozzájárulása szükséges, mindez a Pragmatica Sanctióból kifolyólag csak a két állam akaratmegegyezésével lehetséges,[60] egyébiránt a *„határozatlan időtartamra kötött nemzetközi szerződésnek fogalmi alkateleme a bármikor való egyoldalú felbonthatóság is és fogalmilag még a felmondás is csak egyoldalú akaratnyilvánítás"*.[61] Egy ismeretlen szerző a *Budapesti Szemlé*ben Deák és Andrássy nyilatkozataiból érvelt az 1867. évi XII. tc. szerződéses természete

[54] Uo. 167. p.
[55] Polner Ödön: Válasz az 1867:XII. t-c. jogi természete ügyében. *Magyar Figyelő*. 1912. 1. sz. 376–377. p.
[56] Tisza István: Egy pár szó Polner Ödön válaszára. *Magyar Figyelő*, 1912. 1. sz. 452. p.
[57] Polner Ödön: Deák Ferenc az 1867:XII. t.-c. jogi természetéről. *Magyar Figyelő*, 1912. 1. sz. 530–531. p.
[58] *Gróf Tisza István összes munkái*. Budapest, 1928. Franklin-Társulat, 636. p.
[59] Apponyi 1911. 59. p.
[60] Tihanyi Lajos: Wlassics Gyula: Az 1867:XII. t. cz. jogi természete. *Jogállam*, 1912. 1. sz. 163–167. p.
[61] uo. 165. p.

mellett.[62] Végül szintén a szerződéses elmélet mellett érvelt Balogh Artúr.[63] A közjogi vita kérdéskörét érintette még Návay Lajos[64] és Szászy Béla,[65] az országgyűlés szemszögéből pedig Andrássy Gyula[66] és Buza László.[67]

A kérdésre egyébként közvetetten Kelsen is reflektált az 1923-as *Österreichisches Staatsrecht* című művében. A szerződéses viszony egyértelmű érvényre juttatására – az 1867. évi törvényhozás által elszalasztott – lehetőség Kelsen szerint az lett volna, ha mindkét törvény egy klauzulában köti ki, hogy megváltoztatásuk csak egy közös parlament által hozott törvény vagy a két állam parlamentjei útján lehetséges.[68] A megoldási javaslatot megalapozó jogi elemzést azonban az 1923. évi kötetből nem, hanem csak az itt közölt forrásból ismerhetjük meg.

A forráskontextus

Tekintve Hans Kelsen életművére,[69] a 20–21. századi magyar jogtudományra gyakorolt elementáris hatására,[70] illetve általában a Kelsenhez köthető dokumentumok kiemelt jelentőségére,[71] a forrásközlés önmagában sem szorulna indokolásra. Ennek ellenére a forráskontextus bemutatására szeretnék néhány fontosabb szempontot rendszerezni.

1. Feloldhatatlan kérdések: Az osztrák és magyar közjog közötti disszonancia a kiegyezésre és a dualista rendszerre vonatkozóan a dualizmus időszakának egészét meghatározó jelenség volt. Mivel a kiegyezést és a dualista államkapcsolatot formálisan osztrák és magyar törvények hozták létre, az osztrák kormányzat és közjogászok mindezt a Magyarország önálló státusz minőségét

[62] NN: Az 1867:XII. t.-cz. jogi természete. *Budapesti Szemle*, 421-423. sz. 440–450 p.
[63] Balogh 1913. 34–57. p.
[64] Návay Lajos: Cui Prodest? *Jogállam*, 1916. 5–6. sz. 285–299. p.
[65] Szászy Béla: Az osztrák–magyar közjogi közösség minősítése. *Jogállam*. 1916. 7–8. sz. 440–492. p.
[66] Andrássy Gyula: Kiegyezés és beavatkozás. A delegációk összehívásának kérdéséhez. *Nyugat*, 1916. 20. sz. 515–525. p.
[67] Buza László: Az 1867:XII. t.-c. jogi természete. Kiegyezés és bevatkozás. *Magyar Figyelő*, 1917. 1. sz. 32–37. p.
[68] Kelsen, Hans: *Österreichisches Staatsrecht: ein grundriss Entwicklungsgeschichtlich dargestellt*. Tübingen, 1923. Verlag J. C. B. Mohr, 73. p.
[69] Cs. Kiss Lajos: Hans Kelsen jelentősége. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen Jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest, 2007, Gondolat.Kiadó, 16–34. p.
[70] Cs. Kiss Lajos: Recepció és jogelmélet. *Iustum Aequum Salutare*. 2011. 3. sz. 25–28. p.
[71] Varga Csaba: Kelsen-dokumentumok Magyarországon. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen Jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest, 2007. Gondolat Kiadó, 58–85. p.

kimondó közjogi formula mellett[72] gyakran pusztán alkotmányjogi és belső kapcsolatnak vélték. Magyar szempontból a közjogi hagyományokból következően a kiegyezés a nemzet és a király között köttetik meg, azonban felmerült a kérdés, hogy ez esetben hol találjuk azt a modern államtan és nemzetközi jog keretei között is kifejezésre jutó nemzetközi szerződést, amely Magyarország államiságát kidomborítja. A közjogászok az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatot sokáig pusztán a fejedelmi unió típusaiként írták le. Magyarország önálló állami létének kidomborítására azonban azirányú elméletek terjedtek el, amelyek szerint az 1867:12. tc. Magyarország és Ausztria között kötött szerződés becikkelyezése volna. Ez utóbbi elméletek azért is számítottak megkérdőjelezhetőnek, mert egyrészt a kiegyezési törvények a nemzetközi szerződések alaki kellékeit nélkülözik, másrészt a magyar Országgyűlés törvényalkotási szabadsága sérült volna, ha az ezáltal az 1867. évi XII. tc. hatályon kívül helyezése vagy módosítása a Reichsrat hozzájárulásához lett volna kötve. Mindez ismét csak a magyar állam szuverenitásának csorbítását jelentette volna. A kérdést nehezítette, hogy Ausztria és Magyarország közötti jogi kapcsolat magyarázatát egyszerre kellett volna a modern államtannal és a Szent Korona-tannal összeegyeztetni, a kérdés a nemzeti, a történeti és a dogmatikai iskola versengésének[73] is terepet nyújtott.

2. A szemantikai problémák és a politikum: A Land és Reich viszonya, a fejedelmi uniók természete, az „állam" fogalom anyagi tartalma, az osztrák és magyar törvények közötti eltérések, kiemelten az a bizonyos lefordíthatatlan „együttes"[74] jelző csak néhány példaként mutatja meg az osztrák–magyar viszony szemantikai problémakomplexumának felszínét. Concha Győző sommás ítélete az osztrák–magyar (fejedelmi) unió természete felett hűen jellemzi a tágabb kontextusban folytatott parttalan közjogi vitákat is: „Hazai felfogásunk e részben üres jelszavak, nem elemzett szólamok terrorizmusa alatt áll,

[72] MÁTHÉ, Gábor: *Die Geburt Mitteleuropas in der Neuzeit. Elementare Quellen des ungarischen Staatsrechts vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Budapest, 2023. Budapest. 69–71. p.

[73] STIPTA, István: Die ungarische Rechtsgeschichtswissenschaft zur Zeit des Dualismus. In MÁTHÉ, Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest, 2017. Dialóg Campus, 609–617. p.

[74] A német fordításban ugyanúgy gemeinsamként szerepel, mint a közös ügyek (gemeinsame Angelegenheiten) esetében, azonban a magyar fél rendre felszólalt amellett, hogy az „együttes" valódi értelmét inkább a „simultan" jelző adná vissza. Egy 1872. évi törvénygyűjtemény az 1867:XII. tc. német fordításában együttes szót mint *„gemeinsam"*, *„vereinigt"* és *„simultan"* is fordítja. Lásd MÁTHÉ 2023. 157–176. p. Edmund Bernatzik tankönyve elismeri, hogy az „együttes" jelző többnyire helytelenül lett „gemeinsam"-nak fordítva, viszont a szó szerinti értelmét a német nyelvben nem használt „mitsammenig" vagy „beisammenig" kifejezések adhatnák vissza. BERNATZIK, Edmund: *Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*. Bécs, 1911. Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 331–332. p.

melyet a pártellentétek még inkább szítanak."[75] A magyar állam belső működését, valamint Magyarország és Ausztria jogi kapcsolatát tartósan terhelte a politikai terminológia, ami a szabatos jogi szabályozást és tudományosan kimunkált államjogi tételeket nem pótolhatta. Hans Kelsen ezekben az években (1911) dolgozta ki monumentális habilitációs értekezését *(Hauptprobleme der Staatsrechtslehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze)*,[76] *mindemellett az 1934-ben megjelent Tiszta jogtant*[77] is úgy említi, mint ami bizonyos tekintetben osztrák elméletnek tartható, az nem az Osztrák–Magyar Monarchia sajátos politikai viszonyaitól függetlenül jött létre.[78] Ennek fényében különösen izgalmas megismerni azt, hogy Kelsen módszertanával és gondolkodásmódjával miként boncolható elemeire az osztrák–magyar államkapcsolat – az osztrák és magyar jogtudományt is erősen megpróbáló – jogi természetének kérdése. Bár ez elsőre meglepőnek tűnhet, a közjogi gondolkodásnak a politikai fogalmaktól való megtisztítása azon ritka törekvések közé tartozott, amellyel a magyar közjogászok többsége, egyébként Tisza, Balogh és Wlassics is egyetértett,[79] Wlassicsot idézve: „Ide a jogtól különálló, azt megzavaró politikai elemeket vegyíteni tilos. Nincs hatvanhetes és nincs függetlenségi közjogász. Csak közjogásznak szabad lenni, a ki más anyaggal, mint az írott és nem írott joggal, nem dolgozik."[80]

3. Az osztrák–magyar államkapcsolat vizsgálata során értékes adalékot szokott nyújtani a magyar állam és a Monarchia megjelenése a korabeli államtudományi és nemzetközi jogi irodalomban, annak ellenére is, hogy számos nemzetközi jogi munkában a tendenciózus osztrák elméletek[81] recepciójára került sor. E kérdésben sommásan Georg Jellineket emelhetjük ki, mint leginkább ismert viszonyítási pontot, persze a sor folytatható volna Robert Phillimore-ral, Franz von Liszttel, Lassa Oppenheimmal és számos nemzetközi jogi teoretikussal. A Jellinek-féle államtanok megállapításaihoz[82] képest a kelseni felfogás mindeddig fájóan hiányzó láncszeme volt a dualizmus kori magyar államjogi felfogás értékelésének, különösen az osztrák–magyar viszonyt érintő tételekre

[75] CONCHA Győző: *Politika. I. kötet Alkotmánytan*. Budapest, 1907. Grill Károly Könyvkiadó vállalata. 634. p.

[76] HKW 2.1.; HKW 2.2.

[77] KELSEN, Hans: *Reine Rechtslehre. Mit einem Anhang: Das Problem der Gerechtigkeit*. (Herausgegeben von Matthias Jestaedt). Tübingen, 2017. Mohr Siebeck.

[78] SZILÁGYI Péter: A tiszta jogtan államelméleti fogantatása. In Cs. KISS Lajos (szerk.): *Hans Kelsen Jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest, 2007. Gondolat Kiadó, 302. p.

[79] WLASSICS 1911. 3. p.; TISZA István: Wlassics Gyula az 1867. XII. jogi természetéről. *Magyar Figyelő*, 1912. 1. sz. 4. p.; BALOGH 1913. 35. p.

[80] WLASSICS 1911. 3. p.

[81] Uo. 3–4. p.

[82] JELLINEK, Georg: *Die Lehre von den Staatenverbindungen*. Bécs, 1882. Alfred Hölder, 197–222. p.; JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, 1914. Verlag O. Häring, 754–759. p.

nézve. Kelsen munkásságában a jogtörténeti vizsgálódások szempontjából alapműként tekinthetünk az 1923-ban kiadott *Österreichisches Staatsrecht* című tankönyvre, különösen annak első „Das Staatrecht der Österreichischen Monarchie" című részére.[83]

4. Viszont Kelsennek kevés alkotmányjogi, államjogi munkáját ismerjük a dualista monarchia fennállásának időszakából, amelyek ténylegesen az Ausztria és Magyarország között fennálló jogi viszonyt tárgyalják.[84] Hans Kelsen és a jogtörténet kapcsolata nem alakult szerencsésen, gondolhatunk akár a Kelsen–Schwind-vitára, akár Kelsen történeti diszciplínákhoz való viszonyulására.[85] Ennek ellenére a hazai Kelsen-kutatásokat 2005-ben felvonultató „Tiszta jogtan – tiszta jogtudomány. Hans Kelsen jogtudományának alapkérdései" című konferencia eredményeit összegző kötet is kijelölte a lehetséges kapcsolódási pontokat és kutatási irányokat, többek között: „Kelsen jog- és államelmélete a monarchia tapasztalatából született."[86]

5. Az utóbbi bő két évtizedben valóban erősödött a Kelsen-életműre irányuló történeti-jogtörténeti fókusz. A Kelsen-kutatások történeti fordulata[87] révén előtérbe kerültek a jogelmélet és a jogtörténet összefüggései, ennek során pedig nem pusztán az életmű, hanem az élettörténet[88] vizsgálata is elkerülhetetlen. Főként a bécsi Kelsen-műhely kutatásaiból kiindulva újabb források, memorandumok, tervezetek felfedezése és bemutatása is megtörtént, elég utalnunk Christoph Schmetterer kutatásaira és a kiegyezés fenntartásának vagy feladásának dilemmájára.[89]

6. Az itt közölt szakvéleményt is kimondottan izgalmassá teszi, hogy abban Kelsen nem pusztán deszkriptív dogmatikai elemzést végez, hanem de lege ferenda megállapításokat is tesz. Mindez a jogtörténet és politikatörténet szempontjából is kuriozitás, hiszen a dualizmus továbbfejleszthetőségére,

[83] Kelsen 1923. 1–73. p.

[84] Ezek közül Kelsen az Osztrák–Magyar Monarchia haderejét alkotmányjogi szempontból vizsgáló tanulmányát emelhetjük ki. Kelsen, Hans: Zur Reform der verfassungsrechtlichen Grundlagen der Wehrmacht Österreich-Ungarns. In *HKW* 3. 615–631 p.

[85] Mezey Barna: Hans Kelsen és a jogtörténet. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen Jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről.* Budapest, 2007. Gondolat Kiadó, 809–812. p.

[86] Uo. 813–814. p.

[87] Tecihet Péter: „Historical turn" in der Hans-Kelsen-Forschung? Wechselwirkungen zwischen Rechtstheorie und Rechtsgeschichte. *Zeitschrift für öffentliches Recht,* 2021. LXXVI. 1329–1369. p.

[88] Olechowski, Thomas: Biographical Researches on Hans Kelsen in the Years 1881–1920. *Pravnehistoricke Studie,* 2013. 1. sz. 279–293. p.; Olechowski, Thomas: *Hans Kelsen: Biographie eines Rechtswissenschaftlers.* Tübingen, 2020. Mohr Siebeck.

[89] Schmetterer, Cristoph: Hans Kelsens Überlegungen zur Reform der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. In Jabloner, Clemens – Olechowski, Thomas – Zeleny, Klaus (szerk.): *Das internationale Wirken Hans Kelsens.* Wien, 2016. Manz'sche Verlags- und Universitätenbuchhandlung, 1–24. p.

fenntarthatóságára nézve ismerhetjük meg Kelsen véleményét. Ez utóbbi megállapítások azonban a jogbölcselet (esetleg más tudományágak és diszciplínák) számára is érdekesek lehetnek, hiszen Kelsen javaslataiban kifejezetten politikai vélemények és – persze a minisztérium szabta keretek között – a szubjektum is megjelenik. Kelsen esetében a személyiség és az életmű szinkronja ezt még érdekfeszítőbbé teszi.[90]

Kelsen szakvéleményében megfogalmazott legjelentősebb megállapítások

A szakvélemény három tartalmi részre tagozódik, ezek közül az első rész az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés szerződéstermészetét tárgyalja, illetve azt, hogy miként jöhet létre két állam szerződéses (azaz kölcsönös) kapcsolata, kiemelve az alakszerű nemzetközi szerződéseket *(internationale Verträge)* és az összhangzatos törvényeket *(korrespondierende Gesetze)* lehetséges módozatként. A második részben Kelsen időszakokra bontva ismerteti a magyar kormányok közjogi felfogásának fejlődését az 1867. évi XII. törvénycikk megváltoztatásának lehetséges módjára vonatkozóan. Majd ezeket jogi és politikai alkalmasságuk szerint teszi elemzése tárgyává. Végül a harmadik részben Kelsen arról értekezik, hogy a pragmatikus (közös) ügyek, valamint a közös érdekű ügyek jogi alapjainak módosíthatósága között milyen különbségek vannak, és ezekre az összhangzatos törvényalkotás (szemben az alakszerű nemzetközi szerződéskötéssel) módozata mennyiben lehetne alkalmazható. Végül a harmadik részben megoldási javaslatokat is tesz.

1. Az első részben megfogalmazott legjelentősebb megállapítások:

Két állam közötti szerződéses kapcsolat kétféleképpen hozható létre, vagy egy nemzetközi szerződés *(internationaler Vertrag)* vagy összhangzatos törvények *(korrespondierende Gesetze)* által. Az első módozatban egy államnak egy nemzetközi jogi szempontból jogérvényes összeköttetése csak egy olyan szerződésből következhet, amelyet az alkotmány által arra jogosított szerv kötött meg. Ha ilyen módon jött létre, az összeköttetés a szerződés időtartama alatt egyoldalúan nem szüntethető meg. Minden a szerződéssel ellentétes törvény nemcsak nemzetközi jogi, hanem alkotmányjogi szempontból is érvénytelen, mert az állam alkotmányjogilag érvényesen kinyilvánított szerződéses akarata azt is jelenti, hogy ezen akaratnyilatkozat a másik szerződő fél hozzájárulása nélkül nem módosítható vagy szüntethető meg.[91]

[90] Cs. Kiss 2007. 20–23. p.

[91] AT-OeStA/AVA Nachlässe AN Riedl 64-3. *Juristische und politische Bemerkungen zum österr.-ung. Ausgleich.* 1. p.

A második módozatban létrejöhet azonban a viszony a két állam összhangzatos törvényei által, amelyek kölcsönös összeköttetése valamilyen célt tételez. Ez történhet úgy, hogy az egyoldalúan megalkotott törvény a saját tartalmát maga nyilvánítja szerződésnek. De a szerződéses természet úgy is kifejezésre juttatható, hogy a törvény maga mondja ki, hogy a módosítása csak egy másik államakarat hozzájárulásával lehetséges.[92]

Ezektől eltérően az osztrák–magyar kiegyezés esetében a következő eset állt be és bír jelentőséggel. Az állam egy törvény formájában egy magatartásra kötelezi magát. A magatartás előfeltétele egy másik állam közrehatása *(Mitwirkung)*, anélkül hogy ezen közrehatással előbbi állam a másik állammal szerződést kötne, vagy a szerződéses összeköttetést a törvényben kifejezésre juttatná. Kelsen példája szerint, ha valaki magát vívásra *(fechten)* kötelezi, az azt jelenti, hogy – mivel vívni egyedül nem lehet, hanem a vívás egy „kiegészítő teljesítés" („komplementäre Leistung") – magát azon feltétel mellett kötelezi vívásra, hogy egy másik személy vele vív. Ha Ausztria egy osztrák törvényben arra kötelezi magát, hogy a közös ügyeit Magyarországéival közösen igazgassa, úgy Ausztria ezen kötelezettsége ahhoz az előfeltételhez kapcsolódik, hogy Magyarország a maga részéről a saját külügyeit Ausztriával együtt akarja igazgatni, valamint hogy magát saját részéről egy törvény által ezen közösségre kötelezze.[93]

Amíg ilyen formájú önkötelezés forog fenn, addig a két fél között fennálló közösségre kötelező törvény ugyanúgy egyoldalúan megszüntethető, ahogy az egyoldalúan is jött létre. Azonban egy ilyen törvény végrehajtása csak úgy történhet, ha egy másik állam összhangzatos törvényében saját magát a kiegészítő magatartásra kötelezi. Hans Kelsen itt példaként egy kölcsönügyletben érvényesen létrejött visszafizetési kötelezettséget említ, ami csak azon feltétellel válhat teljesítetté, hogy a hitelező a visszafizetést elfogadja.[94]

2. A második részben megfogalmazott legjelentősebb megállapítások.

A kiegyezési törvény természetére és módosításának lehetőségeire nézve a magyar kormányok álláspontja az idő folyamán jelentősen változott. Ennek két fázisa határozottan megkülönböztethető. Wekerle az 1891. évi felirati vitában és az 1893-ban,[95] a királyi kőszegi válasz[96] kapcsán azt az álláspontot

[92] Uo. 1–2. p.
[93] Uo. 2–3. p.
[94] Uo. 3. p.
[95] Wekerle felszólalását az 1893. évi felirati vitában lásd KN 1892-235. XIII. kötet. 180. p.
[96] A katolikus klérus, a reformátusok, majd az ágostaiak köszöntőbeszédét követően a dunántúli törvényhatóságok nevében Radó Kálmán főispán köszöntötte a királyt. Ferenc József válaszul a törvényhatóságokhoz az alábbi beszédet intézte: „Őszinte megelégedéssel és köszönettel fogadom oly számos törvényhatóság küldöttjeinek hódoló tisztelgését. Legyenek meggyőződve, hogy a mint nagy örömmel tapasztalom mindenkor a trónhoz és személyemhez való hü ragaszkodás jeleit, épp oly forrón óhajtom az ország szellemi és anyagi jólétének fejlödését, és gyarapodását. Ezen célra

képviselte, hogy a kiegyezés nem szerződés Magyarország és Ausztria között, hanem kétoldalú megállapodás *(bilateraler Vertrag)*, ami lényegében és politikai tekintetben egy szerződés jegyeit bírja. A kiegyezési törvényt hatályon kívül helyező vagy módosító törvény egyoldalú elfogadása jogilag lehetséges, mindaddig, amíg a másik állam nem hozna létre egy összhangzatos törvényt, egy hatályon kívül helyező vagy módosító törvény nem bírna hatással a kiegyezési alap jogi lényegére, hanem csak a jogalap megingatását, megrendítését, vagyis politikai támadást jelentene.[97] [Bár a megfogalmazás konkrétan Szilágyi részéről hangzott el, miniszterelnökként nyilván Wekerle is ezt a felfogást képviselte – Sz. M.] Kelsen a szerződés és a kétoldalú megállapodás fogalmak elkülönítését jogászilag megvalósíthatatlannak tartotta.[98]

Azonban a Szabadelvű Párt 1903. október 28–29-ei konferenciáján[99] az akkori miniszterelnökjelölt Tisza István úgy nyilatkozott, [100] hogy az 1867. évi XII. törvénycikk egy a magyar Országgyűlés és a magyar király között elfogadott törvény (vagyis nem Ausztria és Magyarország közötti szerződés), és

a törvényhatóságok a közigazgatás feladatainak teljesítésén kívül, mint a közszellem tényezői azzal is hivatva vannak közreműködni, hogy a népet ámító jelszavak és meddő igéretek befolyásától megóvják és a békés egyetértés és hasznos munka magvát ápolják. Tágas tért enged mindezekre azon alap, melyen kedvelt Magyarországom az utóbbi évtizedekben oly örvendetes felvirágzásnak indult s melynek mint kétoldalu megállapodásnak megingatása úgy a fennálló törvényes állapotban való hitet csökkentené, valamint az ország és az egész monarkia valódi érdekeivel s ennek folytán uralkodói kötelmeimmel is határozottan ellenkeznék. Számitok ebbeli közreműködésükre, valamint önök is ily törekvésben mindenkor számíthatnak jóakaró támogatásomra és kegyelmemre." Kőszegi királynapok. *Pesti Napló*, 1893. 263.sz. 2. p.
[97] Uo. 3–4. p.
[98] Uo. 4. p.
[99] A Szabadelvű Párt programját lásd NN: Válság. *Alkotmány*, 1903. 256. sz. 2. p.
[100] Tisza István október 29-i beszédében az 1867. évi XII. törvénycikk egyoldalú módosításának jogszerűsége mellett érvelt. „Az én nyilatkozatom lényege az volt, hogy egy egyoldalu magyar törvény, a mely az 1867. évi XII. törvénycikket módositja, jogérvényes. Hogy hatálya is lesz-e, tudniillik annyiban is lesz-e hatálya, hogy az általa kontemplált uj rend fölállittatik, az a tartalmától függ, attól függ, hogy olyan intézkedéseket tartalmaz-e, amelyeknek hatályához, megvalósulásához szükséges az, hogy analóg törvényes intézkedés a monarkia másik államában is létrejöjjön. Hát méltóztassék ebből a konzekvenciát levonni. Természetes dolog, itt nem beszélek és nem beszélünk másról, mint a kérdés jogi oldaláról, tehát nem érinthetjük azokat a politikai konsziderációkat, a melyek a magyar királyra, aki egyúttal a másik államnak is feje, a szentesítési jog gyakorlatánál célszerüségi szempontból befolyással lehetnek, hanem beszélünk azon jogi kérdésről, hogy mi lesz abban az esetben, ha egy a magyar király által szentesitett magyar törvény csakugyan létrejön. Ez a törvény, ismétlem, föltétlenül jogérvényes, azt a jogállapotot, azt a rendet tehát, amely ma fönnáll, föltétlenül megdönti. Hogy az uj rend megvalósulhat-e egymagában a magyar törvény erejénél fogva, az az intézkedés tartalmától függ; ha tehát a magyar nyelvre vonatkozó diszpozició nem bir olyan kiterjedéssel, hogy megbontsa a hadsereg viszonyait, annak legfőbb közös centrumaiban, vagy éppen osztrák részében is, akkor nézetem szerint igenis megvalósulhat egyedül a magyar törvény erejénél fogva. Azt hiszem, ez nem módositása vagy megtoldása tegnapi nyilatkozatomnak, hanem egyszerüen alkalmazása az ott fölállitott elveknek erre a konkrét esetre. (Helyeslés.)" NN: A válság. *Budapesti Napló*, 1903. 297. sz. 5. p.

egyoldalúan ismét csak egy magyar törvénnyel módosítható vagy helyezhető hatályon kívül. Egy ilyen törvény a fennálló jogalapot feltétlenül megdöntené. Tisza tehát különbséget tesz a fennálló jogrend (kiegyezési alap) megszüntetése és egy új létrehozása között. Előbbi egyoldalúan egy magyar törvénnyel minden további nélkül lehetséges, az utóbbi azonban – az Ausztriához való viszony új alapja – nem valósítható meg egyoldalú magyar törvénnyel, amennyiben éppen ez az új alap Ausztria közrehatását igényli, és ez a közrehatás csak egy összhangzatos osztrák törvénnyel lehetséges.[101]

Ezzel ellentétben osztrák részről, különösen Zolger úgy nyilatkozik, hogy az 1867. évi kiegyezés (mindkét kiegyezési törvény) egy Magyarország és Ausztria között a Monarchia mindkét kormánya által megkötött nemzetközi szerződés törvénybe cikkelyezése. Mivel mindkét törvény egy szerződést tartalmaz, egyik sem módosítható egyoldalúan. A magyar kormány által ezen teljes mértékben elutasított, azonban osztrák részről a közösség érdekében fenntartott szerződéselmélet kétségkívül előnyös lehet a jelenlegi jogalap fenntartásához. Azonban kétséges, hogy ez az elmélet az elhatározott magyar álláspontnak szemben védhető volna. Szintén kérdéses, hogy 1867-ben az összmonarchia osztrák kormánya és a magyar Országgyűlés többsége (majd 1867. február 20-tól az Andrássy-kormány) között folyt tárgyalások ténylegesen egy nemzetközi jogi értelemben érvényes nemzetközi szerződéshez vezethettek-e. Hiszen az két önálló államot igényel két önálló alkotmánnyal és az ezek által a nemzetközi szerződéskötésre törvényesen felhatalmazott szervvel, és ezek a körülmények a kiegyezési törvények elfogadását megelőzően nem álltak fent.[102]

Egy szerződéses kapcsolat hatásának létrehozásához 1867-ben nem mutatkozott más lehetőség, mint a másik állam törvényes hozzájárulását a kiegyezési törvény módosításához vagy megszüntetéséhez feltételül szabó összhangzatos törvényalkotás. Egy ilyen záradék azonban mind a magyar, mind az osztrák törvényből hiányzott. Így aztán a Tisza által képviselt felfogás jogászilag korrektként elfogadható. Eszerint az úgynevezett pragmatikus ügyek közössége, ahogy egy magyar ugyanúgy egy osztrák törvénnyel egyoldalúan megszüntethető. A közösség egy új formájához, legyen az szorosabb vagy lazább, a két állam bármelyike törvényben kötelezheti magát, azonban az új törvény végrehajtásának és az új állapot tényleges beállásának feltétele a másik állam összhangzatos törvényalkotása.[103]

Éppen ezen a módon alkotta meg Magyarország az 1867. évi XII. törvénycikket, ami azelőtt kötelezte Magyarországot közösségre, hogy Ausztria maga az összhangzatos törvényét megalkotta volna. Az osztrák kormány a Birodalmi

[101] Uo. 4. p.
[102] Uo. 5–6. p.
[103] Uo. 6. p.

Tanácsot kényszerhelyzetbe helyezte, ami [értsd a Birodalmi Tanács – Sz. M.] így az osztrák törvény szerződéses karakterét nem hívhatta érvényre. Magyar szempontból ezzel vált csak lehetségessé az 1867. évi XII. tc. végrehajtása.[104] Semmiképp sem eldöntött tény, hogy a Zolger-elmélet minden körülmények közt kedvezőbb lenne és a Tisza-formula a közösségre veszélyt jelentene.[105]

Éppen ellenkezőleg, egyáltalán nem kizárt, hogy ez a jogászilag korrekt formula lehetőséget biztosít a jelenleg fennálló közösség megszüntetésére és szilárdabb alapra helyezésére. Az nem lehet kedvezőtlen Ausztriának, azaz az összállameszmének *(Gesammtstaatsidee)*, hiszen egy magyar törvény a magyar király általi szentesítést igényel. Azonban, ha Ausztria szüntetné meg a közös alapot, egy új törvénnyel Magyarországot kész helyzet elé állíthatná, erősíthetné a közösséget és az összállamot.[106]

3. A harmadik részben megfogalmazott legjelentősebb megállapítások.

Bármilyen ellentmondásosnak is tűnik, az egyetlen jogászilag korrekt megítélés csak az lehet, hogy a Magyarország és Ausztria közötti jelenlegi jogállapot alapján éppen azon ügyek közössége áll politikailag gyenge lábakon – vagyis az úgynevezett dualisztikus ügyeké[107] –, amelyek jogi garanciákkal bírnak, olyan garanciákkal, amelyek a pragmatikus ügyek közösségéből hiányoznak. Ezen jogi garancia hiánya ellenére a pragmatikus ügyek közössége áll politikailag erősebb lábakon, amiből az osztrák kiegyezési törvény problematikus értéke a leginkább megnyilvánul.[108]

Az is kérdéses, hogy a Delegationsgesetz 36. §-a által a közös elvek szerint szabályozott ügyek körében létesítendő megállapodások tárgyában előírt eljárások vezethetnek-e nemzetközi jogilag érvényes nemzetközi szerződésekre. Amennyiben két állam kölcsönös összeköttetése nem egy érvényes alakszerű nemzetközi szerződésben történik, akkor a szerződéses kapcsolat jogilag korrektként csak olyan módon történhet, hogy a szerződéses akarat a törvényszövegben kifejezésre jut. Azaz a törvény saját tartalmát nyilvánítja szerződésnek, és kinyilvánítja, hogy ez bizonyos ideig a másik szerződő állam hozzájárulása

[104] Uo. 6–7a. p.
[105] Uo. 7a. p.
[106] Uo. 7b. p.
[107] A közös elvek szerint kezelt dualisztikus, avagy közös érdekű ügyekről lásd Herrnritt, Rudolf Herrmann: *Handbuch des österreichischen Verfassungsrechtes*. Tübingen, 2009. Verlag von J.C. B. Mohr (Paul Siebeck), 60–62. p.; Balogh, Judit: Die gemeinsame Wirtschaftspolitik in der Doppelmonarchie. In Mezey, Barna (szerk.): *Der österreich-ungarische Ausgleich 1867*. Budapest, 2008. Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte Eötvös Loránd Universität, 7–20. p.; Stipta István: A közös elvek szerint kezelt ügyek és a közigazgatási bíráskodás. In Máthé Gábor – Menyhárd Attila – Mezey Barna (szerk.): *A kettős Monarchia. Die Doppelmonarchie*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 65–69. p.
[108] Uo. 8. p.

nélkül nem módosítható. Csak mert 1867-ben a jogalkotó mindkét törvényben elmulasztotta ezen formulát felvenni, a kölcsönös szerződéses összeköttetés nemzetközi jogi garanciája ezen törvények tartalmára nézve elveszett, noha a törvényalkotáskor a szerződéses természet volt célozva. Csak mert 1867-ben ezen jogalkotói szándékot jogászilag teljesen alkalmatlan eszközökkel akarták megvalósítani, a Tisza-formula lehetségessé és megdönthetetlenné lett.[109]

A jövőre nézve Kelsen javaslatba hozta ezen viszonyok összhangzatos törvények útján történő szerződéses szabályozását, hiszen ez nemcsak jogászilag helyes, hanem politikailag is ajánlatosabb, mivel ez utóbbi módozat erősebb támasza lehet az összállameszménck, mint egy alakszerű szerződés. Ráadásul ez utóbbi nem nyilvánítaná jogilag relevánsabbá az osztrák és a magyar kormány közötti tárgyalásokat és megállapodásokat, mint például két osztrák minisztérium, vagy az osztrák kormány és egy osztrák tartományi bizottság *(Landesausschuss)* közöttieket.[110]

Összegzés

A fent ismertetett magyar közjogi polémia végső fázisában tulajdonképpen már nem is az osztrák–magyar államkapcsolatról vagy az ország szuverenitásáról szólt, hiszen abban valamennyi hazai szerző egyetértett, hogy azt Magyarország fenntartotta, hanem a szűkebb fókusz inkább arra a kérdésre esett, hogy mi számít nemzetközi szerződésnek. Áttekintve az államtudományi és nemzetközi jogi teoretikusok korabeli munkáit,[111] kár volna kétségbe vonni a szerződéselmélet magyar híveinek azt az alapvető érvelését, hogy a nemzetközi szerződés alaki követelményeit a nemzetközi közjog nem határozza meg egységesen. Mindebből azonban nem következik, hogy két külön állam által megalkotott törvények közötti tartalmi analógiák mindenképpen képesek lehetnek egy nemzetközi szerződéses kapcsolatot életre hívni, hiszen a nemzetközi jog igenis megfogalmaz alapelveket a szerződő felekre, a szerződés tárgyára, tartalmára, a szerződéses akaratra és annak megerősítésére nézve.

[109] Uo. 8–9. p.
[110] Uo. 10. p.
[111] PHILLIMORE, Robert: *Commentaries upon International Law. Vol. II.* London, 1882. Hodgey, Foster & Co, 78. p.; HALL, William Edward: *A Treatise on International Law.* Oxford, 1904. At the Claredon Press, 329–330. p.; WESTLAKE, John: *International law. Part I. Peace.* Cambridge, 1910–13. Cambridge University Press, 290–297. p.; OPPENHEIM, Lassa: *International Law, a treatise. I. Peace.* New York, 1912. Longmans Green & Co, 550–551. p.

ELTE Klebelsberg Könyvtár SZTE

A nemzetközi szerződéses természet egyértelmű megállapítása sok esetben nehézkes és vitatható. Az 1867. évi kiegyezési törvények természete kapcsán sem sikerült a magyar félnek egységes álláspontot kialakítani. A magyar jogtörténet szempontjából ez még értékesebb adalékká minősíti Hans Kelsen itt közölt szakvéleményét, aki szerint az 1867. évi XII. törvénycikk nem felelt meg a nemzetközi szerződéses viszony kritériumainak, ami egy klauzula felvételével lehetett volna elérhető.

FÜGGELÉK[112]

1. Dokumentum[113]

Wien am 28. Juni 1913.

69471.

3.

Hochverehrter Herr Sektionschef!

In der Anlage erlaube ich mir Herrn Sektionschef den I. Teil des gewünschten Memorandums zu übersenden. Sollten Herr Sektionschef nach irgend welcher Richtung Ergänzungen wünschen, bitte ich dies durch Bemerkungen auf dem zu diesem Zwekke[114] freigelassenen Rand zu notieren.

Der II. Teil des Memorandums mit dem ich mich derzeit befasse, wird sich auf die Stellung der Zoll- und Handelskonferenz und die sich daran anschliessenden Probleme beziehen.

Ich verbleibe Herrn Sektionschef stets in besonderer Ergebenheit und Verehrung

Dr. Hans Kelsen

[112] A forrásokat szöveghűen közlöm, eltekintve szóközöktől, írásjelektől, tartalmat nem érintő rendezésektől. A két forrás egyaránt írógéppel készült, láb- és végjegyzetek nélkül. A géppel tett javításokat (ezek többsége elgépeléseket korrigál) nem jelzem külön, hanem a már javított szöveget közlöm. Egy-egy fogalom, elírás magyarázatát lábjegyzetben tettem meg (pl. Reichstagsmajorität), a régies írásmódot (Majästet Suveränität) érintetlenül hagytam. A 2. forrásban kézi javítások is találhatók, ezeket a törzsszövegben áthúzással és szögletes zárójelben a javítás betoldásával jeleztem. Kelsen írógéppel tett javításokat, feltételezhető hogy a kézi javítások már nem tőle, hanem Riedltől, vagy más minisztériumi hivatalnoktól származhatnak.

[113] AT-OeStA/AVA Nachlässe AN Riedl 64-3. Z. 69471. Hans Kelsen Richard Riedlnek, a cs. kir. Kereskedelemügyi Minisztérium (IV.) kereskedelempolitikai, vám- és hajózásügyi, illetve tengerészeti igazgatási ügyekért felelős osztályfőnökének. Bécs, 1913. június 28.

[114] Zwecke

2. Dokumentum[115]

Juristische und politische Bemerkungen zum österr.-ung. Ausgleich.

I.

Zur Frage der Vertragsnatur des österr.-ung. Ausgleichs von 1867.
Eine vertragsmässige d.h. gegenseitige Bindung zweier Staaten kann auf eine doppelte Weise bewirkt werden. Erstens durch einen internationalen Vertrag, zweitens durch korrespondierende Gesetze der beiden Staaten.

Was die erste Möglichkeit betrifft, so kann eine vom völkerrechtlichen Standpunkt recht[s]giltige Bindung eines Staates nur durch einen solchen Vertrag erfolgen der von dem durch die Verfassung hiezu legitimierten Organ abgeschlossen wurde. Ist nun ein [Vertrag] durch das gesetzlich legitimierte Organ zustande gekommen, kann die dadurch statuierte rechtliche Bindung des Staates während der Dauer des Vertrages einseitig nicht aufgehoben werden, auch nicht durch ein dem Vertrag zuwiderlaufendes Gesetz, da auch die vollkommenste Suveränität der Legislative nicht im Stande ist, den Staat von einmal eingegangenen Verträgen einseitig zu befrei- | en. Jedes dem Vertrag zuwiderlaufende Gesetz ist nicht nur vom völkerrechtlichen sondern auch vom staatsrechtlichen Standpunkte aus ungiltig, denn jeder verfassungsmässig zustande gekommene Wille des Staates kann die Bedingungen seiner Abänderung oder Aufhebung selbst bestimmen. Ein verfassungsmässig zustande gekommener Vertragswille des Staates aber bedeutet,dass er nicht ohne Zustimmung des anderen Vertragsteiles abgeändert oder aufgehoben werden könne[;] und ein verfassungsmässig zustande gekommener Staatsvertrag kann durch ein einseitig erlassenes jüngeres Gesetz ebensowenig recht[s] giltig abgeändert oder aufgehoben werden, wie etwa ein Gesetz das zu seiner Abänderung oder Aufhebung selbst 2/3 Majorität fordert durch ein mit einfacher Majorität beschlossenes Gesetz rechtsgiltig abgeändert oder aufgehoben werden kann. Jeder Staatswille durch den ein anderer älterer Staatswille modifiziert werden soll ist nach allgemeinen rechtslogischen Prinzipien nichtig, wenn er nicht den Bedingungen entspricht, die der zu modifizierende für seine Modifizierung aufgestellt hat.

Die vertragsmässige Bindung des einer Staates gegenüber einen anderen kann aber auch bewirkt werden ohne dass ein rechtsgiltiger internationaler Vertrag in aller | (2.) Form abgeschlossen worden ist u.z. durch korrespondierende Gesetze der beiden Staaten, deren gegenseitige Bindung in Bezug auf irgend eine Angelegenheit bezweckt wird. Dies kann zunächst dadurch

[115] AT-OeStA/AVA Nachlässe AN Riedl 64-3. *Juristische und politische Bemerkungen zum österr.-ung. Ausgleich*

geschehen, dass das Gesetz, das einseitig nur durch die Organe des eigenen Staates zustande gekommen ist, seinen Inhalt selbst als Vertrag erklärt; sei es, dass das Gesetz ausspricht, es sei der im Text folgende Vertrag abgeschlossen worden, sei es, dass erklärt wird, was das Parlament beschlossen und der Monarch sanktioniert habe, sei ein Vertrag.

Der Vertragscharakter kann aber auch dadurch im Gesetze zum Ausdrucke gebracht werden, dass das Gesetz erklärt, es könne nur abgeändert werden mit Zustimmung eines anderen (als in diesem Gesetze zum Ausdrucke kommenden) Staats-Willens.

Darin liegt ja das Wesen des Vertrages, dass der Verpflichtete durch seine Willensäusserung insolange gebunden ist, als der Kontrahent nicht einer EntAufhebung der Verpflichtung zustimmt, dass der der Verpflichtete nicht einseitig sich von seiner Verpflichtung befreien kann. Darum kann der Staat, der sich durch sein Gesetz selbst verpflichtet, auch ohne eine ausdrückliche Vertragsschliessung mit einem anderen Staate, den gleichen Effekt nur herbeiführen, | indem er in dem sich selbst verpflichtenden Gesetze, als Bedingung für dessen Abänderung die Zustimmung eines anderen Staates aufstellt; so wie etwa eine qualifizierte Majorität als Aenderungsbedingung in das Gesetz aufgenommen werden kann.

Jedes Gesetz kann die Bedingung seiner Abänderung selbst bestimmen. Und jedes Gesetz das eine Abänderung vorsieht, ohne die Bedingungen zu erfüllen, die das abzuändernde Gesetz für seine Abänderung stellt, ist ungiltig, verfassungswidrig.

Zu unterscheiden von diesen Fällen eines in Gesetzesform zum Ausdruck gebrachten staatlichen Vertragswillens ist der folgende Fall, der für die Beurteilung des österr. ungar. Ausgleiches von Bedeutung ist: Der Staat verpflichtet sich in Form eines Gesetzes zu einem Verhalten, das die Mitwikrung eines anderen Staates zur Voraussetzung hat, ohne bezüglich dieser Mitwirkung mit dem anderen Staate einen Vertrag zu schliessen, oder seine vertragsmässige Gebundenheit in dem Gesetze zum Ausdrucke zu bringen. Die Verpflichtung zu einem solchen Verhalten – zu einer [„]komplementären["] Leistung – ist juristisch stets als eine bedingte Verpflichtung aufzufassen, bedingt durch die tatsächliche Mitwirkung des anderen Teiles. Wenn ich | (3.) mich z.B. verpflichte zu fechten, so bedeutet das: – da ich für mich allein nicht fechten kann, fechten eben eine „komplementäre" Leistung ist – ich verpflichte mich unter der Bedingung zu fechten, dass ein anderer mit mir ficht. Wenn sich Oesterreich in einem österreichischen Gesetz dazu verpflichtet, seine auswärtigen Angelegenheiten gemeinsam mit denen Ungarns zu verwalten, so ist diese Verpflichtung Oesterreichs an die Voraussetzung geknüpft, dass Ungarn seinerseits seine auswärtigen Angelegenheiten gemeinsam mit Oesterreich verwalten will, resp. sich seinerseits durch ein Gesetz zu dieser Gemeinsamkeit

verpflichtet. Solange nur eine solche Selbstverpflichtung vorliegt und solange sich jeder Staat nur sich selbst gegenüber zu einer Gemeinsamkeit verpflichtet und nicht dem anderen gegenüber eine derartige Verpflichtung übernimmt, kurz solange kein Vertrag zwischen beiden besteht und die Abänderung des jeden einzelnen Staat zur gemeinsamen Verwaltung verpflichtenden Gesetzes nicht von der Zustimmung des anderen Staates abhängig gemacht ist, kann jedes solche zur Gemeinsamkeit verpflichtende Gesetz ebenso einseitig aufgehoben werden, wie es einseitig zustande gekommen ist. Durchgeführt freilich kann ein solches Gesetz nur werden, wenn ein korrespondierendes Gesetz des | anderen Staates diesen zu dem komplementären Verhalten verpflichtet. Geradeso wie die giltig entstandene Verpflichtung ein Darlehen zurückzuzahlen nur erfüllt werden kann unter der Bedingung, dass der Gläubiger die Zahlung in Empfang nimmt.

X

Die Auffassung der ungarischen Regierung von der Natur der Ausgleichsgesetze und der Möglichkeit ihrer Abänderung hat sich im Laufe der Zeit wesentlich verändert. Zwei Phasen sind deutlich zu unterscheiden.

Im Jahre 1891 (anlässlich der 15 tägigen Adressdebatte im Abgeordnetenhause) und 1893 (anlässlich der mehrtägigen Debatte, über die Antwort,welche Seine Majästet[116] auf die Begrüssung der Munizipien in Günzs am 17. IX. 1893 erteilt hatte) vertrag Wekerle folgenden Standpunkt:

Der Ausgleich ist zwar kein Vertrag zwischen Oesterreich und Ungarn, aber eine „bilaterale Vereinbarung", welche im Wesen und politisch die At[t]ribute eines Vertrages besitzent. Die einseitige Beschliessung eines Aufhebungs- oder Abänderungsgesetzes sei zwar rechtlich zulässig, allen insolange nicht ein korrespondierendes Gesetz auch seitens des anderen Staates geschaffen werde vermöchte ein solches Abänderungs- oder Aufhebungsgesetz den Rechtsbestand der Aus- | (4.) gleichsbasis nicht zu berühren, sondern hätte nur die Bedeutung eines „Rüttelns", einer „Erschütterung", d.h. eines politischen Angriffs auf die Rechtsbasis.

Dazu ist zu bemerken, dass die Unterscheidung von „Vertrag" und „bilateraler Vereinbarung" juristisch undurchführbar und dass es widerspruchsvoll ist, zu erklären eine einseitige Abänderung oder Aufhebung einer der beiden Ausgleichsgesetze sei zwar rechtlich zulässig, könne aber den Rechtsbestand der Ausgleichsbasis nicht berühren. Denn wenn durchs das einseitig beschlossene Abänderungs- oder Aufhebungsgesetz das 67er Ausgleichsgesetz in seiner Geltung nicht tangiert wird, dann muss das einseitig erlassene Abänderungs- oder Aufhebungsgesetz eben ungültig, d.h. aber rechtlich unzulässig sein. Wekerle wagte offenbar nicht der Opposition gegenüber, die jeden

[116] T1: Majästet, T2: Majestät.

Vertragscharakter des Ausgleichs in Abrede stellte und die einseitige Abänderung und Aufhebung des Gesetzartikels XII vom Jahre 1867 für möglich erklärte, seine gegenteilige Rechtsanschauung unumwunden auszusprechen. Er tat es daher versteckt hinter einer irreführenden Terminologie.

Im Jahre 1903 erklärte aber Stefan Tisza (zdamals zum Ministerpräsidenten nominiert) in der Konferenz der liberalen Partei am 28. und 29. Oktober (beide Erklä- | (5.)[117] rungen stimmen nicht ganz überein,doch ist die vom 29. Oktober als „Ergänzung" und „Richtigstellung" bezeichnete als die endgültige anzusehen): Der Gesetzartikel XII vom Jahre 1867 sei ein zwischen dem ungarischen Reichstag und dem ungarischen König vereinbartes Gesetz (also kein Vertrag zwischen Oesterreich und Ungarn) ein ungarisches Gesetz wie irgend ein anderes und könne daher wiederum einseitig durch ein ungarisches Gesetz aufgehoben oder abgeändert werden. Ein solches Gesetz würde den bestehenden Rechtszustand „unbedingt umstossen", so dass die „bestehende Ordnung nicht mehr in[]Geltung bleiben könnte." Im übrigen unterscheidet Tisza zwischen der Aufhebung der bestehenden Ordnung und der Herstellung einer neuen Ordnung. Das erstere sei ohne weiters einseitig durch ein ungarisches Gesetz möglich. Das letztere dagegen, die Schaffung einer neuen Ordnung des Verhältnisses zu Oesterreich, kann durch ein einseitiges ungarisches Gesetz nicht verwirklicht werden, soferne eben diese neue Ordnung der Mitwirkung Oesterreichs bedarf und diese Mitwirkung nur auf Grund eines korrespondierenden österreichischen Gesetzes möglich ist. Zwischen der Auffassung Wekerles und jener Tiszas besteht somit ein wesentlicher Unterschied.

| (5.) Dem gegenüber wird österreichischerseits – speziell von Zolger – erklärt: Der Ausgleich von 1867, d.h. die beiden Ausgleichgesetze, seien zustande gekommen auf Grund eines zwischen Oesterreich und Ungarn geschlossenen internationalen Vertrages. Die beiden Ausgleichsgesetze bedeuten nur die gesetzliche Inartikulierung eines völkerrechtlichen Kontraktes den die beiden Staaten der Monarchie durch ihre beiderseitigen Regierungen abgeschlossen haben. Der durch die Regierungen der beiden Staaten abgeschlossene Vertrag sei nachträglich von den beiden Parlamenten genehmigt worden, indem beide Parlamente je ein Gesetz beschlossen hätten, das den zwischen den Regierungen geschlossenen Vertrag zum Inhalt hatte. Und weil jedes der beiden Gesetze einen Vertrag zum Inhalt habe[,] könne es nicht einseitig abgeändert werden.

Diese von der ungarischen Regierung nunmehr vollständig abgelehnte von österreichischer Seite aber im Interesse der Gemeinsamkeit festgehaltene Vertragstheorie ist zweifellos vorteilhaft soferne es lediglich darauf ankommt

[117] A két egymás után következő, egyaránt 5.-ként számozott oldalak közül az elsőre mint 5a., a másodikra mint 5b. hivatkozom.

den gegewärtigen Rechtszustand aufrecht zu erhalten. Da dies aber keineswegs die einzige politische Zukunftsmöglichkeit darstellt ist es [nicht] überflüssig sich auch die Schwächen dieser Vertragstheorie zu vergegenwärtigen[,] zumal man sich keinen Täuschungen darüber hingeben

| darf, dass diese Theorie gegenüber dem dezidiert erklärten ungarischen Standpunkt politisch kaum mit Erfolg vertreten werden kann. Und da muss allerdings bemerkt werden, dass es zu mindest sehr zweifelhaft ist, ob die Verhandlungen die zwischen der österreichischen Regierung – die übrigens damals keine österreichische Regierung im heuitgen[118] Sinne war,sondern ein Organ der Gesamtmonarchie, eine selbständige österreichische und eine selbständige ungarische Regierung hat es erst seit dem königl. Reskript vom 17. Februar 1867 gegeben, mit welchem die Verfassung Ungarns wieder hergestellt und Julius Andraszi (sic!) zum ungarischen Ministerpräsidenten ernannt wurde, also nach dem bereits Verhandlungen zwischen der ungarischen Reichstagsmehrheit und der Zentralregierung abgeschlossen waren – es ist, wie bemerkt sehr zweifelhaft ob die Verhandlungen zwischen dieser Regierung und den Vertretern der ungarischen Reichstagsmäjorität[119] resp. der seit 20. Februar 1867 ernannten ungarischen Regierung tatsächlich zu einem rechtsgüiltigen Vertrag im Sinne des Völkerrechtes führen konnten. Damit ein solcher internationaler Vertrag rechtgiltig zustande kommen könne bedarf es zunächst der Existenz zweier selbständiger Staaten mit zwei selbständigen Verfassungen, durch welche bestimmte Organe zum Abschluss von Staatsverträgen gesetzlich ermächtigt sind. Solche für beide Staaten durch die beiderseitigen Verfassun-

| (6.) gen legitimierte Organe zumindest hat es, wenn überhaupt, so doch jedenfalls nicht vor Perfektionierung des 1867er Ausgleichs gegeben. Um den Effekt einer vertragsmässigen Bindung beider Staaten für die Zukunft herbeizuführen, war im Jahre 1867 keine andere Möglichkeit als übereinstimmende Gesetze beider Staaten, die als Bedinung ihrer Abänderung oder Aufhebung die in Form des Gesetzes erfolgte Zustimmung des anderen Staates aussprechen. Eine solche Klausel fehlt aber sowohl im österreichischen als auch im ungarischen Ausgleichgesetz. Es kann daher die von Tisza vertretene Auffassung als juristisch korrekt akzeptiert werden. Darnach ist die Gemeinsamkeit der sogenannten prakgmatischen Angelegenheiten wie durch ein ungarisches so durch ein österreichisches Gesetz einseitig aufgehoben werden. Zu einer neuen Form der Gemeinsamkeit, sei es einer engeren oder loseren, kann sich zwar gleichfalls jeder der beiden Staaten durch ein Gesetz einseitig selbst

[118] T1: heuitgen, T2: heutigen.
[119] T1: Reichstagsmäjorität, T2: Reichstagsmajorität.

verpflichten. Allein die Durchführung dieses Gesetzes, die tätsächliche[120] Herbeiführung jenes neuen Zustandes ist bedingt durch ein korrespondierendes Gesetz des anderen Staates. Es liegt eben die Verpflichtung zu einer „komplementären" Leistung vor.

Genau auf diese Weise wurde in Ungarn | (7.) im Jahre 1867 der Gesetzartikel XII beschlossen und sanktioniert. Er verpflichtete Ungarn zu einer Gemeinsamkeit mit Oesterreich noch bevor Oesterreich selbst ein korrespondierendes Gesetz beschlossen hatte. Der ungarische Gesetzartikel XII war von vorneherein abhängig von einem übereinstimmenden Gesetze Oesterreichs. Dieses Gesetz ist denn auch vom österreichischen Parlamente, das durch seine Regierung in eine Zwangslage versetzt worden war, und[,] wenn es freie Hand gehabt hätte d.h. wirklich als Vertragsteil zur Geltung gekommen wäre, gewiss einen anderen[]Beschluss gefasst hätte, nachträglich geliefert. Damit wurde – vom ungarischen Standpunkte aus – die Durchführung des Gesetzartikels XII erst ermöglicht.

Es ist keineswegs ausgemacht, dass die ursprünglich von der ungarischen Regierung und heute noch von österreichischen Politikern und Staatsrechtlern vertretene Theorie einer vertragsmässigen Bindung beider Staaten an den Inhalt der Ausgleichsgesetze von 1867 für Oesterreich unter allen Umständen die politisch günstigere sein muss und dass die Tischa'sche Formel für die Gemeinsamkeit eine Gefahr bedeute. Im Gegenteil[!] es ist keineswegs ausgeschlossen[,]diese – im übrigen juristisch korrekte – Formel auch im Interesse der Gemeinsamkeit zu verwenden. Denn die | (7.) Möglichkeit[,]die derzeit geltende Gemeinschaft zwischen Oesterreich und Ungarn durch ein einseitiges Gesetz ohne Zustimmung des anderen Teiles aufzuheben, kann politisch niemals zu Ungunsten Oesterreichs d.h. der Gesamtstaatsidee verwirklicht werden. Ein solches Gesetz bedarf der Sanktion des ungarischen Königs – sofern die Aufhebung von Ungarn ausgehen sollte. Daran ist ernstlich nicht zu denken.

Dagegen ist die Möglichkeit keineswegs ausgeschlossen, dass das Bedürfnis, das Verhältnis zu Ungarn auf eine neue, solidere Basis zu stellen, in Oesterreich empfunden wird.Da ist es zunächst von grossem Werte, dass die alte Basis durch ein einseitiges österreichisches Gesetz erst einmal weg geräumt werden kann, ohne dass Oesterreich daran durch ein zustimmungsberechtigtes und an dem alten Zustande interessiertes Ungarn verhindert werden kanndarf. Dann aber kann das Kräfteverhältnis zwischen Oesterreich und Ungarn in zukunft einmal gerade umgekehrt liegen, als anno 1867. Einem schwächeren Ungarn kann ein stärkeres Oesterreich gegenüberstehen, das – ebenso wie Ungarn 1867 getan hat – mit einem einseitigen Ausgleichsgesetz,

[120] T1: tätsächliche, T2: tatsächliche.

das die Idee der Gemeinsamkeit und des Gesamtstaates verstärkt – Ungarn vor ein fait accompli | stellt. Wie Oesterreich 1867 gezwungen war ein dem Gesetzartikel XII korrespondierendes Gesetz zu beschliessen, so kann Ungarn – ein national zersplittertes Ungarn, das den Anschluss an Oesterreich unter allen Umständen braucht, um seine staatliche Existenz zu erhalten – auch einen neuen, einmal von Oesterreich diktierten Ausgleich akzeptieren müssen, wie dies Oesterreich 1867 dem ungarischen Gesetzartikel XII gegenüber getan hat.

X

Während die Gemeinsamkeit der sogenannten prakgmatischen Angelegenheiten – also die gemeinsame Verwaltung der auswärtigen Angelegenheiten[,] des Heeres und der Finanzen – in der heute bestehenden Form durch ein einseitiges österreichisches oder ungarisches Gesetz jederzeit aufgehoben werden kann (sofern man die Vertragstheorie aus irgend einem Grunde ablehnt) sind beide Staaten bezüglich der däuualistischen Angelegenheiten (kommerzielle Angelegenheiten, speziell Zollgesetzgebung, Wehrsystem etc.: § 2 des österr. Delegationsgesezes) für die Dauer der periodisch zu erneuernden Vereinbarung vertragsmässig gebunden; d.h. für die Dauer der wirtschaftlichen Ausgleichsperiode kann keiner der beiden Staaten ohne einen Verfassungsbruch zu begehen[,] einseitig jene Gesetze ändern, | (8.) deren Inhalt vertragsmässig in übereinstimmender Weise festgestellt wurde. So paradox es erscheinen mag,so ist es doch nur ein juristisch korrektes Urteil, dass nach der gegenwärtigen Rechtslage in dem Verhältnis zwischen Oesterreich und Ungarn; gerade die Gemeinsamkeit jener Angelegenheiten die politisch auf recht schwachen Beinen steht, nämlich die Gemeinsamkeit der sogenannten dualistischen Angelegenheiten, jene rechtlichen Garantien besitzt, die der Gemeinsamkeit der pragmatischen Angelegenheiten fehlen, und die österreichische Politiker mit so erfolgloser Hartneäckigkeit fingieren zu müssen glauben: die vertragsmässige: Gebundenheit. Trotz des Mangels dieser rechtlichen Garantie ist aber die Gemeinsamkeit der pragmatischen Angelegenheiten politisch eine unvergleichlich stärkere als die der dualistischen;woraus der problematische Wert der österreichischen Rechtsformel für die Natur des 1867er Ausgleichs am besten erhellt.

Bei diesem Anlass ist es nicht überflüssig darauf hinzuweisen, dass die vertragsmässige Bindung beider Staaten während der Dauer der Ausgleichsperiode korrekter Weise in den Gesetzen selbst zum Ausdruck kommen soll, durch welche die dualistischen Angelegenheiten in Oesterreich und Ungarn geregelt | werden. Es kann sehr zweifelhaft sein, ob die auf Grund des § 36 des österreicihischen Delegationsgesetzes durchzuführenden Verhandlungen zwischen der österreichischen und der ungarischen Regierung oder dem österreichischen und dem ungarischen Parlament vor Zustandekommen der auf

Grund dieser Verhandlungen zu erstellenden übereinstimmenden Gesetze zu einem völkerrechtlich gültigen internationalen Vertrag führen. Ist dies nicht der Fall dann können die korrespondierenden Gesetze der beiden Staaten nicht als die gesetzliche Inartikulierung eines internationalen Vertrages erscheinen[,] der die gegenseitige Bindung beider Staaten bereits bewerkstelligt hat, sondern dann sind die korrespondierenden Gesetze der beiden Staaten über dualistische Angelegenheiten Staatswillensäusserungen, durch die eine gegenseitige Bindung beider Staaten einseitig [erst] bewirkt werden soll. Wie aber die gegenseitige Bindung zweier Staaten einseitig durch korrespondierende Gesetze statuiert werden kann, ist oben bereits auseinander gesetzt worden. Speziell das österreichische Delegationsgesetz spricht in seinem § 36 nur davon, dass durch die verantwortlichen Ministerien beider Staaten im gemeinschaftlichen Einvernehmen ein „Gesetzentwurf" oder durch die | (9.) Deputationen beider Parlamente ein „Vorschlag" auszuarbeiten sei, der dann erst durch die beiden legislativen Organe zum Gesetz erhoben werden muss. Der Unterschied zwischen einem rechtsverbindlichen durch die verfassungsmässig kompetenten Organe zweier Staaten geschlossenen und in einer feierlichen Urkunde unterzeichneten internationalen Vertrag, der unter dem Vorbehalt der parlamentarischen Genehmigung perfektuiert wird und einem rechtlich ganz unverbindlichen, im Einvernehmen mit einer anderenRegierung ausgearbeiteten „Gesetzentwurf" oder einem ebenso unverbindlichen „Gesetzesvorschlag" eines parlamentarischen Ausschusses liegt auf der Hand. Dieser Unterschied kommt deutlich in der Publikation eines parlamentarisch genehmigten Staatsvertrages und der eines sogenannten paktierten Gesetzes in dualistischen Angelegenheiten zum Ausdruck. Ist die gegenseitige Bindung zweier Staaten nicht durch einen rechtsgiltigen internationalen Vertrag erfolgt, der durch nachträgliche formelle Gesetze blos zu genehmigen ist,kann derEffekt einer vertragsmässigen Bindung zweier Staaten durch zwei übereinstimmende Gesetze juristisch[]korrekt nur auf die Weise erfolgen, dass der Vertragswille in den | Gesetzen selbst zum Ausdruck kommt: das Gesetz bezeichnet seineneigenen Inhalt selbst als einen[]Vertrag oder es erklärt, es könne während einer bestimmten Zeit ohne Zustimmung des anderen Staates nicht abgeändert werden. Nur weil man 1867 unterlassen hat diese Klausel in die beiden Ausgleichsgesetze aufzunehmen, ging – mangels eines rechtsgültigen völkerrechtlichen Vertrages – die rechtliche Garantie der gegenseitigen vertragsmässigen Gebundenheit beider Staaten in Bezug auf den Inhalt dieser Gesetze tatsächlich verloren, obgleich der Effekt einer gegensseitigen Bindung zweifellos beabsichtigt war. Nur weil man diese Absicht mit juristisch gänzlich unzulänglichen Mitteln realisieren wollte[,] wurde die Tisza'sche Formel möglich und unwiderleglich.

Im übrigen scheint es politisch vorteilhafter zu sein, den Effekt einer gegenseitigen vertragsmässigen Bindung der beiden Staaten der Monarchie in Bezug auf irgend eine Angelegenheit nicht durch einen internationalen Vertrag, sondern lieber durch Gesetze mit der bezeichneten[]Abänderungsklausel herbeizuführen. Drenn die Vorstellung, dass völkerrechtliche Verträge zwischen Oesterreich und Ungarn ebenso möglich seien wie zwischen zwei beliebigen anederen selbständigen und unverbundenen | (10.) Staaten ist zweifellos eine Schwächung des Gedankens der Gemeinsamkeit. Es ist nicht nur juristisch korrekt, sondern auch politisch empfehlenswerter, die Verhandlungen und Vereinbarungen zwischen der österreichischen und der ungarischen Regierung juristisch nicht für irrelevanter zu halten,als die die zwischen zwei beliebigen österreichischen Ministerien oder der österreichischen Regierung und irgend einem Landesausschuss. Und es ist der Gesamtstaatsidee mehr gedient, wenn die Uebereinstimmung gewisser österreichischer und ungarischer Gesetze in keiner anderen Weise herbeigeführt wird als die Uebereinstimmung gewisser Landesgesetze verschiedener österreichischer Kronländer: auf Grund unverbindlicher juristisch irrelevanter Verhandlungen und Vereinbarungen zwischen politisch massgebenden Faktoren. Und keine andere Garantie soll dafür geboten werden, dass ein österreichisches und ein ungarisches Gesetz innerhalb einer bestimmten Zeit nicht einseitig abgeändert werden könne, als jene die den Landesgesetzes gegenüber zur Verfügung steht, um einen gleichmässigen Rechtszustand im ganzen Reiche zu erzielen.Handelt es sich aberz.B. um Landeswassergesetze die durch Verhandlung der Regierung mit den einzelnen Landtagen in übereinstimmender Weise zustandezugekommen | habensind, dann kann die Gleichheit des Rechtszustandes nur dadurch perpetuiert werden, dass jedes Landeswassergesetz die Klausel aufnimmt: Dieses Gesetz kann nur abgeändert werden, wenn die übrigen Länder gleichlautende Abänderungsgesetze erlassen.

Pap Péter*

KÜLFÖLDI HATÁROZATOK NEMZETKÖZI SZERZŐDÉS ALAPJÁN TÖRTÉNŐ ELISMERÉSE ÉS VÉGREHAJTÁSA MAGYARORSZÁGON AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FENNÁLLÁSA ALATT

A nemzetközi végrehajtás és a szuverenitás kapcsolata

A külföldi határozatok elismerése és végrehajtása szoros összefüggésben áll az állam feladataival. A jogszolgáltatás mint kizárólagos állami tevékenység pedig egyike ezeknek. Ugyanakkor vannak olyan helyzetek, amelyekben gyakorlati okokból az állam nem hagyhatja figyelmem kívül azt a tényt, hogy egy jogvitát, amely az ő területén vált ki joghatásokat, más állam bírósága döntött el. Azzal, ha egy ilyen határozatnak belföldön joghatást tulajdonítunk, az idegen jogrendszerből származó elemeknek engedünk érvényt, az állam ilyenkor lemond jogszolgáltatási privilégiumáról.[1]

Az állam részéről ez a fajta nyitottság ugyanúgy szolgálhatja a polgárai jogainak védelmét, hiszen a kölcsönösség jegyében a belföldi határozatokat más országok inkább részesítik a saját bírósági döntéseikkel hasonló elbánásban, mint azon államokét, amelyek nem ismerik el más országok bíróságainak határozatait.[2] A nemzetközi forgalom a 19–20. század fordulóján indokolttá tette, hogy a külföldi elemmel rendelkező jogviták védelemben részesüljenek belföldön, így a belföld kisegítse a külföld jogvédelmi eljárását (például nemzetközi

* Dr. Pap Péter, egyetemi tanársegéd Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Jog Tanszék, PhD-hallgató ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID ID: 0009-0003-8835-3133

[1] Magyary Géza: *A magyar polgári perjog nemzetközi vonatkozásai.* Budapest, 1902. Singer és Wolfner, 92. p.

[2] Magyary 1902. 92. p.

kézbesítés), valamint a belföld elismerje a külföldi bíróságok előtt lefolytatott perek hatásait, és különösen végre is hajtsa azokat.[3]

Az alapján, hogy ezeket a joghatásokat mennyiben ismeri el a belföld, háromféle elméletet különböztethetünk meg. Az egyik álláspont szerint ezeket a határozatot hozó bíróság joga szerint kell megadni, tehát ennek értelmében a legteljesebb elismerés azt jelenti, hogy a határozat rendelkezik belföldön mindazokkal a joghatásokkal, amit az azt hozó fórum joga megad neki. Kevésbé radikálisan kedvez a külföldi határozatoknak a második, tartalmilag az első elméletből kiinduló álláspont, amely határt szab az elismerhető joghatásoknak: ez a belföldi bírósági határozat joghatásainál húzódik, ennélfogva a külföldön hozott határozat sem rendelkezhet több vagy más joghatással belföldön, mint a hazai bíróság határozata. Ebben az esetben akkor teljes az elismerés, ha a külföldi határozat rendelkezik a belföldi határozat joghatásaival. E két rokon elmélettel áll szemben az az elképzelés, amely szerint meg kell feleltetni egymással a külföld és belföld határozatait, és azokkal a joghatásokkal kell felruházni a külföldi határozatot, amelyekkel az annak megfelelő belföldi határozat rendelkezik.[4]

Magyarország szuverenitását az Osztrák–Magyar Monarchiában betöltött szerepe határozta meg a kiegyezést követően. Ez lehetőséget ad a szuverenitás ezen aspektusának többoldalú megközelítésére, nevezetesen a Monarchián kívüli, harmadik országokból származó határozatok és az örökös tartományok határozatainak végrehajtására vonatkozó szabályozás összehasonlítására. A korabeli szakirodalom és a gyakorlat is ismerte az elismerés és végrehajtás vagy más néven a végrehajtási jogsegély nemzetközi szerződésben való rendezését. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa Magyarország végrehajtási jogsegéllyel kapcsolatos szerződéses viszonyait a duális Monarchia fennállása alatt, továbbá elemezze azt, hogy a szakirodalom miként jellemezte az egyes jogintézményeket, valamint azt, hogy a tételes szabályozásban miként jelentek meg. Legtágabban „végrehajtható közokirat" megnevezéssel illethetjük azokat az iratokat, amelyek belföldön végrehajtásra kerülhettek. E gyűjtőfogalmon érteni kell a bírósági határozatokat, valamint az olyan okiratokat, amelyek nem határozat formájában öltöttek testet (például közjegyzői okiratok), de végrehajtás alapjául szolgálhattak.

[3] Szászy István: *Nemzetközi magánjog*. Budapest, 1938. MTA, 176–177. p.
[4] Kengyel Miklós – Harsági Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. Budapest, 2009. Osiris, 114–116. p.

Elméleti háttér

Attól függően, hogy egy állam milyen szempontot tartott fontosabbnak, más szuverén államok végrehajtható közokiratait szélesebb vagy szűkebb körben engedte területén érvényesülni. Minél fontosabb volt a saját bírói hatalma, annál kevesebb esetben ismerte el más államok közokiratait. Ezzel összefüggésben az az elvárás állt, hogy egy jogvitában az a fórum járhasson el, amelyiknek a legnagyobb a kompetenciája a jogvita eldöntésében. Ez pedig általában a hozzá területileg legszorosabban kapcsolódó fórum volt. A jogpolitika körébe tartozott, hogy melyik állam milyen szabályozási mintát követ ezen a spektrumon. A külföldi elemek gyakorisága miatt számos olyan közokirat született, amely sokkal jobban kötődött egy másik országhoz, de volt belföldi relevanciája, például azért, mert belföldön kellett végrehajtani.[5]

Az elismerés feltételei

A fenti kérdéskör az állam polgári (a vizsgált időszakban magánjogi) joghatóságát érintette, vagyis azt, hogy a bíróságai milyen magánjogi jogvitákban voltak hivatottak dönteni. Voltak olyan ügyek, amelyeket az állam – bizonyos értékválasztás mentén – kizárólag a saját jogszolgáltatása alá vont. Ezekben az esetekben általában nem ismerte el más országok ugyanilyen ügyben született bírósági határozatait. Ennek létezett az ellenkezője: amikor bizonyos ügyekben a belföld nem adott jogvédelmet, és még a lehetőségét is elvette annak, hogy hazai ítélet szülessen a jogvitában. Valamint voltak olyan esetek, amelyeknél egy további oknak kellett az ügyet az eljáró fórumhoz kapcsolnia, ez általában valamilyen illetékességi ok volt. Az ilyen ítéleteket rendszerint feltételekkel fogadta el a belföld, és ennek keretében többek között vizsgálta az említett joghatóságot és a hozzá tartozó illetékességi okokat.[6]

Az egyik szabályozási lehetőség volt, hogy a belső jog a külföldi jogrendet veszi alapul, és megállapítottnak veszi a joghatóságot, ha az valamely, a külföld saját jogi rendelkezése szerint megalapozott. Ez azonban bonyolult és rendkívül széles körben tette elérhetővé az elismerést, akár olyan határozatok esetében is, amelyeket a belföld joga nem is ismert. A másik megoldás, hogy a belföld azt vizsgálta, hogy az eljáró fórum az ő saját, vagyis a belföldi szabályoknak megfelelően bírt-e joghatósággal avagy sem. Ezzel el lehetett kerülni, hogy olyan ítéletet ismerjenek el, amelyre az állam kizárólagos joghatóságot tartott fenn. Végül pedig e két megoldás vegyítése is felmerülhetett:

[5] Magyary 1902. 97. p.
[6] Szászy 1938. 181–183. p.

előbb vizsgálták a belföldi szabályoknak való megfelelést, majd azt követően az eljáró fórum saját joga szerintit. Ugyanakkor ez továbbra is nehézkes volt, hiszen belföldön kellett vizsgálni azokat a tényeket, amelyek a külföldi bíróság eljárását megalapozták.[7]

Nemcsak a bírói hatalom védelme merülhetett fel kérdésként. Azt is mérlegelni kellett, hogy az ítélet hatásai mennyire álltak összhangban a hazai jogrendszerrel. Ezért megtagadási ok lehetett, ha a határozat elismerésével vagy végrehajtásával olyan helyzet állt volna elő, ami sértette a belső jogrendet vagy közerkölcsöt. Tehát az állam nemcsak a bírói hatalmát, hanem a közérdeket is védte, amikor mérlegelt.

További védendő érdek lehetett a felek joga. Ilyenkor az állam felülbírálatba bocsátkozott, és az általa választott szempontok szerint megvizsgálta az eljárás tárgyává tett külföldi ítéletet. Ebben az esetben is attól függött az eljárás szigorúsága, hogy mennyire akarta megvédeni a feleket egy esetleges jogszerűtlen, helytelen ítélet hatásaitól. Bár a jogirodalom szembeállította egymással az alaki és az érdemi felülvizsgálatot,[8] e kettő kapcsolata inkább fokozati különbségként volt elképzelhető. Szigorúbb, teljesebb tevékenység, amikor a hazai bíróság újból alkalmazta a felekre a vonatkozó külföldi anyagi magánjogot, ezáltal egy második határozatot hozott a jogvita érdemében. Míg alaki felülbírálat esetében csak bizonyos eljárási szabályok betartását vizsgálta az állam.

Az utolsó feltétel pedig nem egy jogkérdés, hanem egy ténykérdés volt: a viszonosság. Ez azt jelentette, hogy az említett feltételek megléte esetén is, az állam csak akkor ismerte el másik állam végrehajtható közokiratát, ha ez a másik állam is elismerte az övét. Fontos jellemző, hogy a viszonosság nem feltétlen elismerést jelent, hanem azt, hogy legfeljebb olyan feltételeknek kell megfelelnie a hazai közokiratnak külföldön, mint amit a hazai szabályozás a külföldivel szemben támaszt belföldön.[9] A viszonosság bírói határozatok esetében lehetett általános, amikor a külföld szabályként rögzíti, hogy milyen típusú eljárásokban születő döntéseket ismer el, vagy lehetett egyedi, amikor a szóban forgó ugyanolyan eljárást ismerte el.[10] Mivel a viszonosság megléte ténykérdést jelentett, általában volt helye bizonyításnak és ellenbizonyításnak.

A végrehajtásról szóló 1881. évi LX. törvénycikk (továbbiakban: Vht.) szabályai szerint Magyarországon csak peres eljárásban keletkezett, illetékes bíróságtól származó, jogerős bírói határozat vagy egyezség volt végrehajtható, ha az magyar jogszabályba nem ütközött, és a perbíróság államával viszonosság állt fenn. Ettől eltérően rendelkezhetett államszerződés.[11] A magyar szabályzás mellett, amely alaki felülvizsgálatot írt elő, és szükségesnek tartotta a viszonosságot, voltak államok, amelyek érdemben felülvizsgálták a külföldi ítéleteket, mint például Franciaország, Belgium, a tengerjogi jogvitákat kivéve Nagy-Britannia, és az Egyesült Államok. Az államok egy másik csoportja az alakiságon túl viszonosságot nem követelt meg, mint Olaszország, és voltak azon államok, amelyek egyáltalán nem ismertek el ítéleteket, ott az igényérvényesítés csak belföldi peren keresztül állt rendelkezésre, például Oroszországban.[12]

[7] Magyary 1902. 98–100. p.
[8] Magyary 1902. 101–102. p.
[9] Szászy 1938. 183. p.
[10] Magyary 1902. 106–107. p.

A külföldi ítélet hatásai

A külföldi ítélet érvényének elismerése azt jelentette, hogy egyrészt mint közokirat, rendelkezik a magyar jog szerinti jellemzőkkel, másrészt a benne foglalt ítéleti rendelkezés belföldön is irányadó. Hogy ezek a joghatások mikor származtak az ítéletből, azt a rá irányadó külföldi jog határozta meg, de a magyar és a legtöbb külföldi jog is akkor tulajdonított joghatást egy-egy ítéletnek, amikor az már jogerőre emelkedett.[13]

Az ítélet első és legfontosabb hatása a végrehajthatóság ténye volt, amely az elmarasztalást tartalmazó ítéletek sajátja, megteremtve ugyanazt a közjogi igényt az állammal szemben, mint a keresetjog.[14] Attól függően, hogy az ítéletet mire kívánta használni a fél, megkülönböztethető a jogérvényesítő hatás, amikor a jogosult állami segítséggel szoríthatja rá a kötelezettet bizonyos magatartásra, vagy jogvédelmi hatás, amikor az ítéletet kifogásként használják, hogy más jogérvényesítését megakadályozzák. Utóbbi a res iudicata egyik oldala, de a másik oldal is elismerést nyerhetett, amikor a külföldi ítéletben foglaltakat belföldön is valónak kellett elfogadni. Ezen két joghatás – végrehajthatóság és a res iudicata – tekintetében a belső jog volt az irányadó, az határozta meg jellemzőit, míg a jogalakító ítéleteknél azt az eljáró idegen fórum joga töltötte meg tartalommal.[15]

A jogirodalom ezeken túl hangsúlyozta a per magánjogi hatásainak az elismerését is: az érdemi határozat nélkül befejezett eljárását és folyamatban lévő eljárását. Előbbi esetében például az elismerés eredményezhette, hogy a külföldi perindítás ténye az elévülést megszakította, amit a hazai bíróságnak is figyelembe kellett vennie. Utóbbi esetében perfüggőségről beszélünk:

[11] Vht. 3-4. §.
[12] Ferenczy Árpád: *A nemzetközi magánjog kézikönyve.* Győr, 1911. Pannónia Könyvnyomda, 467. p.
[13] Magyary Géza: *Magyar polgári perjog.* Budapest, 1939. Franklin, 491. p.; Szászy 1938. 181. p.
[14] Magyary 1939. 480. p.
[15] Magyary 1939. 492. p.

amennyiben külföldön már elkezdődött a polgári peres eljárás, úgy a hazai bíróság ezt perakadályként volt köteles kezelni, hiszen el kellett kerülni, hogy két, egymással versengő határozat szülessen.[16]

A magyar törvényi szabályozás

Az 1870-es években fellendülő reformok nyomán új, önálló végrehajtási törvény született. Ez teljesen új alapokra helyezte a külföldi határozatok végrehajtását. A viszonosságon túl még négy feltételt kellett vizsgálni, ha nemzetközi szerződés másképpen nem rendelkezett:[17]

1. A végrehajtás alapját jogerős bírói határozat vagy perbeli egyezség képezhette.
2. Ha magyar adóssal szemben mulasztási ítéletet hoztak, a perindító iratokat eljáró bíróság államában az adós saját kezéhez kellett megküldeni, vagy ha magyarországi címről volt szó, akkor magyar bíróság megkeresése által szabályszerűen kellett kézbesíteni.
3. A határozatot hozó vagy egyezséget jóváhagyó bíróságnak a hazai törvények szerint illetékesnek kellett lennie.
4. A határozatban foglalt elmarasztalás nem ütközhetett belföldi tiltó törvénybe.

Az Osztrák–Magyar Monarchia másik államával, nevesen Ausztriával szemben csak akkor lehetett megtagadni az elrendelést, ha törvénybe ütköző lett volna a végrehajtandó kötelezettség.[18] Horvátország bíróságai közjogi értelemben nem minősültek külföldi bíróságnak, ezért e szabályokat nem is kellett rájuk alkalmazni.[19] A magyar állampolgárok személyállapoti ügyeit érintő külföldi határozatokat pedig nem lehetett végrehajtani.[20]

A végrehajtás elrendelése előtt a feleket meg kellett hallgatni, kivéve osztrák határozatok esetében, ott ugyanis csak a közrendbe ütközés volt a vizsgálat tárgya, mivel a viszonosság a törvénykezési rendtartás tárgyában hozott 1868. évi LIV. tc. (továbbiakban: Törvénykezési rendtartás) 63. § szerint fennállt.[21]

A Vht. hatálybalépésével bővült a végrehajtható határozatok köre: nemcsak a polgári ügyekben született jogerős ítéletek, hanem a perben született egyezségeket is elismerést nyert. Az illetékesség szabályán tartalmilag a joghatóságot

[16] Magyary 1902. 122–124. p.; Szászy 1938. 188–189. p.
[17] Vht. 3. §.
[18] Vht. 4. §.
[19] Imling Konrád: *A végrehajtási törvény magyarázata.* Budapest, 1891. Franklin, 11. p.
[20] Vht. 5. §
[21] Vht. 10. §

kellett érteni, ugyanis nem azt kellett vizsgálni, hogy az eljáró fórum megszegte-e a saját hatáskörére és illetékességére irányadó rendelkezéseket, hanem azt, hogy a Törvénykezési rendtartásban feltüntetett illetékességi szabályok valamelyike alkalmazható-e rá. Ezt általában kellett vizsgálni, nem pedig a konkrét ügyben, tehát az eljáró bíróságnak nem kellett olyan illetékességi okra alapítania az eljárását, amely a magyar jog szerint is alkalmazandó lett volna, elég volt, ha a fórum joga ismert olyan okot, amely a magyar jog szerint is alkalmazható. Az így megalkotott indirekt joghatósági szabályok módszere, amelyet a szakirodalom tükörképelvnek is nevez,[22] itt jelent meg először a magyar jogban.

Az elrendelés akadályát képezte a tiltó törvénybe ütközés. Ez a közrend védelmébe tartozó érdek, amelyet a magyar állam általános feltétellé emelt, a korábbi gyakorlatban ugyanis ez nem volt vizsgálat tárgya. Ausztriával szemben is követelmény volt, hogy a belső jogot ne sértse az onnan származó határozat vagy egyezség. Ez számottevő változás ahhoz képest, hogy a Vht.-t megelőzően feltétlen végrehajthatóság állt fenn a két állam között.

Végül pedig az érintett felek érdekét is figyelembe vette a törvény. Bár csak magyar állampolgár adós esetében kellett vizsgálni a szabályos kézbesítést, ami diszkriminatív volt, egy Magyarországon élő külföldi állampolgár nem hivatkozhatott erre a kifogásra. Ezzel a feltétellel a Vht. egyértelműen az alaki felülbírálat mellett foglalt állást, a magyar jog nem ismerte a külföldi végrehajtható okiratok érdemi felülbírálatát. Ennek következtében azokkal az államokkal, amelyek ezt az érdemi felülvizsgálati gyakorlatot követték, viszonosságunk sem állt fenn.[23]

A viszonosság szabályozása megmaradt a Törvénykezési eljárás keretében, ezért itt a rendeleti formában tett egyoldalú kormánynyilatkozatok továbbra is a jogintézmény meghatározó részét adták. Ausztriával szemben általános és megdönthetetlen viszonosságot is ilyen módon rendezték, amely keretében nagyon széles volt azoknak az okiratoknak a köre, amelyekre Magyarországon a végrehajtást el kellett rendelni.[24] Mivel itt nem védte a feleket a magyar állam úgy, mint harmadik országokkal szemben, ez nagyobb kiszolgáltatottságot jelentett.

A Vht. nem használta az elismerés kifejezést, csak a végrehajthatóságot. Az elismerés ekkor még csak a jogirodalomban létező fogalom volt. A gyakorlat azonban a végrehajthatóságból levezette az ítélet többi joghatását,[25] ennek

[22] Vékás Lajos – Nemessányi Zoltán – Osztovits András (szerk.): *A nemzetközi magánjogról szóló törvény kommentárja.* Budapest, 2020. HVG-ORAC, 487. p.
[23] Magyary 1902. 107. p.
[24] Magyary Géza: *A végrehajtási jogsegély Magyarország és Ausztria közt.* Budapest, 1914. Hornyánszky Könyvnyomda, 3–5. p.
[25] Ferenczy 1911. 466. p.

következtében a res iudicata hatásait elismerte belföldön is, tehát az ítélet vagy egyezség egy perben jogvédelemre is szolgálhatott.[26] Megkülönböztette a törvény a vagyoni és személyi ügyeket, utóbbira kizárólagos joghatóságot tartott fenn a magyar bíróságoknak. Ez egyben azt is jelentette, hogy megjelent a szabályozásban az az elméleti különbségtétel, hogy nemcsak az elmarasztaló, hanem a megállapító és jogalakító ítéletek is képezhetik a szabályozás tárgyát.

Fontos változást hozott a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk (továbbiakban: Pp.), valamint az annak életbe léptetéséről szóló 1912. évi LIV. törvénycikk (továbbiakban: Ppé.) elfogadása. A Pp. a gyakorlat igényeinek megfelelően már az elismerés feltételeit szabályozta, mint a végrehajtásnál szélesebb kategóriát. Ezzel a magánjogi hatások teljes érvényesülését kívánta szabályozni a jogalkotó.[27] Átemelte, pontosította és kiegészítette a Vht. szabályozását. Ezzel párhuzamosan a Ppé. módosította a Vht. külföldi határozatok végrehajtására vonatkozó feltételeit, mivel annak nagy részre a Pp.-be került át.[28] Az illetékesség körében megtartotta az indirekt joghatósági okokat azzal kiegészítve, hogy nem lehetett elismerni az olyan illetékességi okon alapuló határozatot, amely alapján az eljáró bíróság saját állampolgárával szemben nem járhatott volna el. Szigorúbb lett a tekintetben, hogy az eljáró bíróságnak a konkrét ügyben kellett illetékesnek lennie valamely magyar jogban ismert ok alapján.[29] A kiegészítés kifejezetten az osztrák ún. viszonossági illetékesség ellen született. Ez egy olyan szabály volt, miszerint ha osztrák állampolgárt lehetett perelni külföldön olyan illetékességi ok alapján, amit az osztrák jogrendszer nem ismert, ennek az államnak polgárait is lehetett perelni osztrák bíróság előtt ezen ok alapján. Ezért sokszor kerültek magyar állampolgárok alperesi helyzetbe osztrák bíróságok előtt, ennek elhárítása céljából vezették be ezt a megtorló szabályt.[30] Végrehajtani továbbra is a jogerős ítéleteket és egyezségeket lehetett,[31] amiből az következik, hogy a szabályozás összességében jobban védte a magyar jogalkalmazást, mint a Vht. Erősebb védelemben részesítette a közrendet is, mert a közrendi klauzula is bővült: hazai törvény céljával vagy a közerkölccsel ellentétes ítéletet nem lehetett elismerni. Itt zárta ki a törvény azt is, hogy hazai ítélettel ellenkező határozat nyerjen elismerést, ami szintén a belföld védelmét szolgálta, különösen azzal, hogy az időben később hozott hazai határozatnak is ezt a hatást tulajdonította.

[26] Magyary 1902. 124. p.
[27] 1911. évi I. törvénycikk 414. §-hoz fűzött indokolása.
[28] Ppé. 33. §.
[29] Magyary 1939. 493. p.
[30] Magyary 1914. 18–19. p.
[31] Ppé. 33. §.

Szélesebb védelemben részesült a magyar állampolgár, mert az egyéni érdekét védte az a szabály, hogy ha az eljárásból szabálytalanság miatt ki volt zárva, az így született határozatot nem lehetett elismerni.

A legfontosabb különbség, hogy a Pp. minden előnyt megszüntetett, ami korábban az osztrák és a magyar viszonylatban a határozatokat megillette. Ez érzékenyen érintette a két ország gazdasági kapcsolatát, amelynek eredményeképpen a két ország nemzetközi jogi szerződésben rendezte az egymásnak nyújtandó végrehajtási jogsegély kérdését.

Szerződéses kapcsolatok

Magyarország nem rendelkezett kiterjedt szerződéses kapcsolatokkal végrehajtási jogsegély tárgyában, de az adott korszakban ezt általánosnak lehetett mondani.[32] Létezett két nemzetközi szerződés, amely meghatározott jogviták-ban született határozatok végrehajtását szabályozta. Ilyen volt a vasúti árufuvarozásról szóló egyezmény[33] és a hágai polgári jogsegélyegyezmény.[34] Előbbi az árufuvarozási igények végrehajtását tette lehetővé a részes államok területén, míg utóbbi ugyanezt a perköltségben elmarasztaló határozatokra biztosította.

Kétoldalú szerződést Magyarország először Szerbiával, majd Bulgáriával és Ausztriával kötött.[35] Az osztrák polgári bíróságok elmarasztalást tartalmazó határozatait a Vht. hatálya alatt sokkal könnyebben lehetett végrehajtani, a viszonosságot a törvény vélelmezte, és az egyetlen akadály a közrendbe ütközés volt, ezért a szerződéses szabályozás igénye csak a 20. század elején merült fel.

A Szerbiával és Bulgáriával kötött jogsegélyegyezmény

1881. május 6-án kötötték meg a polgári ügyekben kölcsönösen nyújtandó jogsegélyről szóló államszerződést a Szerb Királyság és Magyarország között, ezzel az első nemzetközi szerződés volt, amely szabályozta egy harmadik ország bíróságai határozatainak végrehajtását belföldön.

A jogsegély megtagadásának csak két esete volt, az egyik, amikor a megkeresett bíróság nem rendelkezett illetékességgel a kért cselekmény lefolytatására, de ilyenkor, amennyiben az megállapítható volt, a megkeresést át kellett tenni

[32] Magyary 1902. 116. p.
[33] 1892. évi XXV. tc.
[34] 1899. évi XIII. tc.
[35] Szerbiával az 1882. évi XXXII. tc. majd az 1912. évi III. tc.; Bulgáriával az 1912. évi XXVIII. tc.; Ausztriával az 1914. évi XLII. tc.

az illetékes bírósághoz. A másik esetben pedig olyan cselekményt kellett volna foganatosítani, amely a fogadó állam jogába ütközött.[36]

Ezek a feltételek általánosak voltak, tehát vonatkoztak a kézbesítésekre, bizonyításfelvételre és a csődeljárásokra is, nem csak a végrehajtásokra. Viszont nem lehetett minden követelés végrehajtását elrendelni, ugyanis erre lehetőséget a szerződés csak pénzbeli vagy más vagyoni javakra vonatkozó ügyekben adott. Ezzel a nem vagyoni polgári jogvitákat meghagyta az állami belső szabályozás körében.

A polgári bíróságok által hozott ítéletek, fizetési meghagyások és minden más határozat, amely az adott ország joga szerint végrehajtási jogcímet adott, alkalmas volt arra, hogy az alapján a másik szerződő országban is végrehajtást rendeljenek el. Ezzel egy tekintet alá estek a polgári bíróságok előtt peres ügyben kötött egyezségek. A választottbíróságok határozatait is elismerte a megállapodás.[37] Ezen a különös bíróságokat is értették, mint a tőzsdebíróságok, amelyek állami fórumok voltak, és jogszabály határozta meg, hogy mely ügyekben járnak el, nem a felek megállapodása.

A végrehajtás alapját képező határozatnak további szempontoknak is meg kellett felelnie. Ezeket a feltételeket a megkeresett bíróság tárgyaláson vizsgálta, amelyet a megkeresés megérkezésétől számított 15. napon belülre kellett kitűzni. A tárgyalás kitűzésével egyidejűleg biztosítási végrehajtást is el kellett rendelni az adós vagyonára, ezt azonban biztosítékadással el lehetett kerülni.[38]

Az illetékességnél azt kellett vizsgálni, hogy a perbíróság illetékessége megalapozott volt-e a megkeresett állam joga szerint. Ennek során bármely illetékességi ok megléte elegendő volt, ezért tartalmilag nem is illetékességről, hanem joghatóságról beszélhetünk, ugyanis nem azt kellett vizsgálni, hogy az eljáró fórum megszegte a saját hatáskörére és illetékességére irányadó rendelkezéseket, hanem azt a tükörképelvet,[39] azaz hogy a megkeresett állam perjogában szereplő illetékességi szabályok valamelyike alkalmazható-e a jogvitában. Ezzel a szerződés egyértelműen az alaki felülvizsgálat mellett foglalt állást, és biztosította azt is, hogy ismeretlen határozatok ne kerüljenek elismerésre.

Megtagadási ok volt, ha az alperes részére nem szabályszerűen – a saját kezéhez – kézbesítették az eljárást megindító iratot, vagy ha valamilyen más eljárási hiba miatt el volt zárva az eljárás során a hatékony joggyakorlástól. Ezek a rendelkezések a felek jogait védték az esetlegesen jogsértő határozatokkal szemben.

[36] 1882. évi XXXII. tc. II. cikk.
[37] 1882. évi XXXII. tc. VIII. cikk.
[38] 1882. évi XXXII. tc. XIII–XIV. cikk.
[39] Vékás–Nemessányi–Osztovits 2020. 487. p.

Csak jogerős határozat képezhette végrehajtás alapját, ezért az eljárt bíróságnak jogerősítő záradékkal kellett ellátnia a határozatot. Egyezség és választottbírósági határozat esetében szintén záradékolásnak kellett történnie, ezt, utóbbi esetében is, állami bíróságnak kellett megtennie.[40] Bár biztosítási végrehajtást a jogerő megkövetelése miatt nem lehetett kérni, azonban az, hogy a tárgyalás kitűzésével egy időben biztosítást is elrendelt a bíróság, jobban védte a jogosult érdekeit, mint a Vht., amely alapján a jogosultnak ilyen védelme nem volt.

A szerződés hatályban volt egészen az 1912. évi III. törvénycikk hatálybalépéséig. Ezzel egy időben Bulgáriával is hasonló tartalmú szerződést kötöttünk.[41] A két szerződés tartalmi előzményének egyértelműen a Szerbiával kötött egyezmény szolgált. A szerződések általában szóltak a polgári eljárásban nyújtandó jogsegélyről, a végrehajtási eljárásokat tekintve a tárgykörök megmaradtak, nem bővítették a végrehajtható közokiratok fajtáit.[42] Bővültek viszont a megtagadási okok: a közrend sérelme mellett már erkölcsi alapon is megtagadhatta a megkeresett bíróság a kérelemnek való helyt adást.[43] Az illetékességi okok között találunk olyanokat, amelyek mindig megalapozták az illetékességet: váltó és csekk esetében a fizetési hely bírósága; kereskedők, iparosok esetében a teljesítési hely bírósága.[44]

Megszüntették az ún. delibacionális eljárást, amikor is az elrendelés előtt a feleket meghallgatta a bíróság, ezzel egyoldalúvá téve a folyamatot. A megkeresett állam törvényei szerint a kötelezett eddig is élhetett jogorvoslattal, itt azonban egy további lehetőséget biztosítottak számára: kifogást terjeszthetett elő, amit ilyenkor tárgyaláson bíráltak el.[45] A kifogást elsősorban eljárási szabálysértésekre lehetett alapítani, de ismerték a végrehajthatóság megszűnését és a megelőző jogerős ítélet kifogását is, mint megtagadási okot.

Az Ausztriával kötött egyezmény

Ez kifejezetten végrehajtási jogsegélyegyezmény volt, nem rendelkezett más polgári eljárási kérdésekről. A felek kölcsönösen végrehajthatóként rögzítették a peres eljárásban keletkezett jogerős határozatokat, a nemperes és peres eljárásban kötött egyezségeket, a nemperes eljárásban hozott tartási igényről döntő jogerős végzéseket, a csődeljárásban keletkezett jogerős végzéseket, a

[40] 1882. évi XXXII. tc. IX.; XI-XII. cikk.
[41] 1912. évi XXVIII. tc.
[42] 1912. évi III. tc. 13. cikk, 1912. évi XXVIII. tc. XI. cikk.
[43] 1912. évi III. tc. 14. cikk, 1912. évi XXVIII. tc. XIII. cikk.
[44] 1912. évi III. tc. 16. cikk, 1912. évi XXVIII. tc. XV. cikk.
[45] 1912. évi III. tc. 23. cikk, 1912. évi XXVIII. tc. XXI. cikk.

jogerősen jóváhagyott egyezséget és kényszeregyezséget. Idetartoztak még a tőzsdebíróságok és tőzsdei választottbíróságok jogerős határozatai, valamint az előttük kötött egyezségek.[46] Egyedülálló módon a szerződés elismerte a közjegyzői okiratok végrehajthatóságát is, valamint tartási ügyekben keletkezett közigazgatási határozatokét is, amivel kilépett a polgári eljárások köréből.[47] Ez egy taxatív felsorolás volt, amelyet a gyakorlat megszorítóan értelmezett, ami például abban nyilvánult meg, hogy míg Ausztriában a közkereseti vagy betéti társaság tagja ellen végrehajtást lehetett kérni akkor is, ha a bíróság csak a társaságot marasztalta el, ez Magyarországon nem volt végrehajtható, mert ezt a jogintézményt a magyar jog nem ismerte, hiába rendelte el az osztrák bíróság a tagok ellen a végrehajtást, és küldte meg foganatosításra, az adósok kifogással ezt meg tudták akadályozni.[48] A szerződés egyértelműen kizárt bizonyos ügytípusokat a tárgyi hatálya alól, fizetési meghagyás nem képezte eljárás alapját, és nem tartoztak ebbe a körbe a pénzbüntetést vagy pénzbírságot tartalmazó határozatok sem. Utóbbiakat pönális jellegük miatt zárta ki az egyezmény, míg a fizetési meghagyások kizárása adósvédelmi funkciót töltött be, mert a követelés állításán kívül másra nem volt hozzá szükség.[49]

A szerződés kizárta, hogy a megkeresett bíróság a határozatot érdemben felülvizsgálja, azonban az illetékességi okok tekintetében kivételt tett.[50] Az illetékesség vizsgálata már abban is eltért a Pp. szabályozásától, hogy nem tükörelvet alkalmazott, hanem nevesített tizenöt darab önálló illetékességi okot, amelyek közül az eljáró bíróság illetékességének megállapíthatónak kellett lennie. Ezt a vizsgálatot csak a polgári peres eljárásban keletkezett határozatokra kellett elvégezni, és érdemben csak akkor, ha a kötelezett kifogásolta.

A határozatok végrehajthatóságát az elrendelő hatóságnak kellett igazolnia, azonban ezenfelül a megkeresett bíróságnak más vizsgálati jogköre nem volt. Nem vizsgálhatta, hogy az alapügyben eljáró bíróság az adott ügyben illetékes volt-e. Megtagadni pedig csak akkor lehetett a végrehajtás foganatosítását, ha a külön nevesített megtagadási okok valamelyike fennállt, vagy kifogás folytán kérelemre vizsgálható megtagadási okot állapított meg a bíróság.[51]

A tőzsdebíróságok határozatai külön nevesítést kaptak, és egyben egy illetékességi okot beemelt az elfogadhatóak közé a szerződés: az alávetéses

[46] 1914. évi XLII. tc. 1. cikk.
[47] 1914. évi XLII. tc. 19. cikk.
[48] Deutsch Maurus: *A magyar–osztrák végrehajtási jogsegély a gyakorlatban*. Budapest, 1929. Grill, 9. p.
[49] 1914. évi XLII. tc. 2. cikkhez fűzött indokolása.
[50] 1914. évi XLII. tc. 10. cikk.
[51] Deutsch 1929. 11. p.

illetékességet.[52] A Bécsi Mezőgazdasági Terménytőzsde illetékességi szabályai eltértek a Budapesti Áru- és Értéktőzsde szabályaitól. A bécsi tőzsdének akkor is illetékessége volt az adott jogvitában, ha a bejegyzett kereskedők, tőzsdetagok vagy tőzsdelátogatók kifogás nélkül elfogadtak olyan kötleveleket, amelyekben e bíróság illetékességét kötötték ki. Ehhez az is kellett, hogy a felek gazdálkodó személyek legyenek, és az ügylet is a gazdasági tevékenységük körébe essen. Külföldi állampolgárokkal szemben az illetékességet pusztán az is megalapozta, hogy nem emeltek kifogást, amikor a kötlevelet elfogadták.[53] Ezzel az utalószabállyal a két tőzsde saját szabályai nyertek elismerést.

A peres eljárásban született jogerős határozatok esetében a jogerő volt az első vizsgálandó szempont. A megszövegezés eleve kizárta, hogy végrehajtható, de nem jogerős határozatok a két állam között is végrehajthatóak legyenek. Biztosítási végrehajtásnak szűk körben, kereskedelmi ügyletek esetén volt helye, ami így is nagyobb védelmet jelentett, mint a törvényi szabályozás.[54]

A szerződés nem ismerte el a választott bíróságok ítéleteit, ezért az egyébként belföldi végrehajtásra alkalmas ítéletek sem szolgáltak végrehajtás alapjául a másik országban.[55] Ugyanígy nem ismerte el az osztrák perrendtartás szerinti számlailletékességet, ami a tőzsdebíróságok alávetéses illetékességéhez hasonlóan működött, csak itt az eladó számlája tartalmazta a fizetés és perlés helyét, ami illetékességi okot alapozott meg, ha kifogás nélkül elfogadták.[56] A magyar Pp. szerinti könyvkivonati illetékességet és a retorzió elvén alapuló illetékességet sem ismerte az egyezmény, ahogy az ügyvédek speciális illetékességét sem. Utóbbi azt jelentette, hogy az ügyvédek a munkadíjat és készkiadást azon bíróság előtt érvényesíthették, amelynek a területén a megbízás idején az irodájuk működött.[57]

Közjegyzői okiratok esetében az okiratnak tartalmaznia kellett a kötelezett beleegyezését, hogy az okirat a tartozás tekintetében közvetlenül végrehajtható.[58] Ez az osztrák szabályozás átvétele volt, a magyar közjegyzői törvény nem követelte meg a fél nyilatkozatát.

[52] 1914. évi XLII. tc. 1. cikk 5. pont: A tőzsdebíróságok és a tőzsdei választott bíróságok jogerős határozatai, valamint az előttük kötött egyezségek, még pedig akkor is, ha a felek magukat e bíróságoknak írásbeli megegyezéssel vagy olyan kötlevél nem kifogásolt elfogadásával vetették alá, amely azt a rendelkezést tartalmazza, hogy az ügyletből eredő jogvitákat a tőzsdebíróság vagy a tőzsdei választott bíróság dönti elé.
[53] Deutsch 1929. 12. p.
[54] 1914. évi XLII. tc. 18. cikk.
[55] Sárffy Andor: *A végrehajtási eljárás jogszabályainak magyarázata*. Budapest, 1938. Grill, 21. p.
[56] Deutsch 1929. 15. p.
[57] Deutsch 1929. 16. p.
[58] 1914. évi XLII. tc. 5. cikk.

Az egyes illetékességi okok

Az egyezmény értelmében azok a határozatok voltak végrehajthatóak a másik szerződő államban, amelyeknél meg lehetett állapítani az eljáró bíróság illetékességét a nevesített illetékességi okok alapján.

Kiemelendő az *ügyviteli illetékesség*. Ilyen illetékességi okot a Pp. is tartalmazott, és ez adott lehetőséget külföldi társaságok, közintézetek, alapítványok belföldi perlésére azon bíróság előtt, amelynek a területén a képviseletük vagy annak hiányában megbízott képviselőjük tevékenykedett. Ehhez a bírói gyakorlat nem követelte meg, hogy a megbízott képviselő a cégvezetői vagy kereskedelmi megbízotti hatáskörrel rendelkezzen, elég volt, ha általában felhatalmazták ügyletek kötésére, és az ilyen ügyekben a megbízója képviselőjeként járt el.[59] A *telephely fekvése* szerinti illetékesség szintén a külföldi társaságok perlését volt hivatva megkönnyíteni. Ilyen eset volt, amikor osztrák ítélet alapján, amely az Ausztriában található fióktelepet marasztalta el, a magyar anyavállalat ellen is elrendelték a végrehajtást.[60]

A *teljesítés helye* lehetett magában a szerződésben kikötve, de egy későbbi üzenetváltás is megalapozhatta. A követelmény az írásbeliség volt, ezenfelül speciális alakhoz nem kötötték. Ha egy okiratból kitűnt, hogy legalább az egyik félnek azon a helyen kellett teljesítenie, akkor az megalapozta az illetékességet.[61]

Külön rendelkezés szólt a kereskedőkről. Bejegyzett kereskedők egymással szemben eladásból származó követelést a telephely – mint tárolási hely – fekvése szerinti bíróságon is érvényesíthettek. Feltétel volt, hogy az utolsó megrendelés keltétől számított két éven belül indítsák meg a pert, az áruköveteléshelyét pedig alaki feltételhez nem kötött okirattal kellett igazolni. Részügyletből származó követelést tartalmazó határozatot azonban erre alapozva nem lehetett végrehajtatni.[62]

Az egyezmény többször utal vissza a perbíróság jogára, mint az abban szereplő illetékességi okra. Az általános illetékességet, a viszontkeresetre vonatkozó illetékességet és a pertársaságra vonatkozó illetékességet is a hazai jog szerint kellett megítélni. A váltó és csekk fizetési helye és a fél korábbi lakóhelye, valamint a tartózkodási helye szintén elismert illetékességi ok volt.

Vasúti és gépkocsi-üzemeltetésből származó károkat a károkozás helyén is lehetett peresíteni akként, hogy a határozat másik államban is végrehajtható legyen. Zálogjogot érvényesíteni az ingatlan fekvése szerinti bíróság előtt is

[59] Budapesti Ítélőtábla 6967/1917. *Ügyvédek Lapja*, 1918. 10. sz. 8. p.
[60] Kúria P.V.5456/1928. *Jogi Hírlap*, 1929. 10. sz. 76. p.
[61] Deutsch 1929. 19. p.
[62] Deutsch 1929. 21. p.

lehetett, ahogyan hagyatéki hitelezők esetében a hagyatéki bíróság székhelye szerinti bíróság előtt is peresíthetőek voltak a követelések. Elismert ok volt még, ha a bíróság kijelölés folytán járt el, valamint a szerződéses alávetés ténye. Ez utóbbi illetékességhez az is kellett, hogy az alperes általános illetékessége is belföldön legyen, ezért ez az illetékességi ok a gyakorlatban kevesebb jelentőséggel bírt, és részügyletekre szintén nem volt alkalmazható.[63] Ettől eltérő volt a korábban említett tőzsdebírósági határozatok alávetéses illetékessége, az egy külön kategóriát képezett.

Az elrendelés és a jogorvoslat

Az elrendelés során mind az anyaország bírósága, mind a megkeresett ország bírósága végzett cselekményeket. A végrehajtási kérelmet annál a bíróságnál kellett előterjeszteni, amely a belföldi végrehajtás elrendelésére is hivatva volt. Ha a foganatosító bíróságnál kellett a kérelmet benyújtani, ez azokban az esetekben fordult elő, amikor nem polgári bíróság hozta az alaphatározatot, akkor ez az a bíróság volt, amelynek területén a végrehajtható határozatot hozó hatóság működött, vagy választottbíróság esetében az annak fekvése szerinti helyen működő bíróság.[64]

Az elrendelő bíróság vizsgálta és tanúsította az egyezmény szerinti végrehajthatósági feltételeket, majd ezek megléte esetén az ügyet megküldte az illetékes társországbeli bírósághoz. Azt, hogy a másik országban melyik bíróság az illetékes, a kérelmezőnek kellett megjelölnie. Egy esetleges hiánypótlásról is ebben a szakaszban gondoskodtak, a megkeresett bíróságnak már nem volt módja arra, hogy hiánypótlásra szólítsa fel a végrehajtatót.

A megkeresett bíróság az elismerés feltételeit újból megvizsgálta, s amennyiben az nem felelt meg az egyezménynek, a végrehajtást megtagadta. Ez a vizsgálat egyoldalú volt, a másik fél meghallgatása nélkül történt, és a rendelkezésre álló okiratok alapján született döntés. Ebben a szakaszban a bíróság alaki szempontokat ellenőrzött, és csakis a kötelezett fél kifogása esetén folytatott le bizonyítást arra, hogy megtagadási ok fennáll-e. A megkeresett bíróságot a végrehajtás engedélyezésében nem kötötte a megkereső bíróság határozata.[65]

A kötelezettnek speciális jogorvoslat állt rendelkezésére, hogy a jogellenesen elrendelt végrehajtást megszüntesse. Ahogyan Szerbia és Bulgária esetében láthattuk, a kötelezett itt is élhetett kifogással. Ennek az elbírálására az adott

[63] Deutsch 1929. 23. p.
[64] 74.800/1914. IM rendelet az Ausztriával kötött végrehajtási jogsegélyszerződés (1914:XLIL t.-e.) végrehajtása tárgyában. 1. cikk.
[65] Deutsch 1929. 24. p.

ország eljárási szabályai voltak irányadóak azzal, hogy a felek meghallgatása után döntött a bíróság. A biztosítási jellegű cselekményeket, ami általában a foglalást jelentette, a kifogástól függetlenül meg kellett tenni, de más cselekmények foganatosítását a bíróság felfüggeszthette.[66] Kifogás alapját az képezhette, ha hiányoztak az elrendelés feltételei, különösen, ha nem olyan okiratról van szó, amely az egyezmény hatálya alá tartozott, ha a határozatot hozó bíróság illetékességét az egyezmény szerint nem lehetett megállapítani, ha a megkeresés nem bíróságtól érkezett, nem volt jogerős, ha a végrehajtható okirat kiadmányát nem csatolták a megkereséshez, vagy ha az nem a megfelelő nyelven lett kiállítva.[67]

Ezen okok egy része a határozat meghozatalát követő tényeken alapult, míg az illetékességi okok esetében a határozat megszületéséhez vezető eljárás során vizsgált tény- és jogállítások felülbírálatáról volt szó. A megkeresett bíróság a kötelezett illetékességre alapított kifogását szabadon bírálta el, a határozatot hozó bíróság döntése ebben nem kötötte, ami azt jelentette, hogy bizonyítást folytatott le, hogy a perbíróság illetékességét szabályszerűen állapította-e meg. Amennyiben a perbíróság a lefolytatott bizonyítás szerint nem lett volna illetékes az eljárásra, a határozat végrehajtását megtagadták. Nem volt jelentősége annak, hogy az alapeljárásban a kötelezett vitatta-e és ha igen, milyen alapon az illetékességet. A jogerős határozat bármilyen más, anyagi felülvizsgálatát az egyezmény kizárta, és sem az osztrák, sem a magyar joggyakorlat nem bővítette ezt a szűk értelmezést.[68]

Szintén megtagadásra vezetett, ha az alapügyben eljárt bíróság a kötelezett fél szerződő- vagy perképességét, illetve törvényes képviseletét olyan, a végrehajtó államban irányadótól eltérő jogszabályok szerint ítélte meg, amely eredményeképpen a kötelezett hátrányosabb helyzetbe jutott. Ugyanezt alkalmazták családjogi vagy öröklési jogi jogviszony megítélésénél.[69] A végrehajtást megtagadták akkor is, ha az a perben részt nem vett alperes ellen irányult volna, és részére az idézést vagy azt az intézkedést, amellyel az eljárást megindították, szabályszerűen nem kézbesítették. A kézbesítés csak akkor volt szabályszerű, ha az idézést vagy az eljárást megindító intézkedést alperes vagy az átvételre jogosított képviselőjének a kezéhez kézbesítették, vagy az egyébként megfelelt a végrehajtó állam területén a keresetnek vagy az első tárgyalásra szóló idézésnek kézbesítésére irányadó szabályok szerinti kézbesítésnek.[70] A gyakorlat azonban nem adott helyt az olyan kifogásoknak, amelyeknél még a tárgyalás előtt, bár nem szabályszerűen, de eljutott a kezdőirat a kötelezetthez.[71]

[66] 1914. évi XLII. tc. 16. cikk.
[67] 1914. évi XLII. tc. 1–8. cikk.
[68] Deutsch 1929. 27. p.
[69] 1914. évi XLII. tc. 14. cikk 2. pont.
[70] 1914. évi XLII. tc. 14. cikk. 3. pont és 14. cikk utolsó bekezdés.

További indok lehetett, ha valamilyen másik eljárási szabálytalanság következtében az, aki ellen a végrehajtás irányult volna, teljesen el volt zárva az eljárásban való részvételtől.[72] Akkor is meg kellett tagadni a végrehajtást, ha az alapjául szolgáló okirat végrehajthatósága annak az államnak a joga szerint, ahol keletkezett, megszűnt.[73]

Az egyezmény közrendi záradékot is tartalmazott, amely alapján szintén meg kellett tagadni az elrendelést, ha azzal olyan jogviszony jutott volna elismerésre, vagy olyan igényt valósított volna meg a végrehajtás, amelytől a megkeresett állam megtagadta az érvényességet vagy a perelhetőséget, vagy az igényről korábban hozott jogerős ítélet már rendelkezett.[74]

Következtetések

A Szerbiával kötött 1882-es szerződés azzal, hogy a polgári bíróságok határozatait, fizetési meghagyásokat, a peres egyezségeket és a választottbírósági határozatokat végrehajtási jogcímnek ismerte el, szélesebben határozta meg azon külföldi közokiratok körét, amelyek alapján végrehajtást rendelhettek el belföldön, mint a Vht. szabályozása. Ez az jelenti, hogy nagyobb teret engedtek a felek a másik fél bírói hatalmának, különösen a fizetési meghagyásokon és a választottbírósági határozatokon keresztül. Az, hogy csak pénzösszegre vagy más vagyoni javakra volt elrendelhető a végrehajtás, megegyezett a Vht. szabályával, ugyanis az a személyállapotot érintő határozatok végrehajthatóságát tagadta meg. Szintén a törvényi szabályozást vette át a megkeresett bíróság vizsgálati jogkörét illetően. Az illetékesség megállapítása, az eljárási szabályok betartása általános feltétel volt. E tekintetben a szerződés ugyancsak az alaki felülvizsgálat mellett foglalt állást, tehát a perbíróság anyagi álláspontját feltétel nélkül elfogadta. Érdemben csak a perbíróság illetékességét vizsgálta.

A közrendi záradék az egyezmény általános jogsegélyi jellege miatt nemcsak a határozatok végrehajtásával szemben támasztott követelményt, hanem minden más bírósági megkeresésre is, de ez lényeges eltérést nem jelentett, mert a törvénybe ütköző megkeresés teljesítését kellett megtagadni, akárcsak a Vht. szerint. A felek védelme is nagyon hasonló szabályozást kapott, ugyanúgy tárgyalást tartott a megkeresett bíróság, mielőtt a végrehajtást elrendelte

[71] Deutsch 1929. 32. p.
[72] 1914. évi XLII. tc. 14. cikk 4. pont.
[73] 1914. évi XLII. tc. 14. cikk. 5. pont.
[74] 1914. évi XLII. tc. 11. cikk.

volna. Noha a klasszikus értelemben biztosítási végrehajtásnak nem volt helye az egyezmény alapján, mert csak jogerős határozatok végrehajtása jöhetett szóba, legalább annyiban jobb helyzetbe került a jogosult, hogy ez alatt az idő alatt, amíg a delibacionális eljárás tartott, biztosítási intézkedéseket kellett végeznie a megkeresett állam hatóságának.

Az 1912-es egyezmény nem bővítette a végrehajtható közokiratok körét, és az illetékesség vizsgálata is hasonló maradt. Változás annyiban történt, hogy létrehozott abszolút illetékességi okokat, amelyek függetlenek voltak attól, hogy a megkeresett ország belső joga ismerte-e őket. Ezzel a felek kölcsönösen lemondtak arról, hogy joghatóságukat védjék, így a belső jogrend kiszolgáltatottabb lett. A közrend védelme érdekében viszont már az erkölcsbe ütközés is megtagadási okká vált, ami azt mutatja, hogy a Pp.-ben megjelenő változásokat ide is átültették.

Lényeges változás az elrendelés folyamatában következett be. A tárgyalástartás eltörlésével a jogosult kedvezőbb helyzetbe jutott, de ezzel párhuzamosan a kötelezetti oldalon is megteremtették a jogvédelmet. Az ex officio eljárást felváltotta a kérelemre történő. Jobban védte a polgárokat az, hogy több megtagadási okot ismert a szerződés, mint elődje: megjelent a végrehajthatóság megszűnése és a res iudicata kifogása is. Utóbbi csak a korábban hozott ítéletekre vonatkozott, ami azt jelenti, hogy nemcsak a végrehajthatóság, hanem az ítéletek más joghatásai is elismerésben részesültek, szemben a Pp. azon szabályával, amely minden hazai ítéletet előnyben részesített a külföldi ítéletekkel szemben. Ugyanezek a jellemzők mondhatóak el a Bulgáriával kötött szerződésről is.

Az abszolút illetékességi okok jogosulti oldalon jelentettek előnyt, az pedig, hogy ezt a hitelezőknek kedvező szabályozást Magyarország megengedte, jól mutatja, hogy ebben az időszakban a két másik ország polgáraival szemben a magyarok inkább hitelezőként léptek fel. Ennek pontosan az ellenkezőjét látjuk az Ausztriával kötött egyezményben.

Az osztrák–magyar szerződés a Pp.-nél és a két másik államszerződésnél is tágabban engedte meg külföldi közokiratok végrehajtását. A közjegyzői okiratok kategóriájával túllépett a polgári bíróságok határozatain, ugyanakkor az is látható, hogy ehhez a szigorúbb követelményeket támasztó osztrák belső joghoz kellett igazodni, ami azt jelentette, hogy nem minden egyébként szabályosan elkészített magyar közjegyzői okirat volt végrehajtható, ami a magyar jognak megfelelt. Itt a magyar jog egyértelműen engedett az osztrák szabályozásnak. Szintén ismeretlen volt máshol a tartási ügyekben született közigazgatási határozatok végrehajtása. Önmagában ez is sokkal tágabb lehetőséget adott arra, hogy érdemi felülvizsgálat nélkül belföldön más állam bírói hatalma érvényesüljön. Egyedül a peres eljárásban született határozatok esetében volt lehetőség arra, hogy védelmet kapjon a magyar jogrend, mert az illetékességet

lehetett vizsgálni az egyezmény értelmében, viszont csak kérelemre, ami azt jelentette, hogy az állam lemondott arról, hogy ezt minden ügyben megtegye, és ez a felek egyéni érdekvédelmi körébe került.

A közrend védelme hasonló szerephez jutott, mint az általános szabályok esetében, tartalmilag nem igazán tehető különbség az egyezmény és a Pp. megfogalmazása között. Abban megengedőbb volt azonban, hogy a hazai határozatok közül csak a korábban születettek képezték akadályát az elismerésnek, ami ismét csak azt mutatja, hogy Ausztriával szemben megengedőbb politikát folytattunk.

Számos eset került átemelésre a feleket védő szabályok közül, amelyek a Pp.-ben foglaltak helyet. Ezeken felül a szerződés bevezetett további feltételeket, amelyek meglétét, illetve megtartását vizsgálni kellett. Ilyen volt a kötelezett hátrányára történő, nem megfelelő jogszabályhely alkalmazása és a végrehajthatóság megszűnése. Ezek alaki felülvizsgálati szempontok voltak, és a határozathoz vezető eljárás szabálytalanágát bizonyíthatta rajtuk keresztül a kötelezett.

A kötelezettet védő szabályok szélesebb köre jól mutatja, hogy magyar állampolgárok inkább a kötelezetti oldalon fordultak elő, és az osztrák fél inkább a jogosult volt. Ugyanezt példázza az illetékességi okok rendszere A sokféle végrehajtási jogcím pedig a két ország gazdasági kapcsolatának szorosságát jelentette, mivel okkal következtethetünk arra, hogy sokkal intenzívebb volt az érintkezés e két ország polgárai között, mint Szerbiával vagy Bulgáriával, ahol végrehajtási jogcímek általában a polgári peres eljárásokban születhettek.

Sallai Balázs*

A SZUVERENITÁS ÚTVESZTŐI

*Oktrojált, leplezett és direkt jogátvétel a 19–20. századi magyar közszolgálati szabályozásban***

Bevezetés

Fél évszázaddal ezelőtt a világhírű római jogász professzor, Alan Watson, publikált egy monográfiát,[1] amely – ma már teljes bizonyossággal állíthatjuk – tudománytörténeti mérföldkőnek számít. Kötete címéül egy orvostudományi fogalmat választott, azt példázva, hogy az egyes nemzeti jogok nem mindig önállóan dolgozzák ki jogi megoldásaikat, hanem sokszor ültetnek át idegen, kölcsönzött koncepciókat. Így született meg a *legal transplant*-elmélet, amelynek elgondolásai élénk vitát generáltak a jogi kultúrákat vizsgáló kutatók között.[2] A jogalkotás kapcsán megjelenő külföldi mintakövetés a jogátvétel alighanem legtipikusabb formája a 19–20. században. Ez megvalósulhatott oktrojált, azaz kényszerített, illetve önkéntes módon is,[3] utóbbi esetben pedig vagy „szervilis" jogátvételről (egyszerű másolásról) van szó, vagy gyakrabban a helyi viszonyokhoz igazítva ültették át az eredeti megoldást.[4] Ebben a tanulmányban ezt a jelenséget szeretném megvilágítani három, a magyar közszolgálati jogra vonatkozó példával, három alkotmánytörténeti korszakban: a neoabszolutizmus, a dualizmus és a Horthy-korszak idején.

* Sallai Balázs, PhD-hallgató Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-6897-2872

** A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A tanulmány a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány PhD Kiválósági Ösztöndíjból finanszírozott szakmai támogatással készült.

[1] Watson, Alan: *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*. Edinburgh, 1974. Scottish Academic Press, passim.

[2] Cairns, W. John: Cairns, J. W. Watson, Walton, and the History of Legal Transplants. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 2013. 3. sz. 640–649. p.

[3] Gönczi Katalin: A transzferkutatás a jogtörténetben: eredmények és perspektívák. *Jogelméleti Szemle*, 2018. 3. sz. 199. p.

[4] Balogh Judit: A motívumok szerepe a Csemegi-kódex reformterveiben – átvétel vagy önálló jogalkotás? In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 51. p.

Kényszerített jogátvétel: a neoabszolutizmus időszaka

A neoabszolutizmus nyílt törekvése volt Magyarország tartományként való integrálása a Habsburg államkonglomerátumba, többek között egy centralizált, magas színvonalú bürokrácia révén.[5] Ez azonban nem bizonyult könnyű feladatnak, figyelembe véve a magyar szakképzett tisztviselői réteg hiányát, illetve a nagy kontrasztot a korábbi, javarészt rendi közszolgálati jellegű szabályok és az ekkoriban már kifejezetten modernnek mondható hatályos osztrák joganyag között. Az osztrák közigazgatási jogot az 1848-as forradalmi időszak után jelentős változások érintették modernizáló szándékkal, így például a kollegiális elvet felváltotta a monokratikus elv a hivatali működésben, s ezzel összefüggésben bevezették a vezetők felelősségét, illetve alsóbb szinten is törekedtek az igazságszolgáltatás és közigazgatás elválasztására.[6] II. József hasonló törekvései hatására megugrott az egyetemi és jogakadémiai hallgatók száma, ami rövid távon a magyar közigazgatási feladatokat ellátók körében is éreztette pozitív hatását, ám halálával e tendencia nem folytatódott.[7] Az 1848/49 utáni időszakban a jozefinizmushoz hasonlóan egy fejlettebb regulációt kényszerítettek a magyar közigazgatásra, viszont az ország politikai okokból igyekezett ellenállni a „németesítési" törekvéseknek.[8] Ráadásul az addigi hivatalnokok többségét politikai okokból elbocsájtották,[9] sok esetben példát statuálva,[10] s a Habsburgok őket helyettesítendő alkalmazták a szakképzettebb, de idegen – leginkább cseh – tisztviselőket.[11] Amellett, hogy a passzív rezisztencia

[5] Somogyi Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés 1849–1867*. Budapest, 1981. Gondolat Kiadó, 64. p.

[6] Heindl, Waltraud: Verwaltungseliten im Neoabsolutismus. Professionelles und politischen Profil vor dem Horizont der Modernisierung. In Brandt, Harm-Hinrich (szerk.): *Der österreichische Neoabsolutismus als Verfassungs- und Verwaltungsproblem. Diskussionen über einen strittigen Epochenbegriff*. Wien, 2014. Böhlau, 146. p.

[7] Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 73. p.

[8] K. Lengyel Zsolt: Neoabszolutizmus vagy önkényuralom? Megjegyzések a magyarországi Bach-korszak újabb historiográfiájához. *Aetas*, 2008. 3. sz. 251–252. p.

[9] Papp József: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged, 2003. Belvedere- Meridionale, 51. p.

[10] Heindl 2014. 147. p.

[11] Miskolczy Gyula: A Bach-rendszer cseh Beamter-e. In Sz. N. (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933. Sárkány Nyomda, 390.,

érvényesült az osztrák igazgatással szemben, volt még egy fontos aspektus: a nyelvkérdés, amely szimbolikus közjogi színezettel bírt.[12] Eleinte a közigazgatás nyelve a magyar maradt,[13] s később a Bach-éra alatt vezették be a németet mint belső ügyviteli nyelvet. Ez azonban nem érvényesült olyan mértékben, ahogyan gondolnánk: főként helyi szinten a munkanyelv a magyar maradt, s szinte csak a német vagy kétnyelvű formanyomtatványok emlékeztettek az osztrák befolyásra.[14] Sőt a *Sylvesterpatent* 1851. december 31-i kiadásáig a német nyelv használata csak a pénzügyi igazgatást érintette teljes egészében.[15] A közszolgálatra vonatkozó, színvonalas osztrák előírások elvileg hatályban voltak ekkor, ám a gyakorlatban a tisztviselők kinevezését – Deák Ágnes kutatásai alapján – a következő szempontok határozták meg: politikai megbízhatóság, alkalmasság/képzettség, szükséges nyelvtudás, helyi viszonyok ismerete, nemzetiségi/vallási hovatartozás.[16] A lojalitás mindennél fontosabb volt,[17] újabb kutatások igazolták, hogy Magyarország esetében figyelembe veendő tény volt a nemesi származás és többé-kevésbé a képzettség is.[18] E kényszer szülte megoldásban csak nyomokban lelhető fel az ekkor egyébként már magas fokú és cizellált osztrák közszolgálati jog, bár a kor elvárásaihoz valamelyest közeledett a közigazgatás.[19] A Habsburgok számára ugyanis a legfontosabb egy működő és udvarhű hivatalnokgárda, valamint egy szilárd, centralizált bürokratikus szervezet kiépítése volt,[20] azonban ezt a célt végül nem sikerült elérniük.[21]

392. p.; Balogh Judit: A püspökladányi császári és királyi szolgabírói hivatal jogszolgáltató tevékenysége a neoabszolutizmus időszakában. Az első lépések az állami bíráskodás felé. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban.* Debrecen, 2021. Debreceni Törvényszék, 51. p.

[12] Nagy Noémi: Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neoabszolutizmus előtt – a magyar államnyelv bevezetésének története. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 157. p.

[13] Papp 2003. 49. p.

[14] Balogh 2021. 60. p.

[15] Miskolczy 1933. 389–390. p.

[16] Deák Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás." Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860.* Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 158–159. p.

[17] Balogh 2021. 52. p. Az esküt például személyesen I. Ferenc József nevére kellett tenni. Koi Gyula: A magyar közszolgálati jog kezdetei a jogirodalomban. *Jogtörténeti Szemle,* 2006. 2. sz. 51. p.

[18] Heindl 2014. 155. p.

[19] Heindl, Waltraud: Verfassung als Verwaltung – das neoabsolutische Experiment. In Kovác, Dusan – Suppan, Arnold – Hrabovec, Emilia (szerk.): *Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867.* Bratislava, 2001. Academic Electronic Press, 26. p.; Papp László: A rendes bírósági szervezetrendszer változásai Magyarországon 1849–1861 között. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta Juridica et Politica,* 2014. 1. sz. 157. p.

[20] Balogh Judit: A neoabszolutizmus időszakának bíróságszervezési törekvései. In Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia In Honorem István Stipta 70.* Budapest, 2022. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 78. p.

[21] Papp 2003. 55. p.

A magyarság pedig nem látta meg a lehetőséget egy modernizált és látszólag már valamiféle jogállamiság kritériumaira építő[22] közigazgatási és közszolgálati jog átültetésére, hiszen igyekezett az osztrák mintától elhatárolódni, és saját, évszázados normáit alkalmazni, bár sokan felismerték a modern hivatalnoki réteg szükségességét is.[23] Ehhez bizonyosan hozzájárult a korszak kiemelkedő tudósa, Récsi Emil is, aki tudományos igényű, másfél ezer oldalas, négykötetes szintézisében[24] foglalta össze a közigazgatás szabályanyagát, így a közszolgálati jogot is[25] 1853/54-ben.

Látszólagos elhatárolódás az osztrák jogtól

A dualizmus idején kiépült közigazgatási rendszer a személyi állomány jogviszonyait nem kezelte egységesen, a normák széttagozódott, sok esetben nehezen átlátható rendszert alkottak, ráadásul a szakirodalmi érdeklődés a 19. század második felében csekély volt, és csak lassan bontakozott ki.[26] Ez a tendencia vezetett odáig, hogy a magyar közszolgálati jog területe is igen nehezen fejlődött ki. Előbb a közigazgatási jog integráns része volt, s csak a Horthy-korszakban kezdett fokozatosan „önálló életet élni". E lemaradás a mai napig érezteti hatását, hiszen a közszolgálati jog jogági jellege Magyarországon ma is vitatott.[27] Ennek ellenére az osztrák hatás a közszolgálati jog terén nem szűnt meg teljesen a kiegyezés után sem. Erre eklatáns példa az általános szolgálati feltételek rendszere. A szolgálatba lépéshez, vagyis valamely hivatal betöltéséhez szükséges volt megfelelni bizonyos feltételeknek. A dogmatika ezen kritériumokat két csoportra osztotta: általános és különös feltételekre. Az előbbi, amely tovább bontható pozitív és negatív (azaz kizáró) feltételekre, valamennyi közszolgálatban dolgozó személyre vonatkozik, míg az utóbbi csak egy-egy részterületen tevékenykedő személyek körére. Általános feltételeket

[22] Heindl, Waltraud: Bürokratie und Verwaltung im österreichischen Neoabsolutismus. *Österreichische Osthefte,* (22.) 1980. 3. sz. 26. p.; Heindl 2014. 152–153. p. Igaz, hogy még nem alkotmányos, csupán praktikus szempontoktól vezérelve, de például 1849-ben már – az oktrojált osztrák jog – elválasztotta az igazságszolgáltatást és a közigazgatást. Balogh 2022. 78–79. p.

[23] Pétervári Máté: *A járások kialakítása Magyarországon az 1870:XLII. tc. alapján.* Szeged, 2021. SZTE ÁJK, 45. p.

[24] Koi Gyula: Récsi Emil. In Hamza Gábor – Siklósi Iván (szerk.): *Magyar jogtudósok V.* Budapest, 2015. ELTE Eötvös Kiadó, 54. p.

[25] Récsi Emil: *Közigazgatási Törvénytudomány kézikönyve az ausztriai birodalmi törvényhozás mai állása szerint, különös tekintettel Magyarországra.* I. Pest, 1854. Heckenast Gusztáv, 236–360. p.; Koi 2015. 56–58. p.

[26] Koi 2006. 51–52. p.

[27] Horváth István – Kun Attila – Petrovics Zoltán: Adalékok a közszolgálati jog jogágiságának kérdéséhez. *Pro Futuro,* 2021. 2. sz. passim. DOI: *10.26521/profuturo/2021/2/10250.*

nem minden állam jogalkotása állapított meg, s ilyen esetekben más jogszabályok különös feltételeinek kellett megfelelni az adott területen. Tipikusan ilyen volt a 19. század második felében a német jog, amely nem alkalmazta az általános kritériumokat, szemben az osztrákkal, amely szinte a kezdetektől fogva meghatározta azokat. A neoabszolutizmus éveiben Magyarországra is az osztrák jog közvetítésével jutott el e megoldás. Eszerint csak az nyerhetett államszolgálati állást, aki feddhetetlen volt erkölcsi és politikai szempontból, kellő ismeretekkel és szorgalommal bírt, nem állt csőd alatt, 40. életévét még nem töltötte be a felvételkor, illetve állampolgársággal rendelkezett.[28] (Utóbbi feltétel hazánkban ebben az időszakban nyilvánvalóan nem vagy kevéssé érvényesült.) Ezeknek a normáknak a tovább élése az osztrák jogban is kimutatható, csakúgy, mint a magyarban. Bár a magyarok egységesen határolódtak el az osztrák megoldások átvételétől – általában a német jogot használva mintaként –, az általános feltételek rendszerének egyértelműen a Lajtán túlról kölcsönöztük 1867 után is. A hasonlóságokat az alábbi táblázat is szemlélteti:

1. táblázat. Az általános szolgálati feltételek kritériumai osztrák és magyar szabályozásokban a 19. század második és a 20. század első felében

Időszak/ jogforrás/ tervezet	*Pozitív feltételek*	*Negatív feltételek*
Az 1854-ben hatályos osztrák (és magyar) szabályozás	– feddhetetlen erkölcsi és politikai szempontból – kellő ismeretekkel és szorgalommal bír – állampolgársággal bír	– csőd alatt áll – 40. életév betöltése
Staatgrundgesetz vom 21. Dezember 1867.[29]	– 18. életév betöltése – osztrák állampolgárság (felmentés adható) – jó hírnév, rendezett életvitel és családi állapot igazolása – megfelelő nyelvismeret	– 40. életév betöltése (felmentés adható) – összeférhetetlenség rokonság miatt

[28] Récsi 1854. 237–239. p.

[29] Blonski, Justin: *Der österreichische Civil-Staatsdienst. Ein systematisches Handbuch, enthaltend sämmtliche, die Anstellung im österr. Civil-Staatsdienste, sowie die dadurch begründeten Rechte und Pflichten betreffenden Bestimmungen, mit Inbegriss der Pensions- und Disciplinar-Vorschriften, sammt den einschlägigen Erkenntnissen des Reichsgerichtes und des Verwaltungsgerichtshofes.* Wien, 1882. Manzsche k. k. Hofverlags- und Universitäts Buchhandlung, 9–16. p.

Időszak/ jogforrás/ tervezet	*Pozitív feltételek*	*Negatív feltételek*
Az 1914-es *Dienstpragmatik*[30]	– 18. életév betöltése – osztrák állampolgárság – jó hírnév – becsületesség – alkalmasság	– 40. életév betöltése, ha korábban nem állt közszolgálati jogviszonyban – folyamatban lévő büntetőper – jogerős elítélés – korábban szolgálatból elbocsátás – lemondás fegyelmi eljárás miatt – kiskorúság – csőd alatt áll
Az 1883:I. törvénycikk a köztisztviselők minősítéséről	– magyar állampolgárság – jó hírnév – megfelelő képzettség	– folyamatban lévő büntetőper – jogerős elítélés nyereségvágyból elkövetett bűncselekmény miatt vagy egyébként szabadságvesztés büntetésre ítélték – gondnokság – csőd alatt áll
Az 1874-es és 1896-ban revideált Pénzügyi Szolgálati Szabályzat[31]	– 18. életév betöltése – magyar állampolgárság – jó hírnév – megfelelő egészségi állapot – előképzettség (ha szükséges)	– 40. életév betöltése, de az uralkodó vagy miniszter felmentést adhat – folyamatban lévő büntetőper – jogerős elítélés – korábbi hivatalvesztés – gondnokság – csőd alatt áll
A magyar szolgálati pragmatika 1908-as minisztériumi tervezete[32]	– 18. életév betöltése – magyar állampolgárság – jó hírnév – megfelelő egészségi állapot – előképzettség (ha szükséges)	– folyamatban lévő büntetőper – jogerős elítélés nyereségvágyból elkövetett bűncselekmény miatt vagy egyébként szabadságvesztés büntetésre ítélték – kétszeri hivatalvesztés fegyelmi büntetésként – gondnokság – csőd alatt áll

Forrás: a szerző szerkesztése.

[30] 15. Gesetz vom 25. Jänner 1914, betreffend das Dienstverhältnis fer Staatsbeamten und der Staatsdienerschaft. In *Reichsgesetzblatt XV.* 1914, 87–116.

[31] 1196/1896. P.M. intézkedés; *A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium ügykörére vonatkozó szolgálati szabályok gyűjteménye.* Budapest, 1896. Magyar Királyi Pénzügyminisztérium – Magyar Királyi Államnyomda, 2–5. p.

[32] Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Igazságügyminisztériumi Levéltár (IM) K579 T389. 4. §.

Az 1867-es és 1914-es osztrák szabályozás pozitív általános pozitív feltételei nagy hasonlóságot mutatnak. Az 1867-es törvény dogmatikai kidolgozottságát – már csak a közben eltelt idő miatt is – jócskán meghaladta az 1914-es szolgálati pragmatikáé. A jelen vizsgálatban azonban a magyar reguláció bír jelentőséggel. A táblázatban látható 1883:I. törvénycikk, amely hivatalosan a tisztviselők minősítéséről szólt, valójában az egyes állami és törvényhatósági közigazgatási hivatalviselők képzettségi előírásait tartalmazta. A címadásnál a *qualificatio* kifejezést egyszerűen rosszul magyarították minősítésre.[33] A javaslat kidolgozása előtt a Tisza Kálmán által megrendezett közigazgatási ankéton 1880-ban Concha Győző felvetette, hogy egy, a tisztviselőképzés feltételeit lefektető jogszabály megalkotása kívánatos volna, figyelembe véve más európai államok megoldásait, amelyek között Ausztriát is követendő például állította.[34] A javaslat kidolgozása során a megszövegezést végzők számos német tagállam joganyagát, valamint az angol és a francia szabályozást is alapul vették, s az általános indokolásba, s esetenként valószínűleg a törvényszövegbe, ezeket be is építették.[35] Az osztrák jogot ellenben teljesen kihagyták a munkálatokból, s az egyébként nagyon alapos elemzést olvasva felvetődik a gyanú, hogy erre inkább politikai és érzelmi, semmint szakmai megfontolások vezettek. Az elfogadott törvény a civil közszolgálat egyik általános háttérjogszabálya lett, ami azt jelentette, hogy az ebben megtalálható általános szolgálati feltételeket más jogforrások tovább pontosíthatták egy-egy szakágazatra vonatkozóan. Így maradhatott hatályban az 1874-es, majd 1896-ban revideált Pénzügyi Szolgálati Szabályzat, amely először a pénzügyi igazgatást végző szervek szolgálati kódexeként funkcionált, ám a századforduló után hatályát más – mai kifejezéssel élve – államigazgatási szervre is kiterjesztették,[36] hogy így enyhítsék a szolgálati pragmatika hiányát.[37] Ez részletesebben szabályozta a szolgálati feltételeket, mint az 1883-as törvény, valamint számos nevesített összeférhetetlenségi okot is taxált. Gyakorlatilag ezt a megoldást emelték át az 1908-as szolgálati pragmatika tervezetébe, bár a negatív feltételek körét némileg szélesítve. Ha összevetjük az osztrák és magyar feltételeket, akkor látható, hogy több elem is (például 18. életév betöltése mint minimális életkor, a 40. életév betöltése mint

[33] Hencz Aurél: *Felsőfokú közigazgatási szakemberképzés Magyarországon 1848–1948*. Szeged, 1981. Oktatási Minisztérium, 43. p.

[34] Csizmadia 1976. 173. p.

[35] *Képviselőházi irományok* 1881–1884 VI. 141. sz. iromány 101–107. p.

[36] Keleti Ferenc: A közigazgatási tisztviselőkre vonatkozó fegyelmi jog és fegyelmi eljárás reformja. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1913. 20 sz. 211. p.

[37] Pétervári, Máté: The History of Hungarian Civil Service from the Austro-Hungarian Compromise of 1867 to the First World War. *Journal on European History of Law*, 2018. 1. sz. 119. p.; Sallai Balázs: Szolgálati pragmatika a Lajtán innen és túl: törekvések a közszolgálati kódex megalkotására a Monarchiában. *Jogtörténeti Szemle*, 2023. 1. sz. 42–43. p. DOI: *10.55051/JTSZ2023-1p+40.*

felső határ, jó hírnév, állampolgársági kritérium vagy csőd alatt állás mint kirázó ok) egyezik. Már önmagában az, hogy a kiegyezést követően a magyar jogban megmaradt az általános szolgálati feltételek kategóriája, bizonyítja, hogy ez az osztrák jog „csendes átvételét" jelenti. Ezt erősíti az a már említett tény is, hogy a korszakban előszeretettel hivatkozott német jogalkotási termékeket[38] – akár az 1873-as birodalmi szintű szolgálati kódexet, a *Reichsbeamtengesetz*et,[39] akár az egyes tagállamok hazánkban hivatkozott jogszabályait – nézzük: ezek általános szolgálati feltételeket nem tartalmaztak, hanem hallgatólagosan vagy expressis verbis a kérdést egyes speciális jogforrások szabályozási tárgykörébe utalták. Ilyen módon véleményem szerint több mint valószínű, hogy az általános szolgálati feltételek intézményét a Lajtán túlról kölcsönöztük, ám az osztrák hatásokat látszólag tagadni próbálták a közszolgálati jog területén. Más jogterületek esetében a német és az osztrák jogot gyakran tekintették egyforma súlyú hivatkozási alapnak,[40] ám nem akarták, hogy a közszolgálók jogviszonyaira az ausztriai minták hatást gyakoroljanak, legalábbis tagadni próbálták ennek tényét. Ez a tendencia még a századforduló után is megfigyelhető volt, például a szolgálati pragmatika kodifikációja során, amikor Csikvári Jákó az *Állami Tisztviselők Lapjá*nak főszerkesztője és az államszolgálati dolgozók egyik vezéralakja[41] 1908-ban ezt írta a végül 1914-ben elfogadott és szakmailag igen átgondolt *Dienstpragmatik* előzetes tervezetéről: *„[A]z osztrák pragmatikából nem kérnénk soha részt. Nem a tisztviselői jogok és kötelességek lelkiismeretes alapokra fektetett törvénye lesz az, hanem a mai alárendeltségi viszonyoknak és a tulszigoru fegyelemnek törvényes szabályokba való foglalása, mindennemű szabadság és politikai függetlenség nélkül."*[42] *Ennek ellenére a magyar szaklapokból, de különösen az Állami Tisztviselők Lapjá*ból látható, hogy az érintett szakmai körök folyamatosan figyelemmel kísérték az osztrák kodifikációt, bár a tervezetet előkészítő bizottság német joganyagot használt fel a munka során, s a levéltári források nem tanúskodnak arról, hogy a korabeli Ausztria vonatkozó regulációit tanulmányozták volna.[43]

[38] Különösen jó példa erre Keleti Ferenc közszolgálati törvénykönyvtervezete, amely nagyban épített a korabeli német megoldásokra, sőt sok esetben azok szó szerinti fordításai kerültek be szövegébe. Sallai Balázs: A törvényhatósági tisztviselők fegyelmi eljárásának lefolytatására jogosult szervek de lege lata et ferenda a XIX. században. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Jogok és lehetőségek a társadalomban*. Komárno, 2020. International Research Institute, 68–69. p.

[39] Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der Reichsbeamten (1873. III. 31.) In *Deutsches Reichsgesetzblatt X.* 1873, 61–90. p.

[40] Gönczi 2018. 201. p.

[41] Életművéről és szerepéről Sólyom Jenő: Csikvári Jákó. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1913. 21. sz. 217–219. p.

[42] Dr. Katona [Csikvári Jákó]: Az osztrák tisztviselők helyzete. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1908. 17. sz. 134. p.

[43] MNL, Belügyminisztériumi Levéltár (BM) K26 1907-XLI-18 720. cs. 67/906., 27262/2.

Amerika bűvkörében: a *Probst System* bevezetése a székesfővárosban

Az első világháborút követően Amerikában és Európában egyre inkább felerősödtek azok a már a századforduló után megjelenő törekvések, amelyek a közigazgatás (illetve általában véve az adminisztrációk) észszerűsítését, azaz gyorsítását, egyszerűsítését és hatékonyságát igyekeztek tudományos módszerekkel elősegíteni.[44] A közigazgatás-racionalizálási mozgalmak elsősorban állami szinten szerveződtek (bár létrejöttek internacionális szervezetek is, amelyek foglalkoztak e tárggyal), s igyekeztek figyelemmel lenni minél több olyan megoldásra, amelyeket más országok már sikerrel alkalmaztak. A nemzetközi szintű diskurzus a racionalizálásról kivételesen nagy tudástranszfert eredményezett a korszak jogi és gazdasági gondolkodásmódját tekintve. Példának okáért az USA számos tudósa élénk érdeklődéssel figyelte a náci Németország formálódó közigazgatási és közszolgálati jogát, mivel valamiféle „laboratóriumot" (tudományos tesztüzemet) láttak benne.[45] Hazai példaként Magyary Zoltánt (mint a magyar közigazgatás-racionalizálás vezéralakját) lehet említeni, akinek külföldi kapcsolati hálója is igen kiterjedt volt mind a kontinensen, mind a tengerentúlon.[46] Számos tanulmányutat tett, hogy a külföldi megoldásokat működés közben vizsgálhassa, és beszerezze a legfrissebb szakirodalmat is. Egyik ilyen útját a Rockefeller Alapítvány révén tudta megvalósítani, s így jutott el 1932 novembere és 1933 februárja között az Egyesült Államokba, s visszautazóban Angliába és Belgiumba is.[47] Bár a hosszú távollét rövid távon nem kedvezett egyéni karrierjének (kormánybiztosi lemondásának egyik oka volt az emiatt kialakult feszültség),[48] később azonban igen hasznosnak bizonyult. Magyary ugyanis ennek eredményeként írta meg az *Amerikai államélet* című terjedelmes munkáját,[49] amelyben központi szerepet kapott az Államok közszolgálata.[50] Ennek kapcsán írt többek között a Probst-féle minősítési rendszerről is, amely a köztisztviselők értékelésére szolgáló egyik megoldás volt az országban.[51] Ezt követően Magyarynak és a Magyar Közigazgatástudományi Intézet számos munkatársának az érdeklődése a minősítési rendszerek felé fordult,[52] és a *Probst-system* magyarországi bevezetését szorgalmazták.[53] Erre pedig minden okuk meg is volt. A korabeli állapotokat illetően talán szemléletes például szolgál az a tény, hogy a közigazgatás számos ágazatában a Pénzügyminisztérium által 1884-ben kiadott minősítési táblázat volt az irányadó, amely igen egyszerű volt, és kevés szegmensből állt: felfogás, ítélőképesség, szorgalom, előadás, szakképzettség, magatartás, anyagi háttér és káros szenvedély.[54] Mindezeket (az utolsó szempontot kivéve) egy négyfokozatú skálán kellett értékelni. Ehhez képest sokkal magasabb fejlettségi fokot jelentett a Probst-rendszer, amelyet egy minnesotai vezető tisztviselő, John B. Probst szabadalmaztatott egy 1929-es tesztelés után.[55] A sikeres chicagói és New York-i tesztelést követően minősítési rendszerét számos ország közigazgatása, sőt nagyobb létszámú adminisztrációval bíró cégek is átvették.[56] A szisztéma működési elve röviden a következő: a minősítési lapon (szolgálati jelentés) megtalálható egy rész, amely az alapadatokat tartalmazza (tisztviselő neve, munkaköre, mióta áll alkalmazásban stb.), és amelyet kötelező kitölteni. Ezután következik csaknem kétoldalnyi pszichológiai szempont felsorolása olyan módon, hogy azok (pozitív és negatív jellemzők) teljesen véletlenszerű sorrendben követik egymást, és amelyek közül csak azt kell X-szel megjelölni, amelyik biztosan jellemzi a minősített közszolgálót. Nincs megszabva, hogy hány tulajdonságnak kell lennie, sőt, a lap végén a minősítő saját jellemzőt is írhat, így kiegészítve a felsorolást. A személyiségjegyek előtt három négyzet van, s az elsőként minősítő közvetlen főnök *(rating officer)* csak az első oszlopban jelölhet. A második oszlopban a hierarchiában soron következő felettes *(reviewing officer)* minősít, végül pedig egy testület: a *board of review*. Természetesen ahol nincs

[44] Csizmadia 1976. 403–405. p.; Mártonffy Károly: *A magyar közigazgatás megújulása*. Budapest, 1940. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 28–75. p.

[45] Petzschmann, Paul: Nazi Germany and Public Administration 1933–42: The Most Important Laboratory for Depression America? *Public Administration*, 2013. 2. sz. 259–273. p. DOI: *10.1111/padm.12047*.

[46] Schweitzer Gábor: „Méltóságod neve ma már fogalom a Harmadik Birodalomban is, amely minden ajtót megnyit." Magyary Zoltán tanítványai a náci Németországban (1933–1944). In Schweitzer Gábor: *A mezítlábas ügyvédtől a legitimista professzorig. Válogatott közjog- és tudománytörténeti tanulmányok*. Budapest, 2022. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Novissima Kiadó, 101. p.

[47] Koi Gyula: *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája*. Budapest, 2013. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 117. p.

[48] Sallai Balázs: Magyary Zoltán kormánybiztosi működése. *Jogtudományi Közlöny*, 2023. 2. sz. 101. p.

[49] Magyary Zoltán: *Amerikai államélet*. Budapest, 1934. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, passim.

[50] Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése*. Budapest, 2014. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó 300. p.

[51] Magyary 1934. 194. p.

[52] Ez a téma (számszakilag kimutathatóan) igen felülreprezentált volt az intézet folyóiratában, a *Közigazgatástudomány*ban. Erről részletesen Sallai Balázs: A közszolgálati reform és a Magyary-iskola, különös tekintettel Martonyi János munkásságára. *FORVM: Acta Juridica et Politica*, 2023. 3. sz. 132–133. p.

[53] Sallai Balázs: A közszolgálati reform és a Magyary-iskola, különös tekintettel Martonyi János munkásságára. *Forum. Acta Juridica et Politica*, 2023. 3. sz. 135, 137. p.

[54] Magyary Zoltán: Közszolgálati minősítési rendszerek. *Közigazgatástudomány*, 1939. 2. sz. 74. p.; Magyary Zoltán: Lassú lépések a személyzeti politika terén. *Közigazgatástudomány*, 1943. 1. sz. 4. p.

[55] Magyary 1939. 77. p.

[56] Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, 1942. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 435. p.

ilyen állandó bizottság, ott ad hoc kell alakítani. Végül a személyzeti osztály a szolgálati jelentést egy bonyolult számítási módszerrel kvantifikálja, így végül százalékosan határozva meg a tisztviselő minősítését. Az eljárást félévente kell megismételni.[57] A rendszer előnye, hogy objektivitást biztosít: egyrészt a több kitöltő miatt, másrészt azért, mert az átszámítás menetét e kitöltők nem ismerik, így nem tudják tendenciózusan befolyásolni az eredményt, ezért Magyary szerint ez egy teljesen tárgyilagos rendszer.[58] Még ha kissé túlzónak is tűnik az állítás (hiszen a tudatos csalások ellen teljes mértékben védő rendszer nem volt, és ma sincs), akkor is megállapítható, hogy Probst ötlete a kor más minősítési szabályaihoz képest nagy előrelépést jelentett.

Így gondolta ezt Szendy Károly budapesti főpolgármester és a székesfőváros vezetése is. Szendy 1938-ban felvette a kapcsolatot Probsttal, hogy a szabadalmaztatott szisztémát megvásárolhassa.[59] Szendy először 1939-ben tesztelte a rendszert, ami abban állt, hogy először csak a fővárosi központi segédhivatali személyzetre alkalmazták, s csak ezután, a következő évben terjesztették ki a többi tisztviselőre is.[60] Néhány éven belül kiderültek a rendszer hibái, emiatt részben módosították azt. Így például azon alkalmazottaknál, akik nem előadói munkakörben voltak foglalkoztatva, átalakították a szolgálati lapot, és kivették azokat a jellemzőket, amelyek csak az előadói képességekre vonatkoztak. A legkiválóbbnak ítélt előadók esetében pedig a közvetlen főnök megjelölhetett egy általa nagyon jellemzőnek gondolt pozitív tulajdonságot, amelyet a kvantifikációt szolgáló rendszer módosításával beszámítottak.[61] Egy másik változtatás azonban az eredeti elgondolással ellentétesre sikerült, ugyanis a jellemzők eredetileg lapról lapra variálódó, véletlenszerű felsorolását (amely azt szolgálta, hogy a minősítési folyamat ne váljon gépies kitöltéssé) egy kötött renddel cserélték ki a munka gyorsítása végett.[62] Ez gyakorlatilag tulajdonságcsoportok képzését jelentette.[63] Továbbá bizonyos, a lapon csillaggal jelölt jellemzőkről kötelezően nyilatkozni kellett (jellemző-e vagy sem).[64] Az eredeti koncepció elgondolásával leginkább az ment szembe, hogy főszabály szerint csak a közvetlen felettes, egyes szakágak esetén az általános főnök-igazgató és a szakfőnök

[57] Magyary 1934. 203–208. p.; Magyary 1939. 77–83. p.; Magyary 1942. 435–438. p.
[58] Magyary 1942. 436. p.
[59] Szendy Károly: Reformtörekvések a székesfővárosi közigazgatási tisztviselők minősítésénél. *Közigazgatástudomány*, 1940. 3. sz. 130. p.
[60] Magyary Zoltán: Reformtörekvések a minősítés terén. *Közigazgatástudomány*, 1943. 7–8. sz. 209. p.; Szendy 1940. 131. p.
[61] Szendy Károly: Újabb lépések a székesfővárosi közigazgatási alkalmazottak minősítésének korszerűsítése iránt. *Közigazgatástudomány*, 1943. 7–8. sz. 210–212. p.
[62] Uo.
[63] Thoma Zsolt: Minősítés a közigazgatásban. *Magyar Közigazgatás*, 1943. 28. sz. 5. p.
[64] Uo.

végezte a minősítést, tehát a háromszori eljárás elmaradt.[65] Így – ha némileg a helyi igényekhez igazítva is – Budapest direkt módon implementált egy tisztán angolszász világból származó megoldást. A főváros példáját pedig követte 1943-ben Nagy János főszolgabíró, aki a jegyzői kinevezések előtti kiválasztási eljárás során a Probst-rendszert alkalmazta a pályázókra, akik mind a beosztottai voltak, más-más munkakörben.[66] Ilyen módon kijelenthető, hogy ez az amerikai megoldás hazánkban nagy hatással bírt.

Összegzés

A magyar közszolgálati jog – mint a fentebb leírt példákból is látható – nem önmagától fejlődött, változott hazánkban, hanem számos külső hatás is alakította azt. A neoabszolutista időszakban az oktrojált jogátvétel jellemezte a magyar jogrendszer szinte valamennyi területét, így a közszolgálatra vonatkozó szabályozást is. A magyarság azonban nem látta meg a lehetőséget a kor színvonalához képest már fejlettnek mondható osztrák köztisztviselői jogban, s a kiegyezés után elfordult attól. Ez a látszólagos politikai és nemzeti érzelmi alapú elfordulás jól magyarázható a már említett *legal transplant*-elméletre adott egyik válaszreakcióként megkonstruált *legal irritants*-teóriával.[67] Azaz a kényszerített jogátvétel negatív, „megrázó" hatást gyakorolt a magyar jogfelfogásra, hiszen a magyar jogi szuverenitást sértette. Így a visszanyert önállóság idején még annak látszatát is igyekeztek elkerülni, hogy az újonnan kialakítandó közszolgálati szabályozáshoz ausztriai mintákat használnának fel. Ahogyan azonban az általános szolgálati feltételek kategóriája is mutatja: ez az elhatárolódás csupán illúzió volt, hiszen az osztrák hatás is tetten érhető más (leginkább német) átültetések mellett.[68] Így az általános szolgálati feltételek esetében valamiféle leplezett osztrák jogátvételről beszélhetünk. Ezzel ellentétben a Probst-rendszer átemelése a fővárosi közigazgatásba direkt átvételt

[65] Uo.
[66] Nagy János: Kísérletek a községi jegyzők minősítése és továbbképzése érdekében. *Magyar Közigazgatás*, 1943. 9. sz. 34–35. p.
[67] Gönczi 2018. 199. p.
[68] Más jogterületeken erőteljesebben érvényesült a német jog hatása, különösen a magánjog tekintetében. Földi, András: The Transformations of Some Classical Principles in Socialist Hungarian Civil Law: The Metamorphosis of Bona Fides and Boni Mores in the Hungarian Civil Code of 1959. In Erkkilä, Ville – Haferkamp, Hans-Peter (szerk.): *Socialism and Legal History: The Histories and Historians of Law in Socialist East Central Europe*. London, 2021. Routledge, 25. p.; Balogh, Judit: How to Make a Civil Code: Plans and Drafts of General Rules in 19th Century Hungarian Private Law. *Journal on European History of Law*, 2020. 2. sz. 96. p.; 103. p.; Balogh, Judit: Debates in Articles: Positions in the Legal Literature on the Possibilities of Private Law Codification, 1866–1900. *Journal on European History of Law*, 2020. 1. sz. 128, 130–132. p.

jelentett, még akkor is, ha némileg módosították is annak eredeti változatát. Ezeknek a változtatásoknak némelyike azonban erősen megkérdőjelezhető, hiszen a háromszori minősítés elmaradása vagy a tulajdonságok felsorolásának kötött sorrendje alkalmasak lehettek arra, hogy a Probst-féle rendszer legnagyobb előnyét, az objektivitást csorbítsák. A jogátvételek és jogi mintakövetések mindig szükségszerűen érintik a szuverenitás kérdését is, hiszen egy önkéntes jogátvétel nyilvánvalóan nem sérti az állam (és a nemzeti jog) szuverenitását, míg egy kényszerített jogátvétel igen. Ez utóbbit jól példázza a neoabszolutista időszak és az ahhoz való utólagos viszonyulás (például a leplezett jogátvétel), míg az előbbit a Probst-rendszer átvétele.

Kovács-Szépvölgyi Enikő*

A KÖZIGAZGATÁSI GYERMEKVÉDELEM KORSZAKOS JELENTŐSÉGE A DUALIZMUS KORI MAGYARORSZÁGON

Intézményesítés, nemzetközi hatás, jogi modernizáció[1]

Bevezető gondolatok

A kiegyezést követően a gyermekvédelem a szegényügyi igazgatás részeként jelent meg, elsődlegesen a szegénység enyhítésére irányuló intézkedésekkel összefüggésben. 1898-ban az állam átvállalta a hét éven aluli elhagyottnak nyilvánított gyermekek gondozásának és nevelésének anyagi terheit, ezzel megerősítve szerepvállalását a gyermekek ezen kiszolgáltatott csoportja jólétének biztosításában. Az 1901-es gyermekvédelmi törvényekkel és az 1903. évi szabályzattal létrejött a magyar állami gyermekmenhelyek működésének normatív alapja, amelyek nemcsak az elhagyott gyermekek ellátásának életkori határait terjesztették ki, hanem az állami szerepvállalás körét is jelentősen bővítették.[2] A korszakban az elhagyott gyermekek védelmére vonatkozó állami intézkedéseket gyakran „állami gyermekvédelemként" említik, feltehetőleg az 1901. évi gyermekvédelmi törvénycikkek és a szabályzat nyomán vált általánossá az állami gyermekvédelem kifejezés alkalmazása. Ugyanakkor ezt a terminológiai használatot félrevezetőnek tartjuk. Az állami gyermekvédelem

* Kovács-Szépvölgyi Enikő PhD, adjunktus Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék, ORCID ID: 0000-0002-6511-4880

[1] A téma kapcsán részletesen lásd Kovács-Szépvölgyi Enikő: *Veszélyeztetett gyermekek a dualizmuskori Magyarországon – Az állami gyermekvédelem jogi szabályozásának története a 19–20. század fordulóján*. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2024. Győr.

[2] Az állami gyermekmenhelyekről szóló 1901. évi VIII. törvénycikk; A közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901. évi XXI. törvénycikk; A belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz—Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában. MRT, 1903. 534–586. p.

tényleges hatóköre ugyanis nem csupán az állami gyermekmenhelyekbe felvett gyermekekre terjedt ki, hanem szélesebb spektrumot ölelt fel.[3]

Az állami gyermekvédelmen belül a közigazgatási gyermekvédelem kapcsán a korabeli szakirodalom kiemeli annak korszakos jelentőségét. „A gyermekmentés terén azonban a legutolsó időben oly óriási haladást tett, hogy mondhatnók vezet Európában."[4] Egy másik állítás értelmében az állami gyermekmenhely intézményével Magyarország „nemcsak hogy a kultúrállamok színvonalára emelkedett, hanem azokat kivétel nélkül túlszárnyalta".[5] A magyar közigazgatási gyermekvédelmi rendszerrel kapcsolatban megfogalmazott kedvező értékelések megalapozottságának vizsgálatához elengedhetetlen a külföldi szabályozással történő összevetés, valamint a magyar szabályozás külföldi értékelésének elemzése. Csak e komparatív megközelítés révén ítélhető meg hitelesen a hazai modell sajátosságainak, eredményességének és esetleges hiányosságainak mértéke.

Közigazgatási gyermekvédelem Magyarországon

A dualizmus éveiben a *gyermekvédelem* olyan állami, önkormányzati vagy társadalmi (beleértve a felekezeti gondoskodást is) tevékenység volt, amelynek keretét a jogalkotó által meghatározott szabályozás, tartalmát a vonatkozó feladatok jellege és célja komplexitásából adódóan a jótékonyság fogalmát meghaladó, a gyermekek életének megóvását és egészséges fejlődését célzó, s a gyermekek nevelését és jövőbeni boldogulását segítő intézkedések alkották. A gyermekvédelem dualizmus kori rendszerében szükséges egymástól megkülönböztetni a társadalmi és az állami gyermekvédelmet, továbbá a tágabb és a szűkebb értelemben vett gyermekvédelmet. Az *állami gyermekvédelem* alatt a kiegyezést követően létrejövő és formálódó, gyermekek védelmét szolgáló, több jogágra is kiterjedő, a hatáskörrel felruházott szervek e téren történő működésének összehangolását célzó szabályozást és ezen szabályok mentén az állami és a törvényhatóságok, valamint helyi önkormányzati szervek gyermekvédelmi intézkedéseit, gyakorlatát értjük. A *tágabb értelemben vett gyermekvédelem* az adott korszakban a gyermekek irányába kifejtett állami és társadalmi intézkedések közül felölelte az óvodai ellátást, a közoktatást, az anya- és csecsemővédelmet, a gyermekegészségügyet, a gyermekek

[3] Szana Sándor: *Az állami gyermekvédelem fejlesztéséről*. Temesvár, 1903. Uhrmann Henrik Könyvnyomdája.

[4] Lukács György: Socialismus a közigazgatásban. *Jogállam*, 1902. 1. sz. 35. p.; Forbáth Tivadar: *Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez*. Budapest, 1908. Márkus Samu könyvnyomdája, 99. p.

[5] Forbáth 1908. 99. p.

munkavédelmét. A *szűkebb értelemben vett gyermekvédelem* azon gyermekek helyzetével foglalkozott, akik veszélyeztetettnek minősültek, anyagi helyzetükkel összefüggő okokból vagy bűnelkövető, züllött életmódjuk, erkölcsi romlottságuk következtében, erre tekintettel az igazságügyi gyermekvédelem és a közigazgatási gyermekvédelem (az elhagyott gyermekek védelme és az első világháború kitörését követően a hadiárvák védelme) a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem keretébe tartozott.

A *közigazgatási gyermekvédelem* a kiegyezést követően a szegényügyi igazgatásból fokozatosan kiváló, a korai szociálpolitika keretei közé illeszthető azon közigazgatási hatáskörbe eső feladatok és tevékenységek és az ezeket meghatározó jogszabályok összessége, amelyeket az államigazgatási és az önkormányzati szervezetek fejtettek ki az elhagyottnak nyilvánítható gyermekek védelme céljából. Maga a kifejezés mind szakmai vitákban, mind a napisajtóban előfordult a dualizmus éveiben, anélkül hogy annak tudományos fogalmát meghatározták volna.[6] Ezt követően, a két világháború közötti időszak ugyancsak használta a fogalmat az elhagyott gyermekről történő állami gondoskodás rendszerére.[7]

A közigazgatási gyermekvédelem a vizsgált korszak kezdetén a szegényügy részét képezte, ebből nőtt ki, és vált a formálódó szociálpolitika egyik területévé. A gyermekvédelmet egyesek a szegényügy egyik területeként határozták meg az általános szegényügy és a betegápolás mellett,[8] míg mások az elhagyott gyermekekről történő gondoskodást sorolták a szegényügyhöz, a tágabb értelemben vett a gyermekvédelmet pedig általánosságban a szociálpolitika terrénumába tartozónak vélték.[9] A tanulmány sokkal inkább egyetért azokkal az elképzelésekkel, amelyeket a korszak büntetőjog-tudományának képviselői, valamint később Csizmadia Andor fogalmazott meg. Eszerint a közigazgatási gyermekvédelem a szociálpolitika szerves részének tekinthető.[10]

[6] Lásd: Gyermekvédelem Magyarországon. *Népszava*, 1906. 201. sz. 9–10. p.; Rónai Zoltán: Jegyzetek a magyar büntetőjog reformjához. *Huszadik Század*, 1908. 1. sz. 59. p.; A fiatalkorúak bíráiról és a fiatalkorúak bűnügyeiben követendő eljárásról szóló törvény-javaslat. Vita a Magyar Jogászegylet büntetőjogi bizottságának 1912. évi december hó 21-én és február hó 1-én tartott ülésein. *Magyar Jogászegyleti Értekezések új folyam*, 7. kötet, 1913. 50. sz. 123. p.; Engel Zsigmond: Felperesség apasági perben. *Ügyvédek lapja*, 1909. 18. sz. 5–6. p.; Berend Miklós: A csecsemőhalandóság elleni küzdelem Magyarországon. *Magyar Figyelő*, 1914. 2. sz. 361. p.

[7] Lásd Csorna Kálmán: *Gyámsági jog és jogszolgáltatás*. Budapest, 1935. Budapest székesfőváros házinyomdája, 193. p.; A közigazgatási bizottsághoz intézett félévi jelentések. *Fővárosi Közlöny*, 1933. 40. sz. 1074. p.

[8] Forbáth 1908. 44. p.; Hilscher Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest. 1928. MEKDSz Szövétnek-Kiadás, 15. p.

[9] Engel 1904. 5–6. p.

[10] Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Budapest, 1977. Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet, 12. p.

A gyermekvédelem területén már jól érzékelhető elmozdulás figyelhető meg a szegényügy általános rendezéséhez képest, amelyben a községek szerepe is csupán szubszidiárius volt a szabályozás alapján. Ez azt jelentette, hogy a község kötelezettsége csak akkor merült fel, ha a magánjótékonykodás nem tudta biztosítani a megélhetéshez szükséges minimális segélyt. A szegényügyi feladatok ellátása tehát a községek kötelezettsége volt, azonban a rászorulók nem kaptak érvényesíthető jogot ezen kötelezettség végrehajtásához. Ezzel szemben a talált és hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek jogot szereztek arra, hogy felvételt nyerjenek az állami gyermekmenhelyekre. A községek szegényüggyel kapcsolatos kötelezettségeit a községek rendezését szabályozó törvények röviden határozták meg, és általában a helyi hatóságok feladat- és hatáskörébe utalták a szegényügyi teendők ellátását. Ezzel összefüggésben a képviselőházban felvetődött, hogy a jogalkotó részletesebb feladatkatalógust dolgozzon ki a községek számára. Több község feliratban kérte a szegényügy országos rendezését, a tisztelt ház pedig ezeket a kérdéseket a kérvényi bizottság elé utalta.[11] Bár mindezek a célkitűzések a szegényügy keretében nem valósultak meg, a gyermekvédelem vonatkozásában jogi szabályozást nyertek. Az a tény, hogy a gyermekvédelem állami feladattá vált, és a gyermekgondozás ügye rendezésre került, túlmutatott az említett elképzeléseken. Megállapítható, hogy a gyermekvédelem területén az állami szerepvállalás mértéke jelentősen túllépte azt a mértéket, amely a szegényügyet a dualizmus időszakában jellemezte. A közigazgatási gyermekvédelem a 19. század végén a nyilvános betegápolási alapról szóló törvénycikkel ugyanis vitathatatlanul elvált a szegényügyi gondoskodástól.[12] A közigazgatási gyermekvédelem is a szegénységre reagálva, de terjedelmét, szervezettségét tekintve a szegényügy eseménykövető, minimális gondoskodást nyújtó kereteit meghaladó rendszerré vált.

A belügyminiszter 1895-ben körrendeletet bocsátott ki, amellyel elrendelte a Fehér Kereszt Lelencház Egyesület által dajkaságba adott vagyontalan gyermekek után felmerülő tartásdíjaknak az illetőség szerinti község terhére az állampénztárból előlegként való kifizetését. Itt mintául a bécsi országos lelencház gyakorlatát vették alapul.[13] Az állam 1899-ben kötött szerződést az egyesülettel a gyermekek elhelyezése érdekében. A megállapodás értékét

[11] Feliratok bemutatása. 283. Országos ülés 1894. évi január hó 27-én. Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. *Képviselőházi napló.* XV. kötet. Budapest, 1894. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 445. p.

[12] A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. törvénycikk.

[13] A m. kir. belügyministernek 90.560/94. szám alatt valamennyi törvényhatósághoz intézett körrendelete, a »Fehér kereszt« országos lelenczházi egyesület által dajkaságba adott vagyontalan gyermekek után felmerülő tartásdíjaknak megállapítása s az illetőségi község terhére az állampénztárból előlegképen való kifizetése tárgyában. Magyarországi Rendeletek Tára (MRT). Budapest, 1895. 18–19. p.

Rottenbiller Fülöp abban látta, hogy ez „módot adott a minisztériumnak a gyermekvédelmi kérdések gyakorlati tanulmányozására és időt engedett arra, hogy az állami gyermekvédelem rendszerét előkészítsék".[14] Néhány év múlva az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslat indokolásában Széll Kálmán kifejtette, hogy „nem tartom felelősségemmel megegyeztethetőnek, hogy ily összegeket egyesületi közegekkel kezeltessek. Ennélfogva elérkezettnek látom az időt, hogy e gondozás államilag történjék, a mi – a mint azt alább részletezni szerencsém lesz – az államkincstár nagyobb megterheltetése nélkül is megvalósítható, miután alapítványokból és alapokból jelentékeny összegek állanak rendelkezésünkre a felállítani tervezett állami gyermekmenhelyek czéljaira."[15] Több, az államigazgatás központi szintjén dolgozó szakember úgy látta, hogy a kormányzat lépése a Fehér Kereszt Egyesület kezelésében lévő gyermekmenhelyek (a budapesti és a vidéki fiókok) államosítására nem kecsegtetett a költségek redukálásával. Erről élénk vita bontakozott ki azon az 1902-ben tartott gyermekvédelmi ankéton, ahol végül döntés született az államosítás ügyében.[16] Az intézkedés végrehajtásával Ruffy Pált, a gyermekvédelem kormánybiztosát bízta meg Széll Kálmán. Ruffy Pálnak kormánybiztosként feladatát képezte az állami gyermekmenhelyek szervezése, a létesítés helyszínének megállapítása, a tervezés és építés koordinálása, a működés felügyelete, továbbá a közigazgatási gyermekvédelem terén a hasonló társadalmi tevékenység irányítását érintően felmerülő feladatok ellátása.[17] A Fehér Kereszt Egyesület kezelésében lévő gyermekmenhelyek államosítása érintette a tárgyi infrastruktúra mellett a menhelyen dolgozókat is.[18] A kormányzat ezen döntése világosan érzékelteti, hogy az állam tudatosan épített a közigazgatási gyermekvédelem szervezése során a gyermekvédelem már kialakult civil megoldásaira.

A közigazgatási gyermekvédelemben kiemelt szerepet kapott az elhagyottnak nyilvánítást kimondó hatósági döntés. Az elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárások tekintetében az 1903. évi Szabályzat hatálybalépésével két jelentős változás ment végbe: egyrészt a jogalkotó módosította az elhagyottnak nyilvánításhoz szükséges feltételeket, másrészt az eljárás lefolytatásának hatáskörét

[14] Rottenbiller Fülöp: *Az országos Gyermekvédő Liga harminc évi működése 1906–1936.* Budapest, 1936. Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, 6–7. p.

[15] Indokolás a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvényjavaslathoz. 1-ső melléklet a 997. számú irományhoz. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. *Képviselőházi irományok.* XXXVII. kötet, Budapest, 1901. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság.

[16] A gyermekmenhelyek államosítása. *Magyar Nemzet*, 1901. 202. sz. 1. p.; A Fehér kereszt államosítása. *Pesti Napló*, 1902. 5. sz. 123. p.

[17] Az állami gyermekmenhelyek kormánybiztosának támogatása tárgyában kiadott 65.077/1901. B. M. számú körrendelet. Belügyi Közlöny, 1901. 10. sz. 187. p.

[18] Egyesületek. *Budapesti Hírlap*, 1902. 1. sz. 12. p.

az árvaszékekhez rendelte. Az árvaszékek hatáskörének kiterjesztésére vonatkozó javaslatok már a 19. század végén megjelentek a *Magyar Közigazgatás* című hetilap hasábjain, ám annak tényleges megvalósítására csak 1903-ban került sor.[19]

A gyermekek nevelésével kapcsolatban felmerülő költségeket, mint arról már szó volt, az országos betegápolási alap viselte egészen a hetedik életév betöltéséig. Ezt követően a tizenötödik életév eléréséig felmerülő kiadások a községeket terhelték. A költségeket az országos betegápolási alap előlegezte meg.[20] A hatékony gyermekvédelem célját szolgálta az az előírás is, amely a törvényhatóságokat, a rendezett tanácsú városokat, a gyámhatósági jog gyakorlatával felruházott és az önálló gyámpénztár tartására engedélyt nyert községeket kötelezte az elhagyott gyermekek számára szolgáló segélyalap létesítésére.[21]

Közigazgatási gyermekvédelem külföldön

Az elhagyott gyermekek hathatós védelme a dualizmus éveiben állami lépéseket követelt, külföldi minták álltak rendelkezésre a magyar jogalkotó számára példaként. A közjogi szabályozás nyomán az állam mint szuverén a gyermek-szülő közti viszonyba is jogosulttá vált, hogy beavatkozzon, ha szükségesnek mutatkozott, kiemelve gyermekeket az elégtelen, erkölcsi, testi és szellemi fejlődésükre káros hatást gyakorló környezetből. A jogi alapot a modernizált közigazgatási jogi szabályozás jelentette.

Franciaországban az 1793. évi június 28-án elfogadott törvény a nemzet kötelezettségeként határozta meg az elhagyott gyermek testi és erkölcsi nevelését. Napóleon 1811. évi január 19. napján elfogadott császári rendelete három csoportba sorolta a közjótékonyságra bízott gyermekeket: talált (lelenc), elhagyott gyermekek és vagyontalan árvák.[22]

Az újszülött talált gyermeket a lehető leghamarabb nevelőszülőknél kellett elhelyezni. Hatéves korban lehetőleg minden gyermeket gazdához és kézműveshez kellett küldeni elszállásolásra. A bentlakás költségei évről évre csökkentek a gyermek tizenkét éves koráig, ekkor a szolgálatra alkalmas fiúgyermeket

[19] Kiss Mihály: A szegénügy és a gyámhatóságok. *Magyar Közigazgatás*, 1899. 29. sz. 2–3. o.
[20] Gyv. Sz. 55. §.
[21] Gyv. Sz. 60. §; Debrecen szabad királyi város elhagyott gyermekek segélyalap néven hozott létre alapítvány ebből a célból. Lásd Kún Béla – Marschialkó János – Rottenbiller Fülöp: *A fiatalkorúak támogatására hivatott jótékonycélú intézmények Magyarországon*. Budapest, 1911. Wodianer F. és Fiai Könyvnyomda Műintézete, 222. p.
[22] Ruffy Pál: A gyermekvédelemről. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1912. 4–5. sz. 11. p.; Zerowitz Zsigmond: A gyermekvédelem története Franciaországba. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 5. sz. 69–70. p.

a haditengerészeti miniszter rendelkezésére bocsátották. A talált gyermek és az elhagyott gyermek a hospice-ok igazgatási bizottságainak gyámsága alatt állt, a bizottság egy tagja külön felelős volt ezért a gyámságért, amely a haditengerészeti miniszter vonatkozó rendelkezésével szűnt meg. A tizenkét éves kort betöltött gyermek, akikről az állam másként nem rendelkezett, lehetőség szerint tanoncoknál volt elhelyezendő, a fiúgyermek szántónál vagy kézművesnél, a lánygyermek háziasszonynál, varrónőnél vagy más munkásnál, illetve gyárban és manufaktúrában. A testi fogyatékossággal élő gyermek a hospice-ban nevelkedett, foglalkoztatása külön erre a célra létesített műhelyben történt. Az elhagyott és talált gyermek szüleinek jogait a rendelet nem érintette, de szülői jogaik gyakorlását megelőzően, ha rendelkeztek a szükséges eszközökkel, kötelesek voltak megtéríteni az államigazgatás vagy a hospice által viselt összes költséget.[23]

Az 1889. július 24-i törvény biztosított jogcímet az erkölcsileg elhagyott (abandon moral) gyermekek számára az állami gondoskodásra Franciaországban. A törvény szabályozta az atyai hatalomtól történő bírói megfosztást, amely az érintett minden gyermeke esetében hatályossá vált, és nem csupán az adott ügyben érintett kiskorú vonatkozásában.[24] A megfosztásnak helye volt azoknak az apáknak és anyáknak esetében is, akik állandó részegségük, hírhedt és botrányos helytelen viselkedésük vagy rossz bánásmódjuk miatt veszélyeztették gyermekeik egészségét, biztonságát vagy erkölcsét.[25] A magánszemélyekre vagy jótékonysági egyesületekre bízott gyermekek az állam felügyelete alatt álltak, amelyet a megyei prefektus képviselt.[26]

A francia hódítás a közigazgatási gyermekvédelem történetében meghatározó jelentőséggel bírt a vizsgált korszakban Belgiumban. Az 1793. évi júniusi dekrétum előírta az elhagyott gyermekek fizikai és erkölcsi nevelésének kötelezettségét. Napóleon 1811. évi császári rendeletben a később vitatott forgóláda kötelező alkalmazását írta elő a talált gyermekek elhelyezésére szolgáló épületek előtt. A függetlenség kivívását követően a belga állam 1834-ben bocsátott ki törvényt a lelencgyermekekre vonatkozóan. A szabályozás értelmében a lelencgyermekeket a tizenötödik életévük betöltését megelőzően visszavitték szüleikhez vagy a származás szerinti településre, amennyiben az ezek meghatározásához szükséges információk rendelkezésre álltak. A gyermek nevelésére nem méltó szülőkhöz a gyermeket nem helyezték vissza, ugyanakkor fizetőképességük esetén a neveléssel és gondoskodással járó költségeket

[23] 19 Janvier 1811. – Décret impérial concernant les enfans trouvés ou abandonnés, et les orphelins pauvres. Titre II. Des enfans trouvés.
[24] Nemzetközi szemle. *Jogtudományi Közlöny*, 1901. 45. sz. 332. p.
[25] Loi du 24 juillet sur la protection des enfants maltraités ou moralement abandonnés 1889. Art. 1–2. Elérhető: Journal Officiel du 25 juillet 1889.
[26] Loi du 24 juillet 1889, Art. 22.

megtéríttették velük. Az elhagyott gyermekek közé tartoztak azok, akiknek szülei kiléte a hatóság számára ismert volt, de a szülők a továbbiakban anyagilag nem gondoskodtak róluk. Gyakorlatilag az erkölcsileg elhagyott gyermeket is idesorolták. A talált gyermekek esetében a szülők személye ismeretlen volt, és amennyiben kilétükre fény derült, a gyermek az elhagyott gyermekek csoportjába került át.[27]

1834. évben kiadott miniszteri rendelet írta elő továbbá a helyi hatóságoknak a rászorulók oltalmazására a gyermekelhagyás okainak csökkentését célzó intézmények létrehozását (1834. augusztus 23.). A lakóhely szerinti támogatásokról szóló 1891. évi törvény a nincstelen gyermekek gondozásával felmerülő költségek megosztásáról rendelkezett az állam és az önkormányzatok között. Főszabály szerint az illetőségi község viselte a terheket, de ezeket a tartózkodás helye szerinti község előlegezhette.[28] Belgiumban a közigazgatási gyermekvédelem rendszere a vizsgált korszakban főként a francia megszállás alatt kibocsátott császári rendeleteken alapult, törvényi szintű szabályozás 1925-ben született a tárgykörben.[29]

A Habsburg Birodalomban II. József felvilágosult abszolutista uralkodó alapította meg 1784-ben az első állami lelencházat Bécsben. Az osztrák megoldás sajátosságát adta, hogy a lelencházak és a szülőházak között kapcsolatot létesített, a szülőházakba felvett nők számára kötelezettségként írta elő, hogy négy hónapig ápolóként szolgáljanak az intézményben.[30] A lelencházakban magyar állampolgárok is adtak életet gyermeküknek, a jozefinista lelencházak a dualizmus éveiben is működtek még.[31] Az ABGB 1811-ben különleges védelem alá helyezte a gyermekeket (hetedik életévig), a serdületleneket (hét és tizennégy év között) és a kiskorúakat (huszonnegyedik életévig), valamint meghatározta a szülői kötelezettségeket is.[32]

A vizsgált korszakban a szegény gyermekek nevelését és a róluk történő gondoskodást jellemzően a tartományi szegényügyi szabályozás tartalmazta, valamint az 1863. évi Reichs-heimatgesetz.[33] Ez utóbbi értelmében a talált gyermekeket arra a településre kellett küldeni, ahol születtek, vagy ahol megtalálták őket. Olyan gyermekek esetében, akik már állami lelencház gondozásában álltak, és akiknek születési vagy megtalálási helye ismeretlen volt, a lelencház székhelye szerinti településre történt a transzportálás. Az önkormányzatoknak nemcsak a rászoruló gyermekek tartásáról, hanem neveléséről is gondoskodniuk kellett, amennyiben jogszabálynál fogva erre kötelezett harmadik személy ezt nem tudta biztosítani.[34] 1901-től a tartományi árvaalapokat az árvák, az elhanyagolt és elhagyott gyermekek gondozására és nevelésére kellett fordítani a tizennyolcadik életévük betöltéséig. A jogszabály meghatározta, hogy ki minősül árva és elhagyott gyermeknek.[35]

[27] E. Geudens: Belgien. In Arthur Keller – Chr. J. Klumker (szerk.): *Säuglingfürsorge und Kinderschutz in den europäischen Staaten*. Heidelberg, 1912. Springer-Verlag Berlin Heidelberg GmbH, 6–8. p.

[28] Philips, F.: Maßnahmen zur Bekämpfung der Säuglinssterblichkeit. In Keller–Klumker 1912. 30–32. p.

[29] Csorna Kálmán: *A szociális gyermekvédelem rendszere*. Budapest, 1929a. Eggenberger-Könyvkereskedés, 104–105. p.

[30] Hueber–Moll, Leopold: Österreich. In Keller–Klumker 1912. 587–588. p.

[31] Karsai Sándor: A gyermekvédelem multjából. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1926. 2. sz. 4–5. p.

[32] Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. StF: JGS Nr. 946/1811. 137–186. §.

[33] Lásd: Gesetz vom December 1863, betreffend die Regelung der Heimatverhältnisse. Elérhető: https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1863&page=396&size=45.

A magyar közigazgatási gyermekvédelem külföldi megítélése

A századfordulót követően a magyar közigazgatási gyermekvédelem iránt fokozódó külföldi érdeklődés volt tapasztalható, amely a hazai sajtóorgánumokban – napilapokban és szaklapokban egyaránt – jól dokumentált módon nyomon követhető. A bécsi állami lelencház tisztviselői 1905 októberében látogatást tettek a budapesti magyar királyi állami gyermekmenhelyben, tanulmányozva annak szervezeti működését és ügykezelési gyakorlatát.[36] Ezt követően, 1907. január 12-én Torday Ferenc adott elő az osztrák Gyermektanulmányi Társaság ülésén a magyar állami gyermekvédelemről, amelyen állami és önkormányzati szinten dolgozó szakemberek mellett a magánjótékonysági szféra képviselői is részt vettek.[37] Ugyanebben az évben Szana Sándor, a temesvári magyar királyi állami gyermekmenhely igazgató-orvosa a berlini nemzetközi közegészségügyi kongresszuson ismertette az elhagyott csecsemők állami védelmét célzó magyar megoldásokat, amelyeket a nemzetközi hallgatóság elismeréssel fogadott.[38]

1908 nyarán Gustav Riether, a bécsi állami lelencház igazgatója is tanulmányutat tett Magyarországon – Ruffy Pál szakmai kíséretében –, melynek

[34] Hueber–Moll, Leopold: Österreich. In Keller–Klumker 1912. 596–601. p.

[35] Gesetz vom 29. Januar 1902. wirksam für das Erzherzogthum Ößterreich ob der Enns, womit nähere Bestimmungen über die Bewerbung der dem Lande Oberößtrreich in Gemäßigkeit des Gesetzes vom 3. Juni 1901 überwiesenen Theile der Gebarungsüberschüffe der gemeinschaftlichen Waifencaffen erlassen werden. Elérhető: ÖNB-ALEX – Landesgesetzblatt OÖ 1819–1995 (onb.ac.at).

[36] Külföldi szakemberek a budapesti állami gyermekmenhelyben. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 7. sz. 120. p.

[37] Hirek. *Gyermekvédelmi Lap*, 1907. 1. sz. 15. p.

[38] Magyar állami gyermekvédelem a külföld előtt. *Gyermekvédelmi Lap*, 1907. 11. sz. 163. p.

fókuszában szintén a magyar közigazgatási gyermekvédelem állt. A japán küldöttség, a nyugati nyitás politikájának jegyében, hazavitte a magyar gyermekvédelmi szabályozás szöveganyagát, valamint az intézmények építészeti terveit. Orosz államtanácsos is tanulmányozta a magyar közigazgatási gyermekvédelem rendszerét,[39] amelyet a XVI. nemzetközi orvosi kongresszuson is méltatott számos résztvevő, a működés iránti érdeklődők névsorát a *Gyermekvédelmi Lap* közölte.[40]

A kormányzat tudatosan támogatta a rendszer nemzetközi ismertségének bővítését: ezt példázza a *Le droit de l'enfant abandonné et le système hongrois de protection de l'enfance* című francia nyelvű kötet megjelenése, amelyet ifj. Andrássy Gyula támogatásával Bosnyák Zoltán és Edelsheim-Gyulai Lipót szerkesztett,[41] s amelyet a bécsi *Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge* is részletesen ismertetett.[42]

A nemzetközi sajtó figyelme is többször a magyar gyermekvédelem felé fordult. George A. Dorsey a *Chicago Tribune*-ban,[43] míg a *The Lancet* tudományos folyóirat több alkalommal is elismerően szólt a magyar közigazgatási gyermekvédelem szellemiségéről, amelyet az angol gyakorlattal összevetve előremutatónak ítélt.[44] A *The Juvenile Court Record*[45] *és a Contemporary Review* is foglalkozott a magyar rendszerrel – utóbbi a dél-ausztrál gyermekvédelemmel állította párhuzamba a magyar megoldásokat.[46]

1909 novemberében a berlini államtudományi továbbképzés résztvevői tanulmányutat tettek Ausztriába és Magyarországra, amelynek keretében a budapesti magyar királyi állami gyermekmenhelyet is felkeresték. A hazai gyermekvédelmi intézményrendszert Ruffy Pál ismertette számukra.[47] 1910-ben Bosnyák Zoltán Koppenhágában adott elő „Az elhagyott gyermek joga és nemzetközi védelme" címmel.[48]

[39] A magyar gyermekvédelem tanulmányozása. *Gyermekvédelmi Lap*,1909. 9. sz. 136. p.

[40] A magyar gyermekvédelem a XVI. nemzetközi orvosi kongresszuson. *Gyermekvédelmi Lap*, 1909. 8. sz. 119–121. p.

[41] Bosnyák Zoltán – Edelsheim-Gyulai Lipót: *Le droit de l'enfant abandonne et le système hongrois de protection de l'enfance.* Budapest, 1909. Imprimerie De La Société Anonyme Athenaeum.

[42] Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge. *Gyermekvédelmi Lap*, 1910. 3. sz. 46. p.

[43] Amerikai lap a magyar gyermekvédelemről. *Gyermekvédelmi Lap*, 1910. 10. sz. 171. p.; A magyarországi gyermekvédelem dicsérete. *Budapesti Hírlap*, 1910. 284. sz. 10. p.

[44] The Children of the State in Hungary. *The Lancet*, 1910. dec. 03. 1635. p.

[45] Henderson, Ch. R.: A gyermekvédelem Magyarországon. Egy tökéletes állami rendszer typusa. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1912. 12. sz. 202–205. p.

[46] Angol folyóirat a magyar gyermekvédelemről. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1913. 1. sz. 29. p.

[47] Különfélék. *Jogtudományi Közlöny*, 1909. 46. sz. 399–400. p.

[48] Magyar előadók egy külföldi kongresszuson. *Gyermekvédelmi Lap*, 1910. 6. sz. 105–106. p.

A magyar gyermekvédelem külföldi megismertetéséhez hozzájárult Máday Andor genfi szereplése,[49] valamint Wilhelm Mohr elemzése is, aki a magyar rendszer erényei mellett annak hiányosságaira – különösen az anyák gyermekvédelmi szerepére – is reflektált.[50] Engel Zsigmond tanulmányát, amely a *Säuglingsfürsorge und Kinderschutz in den europäischen Staaten* című tanulmánykötetben jelent meg különlenyomatként, az osztrák igazságügy-miniszter hivatalos ajánlásban terjesztette a gyámhatóságok elé.[51]

Zárásként a magyar közigazgatási gyermekvédelem értékeléséről

A közigazgatási gyermekvédelmet már a dualizmus éveiben is érték kritikák. Karsai Sándor a fokozatos fejlődés és fejlesztés elvének figyelmen kívül hagyását hangsúlyozta, s az ebből eredő problémákat vázolta.[52] A gyermekvédelmi rendszer elvi tételei és a praxisban tapasztaltak közötti éles különbségre hívta fel a figyelmet Neumann Árminné.[53] 1906-ban a temesvári első gyermekvédelmi kongresszust a Délvidéki Fehér Kereszt Egyesület, Temesvár város polgármestere és Szana Sándor, a temesvári magyar királyi állami gyermekmenhely igazgatója szervezték. A rendezvény deklarált célja volt párbeszéd kezdeményezése a társadalmi szervezetek és az állam közegei által végzett gyermekvédelmi tevékenység irányainak, a javítást célzó intézkedések meghatározását illetően.[54]

Az állami gyermekvédelem rendszerét érintő reformelképzelések hangzottak el Khuen-Héderváry miniszterelnök által összehívott ankéton 1910 márciusában. A megtárgyalt kérdések között a csecsemőhalandóság csökkentése érdekében teendő intézkedések, valamint a gyermekek iskoláztatásának és az életpályájuknak előkészítése mellett érintették a gyermekvédelmi igazgatás egyszerűsítésének és egyöntetűségének megvalósítását, valamint az állami gyermekvédelem és a társadalom közötti kapcsolat szorosabbá tételét is.[55]

[49] Előadás a magyar gyermekvédelemről a genfi egyetemen. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1913. 4–5. sz. 132. p.

[50] A gyermekvédelem Magyarországon és az anyavédelem. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1914. 2. sz. 41–44. p.

[51] Különfélék. *Jogtudományi Közlöny*, 1912. 29. sz. 265. p.

[52] Karsai Sándor: A gyermeknap. *Gyermekvédelmi lap*, 1905. 2. sz. 27. p.

[53] Neumann Árminné: A gyermekvédelem theoriája és a praxis. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 1. sz. 17–18. p.

[54] Gyermekvédelmi Kongresszus Temesvárott. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 6. sz. 83–84. p.

[55] Országos gyermekvédelmi értekezlet. *Gyermekvédelmi Lap*, 1910. 4. sz. 60. p.

A törvényhozásban számtalan alkalommal merült fel a közigazgatási gyermekvédelem finanszírozásának kérdése. A közigazgatási gyermekvédelemben valójában három érdeket kellett összeegyeztetnie a menhelyeket igazgató főorvosoknak. A védelemre szoruló gyermekek érdekét, az állam anyagi érdekét, továbbá az illetőségi község anyagi érdekét.[56] A hetedik életévüket betöltött elhagyottnak nyilvánított gyermekek – amennyiben a költségek viselésére kötelezhető hozzátartozójuk nem volt – az illetőségi község költségén maradtak a gyermekmenhely kötelékében. A gyakorlat azt mutatta, hogy a községek elöljáróságának egy része igyekezett szabadulni ezen költségektől. Mégpedig akként, hogy az igényjogosult gyermekek elhagyottá nyilvánítását nem kérelmezték, vagy az árvaszéktől a gyermek kiadását kérték a menhelyről abból a célból, hogy neveléséről olcsóbban gondoskodjanak.[57] Ez is példázza a közigazgatási gyermekvédelemben az állami és az önkormányzati érdek közti ellentétet. A finanszírozás mellett a társadalmi gyermekvédelem közigazgatási gyermekvédelemmel való összehangolása, valamint a társadalmi szervezetek tevékenységének országos szinten történő összefogása jelentett problémát.[58]

A gyermekvédelem rendszere hézagos volt a dualizmus éveiben. A szociális szabályozás egyik gyenge pontját jelentette, hogy az állam a gyermekek kezét tizenöt éves korukban elengedte. Ez alól a büntetőjogilag felelősségre vonható fiatalkorúak, és a javító nevelésüket töltő gyermekek jelentettek kivételt.[59] Ugyancsak hiányosság fedezhető fel az erkölcsileg elhagyottnak tekinthető gyermekek állami védelmében. Habár az 1907. évi belügyminiszteri körrendelet lehetővé tette erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy züllésnek indult gyermekek állami gondoskodás keretében történő nevelését,[60] az ún. hatvanezres gyermekeknek nem keletkezett joguk az állami gondoskodásra. A hatvanezres gyermekek a züllött, vagy erkölcsileg elhagyottnak tekinthető, de anyagi okból elhagyottá nem nyilvánítható gyermekek és fiatalok voltak, akiket legfeljebb kihágás elkövetése miatt lehetett felelősségre vonni. Ifj. Andrássy Gyula belügyminiszter a rendelet megalkotása mellett a praxisban is igyekezett támogatni ezen gyermekek helyzetét, az anyagilag elhagyott gyermekek mellett

[56] Barsi Dezső: Reformkérdések az állami gyermekmenhelyek belszervezetében. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 9. sz. 126. p.

[57] Kormos Miklós: A gyermekvédelem és a hatóságok. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 3. sz. 49–51. p.; Ruffy Pál: Gyermekvédelmi rendszerünk reformja. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 4. sz. 61–65. p.; Az elhagyott gyermekek illetősége. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 4. sz. 67. p.

[58] Karsai 1905. 27–29. p.

[59] Selényi Miklós: A magyar gyermekvédelem. *Gyermekvédelmi Lap*, 1910. 11. sz. 181. p.; Radák György: A Büntető Novella második fejezete a gyakorlatban. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1911b. 2. sz. 27. p.

[60] A m. kir. belügyminiszter 1907. évi 60.000. számú körrendelete, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében. MRT, 1908. 1294–1306. p.

az általa mártírgyermeknek nevezett, a 60.000. rendelet hatálya alá tartozókra is felhívta a hatóságok figyelmét. Az erkölcsi elhagyottság hatósági megállapítása csak 1925-ben vált lehetségessé, ekkortól a 15. életévet be nem töltött gyermeket a hatóság anyagi helyzetére való tekintet nélkül elhagyottnak nyilváníthatta az árvaszék, ha nevelésének elhanyagolása vagy környezetének káros behatása erkölcsi romlás veszélynek tette ki, vagy ezen okokból, avagy hajlamai következtében züllésnek indult. Erkölcsileg elhagyottnak a hatóság nem nyilváníthatta azt a gyermeket, akinek javító nevelését a bíróság elrendelte.[61]

Összegzésként megállapítható, hogy a magyar megoldás hasonlított és építkezett a külföldi mintákra, így a családi rendszer, az anya dajkasági szolgálata a menhelyen, a társadalmi szervezetekkel összehangolás igénye mint megfigyelhető hazai rendezés keretében. Az országos szintű szervezet kiépítése, és legfőképp az elhagyott gyermek állami gondoskodáshoz való jogának deklarálása azt mutatja, hogy Magyarország közigazgatási gyermekvédelmi rendszere modern és átfogó volt. A közigazgatási gyermekvédelem fejlődése Magyarországon a 20. század elejére elérte azt a szintet, amely nemzetközi összevetésben is figyelemre méltóvá tette a hazai modellt. Ugyanakkor e rendszer sem volt mentes a hiányosságoktól, különösen az erkölcsileg elhagyott gyermekek védelmének körében. Mindazonáltal a magyar állam – beleértve a kormányzati szerveket és a gyermekvédelem területén tevékenykedő szakértőket – jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a közigazgatási gyermekvédelem vívmányait a nemzetközi színtéren is bemutassa. E szándék nem pusztán szakmai elismerés elnyerésére irányult, hanem politikai jelentőséggel is bírt. Ahogy Rottenbiller Fülöp is megfogalmazta, a magyar gyermekvédelmi rendszer intézményes létezése a nemzetközi közvélemény számára az ország közjogi önállóságának szimbolikus bizonyítékaként szolgált.[62]

[61] A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1925. évi 2.000. eln. számú rendelete, a m. kir. állami gyermekmenhelybe való felvétel módja, a felvett gyermek gondozási költségeinek viselése s a költség behajtásának módja tekintetében fennálló rendelkezések módosításáról, úgyszintén a gyermekek gondozási idejének kivételes meghosszabbításáról. MRT, 1926. 669–674. p.; Pettkó-Szandtner Aladár: *A Magy. Kir. Állami gyermekvédelem*. Budapest, 1926. M. Kir. Népjóléti és Munkaügyi Ministerium, 7. p.

[62] Rottenbiller Fülöp: Büntetés vagy nevelés. A Frankfurt a./M.-ban megtartott III. Deutsche Jugendgerichstagon tárgyalt első kérdés. *A Gyermekvédelem Lapja*, 1912. 12. sz. 208. p.

Niklai Patrícia Dominika*

A KÖZOKTATÁSÜGYI IGAZGATÁS MODERNIZÁCIÓJA?

Az 1935. évi VI. tc. megalkotásának körülményei

Jelen tanulmány a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. évi VI. törvénycikk megalkotásának körülményeire és a törvény rendelkezéseinek elemzésére koncentrál. Annak árnyalásához azonban, hogy e rendelkezések mennyiben értelmezhetőek modernizációként, szükséges az igazgatási rendszer korábbi reformjainak rövid áttekintése. Az oktatásügyi igazgatás modernizációja elsősorban két irányból közelíthető meg, egyfelől az állami (uralkodói) felügyeleti jog gyakorlása, másfelől a tanügyi hatóságok oldaláról, a következőkben e két szempont mentén tárgyaljuk az előzményeket is.

A magyar közoktatási rendszer modernizációjára irányuló törekvéseket már a felvilágosult abszolutizmus idején is felfedezhetünk, azonban ezeket visszarendezés követte, így a tartós eredménnyel járó reformok érdemben a 19. század második felében kezdődtek meg, majd a két világháború közötti időszakban bontakoztak ki.

A 18. századig valamennyi európai államban, így a magyar területeken is a felekezetek gondoskodtak az iskolák fenntartásáról és az oktatási tevékenységről az évszázadok óta fennálló gyakorlatnak megfelelően. Az uralkodó iskolák feletti felügyeleti joga több vonatkozásban került előtérbe a 18. század folyamán, amelyet rendre deklaráltak is. Így az 1723-as szabályozás szerint a király felügyeleti jogát a helytartótanácson keresztül gyakorolta, amelynek oktatásügyi szervei a vármegyei hatóságok voltak.[1] Mária Terézia 1760-ban felállította az Udvari Tanulmányi Bizottságot az első állami iskolai hatóságként.[2]

* Niklai Patrícia Dominika PhD, adjunktus Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

[1] Csizmadia Andor: A magyar városok oktatásügyi közigazgatása. *Városi Szemle*, 1939. 1. sz. 587–640, 590. p.

[2] Baltl, Hermann – Kocher, Gernot: *Österreichische Rechtsgeschichte von den Anfangen bis zur Gegenwart*. Graz, 2008. Leykam, 172. p.

Mária Terézia és II. József a felvilágosult abszolutizmus[3] jegyében modernizálásra törekedtek, amelyet a fennálló centralizált rendszer védelme mellett igyekeztek megvalósítani, céljuk a széles területre kiterjedő állami irányítás megteremtése volt. A szervezeti keretek erre nem álltak rendelkezésre, azonban az állami ideológiába illeszkedett az alattvalókról való gondoskodás az oktatásügy saját hatáskörben történő rendezése által.[4] A folyamat leglényegesebb elemeit a Mária Terézia által 1777-ben kiadott első Ratio Educationis,[5] majd az ezt követő évek változásai nyomán megalkotott 1806-os második Ratio Educationis[6] kibocsátása jelentette.

A Ratio Educationis iskolai közigazgatásról szóló része[7] az oktatásügyi igazgatást a királynak fenntartott jogként határozta meg, amelyet az a Helytartótanács Tanügyi Bizottságán keresztül gyakorolta. A bizottság elnöke volt a magyarországi tanügy főigazgatója (egyben a királyi egyetem főigazgatója), az ő feladatai közé tartozott az egész közoktatás felügyelete. Az országot tankerületekre osztották, ezek élén a Tanügyi Bizottságnak alárendelt tankerületi királyi főigazgatók álltak. A tankerületekben az elemi iskolák felügyeletéről a királyi felügyelők gondoskodtak. Az alsófokú iskolák körébe tartoztak a falusi, mezővárosi, királyi városi iskolák, amelyek elnevezéseként használatos volt az „anyanyelvi" vagy a „nemzeti" iskola kifejezés is. A királyi felügyelők kinevezését azzal indokolta a Ratio Educationis, hogy ezen iskolák különös odafigyelést igényelnek az oktatási rendszeren belül „[e]gyrészt mivel növendékeik létszáma általában igen magas, másrészt mert a tanítás egységes rendjét, amelynek függvénye tulajdonképpen az oktatás összes eredménye, itt minden körülmények között meg kell valósítani; végül mert ezekben az iskolákban kapja meg alapját az egész nevelés, s az itt elkövetett hibák később – egészen biztosan – igen súlyos bajokat okozhatnak".[8]

II. József a centralizáció érdekében a magyar oktatási ügyeket is a bécsi Udvari Tanulmányi Bizottsághoz utalta. Emellett előrevetítette a közös, felekezettől független iskolák felállítását.[9] A kalapos király tízéves uralkodása alatt

[3] A felvilágosult abszolút államot korlátozott értelemben a modern állam egyik alapformájának tekinthetjük. Az abszolutista rendszer felvilágosult jellegét éppen a reformok léte, a modernizáció irányába való haladás adta, amely körben az abszolút állam feladatának tekintette az oktatásügy rendezését is.

[4] Baltl–Kocher 2008. 172. p.

[5] Mészáros István (ford.): *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*. Budapest, 1981. Akadémiai Kiadó.

[6] Uo.

[7] Uo. 25–60. p.; Finánczy Ernő: *Az újkori nevelés története (1600–1800)*. Budapest, 1927. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 325. p.

[8] Mészáros 1981. 26–29. p.

[9] Ravasz János – Felkai László – Bellér Béla – Simon Gyula: *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában*. Budapest, 1960. Tankönyvkiadó, 47. p.

számos rendeletet adott ki, amelyek között az oktatásügy modernizációja is szerepelt. Változtatásokat eszközölt a Ratio Educationis által meghatározott rendszerhez képest, így átalakította a szervezeti és igazgatási rendet az oktatásügyben, az oktatás nyelve a német lett, ezzel is szolgálva egységesítési törekvéseit. Intézkedései azonban megosztották a társadalmat, támogatói – az ún. jozefinisták[10] – kisebbségben maradtak, ennek következményeként halálakor az oktatásügyre vonatkozó rendeleteit visszavonta, ezáltal az ismét rendezendő kérdéssé vált.

Igazgatási szempontból az 1806. évi II. Ratio Educationis is tankerületekre osztotta az országot, ezek élén tankerületi főigazgatók álltak. A főigazgató jelölte a közvetlenül az iskolák élén álló felügyelőket, akik pedig az iskolák igazgatójára tettek javaslatot. A kisebb városok, mezővárosok és falvak iskoláiban a plébánosok látták el az igazgatói és egyben tanítói feladatokat, az ún. kiemelt iskolákban pedig – amennyiben lehetőség volt rá – a püspök által kijelölt és külön éves jövedelemmel rendelkező papot kellett igazgatóvá nevezni. Az egyházi elöljárók oktatásügyi szempontból a világi tankerületi igazgatónak, illetve felügyelőnek feleltek. A világi hatóság felügyelete azonban messze nem jelentette azt, hogy a II. József által tervbe vett felekezeti jellegtől mentes, közös iskolákat megvalósította volna, éppen ellenkezőleg, a II. Ratio Educationis elődjéhez hasonlóan megőrizte az iskolák felekezeti jellegét.[11]

1848-ban Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter[12] törvényjavaslatot dolgozott ki az elemi oktatásról, amelyet az országgyűlés hosszabban tárgyalt, bár végül nem lett törvény belőle. A tervezetben az irányítás és a felügyelet joga állami hatáskörként jelent meg. Az állam közös, felekezeti jellegtől mentes iskolák fenntartására lett volna köteles, ugyanakkor a felekezeteket nem zárták volna el attól, hogy saját iskolákat alapíthassanak. Az iskolák felügyeletéről és irányításáról, valamint a tanítók megválasztásáról községi bizottmányok gondoskodtak volna.[13] Mindebben megjelent elvi szinten azon követelések sora, amelyek a következő évtizedekben meghatározták az oktatásügy rendezésének irányát.

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követően Eötvös ismét vallás- és közoktatásügyi miniszterként folytathatta az alsófokú oktatás modernizálását.

[10] A jozefinizmus kifejezés tág értelemben II. József intézkedései közül azoknak a körére használatos, amelyek újnak tekintendőek, és további hatással voltak az államéletre. Szűk értelemben az államegyháziságra vonatkozó reformokat értjük rajta. Lásd Brauneder, Wilhelm: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*. Pécs, 1994. Janus Pannonius Tudományegyetem, 101. p.

[11] Mészáros 1981.

[12] 1848. április 7. – szeptember 11., majd 1867. február 20. – 1871. február 2. között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciót. Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1975*. Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó, 47–48. p.

[13] Eötvös József: *Kultúra és nevelés*. Budapest, 1976. Magyar Helikon, 294–296. p.; Az 1848. évi julius hó 2-ára összehivott országgyűlés irományai 123–125. p.

Szándéka ekkor sem arra irányult, hogy a közoktatás területét az egyháztól elvonja, hanem célja a modernizáció volt, továbbá a hatékonyság növelése állami közreműködés bevonásával. A népiskolai közoktatás tárgyában elfogadott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk[14] 14. §-a ennek szellemében kimondta, hogy minden felekezeti iskola az állam felügyelete alatt áll, az állam e körben jogosult és köteles volt a felekezeti iskolákat rendszeresen ellenőrizni. Ennek megvalósítása érdekében a királyi tanfelügyelők – akik állami tisztviselők voltak, őket a 124. § alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte ki – ellenőrizték a törvényi feltételek betartását a felekezeti iskolákban is. Az állam a felekezeti iskolákra csak bizonyos tekintetben gyakorolt befolyást, így például az egészségügyi szempontok érvényesülésével, a tanszerekkel, valamint a szorgalmi idővel kapcsolatban. Azonban ahogyan azt Eötvös is kifejtette, a tanítók tekintetében a felekezetek saját iskoláikban magas fokú önállósággal rendelkeztek: maguk határozhattak a tanítók felvételéről, fizetéséről, felfüggesztéséről és elbocsátásáról.[15] A népiskolai hatóságok körében a törvény rendelkezett az iskolaszékekről, amelyek a község hatóságát jelenítették meg. A legalább kilencfős testület tagjait elsősorban az oktatásügyhöz értő helyi lakosok közül választotta három évre a képviselő-testület, illetve a községi lakosok közgyűlése, mellettük szintén tagjai voltak a helyi lelkészek és a tanító. Az iskolaszék feladata volt a tanítók megválasztása, a tankötelezettség ellenőrzése és mulasztás esetén szankciók kezdeményezése, a tanítás és a törvényi rendelkezések betartásának felügyelete, az iskolai alap kezelésének felügyeletével együtt rendelkezett az iskolaépületek javításáról, az iskolák taneszközökkel való ellátásáról. Az iskolaszékek jártak el első fokon a tanítók és a szülők, gondviselők közötti panaszok esetén, valamint bizonyos fegyelmi kérdésekben. A tankerületek kialakítása a vármegyékhez igazodott, Buda-Pest külön tankerületet képezett. Ezek élén állt – az alsófokú iskolák tekintetében – a tanfelügyelő, akinek illetékessége az adott vármegyét magában foglaló tankerületre terjedt ki, amely azonban bővebb is lehetett, amennyiben háromszáznál több község nem tartozott a területhez. Mellette másod- vagy segéd-tanfelügyelő is kinevezhető volt. A tanfelügyelő feladatához tartozott a tankerület iskoláinak évenként legalább egyszeri látogatása; ez a hatásköre kiterjedt mind a községi és állami, mind a felekezeti és magánfenntartású intézményekre is. A miniszter utasítása szerint intézkedéseket tehetett, felelt a tanügyi rendelkezések végrehajtásáért, ezekről és külön a felekezeti iskolákról évente részletes jelentést nyújtott be a kormánynak.

Az oktatásügyre hatáskörrel bíró világi hatóságok köre a század második felében, néhány évvel a népoktatási törvény megalkotását követően bővült a

[14] 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.

[15] Eötvös 1976. 414–415. p.

közigazgatási bizottságokkal.[16] Az ezeket felállító 1876. évi VI. törvénycikk[17] alapján a bizottság tagja volt a tanfelügyelő, és maga a bizottság is kapott feladatot – szerteágazó egyéb közigazgatási irányú teendői mellett – az iskolákkal kapcsolatban is: felügyelte, hogy a népiskolákban ne használjanak olyan tankönyveket, amelyeket sem a kormány, sem a felekezeti iskolában a jogosult hatóság nem engedélyezett vagy eltiltott; hogy a tanköteles gyermekek a törvény értelmében iskolába járjanak; hogy a tanítók fizetését rendesen kiszolgáltassák; továbbá, hogy az épületek kellő karban legyenek tartva. A bizottság feladata volt az is, hogy a fenti tárgyakra vonatkozó miniszteri rendelkezéseket végrehajtsák. A közigazgatási bizottság eljárt a törvényben meghatározott esetekben fegyelmi hatóságként is, amelynek relevanciája a gyakorlatban a Tanácsköztársaság időszakában mutatkozott meg.[18]

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyét a Tanácsköztársaság idején (1919. március 21.–augusztus 1.) a Közoktatásügyi Népbiztosság vette át.[19] A Tanácsköztársaság rendszerét közvetlenül megelőzően, a Berinkey Dénes miniszterelnök által vezetett kormányban a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíció megoszlott, mivel 1919. január 22. és március 21. között[20] a minisztériumot a vallásügyi s közoktatásügyi igazgatásról szóló 1919. évi V. néptörvény kettéválasztotta.[21] Önálló vallásügyi és önálló közoktatásügyi minisztérium jött létre: a vallásügyi miniszter Vass János, a közoktatásügyi miniszter Kunfi Zsigmond lett e két hónapra.[22] Kunfi hivatalban maradt március 21-ét követően is, mindössze az általa betöltött tisztség megnevezése változott közoktatásügyi miniszterről közoktatásügyi népbiztossá. Ekkortól az események felgyorsultak, az oktatásügy radikális változásainak megvalósításában nagy szerepet játszott Kunfi. E pozíciót április 3-ig egy személyben töltötte be, majd ekkor csatlakozott hozzá Lukács György, Szabados Sándor és Szamuely Tibor. A négyfős kollektív Közoktatásügyi Népbiztosság nem volt hosszabb életű, mint az a Tanácsköztársaság más intézkedéseiről elmondható: június 24-én a testületet váltotta Pogány József, ismét egyszemélyi népbiztosként.[23]

A Tanácsköztársaság idején az egyházak háttérbe szorítása abban a vonatkozásban is megjelent, hogy iskoláikat ekkor államosították. Ennek jogi keretét

[16] A témához lásd Csizmadia Andor: A „közigazgatási bizottság" a polgári állam szervezetében. In Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok II. kötet*. Budapest, 1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 117–139. p.

[17] A közigazgatási bizottságról szóló 1876. évi VI. törvénycikk.

[18] Erről részletesen lásd Niklai Patrícia Dominika: Iskolák a Tanácsköztársaság idején és a baranyai felekezeti tanítók felelősségre vonása. *Díké* 2020. I. sz. 127–148. p.

[19] Bölöny 1978. 187, 203–205. p.

[20] Bölöny 1978. 59. p.

[21] A vallásügyi s közoktatásügyi igazgatásról szóló 1919. évi V. néptörvény.

[22] Bölöny 1978. 188. p.

[23] Bölöny 1978. 60, 202–206. p.

a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya adta.[24] Az alkotmányi rendelkezés megvalósítása érdekében a Forradalmi Kormányzótanács rendelkezett[25] az egyházi iskolák állami tulajdonba vételéről, amelynek végrehajtásáról a közoktatásügyi népbiztos, Kunfi gondoskodott 7. számú rendeletével.[26] Ennek értelmében az átvétel lebonyolítását a megyei tanácsokban alakult művelődési osztályok intéző bizottságaihoz delegálták, amelyek munkáját a Népbiztosság által kiküldött számvevők segítették. A művelődési osztályok vezetői posztjára a legtöbb helyen tanítókat neveztek ki. A munkálat a népbiztos(ok) utasításai szerint történt, amelyben a helyi pedagógusok is gyakran részt vettek, ez adott alapot többek között a későbbi felelősségre vonásukra.[27] A Tanácsköztársaság bukását követően Huszár Károly vallás- és közoktatásügyi miniszter[28] azonnal intézkedett az iskolák ügyében bekövetkezett változásoknak a visszaállításáról a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vétele és a művelődés és oktatás ügyei igazgatásának szabályozása tárgyában a volt tanácskormány által kiadott rendelkezések hatályon kívül helyezéséről szóló 1919. évi 4.507 eln. számú rendeletével.[29]

A magyar közoktatási intézményrendszer fejlesztésének hátterében az 1920-as években megjelent a keresztény-nemzeti ideológia, amely a korszakban meghatározta a kultúrpolitika egész területét. Az 1920. évi trianoni békeszerződésből következő területi elcsatolások következtében a közoktatási rendszer újjászervezése vált szükségessé igazgatási szempontból is, az iskolahálózat jelentős része a magyar határokon kívülre került. Emellett az ország területi és népességbeli veszteségei következtében előálló közhangulat kellő alapot jelentett a magyarság kultúrfölényének koncepciójához mint ideológiai háttérhez a reformok során.

A Horthy-korszakot lefedő negyed évszázad során két meghatározó vallás- és közoktatásügyi minisztert tartunk számon: Klebelsberg Kunó[30] 1922–1931

[24] A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya.

[25] A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendelete. Szövegét közli Köte Sándor – Ravasz János (szerk.): *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1849–1919*. Budapest, 1979. Tankönyvkiadó, 517. p.

[26] A Közoktatási Népbiztosság 7. K. N. rendelete. Szövegét közli: Köte–Ravasz 1979. 519–522. p.

[27] Bővebben lásd: Niklai 2020. 127–148. p.

[28] 1919. augusztus 15.–november 24. között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. Bölöny 1978. 62.

[29] A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1919. évi 4.507 eln. számú rendelete a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vétele és a művelődés és oktatás ügyei igazgatásának szabályozása tárgyában a volt tanácskormány által kiadott rendelkezések hatályon kívül helyezéséről. MRT, 1919.

[30] Klebelsberg életrajzát lásd Ujváry Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi" – Klebelsberg Kunó (1875–1932)*. Pécs–Budapest, 2014. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat.

között,[31] Hóman Bálint[32] egy év megszakítással 1932–1942 között[33] állt a minisztérium élén. A két miniszter személye nagyban meghatározta a fő irányvonalat ezen a területen, emellett kultúrpolitikájuk sem állt távol egymástól, hiszen Hóman tudatosan építkezett az elődje által lefektetett keretekre. Ezt megerősíti Schandl Károly képviselő felszólalása, amely 1935-ben a közoktatásügyi igazgatásról szóló törvényjavaslat vitája során hangzott el: „A közoktatás egyszerűsítése folytatása annak a kultúrmunkának, amelyet Klebelsberg Kunó gróf megkezdett, amikor az 5000 népiskola megépítésével az Alföld egyik nagy hiányát pótolta. Meg vagyok arról győződve, hogy Hóman Bálint miniszter úr, mint Klebelsberg méltó utóda, folytatja ezt a munkát egyrészt a dunántúli elhanyagolt kis falvak iskoláinak rendbehozatalával, másrészt pedig az egész népoktatás minden irányú megszervezésével."[34]

Hóman nevéhez kötődik – a felsőoktatás és középiskolai oktatás átszervezése mellett, csupán a közoktatás-politikára koncentrálva – a nyolcosztályos elemi oktatás bevezetése, a tantervek reformálása, valamint a népoktatás intézményrendszerének fejlesztése is.[35] Mégsem ezeket tekintette legfontosabb intézkedésének, hanem a jelen tanulmány fő tárgyát képező, a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. évi VI. törvénycikket: „Én mint szervező, kultúrpolitikus és vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1935. évi VI. tc.-et tekintem miniszteri életem főművének. Ennél szebbet és nagyobbat alkotni nem tudok. Annyira központi problémának tekintem ezt, hogy meggyőződésem szerint ez a törvény adja kultuszminiszteri működésemnek tulajdonképpeni jelentőségét. Ennek a törvénynek a jó végrehajtása és helyes alkalmazása az, ami igazolhatja, hogy helyes volt az én miniszteri kinevezésem."[36]

Hóman miniszterségének időszakában a nemzetnevelés gondolatával előtérbe került az állami centralizáció, a felügyeleti igény erősödése. A nemzetnevelés eszméinek végrehajtása igényelte a tanítók folyamatos ellenőrzését, ezáltal az oktatásügyi igazgatás átszervezésének kérdése összekapcsolódott az ideológiai

[31] 1922. június 16.–1931. július 24. között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciót a Bethlen-kormányban. BÖLÖNY 1978. 65–66. p.

[32] Hóman életrajzát lásd HAEFFLER István (szerk.): Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi Országgyűlésről. Budapest, 1940. 196–200. p.; UJVÁRY Gábor (szerk.): *Történeti átértékelés: Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Budapest, 2011. Ráció Kiadó.

[33] 1932. október 1.–1938. május 14. és 1939. február 16.–1942. július 3. között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciót a Gömbös-, a Darányi-, a második Teleki-, a Bárdossy- és a Kállay-kormányokban lásd BÖLÖNY 1978. 67–70. p.

[34] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 107. p.

[35] Bővebben lásd HÓMAN Bálint: *Magyar sors – magyar hivatás*. Budapest, 1942. Athenaeum; HÓMAN Bálint: *Művelődéspolitika*. Budapest, 1938. Magyar Történelmi Társulat; MANN Miklós: *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, 1997. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 79–126. p.

[36] JÓBORÚ Magda: *Köznevelés a Horthy-korszakban*. Budapest, 1972. Kossuth Könyvkiadó, 203. p.

célkitűzések megvalósításával. Ennek szellemében alkotta meg Hóman a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. évi VI. törvénycikket.[37]

Előzetes tárgyalás és jelentéstétel céljából a miniszter a törvényjavaslatot 1935. május 2-án a képviselőház közoktatásügyi bizottsága elé terjesztette.[38] Hóman a javaslat általános indokolásában az oktatásügyi igazgatással, illetve annak felügyeletével kapcsolatban kifejtette, hogy „[a]z iskolai nevelés és oktatás ügyének gondozása hazánkban éppúgy, mint egész Európában, évszázadokon át egyházi feladat volt. (…) A király az egyházi ügyek és az iskolákat is felölelő kegyes-alapítványok főfelügyeleti joga (suprema inspectio regia) címén gyakorolt ellenőrzést a nevelés- és oktatásügy felett. Ez a királyi iskolafelügyelet azonban az állam és egyház szoros kapcsolata idején nem különült el az egyházi iskolafelügyelettől, mert a király a maga jogát az egyházi hatóságok, püspökök útján gyakorolta. (…) A népoktatás is országszerte egyházi igazgatás és irányítás alatt állt (…)."[39] A közoktatásügyi igazgatás egységesítésének és a tankerületi királyi főigazgatói pozíció létrehozásának indokát abban jelölte meg, hogy „[a] z iskolafelügyelet funkciói ezek szerint ma tizenegy különféle felügyeleti szerv között oszlanak meg, melyek közül csupán a vármegyei királyi tanfelügyelő szoros értelemben vett hatóság, míg a többiek csak hivatalok s emellett valamennyiük működése egészen szűk körre, egy-egy iskolatípusra korlátozódik. A felügyeleti szervek ily sokfélesége mellett a nemzetnevelés irányításának egységéről, elvszerű és egységes nevelőszempontok szerint irányított iskolahálózat kiépítéséről természetesen szó sem lehet."[40]

A javaslaton a közoktatásügyi bizottság apróbb módosításokat tett, majd két nappal később benyújtotta azt a képviselőházhoz azzal, hogy a javaslat „tárgyalására a sürgősséget kimondani méltóztassék".[41] Ehhez a képviselőház hozzájárult.[42] A törvényjavaslat tárgyalását a képviselőház május 7-én kezdte meg, és három napon keresztül vitázott róla. A bizottsági jelentés előadója, Szinyei Merse Jenő a korszak kultúrpolitikai nézetével összhangban kiemelte, hogy az iskolafelügyelet kérdésénél többről van szó a vitára bocsátott javaslatban, hiszen – a kultuszminiszter indokolása alapján – a cél „a nemzeti művelődés és nevelés egységének biztosítása, az átfogó és egyetemes érvényű nemzetnevelési elvek érvényesítése valamennyi iskolatípusban, hogy ezáltal a nemzeti élet fejlődése helyes irányba legyen terelhető, és a nemzet a most sajnálatosan dúló gazdasági, társadalmi, politikai és az ezeknek alapjául szolgáló

[37] A közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. évi VI. törvénycikk; 1935. évi VI. törvénycikk indokolása a közoktatásügyi igazgatásról.

[38] *Képviselőházi irományok* 1935. I. kötet, 7. szám 20–42. p.

[39] *Képviselőházi irományok* 1935. I. kötet, 7. szám 27. p.

[40] *Képviselőházi irományok* 1935. I. kötet, 7. szám 31. p.

[41] *Képviselőházi irományok* 1935. I. kötet, 24. szám 264–265. p.

[42] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 26. p.

lelki válságból kivezethető legyen". A felekezeti fenntartással működő iskolák tekintetében hivatkozott az előadó az egyházakkal történt előzetes egyeztetésre. Ez alapján elmondta, hogy a javaslat az állami főfelügyelet szempontjából a teljes egyenjogúság elvét kívánja érvényesíteni a római katolikus és a protestáns felekezeti iskolákban, a többi felekezet által fenntartott iskolákról azonban nem tett említést. Szinyei Merse hozzátette, hogy a főfelügyeleti jogkör keretében eljárók számára a törvényjavaslat intézkedési jogot nem ad, hanem a szükséges intézkedések megtételét az érdekelt iskolafenntartó egyházi hatóságra bízza, ugyanakkor emellett biztosítja, hogy az állami főfelügyelet a nemzetnevelés egysége érdekében hatékonyan érvényesüljön.[43]

Kéthly Anna képviselő ugyanezen az ülésen több szempontból kritizálta a javaslatot: egyrészt szóvá tette, hogy anyagi szempontból csupán minimális megtakarítást jelentene az új rendszer az állami költségvetésből, másrészt hiányolta más, nem a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alá tartozó, de az oktatási-nevelési rendszerbe illeszkedő intézmények, így például az igazságügy-minisztérium alatt működő javító-nevelő intézetek igazgatásának rendezését. Harmadikként a javaslat kerettörvény-jellegét kifogásolta; bár Hóman hivatkozott az angol példára, amely hatékonyan működött kerettörvényekkel, a képviselőnő úgy vélte, hogy „az azonos eszközöknél nem az azonosság a fontos, hanem a felhasználás, vagyis, hogy ugyanaz az eszköz másként hat a diktátor kezében és másként az ellenőrzött végrehajtó hatalom kezében". A szociáldemokrata Kéthly a képviselők bal és jobb oldalról való, a tárgyhoz nem szorosan kapcsolódó, inkább világnézeti ellentétekből fakadó közbeszólásai közepette a következőképpen összegezte véleményét: „Nem fogadhatjuk el tehát (...), hogy a közoktatás célja egy egyöntetű világnézet kialakítása. (...) hogy a nemzetek élete csak úgy lehet egészséges, ha a nemzethez tartozók egységes világszemlélete biztosítva van."[44] Erre a vita során később a kultuszminiszter úgy reagált, hogy „bátor, független és gondolkozni merő állampolgárokat kell nevelni: ezt kívánom én is. Azt kívánom, hogy ilyen állampolgárok nevelődjenek, de ez semmiképpen sem áll ellentétben egy szilárd, egységes erkölcsi világnézettel, amelyet kifejleszteni kívánok."[45] Az ideológia megjelent Schandl Károly beszédében is, miszerint „[h]a a közoktatás átviszi a nép lelkébe, a nép tudatába azt, hogy (...) a magyar nemzet szeretete megkívánja egyúttal a magyar államhoz való ragaszkodást is, akkor elértük célunkat".[46]

A javaslatot és egyben az azt megalkotó Hómant méltatva szólalt fel Petrovácz Gyula képviselő, aki a tankerületek iránti támogatását fejezte ki: „Minden

[43] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 61–66. p.
[44] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 68–72. p.
[45] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 111. p.
[46] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 107. p.

kérdésnek vannak ugyanis szálai, amelyeket azok ismernek, akik a helyszínen élnek. Vannak rugói és hátterei a kérdéseknek, amelyeket a helyi érdekeltség ismer, de amelyeket aktákból fenn a minisztériumban megérteni és megismerni nem lehet." A pozíció elnevezéséhez hozzátette, hogy „helyesnek tartom azt, hogy a tankerületi főigazgató eddigi címe mellé a »királyi« szót méltóztatik hozzávenni. Helyesnek tartom azért, mert ezzel a szóval ennek a hivatalnak a tekintélyét emeljük, ezzel a szóval ennek a tanügyi hivatalnak a hatáskörét, ennek a tanügyi hivatalnak a megbecsülését, ennek a tanügyi hivatalnak más hasonló királyi hatóságok között való elrangsorozását szintén elő fogjuk segíteni."[47]

Az utána felszólalók különösen a mezőgazdasági iskolák tekintetében hiányolták a célul kitűzött egységesség megvalósítását, de általánosságban egyetértésüket és támogatásukat fejezték ki a javaslat és a miniszter céljai iránt. Élénk éljenzéssel fogadta a képviselőház Eckhart Tibor azon gondolatmenetét, amely a „jellemnevelés" jelentőségét kiemelve támasztotta alá a kultúrpolitikai irányvonalat: „a világnézet egyetemességét, az egységes nevelést kell biztosítani, mert hiszen kétségtelen, hogy a nemzeti egység megteremtésének ez a helyes módja, amely az egységes nevelésen, még pedig a valláserkölcsi és hazafias nevelésen építi ki a nemzet lelkében azokat a nagy eszményeket és ideálokat, amelyek pártkülönbség nélkül minden magyar ember lelkében kell, hogy éljenek."[48]

A vitát jól jellemzi a Friedrich István által közbeszúrt „Ez aztán az egység, ugyebár? Jó javaslat kell és megvan az egység!"[49] felkiáltás, hiszen minden kritika ellenére a képviselőház túlnyomó többségének támogatását élvezte a javaslat, az aggályaikat kifejező képviselők – még az elfogadást „a kormánnyal szembeni elvi okoknál fogva" megtagadó baloldali képviselő, Malasits Géza is[50] – méltatták a benne rejlő pozitívumokat. Pintér László szintén azzal kezdte beszédét, hogy „alig volt miniszter, aki annyi elismerést és bókot kapott volna, mint amivel a kultuszminiszter urat e javaslat kapcsán pártkülönbség nélkül elárasztották".[51] Ugyanezt igazolta Törs Tibor, amikor azt állította, hogy „[a] z a széleskörű, emelkedett szellemű és szakszerű vita, amely a kultuszjavaslat körül elhangzott és amelynek eddig tanúi voltunk, teljes méltánylást jelent a javaslat szervezeti elgondolása iránt épúgy, mint annak egész szellemi konstrukciója iránt. (...) a parlament minden oldaláról oly módon nyilvánult meg a vélemény, mint amely mód nem a pártkeretekhez igazodik, hanem valóban

[47] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 75–77. p.
[48] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 77–80. p.
[49] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 83. p.
[50] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 83–86. p.
[51] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 99. p.

csak a lényeget veszi figyelembe."[52] Drózdy Győző a közoktatási rendszer modernizálására irányuló amerikai tapasztalatainak ismertetése után a magyar tanügyi igazgatást olyan sűrű őserdőhöz hasonlította, amelyben nem lehet kiigazodni; ehhez képest dicsérte a javaslatot, amely „olyan szabatos, olyan egyszerű, olyan tiszta és világos, olyan természetes és észszerű, hogy valóban mintája lehetne azoknak a javaslatoknak, amelyeket a közigazgatás más ágában is vár ez az ország."[53]

A képviselőházi vitát Hóman felszólalása zárta. Az „egységes nemzeti világszemlélet" kialakításának mint a javaslat céljának megvalósítását a személyi képességekben látta, ehhez szükségesnek vélte „a tanerők munkásságának állandó és céltudatos irányítását, állandó felügyeletét és ellenőrzését". A tankerületi királyi főigazgatói pozíció vonatkozásában leszögezte, hogy „ez a főigazgatói állás nem azonos a mai tankerületi főigazgatói állással, mert a mai tankerületi királyi főigazgatói állás e törvényjavaslattal megszűnik. Ez csupán középiskolai hatóság volt, ehelyett most sokkal tágabb hatáskörű állás szerveztetik."[54] A törvényjavaslatot a következő napon a képviselőház elfogadta, tárgyalás és hozzájárulás céljából megküldte a felsőháznak.[55]

A felsőházban Sebes Ferenc előadó előrebocsátotta, hogy a javaslattal szemben érdemi ellenzék nem alakult ki sem a képviselőházban, sem a felsőházi bizottsági tárgyalás során.[56] A vita során röviden csupán négyen szóltak hozzá a témához, mindannyian a javaslatot és készítőjét méltatva. Ezt követően a felsőház a javaslatot a képviselőház szövegezése szerint változatlanul elfogadta.[57]

Az elfogadott törvény értelmében az ország területe nyolc tankerületi főigazgatóságra oszlott (például a pécsi tankerület magában foglalta Baranya, Bács-Bodrog, Somogy vármegyék, Baja és Pécs törvényhatósági jogú városok területét), megszüntetve ezzel az 1868. évi népoktatási törvény szerinti vármegyei felosztást. A tankerületek élén álló tankerületi királyi főigazgatót a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére az államfő nevezte ki, ugyanakkor a miniszternek volt alárendelve, ezáltal közvetlenül neki felelt és jelentett, ismerve a helyi viszonyokat. Korábban a különböző iskolatípusok felügyelete annyiban volt egységes, hogy az 1868. évi népoktatási törvény alapján az állam látta el a főfelügyeletet, amelyet – a népoktatási intézmények tekintetében – a tanfelügyelőkön keresztül gyakorolt. A tanfelügyelők az 1935. évi

[52] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 105. p.
[53] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 101–103. p.
[54] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 113. p.
[55] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 117. p.
[56] *Felsőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1936. június 26. 33. p.
[57] *Felsőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1936. június 26. 33–42. p.

VI. törvénycikk alapján is tovább működtek,[58] ezzel a törvénnyel azonban létrehoztak egy közös szintet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a helyi iskolai hatóságok, népoktatásügyi albizottságok, valamint a tanfelügyelőségek közé. A tankerületek népoktatási kerületekre tagolódtak, ezek élén álltak a tanfelügyelők. A törvény 5. §-a alapján a tanfelügyelők jelentették továbbra is az elsőfokú tanügyi hatóságot meghatározott ügyekben, azonban ekkor föléjük bekerült a tankerületi királyi főigazgató másodfokként. A vallás- és közoktatásügyi miniszter innentől kezdve – immár egységesen a közoktatásügy egész területén, nem csupán a középiskolák tekintetében[59] – a tankerületi királyi főigazgató által gyakorolta az állami főfelügyeletet más fenntartású iskolák mellett az egyházak felett is. A tankerületi főigazgatók feladata a közoktatásügyi igazgatás vezetése, a nevelés és az oktatás irányítása volt,[60] hatásköre pedig kiterjedt a tankerülethez tartozó minden oktatási-nevelési intézményre, függetlenül az iskola típusától, jellegétől, fenntartójától.[61] Hóman hangsúlyozta, hogy „az oktatásban a nevelés gondolatát jobban ki kell domborítani, mint az a legutóbbi évtizedekben, és különösen a mi fiatalkorunkban történt".[62] Ennek megfelelően a tanári munka ellenőrzése által kell őrködni a nemzetnevelés alapjai felett, tehát az ideológia megteremtésének legmegfelelőbb eszköze az oktatásügyi igazgatás átszervezése oly módon, hogy a szervezetrendszer központosítva legyen, a közvetlenül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá rendelt tankerületi főigazgatókon keresztül. A tanítók szakmai munkája szoros ellenőrzés alá került, folyamatos minősítéseknek vetették alá őket.[63]

Az állami főfelügyeleti jog tartalmát tekintve továbbra is a törvényi rendelkezések betartásának ellenőrzését jelentette. Formailag változás ebben a kérdésben ekkor nem történt az 1868. évi népoktatási törvényhez képest, ugyanakkor természetesen a végrehajtandó jogszabályok tartalma már jelentősen eltérő irányokat jelölt ki a kor ideológiájának megfelelően – például az ún. zsidótörvények iskolákra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtása kapcsán. A főfelügyeleti jog gyakorlása érdekében a tankerületi királyi főigazgató, valamint a népiskolákra vonatkozóan a tanfelügyelő is beszerezhetett jelentéseket, az iskolákat bármikor meglátogathatta abból a célból, hogy meggyőződjön a jogszabályi rendelkezések betartásáról, ennek során az oktatás és nevelés

[58] 1935. évi VI. törvénycikk 4. § (4) A népoktatási kerület élén a királyi tanfelügyelő áll, aki a törvényhatósági közigazgatási bizottságnak tagja és tanügyi előadója.
[59] *Képviselőházi irományok* 1935. I. kötet, 7. szám 30. p.
[60] *Képviselőházi napló* 1935. I. kötet, 1935. április 29. – 1935. május 25. 66. p.
[61] 1935. évi VI. törvénycikk 3. § (2); KELEMEN Elemér: *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitika a 19–20. századi Magyarországon.* Budapest, 2002. Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, 50–51. p.
[62] JÓBORÚ 1972. 204–206. p.
[63] KELEMEN 2002. 50–54. p.

eredményét, az iskolák szervezetét, elhelyezését, felszerelését megvizsgálhatta, a tanítói testülettel értekezletet tarthatott. Ha a főfelügyeleti jog gyakorlása körében a tankerületi főigazgató megállapította, hogy a jogszabályok rendelkezéseit nem tartják be, vagy a tanulmányi eredmény a megszabott követelményeknek nem felel meg, akkor első lépésként erre az iskola igazgatóját figyelmeztetnie kellett. Amennyiben ez a figyelmeztetés nem járt eredménnyel, a tankerületi királyi főigazgató köteles volt az iskola fenntartóját megkeresni. Ha ezzel sem sikerült volna a szabálytalanságokat megszüntetni, a tankerületi királyi főigazgató a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult. A miniszter ebben az esetben – a főfelügyeleti jog gyakorlása keretében – közvetlenül hívta fel az iskola fenntartóját a szükséges intézkedések megtételére. Ha az iskolafenntartó ezt a helyzetet meghatározott határidő alatt sem orvosolta, a miniszter szankcióként az iskola részére engedélyezett fenntartási, illetve tanítói fizetéskiegészítő államsegélyt részben vagy egészben megszüntethette.[64]

A tankerületi főigazgatók hatásköre a közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről szóló 1941. évi XII. törvénycikk[65] nyomán tovább bővült. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tankerületi főigazgató hatáskörébe utalhatott ezt követően további, a törvényben felsorolt intézkedéseket, így például az állami népiskolai tanítók alkalmazása és kinevezése, a nem állami jellegű népiskolákban államsegéllyel egybekötött tanítói állások betöltésének engedélyezése, a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat elrendelése az állami, a királyi katolikus, a községi, az izraelita felekezeti, a társulati vagy a magán-középiskolai, középfokú iskolai, szakiskolai és szakirányú tanonciskolai tanszemélyzet tagjai és egyéb alkalmazottak ellen.

Az állam a tanítói tevékenység ellenőrzése által lehetőséget nyert az oktatás és az iskola mindennapi életének ideológiai befolyásolására, állami felügyelet alatt álltak e tekintetben az egyházi iskolák is. Bár az 1935. évi VI. törvénycikk 8. §-a kimondta, hogy az egyházi hatóság alá tartozó népiskolákat az illetékes egyházi hatóságok saját szabályaik szerint igazgatják, a tankönyveiket, segédkönyveiket és térképeket az iskolafenntartó hatósága engedélyezi, ugyanakkor az engedélyezés előtt be kellett mutatni ezeket a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A miniszter vizsgálta azt is, hogy a tananyag tartalmaz-e állam-, alkotmány-, valamint törvényellenes tanokat, és amennyiben úgy találta, hogy ebben a vonatkozásban nem felel meg a hazafias nevelésnek, megtilthatta az engedélyezést, és ezt követően az ilyen tankönyv, segédkönyv és térkép nem volt használatba vehető. Nem csupán nemzeti, de vallási szempontból is volt ráhatása a miniszternek az egyházi iskolák tananyagára, ugyanis – a törvény 8. § (1)–(2) bekezdése alapján – amennyiben a miniszter úgy találta, hogy „a

[64] 1935. évi VI. törvénycikk.

[65] A közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről szóló 1941. évi XII. törvénycikk.

bemutatott tankönyv, segédkönyv vallásellenes tanokat vagy vallásfelekezet ellen irányuló izgatást tartalmaz, a tankönyvet, segédkönyvet a saját és az érdekelt iskolafenntartó hatóság megbízottaiból alakítandó és a miniszter által kinevezett elnök vezetése alatt működő vegyes bizottság elé utalja, amely a könyv használatbavételének engedélyezéséről vagy megtiltásáról végérvényesen dönt".[66]

A törvény értékelésekor megállapítható, hogy az ország megváltozott közigazgatási viszonyai között fontos szerepet töltött be, hiszen a közoktatási intézményrendszer igazgatását rendezte. Modernizációként a szó szoros értelmében nem feltétlenül értékelhető, inkább a meglévő struktúrát alakította a kor viszonyaihoz, valamint annak hiányosságait orvosolta. Ugyanakkor kritikaként hozzá kell tennünk, hogy a nemzet- és valláserkölcsös nevelés, valamint az oktatási igazgatás újjászervezése között említett kapcsolat adott lehetőséget a második zsidótörvény iskolákra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtására is pár évvel megalkotását követően, hiszen a helyi viszonyokat ismerő tankerületi főigazgató a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium meghosszabbításaként gyorsabban beszerezhette a szükséges nyilatkozatokat és származási iratokat a tanítóktól.[67]

[66] 1935. évi VI. törvénycikk.

[67] A törvény hatását a zsidótörvények rendelkezéseinek végrehajtására bővebben lásd Niklai, Patrícia Dominika: Hungary's Assimilation Policy in the Fields of Culture and Education during the Horthy-Era. In Schumann, Eva – Herger Cs., Eszter (szerk.): *Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich" und Ungarn.* Göttingen, 2024. Universitatsverlag Göttingen, 571–610. p.

Frey Dóra*

KETTŐS ADÓZTATÁSI EGYEZMÉNYEK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁBAN

Bevezetés

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a jogtörténeti kutatásban eddig meglehetősen elhanyagolt jogterület, az adójog, azon belül is a nemzetközi adójog történetének egy fejezetét megvilágítsam. Ez azért is indokolt, mert az Osztrák–Magyar Monarchia a kettős adóztatást elkerülő egyezmények tekintetében úttörő szerepet töltött be a 19. század második felében, ennek okára is választ keresek a következőkben.

A kettős adóztatás és a kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmények fogalma

A kettős adóztatás fogalma

Herbert Dorn 1920-as években megalkotott definíciója a kettős adóztatásról ma is használható, mind a régebbi,[1] mind az újabb[2] szakirodalom ugyanígy határozza meg a fogalmat: „Nemzetközi kettős adóztatásról (többszörös adóztatásról) akkor beszélünk, ha több független adóhatóság (különösen több független állam) egyidejűleg ugyanazon adóalanyt esetében ugyanarra az adótárgyra hasonló adót vet ki."[3]

* Frey Dóra PhD, adjunktus Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, Európai Közjog Tanszék

[1] Különösen Lippert, Gustav: *Handbuch des internationalen Finanzrechts*. 2. kiadás. Bécs, 1928. Verlag Der Österreichischen Staatsdruckerei, 528–529. p.; Spitaler, Armin: *Das Doppelbesteuerungsproblem bei den direkten Steuern*. (az 1. kiadás lenyomata) Köln, 1967. Otto Schmidt, 92. p.

[2] Frotscher, Gerrit: *Internationales Steuerrecht*. 4. kiadás. München, 2005. C. H. Beck, 3. p.

[3] Dorn, Herbert: Das Recht der internationalen Doppelbesteuerung. *Vierteljahreschrift für Steuer- und Finanzrecht*, 1927. 190. p.

Ez a meghatározás a jogi kettős adóztatásra vonatkozik, amely megkülönböztetendő a gazdasági kettős adóztatástól, amikor ugyanazt a gazdasági eredményt különböző adóalanyok esetében adóztatják meg, a leggyakoribb példa erre az, amikor a társasági adóval már megadóztatott osztalékot újra megadóztatják.

Fontos megjegyezni, hogy a nemzetközi adójog nem kollíziós jog, hanem több adókövetelés egymás melletti léte, amelyek egymástól függetlenül is érvényesíthetőek. Ezt a tényt már korán felismerte a tudomány, hiszen Thomas Clauss már 1888-ban megfogalmazta: „... A kettős adóztatás tehát mindig a két fél adójogszabályai (vagy legalábbis azok alkalmazása) közötti belső ellentmondáson alapul azok alkalmazási köre tekintetében, és azt ezek kiiktatásával tudjuk küszöbölni."[4] A kettős adóztatást a nemzetközi jog formálisan nem tiltja, következésképp az államok elvben nem kötelesek intézkedéseket hozni a kettős adóztatás ellen, a gazdasági kapcsolatok zavartalansága érdekében azonban szinte minden állam törekszik erre.

A kettős adóztatás elleni intézkedések

A kettős adóztatás elkerülésére irányuló intézkedések mindig az egyébként meglévő adóztatási hatáskörök korlátozását, egyoldalú intézkedések esetén egyoldalú korlátozást, kettős adóztatás elkerüléséről szóló megállapodások esetén hatáskörmegosztást jelentenek. A kettős adóztatás elkerülésének két alapvető eszköze egyrészt a külföldi jövedelmek adómentessé tétele, másrészt a külföldön fizetett adó beszámítása a hazai adókötelezettségbe, vagyis az adómentesítés és az adóbeszámítás módszere.[5]

A kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmények általában bilaterális szerződések, és valamiféle kettős szűrőt képeznek, „kitakarják" a szerződő államok adórendszerének azon rendelkezéseit, amelyek a két szerződő fél viszonylatában kettős adóztatáshoz vezetnének.

A kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmények jelenlegi formájukban viszonylag új jelenségnek számítanak; az első ilyen szerződéseket csak a 19. század második felében kötötték, széles körben a két világháború közötti időszakban terjedtek el. A mai, több mint 1000 szerződést tartalmazó,

[4] Clauss, Thomas: Das Reichsgesetz vom 13. Mai 1870 wegen Beseitigung der Doppelbesteuerung – unter vergleichender Berücksichtigung des schweizer Bundesrechts. *Finanz-Archiv*, 1888. 138–139. p.

[5] A két módszer részletes leírása: Mössner, Manfred: Die Methoden zur Vermeidung der Doppelbesteuerung. In Vogel, Klaus (szerk.): *Grundlagen des internationalen Steuerrechts*. Köln, 1985. Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 135–169. p.

meglehetősen sűrű egyezményhálózat csak a második világháborút követő évtizedekben alakult ki.

A mai rendszerben nagy szerepet játszanak az úgynevezett modellegyezmények, amelyek többsége az OECD modellegyezményén alapul,[6] de született modellegyezmény az ENSZ keretein belül is. A modellegyezmények alapelveinek és struktúrájának kialakulásában nagy szerepe volt annak a szakértői munkacsoportnak, amely a Népszövetség keretében tevékenykedett ezen a területen.

A kettős adóztatás problémájának megjelenése

Arról, hogy mikortól beszélhetünk a kettős adóztatás jelenségéről, megoszlanak a vélemények: Armin Spitaler szerint a kettős adóztatás egyidős az adókkal és az államokkal.[7] Az ellenoldal ezt elutasítja, és csak a modern korra tekinti alkalmazhatónak a kifejezést.[8] A mai értelemben vett kettős adóztatás valóban a 19. század második felében jelent meg. Ez nem zárja ki azt, hogy elismerjük, hogy az adóztatási hatáskörökkel kapcsolatos konfliktusok korábban is előfordulhattak, de a valódi kettős adóztatás, mivel a térbeli mobilitás korlátozott volt, kivételes jelenségnek számított. A középkorban és a kora újkorban a kettős adóztatás inkább akkor fordult elő, amikor egy adott terület feletti uralom vitatott volt, és mindkét állam a saját adóját követelte, ez történt Magyarországon a 16–17. században, az Oszmán Birodalom és a Királyi Magyarország közötti határvidéken.

A kettős adóztatás problémája a 19. század második felében került a kutatók és a gyakorlati szakemberek, különösen a jogászok érdeklődésének középpontjába. A modern adórendszerek és adóztatási gyakorlat játszotta minden valószínűség szerint a legnagyobb szerepet a kettős adóztatás problémájának kialakulásában. Amíg az adórendszer alapját az úgynevezett tételes adók[9] képezték, addig nem merült fel valódi kettős adóztatási probléma. Ezek az adók konkrét gazdasági körülményekhez, nem pedig a pénzügyi eredményhez vagy a tényleges jövedelemhez kapcsolódtak, és nem vették figyelembe a személyes körülményeket.

A mezőgazdasági ágazatban az adókat gyakran természetben fizették, vagy a jövedelemtől függetlenül, a megművelt földterület nagyságától függően

[6] SCHAUMBURG, Harald: *Internationales Steuerrecht*. 5. kiadás. Köln, 2023. Otto Schmidt, 758. p.
[7] SPITALER 1967. 1. p.
[8] WEBER-FAS, Rudolf: *Staatsverträge im internationalen Steuerrecht*. Tübingen, 1982. Mohr Siebeck, 2. p.
[9] SCHREMMER, Eckart: *Über „gerechte Steuern"*. St Katharinen, 1994. Scropta Mercanture, 15. p.

előre meghatározott pénzösszeget tettek ki. Emellett gyakoriak voltak az úgynevezett fejadók, gyakran nem egyénekre, hanem a családokra vagy a háztartásokra kivetve (például füstadó, kapuadó). Ezt a mintát Diocletianus császár dolgozta ki iugatio-capitatio rendszerként Kr. u. 287-ben.[10] Később, a feudális Európában a jobbágyság eltörléséig és egy ideig azon túl is a mezőgazdasági népességet, amely a legtöbb európai országban a 19. századig a teljes lakosság 80-90%-át tette ki, hasonló elvek szerint adóztatták. Nem a jövedelmet, hanem a birtokot, később pedig a tulajdont adóztatták. Ez egyértelmű és fix kötődési pontot jelentett egy ország adórendszeréhez, így valójában nem alakulhatott ki kettős adóztatás.

Az üzleti tevékenységet is könnyen megállapítható objektív kritériumok szerint adóztatták, például a kézműves műhelyeket az alkalmazottak száma szerint, a kereskedelmi vállalkozásokat a boltjuk alapterülete szerint,[11] nem a gazdasági siker, vagyis az elért bevétel vagy jövedelem alapján.

Az ipari forradalom nyomán megváltozó foglalkoztatási szerkezet, a közigazgatás fejlődése és a modern államok egyre nagyobb bevételigénye vezetett el az úgynevezett szubjektív jövedelemadók bevezetéséhez. Ezek közül az első az angol jövedelemadó volt, amelyet korábbi kísérletek után a napóleoni háborúk idején, 1799-ben[12] vezettek be először, majd 1842-ben immár az adórendszer állandó részeként újra.[13] Később a legtöbb európai ország követte ezt a példát, Poroszország 1891-ben, Franciaország 1914-ben.[14] A legtöbb ország a modern jövedelemadózás mintegy előszobájaként adóosztályos adóztatási rendszert vezetett be, Poroszország például már 1820-ban.[15] A jövedelemadót, régebbi megnevezésével kereseti adót általában először a köztisztviselőkre és közalkalmazottakra vetették ki, egyrészt azért, mert esetükben viszonylag könnyen megtehették, másrészt ezek a rétegek terhelhetőek voltak, mert a régi típusú tételes adók nem vagy csak kismértékben érintették őket. Az adók beszedésére ma használt adóelőleg-levonás módszerét kezdetben csak a köztisztviselők esetében lehetett alkalmazni, mivel a többi munkaadó sokáig sikeresen tiltakozott az ellen, hogy saját alkalmazottaitól jövedelemadót kelljen levonnia.[16] A modern adórendszer kialakulásával a gazdasági társaságok is a ténylegesen realizált nyereség után kezdték el adóztatni, szubjektíven

[10] HARMATTA János (szerk.): *Az ókori Róma története*. Budapest, 2002. Nemzeti Tankönyvkiadó, 213. p.
[11] SCHREMMER 1994. 17. p.
[12] BIRK, Dieter: *Steuerrecht*. Heidelberg, 2007. C. F. Müller, 7. p.
[13] EBERHARDT, Herbert: *Der Einfluß der englischen Einkommensteuer in steuertechnischer Hinsicht auf das Ausland und ihre Beeinflussung durch das Ausland*. Heidelberg, 1930. K. n. 5. p.
[14] SCHREMMER 1994. 20. p.
[15] BIRK 2007. 7. p.
[16] HEMETSCHBERGER-KOLLER, Hildegard: Der wirtschaftspolitische Hintergrund des Doppelbesteuerungsabkommens zwischen Österreich-Ungarn und Preußen 1899. In LANG, Michael (szerk.):

meghatározott adóalap alapján. A jövedelem azonban mobilabb, mint a vagyon, egy személy több országban is szerezhet jövedelmet, ez még inkább igaz a gazdasági társaságokra.

Egy ország nemzetközi adójogának megszervezésében fontos alapkérdés az adóztatás alapelvének megválasztása. Erre több lehetőség adódik, alapulhat az adókötelezettség az állampolgárságon, a lakóhelyen vagy székhelyen (illetőség) és a gazdasági kapcsolódáson.[17] Ha minden állam ugyanazon az egy elven adóztatna, akkor valószínűleg nem lenne kettős adóztatási probléma, eltekintve a kettős állampolgárság vagy kettős illetőség eseteitől (ez utóbbi csak abban az esetben lehetséges, ha a két állam illetőségre vonatkozó rendelkezései ütköznek). A 19. század végén és a 20. század elején az adóügyi szakirodalomban élénk vita folyt arról, hogy melyik adóztatási alapelv a legmegfelelőbb és legigazságosabb. A legtöbb ország azonban egy fő elv mellett több kisegítő elvet is alkalmazott, kivéve Franciaországot, amely sokáig csak területi alapon adóztatott.[18] Ennek megfelelően a francia jog sokáig nem volt érzékeny a kettős adóztatás problémájára, ami persze nem jelentette azt, hogy ott nem fordulhatott elő kettős adóztatás, ha az ügyben érintett másik ország nem területi alapon adóztatott.

Az alapelvek ütközésének problémáját azonban először nem a nemzetközi, hanem a svájci kantonok között kettős adóztatásban ismerték fel, az osztalékadózás kapcsán.[19] A legtöbb kanton a saját lakosainak teljes jövedelmét megadóztatta, függetlenül attól, hogy az hol keletkezett, és emellett forrásadót vetett ki a kantonban kifizetett osztalékokra, mivel a jövedelem a területén keletkezett. Ha dogmatikailag még nem is tisztázták ekkor, de ezzel kialakult a máig alkalmazott és a kettős adóztatási egyezmények szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró korlátozott és korlátlan adókötelezettség fogalma. A világjövedelem elvének bevezetésével, amelynek értelmében az államok saját állampolgáraikat (később a területükön adóilletőséggel rendelkezőket) teljes jövedelmük után adóztatták, a mai napig fennálló konfliktus keletkezett a forrás- és illetőségi elv között.

Az adókulcsok emelése nem volt oka a kettős adóztatásnak, de kézzelfoghatóvá és érzékelhetővé tette a problémát. Az adókulcsok a legtöbb európai országban az elmúlt 100-120 évben megtízszereződtek. A 19. század végén az 5% körüli adókulcsok[20] már nagyon magasnak számítottak. Természetesen

Die Zukunft des internationalen Steuerrechts. Wien, 1999. Linde (Schriften zum internationalen Steuerrecht 10.), 17. p.

[17] SCHANZ, Georg: Zur Frage der Steuerpflicht. *Finanz-Archiv*, 1892. II. kötet, 4. p.

[18] HEMETSCHBERGER-KOLLER 1999. 19. p.

[19] GERLOFF, Wilhelm: *Die Kantonale Besteuerung der Aktiengesellschaften in der Schweiz*. Bern, 1906. Verlag von A. Francke, 168. p.

[20] SCHREMMER 1994. 22. p.

tételes adókra nem állapítottak meg adókulcsot, de becslések szerint ezek az adók általában csak a tényleges nyereség töredékét vonták el.

Az eddig említett kettős adóztatáshoz vezető okok az adórendszer sajátosságaiból adódtak. Szoros gazdasági kapcsolatok nélkül azonban nem létezhet kettős adóztatás, mert a határokon átnyúló gazdasági tevékenység elengedhetetlen előfeltétele a probléma felmerülésének, függetlenül attól, hogy az adóztatási hatáskörök (elméleti) átfedése mekkora.

A 19. században a határokon átnyúló gazdasági tevékenység a nagyobb vállalatokra volt jellemző,[21] különösen a bankok, biztosítótársaságok, vasút- és hajózási társaságok, a század végén pedig a bányászati és ipari vállalatok tartoztak ebbe a körbe. Magánszemélyek ritkábban végeztek államhatárokon átnyúló gazdasági tevékenységet, viszont a kettős adóztatás problémája gyakran felmerült szövetségi államok és államszövetségek állampolgárai esetén, ahol a belső határokon átnyúló gazdasági tevékenység egyáltalán nem volt ritka, különösen, ha az állampolgárok rendelkeztek a szabad mozgás és munkavállalás jogával minden tagállamban.

A kettős adóztatás elkerülésének első történelmi példái

A kettős adóztatás ellen hozott legkorábbi intézkedések nem nemzetközi kettős adóztatás körében születtek, hanem olyan szövetségi államokban, ahol az államon belüli kettős adóztatás problémát okozott, mert az adóztatási jogkörök is megoszlottak a szövetségi állam és a tagállamok között. A nemzetközi kettős adóztatási egyezmények a szerződő államok fiskális szuverenitását is érintették, és így sokkal több kérdést vetettek fel, ezért a szövetségi államokban gyorsabban születtek kielégítő megoldások.[22]

Az Osztrák–Magyar Monarchia, Svájc és az Északnémet Szövetség, később Német Császárság voltak az elsők, amelyek felismerték a föderális államon belüli kettős adóztatás problémáját, és meghozták az első intézkedéseket ennek kiküszöbölésére. Később úttörő szerepet játszottak a kettős adóztatás elkerülését szolgáló nemzetközi szerződések területén is, mert rendelkeztek vonatkozó tapasztalatokkal.

Első pillantásra meglepő, hogy ez a három állam úttörő és meghatározó szerepet játszott. Az Osztrák–Magyar Monarchia egy gyengén és nagyon egyenlőtlenül fejlett agrárország volt, Svájc viszonylag kicsi, és közel sem rendelkezett

[21] HEMETSCHBERGER-KOLLER 1999. 18. p.

[22] CLAUSS 1888. 145. p.

olyan fejlett gazdasággal, mint ma, az Északnémet Szövetség pedig 1870-ben még a nagy gazdasági áttörés küszöbén állt. Ugyanakkor meglepő, hogy a Brit Birodalom e tekintetben egyáltalán nem aktivizálta magát[23] – bár egyes dominiumok már szuverének voltak adóügyekben, velük élénk gazdasági kapcsolatokat ápolt az anyaország. A különbség nem gazdasági tényezőkkel, hanem a pénzügyi szakértők eltérő véleményével magyarázható. A brit kormány – és a legtöbb szakértő – úgy vélte, hogy a kettős adóztatás ellen nem lehet küzdeni, és nem is szükséges, illetve az nem is jelent problémát. A kettős adóztatást marginális jelenségnek tartották, vagy úgy vélték, hogy azt a különleges körülmények indokolják.[24]

Az Osztrák–Magyar Monarchia adóegyezményei

Az Osztrák–Magyar Monarchia csak 1867-ben, a kiegyezés nyomán szembesült az országon belüli kettős adóztatás problémájával, mivel a korábban egységes kormányzat alatt álló birodalom két, egyenlő jogokkal rendelkező országra oszlott, Magyarország elnyerte a régóta áhított (részleges) függetlenséget és szuverenitást. A két ország, Magyarország és az osztrák tartományok pénzügyeikben önállóak voltak, saját költségvetéssel, pénzügyi igazgatással és adórendszerrel. Létezett ugyan a közös pénzügyminiszter tisztsége, de amíg másik két közös minisztérium léte az 1713-as Pragmatica Sanctio[25] értelmezéséből következett, a közös pénzügyminisztérium létrehozását inkább gyakorlati megfontolások ösztönözték. A közös pénzügyminiszter adóügyekben egyáltalán nem rendelkezett hatáskörrel, csak a közös költségvetés végrehajtója volt, amelyet a két országrész úgynevezett kvóta szerint meghatározott hozzájárulásaiból finanszíroztak, és ő kezelte a régi államadósságot (amely csak közös érdeknek számított), valamint ő felelt a közös pénznemért, a koronáért is. Az adóbevételeket tehát a két tagállam határozta meg, szedte be és kezelte, a közös minisztériumokat nem közös adóból, illetve a tartományok adóbevételeinek egy részéből finanszírozták, hanem a két államfél költségvetései tartalmaztak erre egy tételt.[26]

Érdekes és ritka helyzet állt elő a kiegyezéssel, a korábban közös és egységes adóügyi szuverenitás kettéhasadt, helyére két szuverén és két adóztató lépett. A két pénzügyminiszter teljesen függetlenül dolgozott, a saját parlamentjüknek feleltek, a közös pénzügyminiszter is mindkettőtől független volt,

[23] Spitaler 1967. 7. p.
[24] Idézi: Schanz 1892. 34. p.
[25] Ezeket a magyarországi országgyűlés 1723-ban fogadta el a törvény I., II. és III. cikkelyeként.
[26] 1867. évi XII. törvénycikk 41. §

alkotmányjogi értelemben nem volt felettes helyzetben, őt a két parlament – közös ügyekben illetékes – delegációi ellenőrizték. Sem a magyar, sem az osztrák a kiegyezési törvény nem tartalmazott rendelkezéseket adóügyekben, csak a külön megkötött gazdasági kiegyezés rendelkezett a közvetett adókkal kapcsolatos konzultációkról, hogy az egyik ország jogszabályai ne csökkentsék a másik ország bevételeit.

Az első két adóegyezmény

Közvetlenül az 1867-es kiegyezést követően szükségessé vált bizonyos esetekben az adómegosztás szabályozása. Ennek érdekében a két pénzügyminiszter két egyezményt kötött, amelyeket 1868. január 1-jétől (bizonyos esetekben 1869. január 1-jétől) alkalmaztak. A két egyezményt a birodalom magyar felében az 1870. évi XVII. törvénycikk és az 1873. évi XIII. törvénycikk, az osztrák tartományokban az 1871. július 28-i (89. sz. birodalmi törvénycikk) és az 1873. április 11-i (54. sz. birodalmi törvénycikk) törvények ratifikálták. Nem közvetlenül a kiegyezés évében léptek tehát hatályba, de mindez, mivel csak az adóbevételek elosztását szabályozták, és nem állapítottak meg jogokat vagy kötelezettségeket az érintett magánfelek számára, nem okozott problémát. Mindkét megállapodást miniszteri szinten kötötték.

Az első egyezmény[27] szabályozta a több vonalra koncesszióval rendelkező Osztrák Vaspálya Társaság által befizetett adó megosztását. A területi elvet vették alapul, az ausztriai vonalak jövedelmét Ausztriában, míg a magyarországi vonalakét Magyarországon adóztatták.

A bankokra és a biztosítótársaságokra vonatkozó szabályozás a fióktelepek külön adóztatását írta elő, ez a jövedelem adómentes volt a társaság székhelyországában. Az adóalapot a székhely szerinti ország törvényei szerint határozták meg, és a fióktelep székhelyén érvényes adókulcsok szerint adózott.

Hasonló szabályok vonatkoztak az ipari vállalkozásokra is (a törvény szövege szerint a gyárakra és gyárminőségű vállalatokra), de mivel ezeket Magyarországon ekkor még tételesen adóztatták, a törvény csak annyit mondott ki, hogy minden állam a saját területén lévő gyárakat és raktárakat a saját törvényei szerint adóztathatja.

Az 1871. március 28-i második megállapodás egy különleges esetet szabályozott, nevezetesen az Első Duna Gőzhajózási Társaság adóztatását. Az adóbevételeket ugyanúgy területi alapon kellett elosztani, mint a vasúttársaságok esetében.

[27] Az egyezmény 1869. december 18-án Budán és 1870. január 7-én Bécsben történt jegyzékváltás eredménye volt.

Ez a két rövid egyezmény, az első, hosszabb is csak 12 szakaszt tartalmazott, természetesen nem hasonlítható össze egy mai kettős adóztatásról szóló egyezménnyel. Csak bizonyos gazdasági társaságok adóztatására vonatkoztak, a magánszemélyekre egyáltalán nem, mivel akkor még nem létezett sem az osztrák tartományokban, sem Magyarországon jövedelemadó. A korlátozott tárgyi hatály magyarázható a fejletlen adórendszerrel, különösen Magyarországon, valamint azzal, hogy ekkor még csak néhány vállalat tevékenykedett a belső határokon átnyúlóan.

Az 1907. évi kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmények

Csak közel 30 év elteltével született átfogó kettős adózási egyezmény a két ország között. Eddigre jelentős gazdasági fejlődés következett be, különösen a Monarchia magyar felében, a határokon átnyúló gazdasági tevékenység növekedett, és Magyarországon is megindult az iparosodás.

Ausztriának a 20. század elejére viszonylag nagy tapasztalata volt a kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmények terén, az 1899-ben Poroszországgal kötött első megállapodás egy egész sorozat követte a különböző német államokkal: 1901-ben Lichtensteinnel, 1903-ban Szászországgal, 1903-ban Bajorországgal.[28] Ezek az egyezmények sok félreértést okoznak a szakirodalomban, és gyakran állítják, hogy Magyarország úttörő szerepet játszott a kettős adóztatás elleni küzdelemben. Valójában ezek a szerződések az Osztrák–Magyar Monarchia és az adott szerződő állam között jöttek létre, mivel a Monarchia volt a nemzetközi jog alanya, és a közös külügyminiszter hatáskörébe tartozott a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos tárgyalások lefolytatása, illetve a szerződések megkötése. A szerződések területi hatálya azonban minden esetben a birodalmi tanácsban képviselt országokra korlátozódott, tehát Magyarországra nem terjedt ki. Ausztria és Magyarország adóügyekben független volt, bár a polgárok a szabad mozgás és gazdasági tevékenység jogával rendelkeztek a másik országban is, egymás állampolgárait adóügyi szempontból külföldinek tekintették.

Magyarország tekintetében a még mindig tételes adózáson alapuló adórendszer további nehézséget jelentett.[29] Ennek oka az volt, hogy a lakosság 68%-a a mezőgazdaságban dolgozott, és sokan, különösen az idénymunkások természetben kapták fizetésüket. Ausztria viszont 1896-ban alapvetően megreformálta adórendszerét, de a gazdasági struktúra, elsősorban a nem

[28] Leauge of Nations: *Double taxation and fiscal evasion*, I. kötet. 249. p.
[29] HEMETSCHBERGER-KOLLER 1999. 32. p.

túl kiterjedt iparosodás miatt nem lehetett minden területen bevezetni a jövedelemadót,[30] így a reform nem volt olyan mélyreható és széles körű, mint Poroszországban 1891-ben. Magyarországon csak 1909-ben vezették be a jövedelemadót.[31]

A megállapodás több területre terjedt ki, mint az első kettő, és a „kétszeres megadóztatások elkerülése" címet viselte, de ez sem hasonlítható össze a jelenlegi egyezményekkel, és szűkebb volt a tárgyi hatálya a többi, Ausztria által kötött adóegyezménynél is. A közvetlen, korabeli kifejezéssel egyenes adókról szóló megállapodással párhuzamosan az ingó vagyon adóztatásáról is létrejött egy egyezmény, majd a szerződések hatályát 1908 júniusában kiterjesztették az ekkor annektált Bosznia-Hercegovinára is. A két pénzügyminiszter 1907. október 8-án Budapesten írta alá a kettős adóztatás elkerülését szolgáló szerződést, amelyet mindkét országban ratifikáltak és kihirdettek, Magyarországon az 1908. évi XIV. törvénycikként, Ausztriában az 1907. december 30-i törvényként (Reichsgesetzblatt 278. sz.), majd 1908. január 1-jén hatályba lépett. Az egyezményről a két ország közötti kereskedelmi és vámunió megújításával együtt tárgyaltak, a birodalmi tanácsban képviselt országokban egy törvényben is hirdették ki a két egyezményt. Ez azt mutatja, hogy a kettős adóztatás problémáját az általános gazdasági kapcsolatok részének tekintették.

A megállapodás első része a hajózási társaságok ügyeit szabályozta, és a forrásadóztatás alapelvét követte: az Ausztriában keletkezett jövedelem Ausztriában, a Magyarországon keletkezett jövedelem pedig Magyarországon adózott, függetlenül attól, hogy a társaság székhelye hol volt. Az adóbevallásokat a székhely szerint illetékes adóhivatalhoz kellett benyújtani, de a jövedelmet külön kellett feltüntetni aszerint, hogy hol keletkezett. Az adóztatásra jogosult állam a saját törvényei szerint határozhatta meg a fizetendő adót.

A második rész a két országban működő egyéb gazdasági társaságokra vonatkozó szabályokat tartalmazta. A fióktelepek az adott országban az ott tevékenykedő hasonló belföldi társaságok adókulcsával adózhattak – a 8. § szerint a kivetett adók nem lehettek azoknál magasabbak. A másik országban fióktelep nélkül tevékenykedő társaságok csak az székhely szerinti országban adózhattak – ez kivételt jelentett a forrásadóztatás alapelve alól. Az egyik országban már megadóztatott jövedelem a másik országban adómentes volt. Az eltérő szabályozás miatt a megállapodás 10. §-a részletes rendelkezéseket tartalmaz arra vonatkozóan, hogy mi minősül székhelynek, illetve fióktelepnek. Az árusítóhelyeket és a raktárakat mindenképpen fióktelepnek kellett tekinteni,

[30] HEMETSCHBERGER-KOLLER 1999. 23. p.
[31] EBERHARDT 1930. 10. p.

lényeges feltétel volt, hogy a vállalat alkalmazottai dolgoztak-e ezekben. Az önálló kereskedelmi ügynököket vagy kereskedelmi képviselőket nem tekintették ilyennek, mint ahogyan fióktelep hiányában a termékértékesítés és szolgáltatásnyújtás sem eredményezett adókötelezettséget.

A 12. szakasz a bankok és biztosítótársaságok adózását szabályozta, meglehetősen bonyolult szabályokkal. A végrehajtás vonatkozásában számítottak is az ebből eredő nehézségekre, mert maga az egyezmény írja elő a két pénzügyminiszter közötti konzultációt az esetlegesen felmerülő vitás esetek rendezésére. Az alapelv az volt, hogy a cégnyilvántartásba bejegyzett fióktelepeket az adott országban kellett adóztatni, az anyavállalattól elkülönítve.

A megállapodás kölcsönös jog- és végrehajtási segélyre kötelezte a szerződő feleket, és rögzítette a hátrányos megkülönböztetés tilalmát is a másik területén illetőséggel, illetve székhellyel rendelkező adóalanyok tekintetében.

A harmadik rész a magánszemélyek, elsősorban a közös minisztériumok, a császári és királyi udvar, a közös számvevőszék, valamint a közös hadsereg és haditengerészet személyi állományát érintő adózási kérdéseket szabályozta. Ők csak abban az államban adóztak, ahol szolgálati helyük volt, a másik országból származó egyéb jövedelmük adómentesnek minősült. A fizetések, zsoldok, nyugdíjak és egyéb járadékok abban az államban voltak adókötelesek, amelyik a kifizetést teljesítette.

Az egyezmény csak bizonyos (rész)területeket szabályozott, de a gazdasági fejlettség és a gazdasági kapcsolatok adott szintjén ezek a kérdések voltak relevánsak. A legfontosabb kérdéseket rendezte, mint például a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, alapelvként a forrásadóztatást határozta meg. Ez Magyarország számára különösen kedvező volt, hiszen sok itteni gazdasági társaság osztrák cégek fióktelepeként vagy leányvállalataként jött létre.

A szerződés, még ha nem is hasonlítható össze a maiakkal, fontos építőkövét jelentette a kettős adóztatás elkerüléséről szóló megállapodások fejlődésének, mindenekelőtt azért, mert a problémát már az adóügyi szuverenitás megosztásával egy időben felismerték és kezelték. A Monarchia összeomlása után a két utódállam továbbra is nagyon aktív volt az adóegyezmények terén, és számos egyezményt kötött. Az 1920-as években Magyarország a kisantant valamennyi államával tárgyalt, és az egyébként feszült politikai helyzet ellenére a következő években kettős adóztatási egyezményeket kötött valamennyi szomszédos országgal, elsőként Csehszlovákiával 1924-ben. Erre elsősorban azért volt szükség, mert az újonnan húzott határok számos gazdasági társaság tevékenységét gyakorlatilag „kettévágták", de számos földbirtokos is több országban rendelkezett tulajdonnal és bevételekkel. Ausztria mind az elméletben és tudományban, mind a gyakorlatban úttörő szerepet játszott továbbra is. 1922-ben többoldalú egyezmény született Olaszország és a Monarchia utódállamai: Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia és Románia között, de a szerződést csak

Ausztria és Olaszország ratifikálta.[32] A témában a számos tárgyalás és a hosszú évek alatt megszerzett tapasztalat miatt nagyon rutinos osztrák szakértők részt vettek a Népszövetség kettős adóztatással kapcsolatos munkájában is.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a kettős adóztatás problémája az adóügyi szuverenitás megosztásának eredményeként, egy alkotmányos változás következményeként merült fel. A magyar gazdaság fejletlensége miatt azonban a probléma kezdetben csak néhány, mindkét országban működő vállalat számára jelentett kihívást, valamint a közös szervek és a hadsereg állományában állókat érintettek kettős adóztatási problémák. A fent bemutatott egyezmények ezeket a felmerült nehézségeket sikeresen kezelték.

Kitekintés

Északnémet Szövetség – Német Császárság

A német területeken az egységes gazdasági térség kialakulása a Német Vámszövetség 1833-as megalakulásával kezdődött, amelyhez fokozatosan minden fontos német állam csatlakozott. A porosz–osztrák háborút követően 1866-ban alakult meg az Északnémet Szövetség, majd 1871. január 18-án kikiáltották a Német Császárságot.

A bismarcki alkotmány értelmében a tagállamok adójog szempontjából szuverének voltak, a közvetlen adók kivetésének joga az ő kezükben maradt.[33] Ugyanakkor a szövetség, majd a császárság egységes vámterületet alkotott, és 1867. november 1-jétől a szabad mozgásról szóló törvény jogilag garantálta minden állampolgár számára a szabad mozgást és a letelepedést, ami növelte a lakosság mobilitását. Az 1868. június 21-i vállalkozási rendtartás kiterjesztette a vállalkozás szabadságát valamennyi állampolgár számára a szövetség területének egészére.[34] Az egységes gazdasági övezetté, majd egy országgá váló Németországban megindult az iparosodás, vele tovább növekedett a lakosság és a vállalkozások térbeli mobilitása, az ország azonban 25 tartományra (és a

[32] Loukota, Helmut: Multilateral Tax Treaty Versus Bilateral Treaty Network. In Lang, Michael (szerk.): *Multilateral Tax Treaties*. Wien, 1997. Linde (Schriftenreihe zum internationalen Steuerrecht 7.), 86. p.

[33] Menck, Thomas: Ein Jahrhundert Vermeidung der Doppelbesteuerung – Vom Gesetz gegen die Doppelbesteuerung vom 1870 zum modernen Vertragssystem. *Deutscher Steuer-Zeitung*, 1970. 17. sz. 263. p.

[34] Fähnrich, Alexander: *Doppelbesteuerung im allgemeinen und ihre Bedeutung durch die Gesetzgebung im deutschen Staatsgebiet von der Reichsgründung bis zur Gegenwart*. Leipzig, 1928. K. n. 11. p.

birodalmi igazgatás alatt álló Elzász-Lotaringiára) oszlott, igen sok határon átnyúló adózási ügyet eredményezve.

A kettős adóztatás elleni első kezdeményezés azonban némileg meglepő módon nem iparvállalatoktól vagy kereskedőktől, hanem olyan földbirtokosoktól származott, akik Szászországban éltek, de porosz állampolgárok voltak, és ott is rendelkeztek ingatlantulajdonnal: Poroszországban föld- és jövedelemadót vetettek ki rájuk, és az így megadóztatott jövedelmek után Szászországban ismét adózniuk kellett.[35] 1868 elején olyan munkások nyújtottak be petíciót, akik határ menti ingázóként Szászországban és Poroszországban is adóztak. 1869. április 16-án kötötte meg Szászország és Poroszország azt a szerződést, amely mai tudásunk szerint az első kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmény a világon. A megállapodás alapelve a következő volt: „Az adóztatás azon állam által, amelynek az adóalany az állampolgára; kivételesen, a »dolgozó osztályok« esetében a lakhely szerinti adózás."[36]

Az egyezmény alig egy évig volt hatályban, mert 1870 márciusában a kettős adóztatás megszüntetéséről szóló törvényjavaslat készült, mivel az lett az uralkodó álláspont, hogy a kétoldalú adóegyezmények bonyolult rendszere helyett egy törvény megfelelőbb a tartományok közötti kettős adóztatás kivédésére.

A tervezetet a szövetségi kancellár a következőképpen indokolta: „Miután az 1867. november 21-ei, a költözés szabadságáról szóló törvény a tartózkodási és letelepedési jogot, az 1869. június 21-ei vállalkozási rendtartás pedig a gazdasági tevékenységhez való jogot a szövetség egész területére kiterjesztette, szükséges, és az alkotmányba valamint a szövetségi törvényekbe foglaltakból következik, hogy azokat az akadályokat, amelyeket a meglévő kettős adóztatás ezen elvek megvalósításával szemben állít, kiküszöböljük."[37]

Ha kitakarjuk az évszámokat, azt gondolhatnánk, hogy az Európai Bizottság egyik előterjesztésének indokolását olvassuk, de ez nem meglepő, az Északnémet Szövetség hasonló helyzetben volt, mint ma az EU. Volt egy egységes gazdasági térség, vámunióval, jogilag garantált szabad mozgással és letelepedési szabadsággal, de 22, később 25 különböző adórendszerrel.

A kettős adóztatás elleni törvény tervezetét 1870. március 31-én elfogadta a Bundesrat, majd a Reichstag is május 13-án, így az Északnémet Szövetség egyik utolsó törvényeként lépett hatályba 1871. január 1-jén, majd április 16-án a császárság jogrendszerének része lett.[38] Végrehajtásáért a tagállamok voltak felelősek, és saját törvényeiket és közigazgatási gyakorlatukat kellett

[35] Fähnrich 1928. 11. p.
[36] Idézi: Clauss 1888. 149. p.
[37] Idézi: Fähnrich 1928. 13. p.
[38] Fähnrich 1928. 14. p.

összehangolniuk a kettős adóztatásról szóló törvénnyel.[39] A kettős adóztatásról szóló törvény viszonylag rövid, mindössze hat szakaszból állt, csak az alapvető kérdéseket szabályozta, nem tartalmazott fogalommeghatározásokat, széles értelmezési lehetőségeket hagyott. Ez azt is jelentette, hogy a tagállamok bíróságainak gyakran kellett a kettős adóztatás elkerüléséről szóló törvénnyel kapcsolatos kérdésekben dönteniük. A bírósági gyakorlatban fontos fogalmakat – mint például az illetőség vagy a kereskedelem – definiálták a későbbiekben.

A jogi hovatartozás helyett a gazdasági hovatartozás lett az adózás szempontjából meghatározó: Az 1. § szerint az Északnémet Szövetség minden polgárát csak abban a szövetségi államban lehet közvetlen adóztatás alá vonni, amelyben lakóhelye van.[40] Nem a világjövedelem volt adóköteles, mivel az üzleti tevékenységből és az ingatlanokból származó jövedelem a 3. szakasz szerint abban az államban adózott, ahol az ingatlan található, és ahol a vállalkozást folytatták.

A törvényt 1909-ben módosították, részben az állami alkalmazottak adóztatása, részben a társasági adóztatás szabályainak összehangolásával, de törvény 1919-ben tárgyát vesztette, ebben az évben bevezették a birodalmi jövedelemadót, az egyes tartományok jövedelemadóztatási joga a weimari alkotmány értelmében megszűnt.

Németországban a kettős adóztatás „tipikus" okok miatt jött létre: egyre szorosabb gazdasági kapcsolatok, iparosodás, jogilag garantált letelepedési szabadság. A törvény, majd módosítása megfelelt a szükségleteknek, bár – amint fent láthattuk – nem szabályozott minden lehetséges tényállást, és emiatt számos kritika érte.[41]

Svájc

Svájc 1848, az első szövetségi alkotmány elfogadásának éve óta létezik szövetségi államként.[42] A kantonok a jogalkotás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén széles körű autonómiát élveznek. A 19. században a pénzügyi szuverenitás az (akkor) 25 kantoné volt. A kettős adóztatás problémáját korán felismerték, az első beadványok az ügyben közvetlenül a szövetségi szervek létrehozása után érkezek, mert az egybeesett a növekvő mobilitással és a felgyorsuló gazdasági fejlődéssel a 19. század közepén.

[39] Clauss 1888. 150. p.
[40] Clauss 1888. 15. p.
[41] Menck 1970. 263. p.
[42] Lásd bővebben Heil Kristóf Mihály: Svájc, a kantonok szövetsége. In Beke-Martos Judit (szerk.): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 67–82. p.

A kettős adóztatás tilalmának első elismerését a Szövetségi Gyűlés (Bundesversammlung) – az akkori alkotmány szerint a szövetségi államjogi vitákban legfelső fokon döntő szerv – 1862. július 25-ei döntése jelentette, amely megtiltotta a kantonok közötti kettős adóztatást. A korábban a szövetségi hatóságokhoz érkezett beadványokat elutasították, a kantonok adójogi szuverenitására hivatkozva.[43] Az első beadvány, amelynek helyt adtak, az örökösödési adóra vonatkozott, de a legtöbb panasz a részvénytársaságok adóztatásával kapcsolatban érkezett, később pedig az osztalékadó kérdése is a viták középpontjába került. Mivel nem született rá törvény, a kettős adóztatás elkerülésének elvei a gyakorlatban, a szövetségi szervek határozatai révén alakultak ki.

A szövetségi alkotmány 1874-es reformja a 46. szakasz (2) bekezdésében szövetségi törvényt irányzott elő: „A szövetségi jogalkotás megteszi a kettős adóztatás ellen a szükséges intézkedéseket." Másrészt az alkotmány a szövetségi jogi jogviták legfelsőbb szintű eldöntését a Szövetségi Bíróság (Bundesgericht) hatáskörébe utalta. Ugyan az alkotmány kifejezetten előírta, mégsem jött létre a kettős adóztatásról szövetségi törvény. Az 1885-ben beterjesztett javaslat, amely lényegében az addigi szokásjogot kodifikálta volna, 1887-ben hosszas viták után megbukott a Szövetségi Gyűlésben, mivel a kantonok nem akarták elfogadni a székhely szerinti kanton adóztatási jogkörének korlátozását.[44]

A kettős adóztatás kérdése továbbra is napirenden maradt, mind a Szövetségi Bíróság, mind a tudományos élet változatlanul sokat foglalkozott a problémával. A szövetségi javaslat előkészítésével egy időben pályázatot is kiírtak a kettős adóztatási probléma megoldására.[45]

Svájc volt az első ország, ahol széles tudományos vita bontakozott ki a kérdésről, és a számos részletkérdést tudományos szinten kifejtettek. Ki kell ezek közül emelni Brodtbeck munkáját, amely a kettős adóztatás problémájának első tudományos és rendszeres összefoglalása, a svájci szövetségi szervek gyakorlata és az ott kialakított szokásjog kimerítő ismertetésével.[46]

A kettős adóztatás problémáját Svájcban a 20. századig nem tudták megnyugtató módon rendezni, bár a Szövetségi Bíróság ítélkezési gyakorlata számos kérdést megválaszolt, nem volt elég „innovatív", hogy alkalmazkodjon minden új kihíváshoz. Javulást csak az alkotmányreform hozott, amely szerint mind a szövetség, mind a kantonok rendelkeznek adóztatási joggal, de az adóztatás során egymásra tekintettel kell lenniük.

[43] CLAUSS 1888. 146. p.
[44] GERLOFF 1906. 180. p.
[45] GERLOFF 1906. 182. p.
[46] BRODTBECK, K. A.: *Unser Bundesrecht in Doppelbesteuerungssachen – Beitrag zur Lösung einer Tagesfrage*. Bern, 1898. K. J. Wyss.

Összegzés

A fent bemutatott három ország jelenti a kettős adóztatás leküzdésének első három releváns példáját. A kiindulópont mindegyik ország esetén más volt: az Osztrák–Magyar Monarchiában a pénzügyi szuverenitás kettéválása okozta a problémát, de ez a fejletlen gazdaság miatt csak bizonyos területeken jelentkezett. Németország problémája közelít az Európai Unió mai helyzetéhez: egyre szorosabban összefonódó gazdaság, egységes piac, letelepedési és vállalkozási szabadsággal – ahol az adók a tartományok kezében maradtak, és korlátozták a versenyt. Svájc korábban is létezett, és jelentős alkotmányos változások sem álltak a háttérben – ellentétben Németországgal, ahol a gazdasági egység a politikai egységgel egy időben valósult meg. Svájcban a kettős adóztatás a gazdaság fejlődése, a személyek és tőke fokozódó mobilitása miatt merült fel, de a vizsgált korszakban csak a bírói gyakorlat rendezte a kérdést. Az Osztrák–Magyar Monarchia a két ország között kötött egyezményekkel az egyetlen járható utat választotta, nem alkothatott volna törvényt a kettős adóztatás elkerülésére, hiszen nem volt közös törvényhozó hatalom, így közös törvények sem. A Svájcban kényszerűségből alkalmazott bíró alkotta jog sem jelentett volna megoldást, hiszen közös (felső)bíróság sem volt, két teljesen független igazságszolgáltatási rendszer létezett.

A kettős adóztatás elleni korai intézkedések jelentősége abban áll, hogy kidolgozták a lehetséges megoldásokat – bár ezek csak részlegesek voltak, és nem mindig feleltek meg még az akkori követelményeknek sem. Megalkották a fióktelep fogalmát és bizonyos jövedelmek adómentesítésének technikáját. A ma használatos módszereket még nem alkalmazták, egyedül a svájci szokásjog tartalmazta ezek kezdeményeit. Jelentős előrelépés volt a gazdasági kötődés vagy a lakhely kötődési pontként való meghatározása, az addig szokásos jogi kötődés, illetve állampolgárság szerinti adóztatás helyett. A világjövedelem elvét még nem alkalmazták konzekvensen, és az adómentesítést nem a mai formájában használták.

A legfontosabb problémákat felismerték, ezek kísértetiesen hasonlítanak a mai – sokszor az Európai Bíróság előtt lévő – kérdésekre: határ menti ingázók, részvénytársaság- és osztalékadóztatás, fióktelepek adóztatása. A tudomány kidolgozta az első megoldási javaslatokat, ezek egy részét be is vezették.

A két világháború között gyors fejlődésnek lehetünk tanúi, mindenekelőtt a tudomány lépett hatalmasat előre, elsősorban Armin Spitaler és Gustav Lippert munkássága nyomán, akik számos mai is érvényesnek tartott felismerést tettek. A nemzetközi adójog két világháború közötti fejlődésében kiemelkedő

szerepet játszott Herbert Dorn,[47] a kor német kettős adóztatási egyezményeinek tárgyalója, aki először különítette el szisztematikusan az adómentesítés és az adóbeszámítás módszerét,[48] ezzel kiküszöbölve a korai kettős adóztatási egyezmények egyik legkomolyabb hiányosságát.

A tudomány eredményei jelentették a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara és a Népszövetség keretében folyó szakértői munka és a két világháború között kötött egyezmények alapját. A Népszövetség először 1928-ban tett közzé jelentést,[49] majd már a II. világháború alatt, illetve közvetlenül utána készült el a két modellegyezmény, 1943-ban a mexikói, 1946-ban a londoni.[50] A máig folyamatosan továbbfejlesztett OECD-modellegyezmény ezekre épülve készült el.

A nemzetközi adójog tudománya folyamatosan fejlődött az elmúlt közel 150 évben, de a tudomány eredményeinek gyakorlati megvalósítása sokszor elmaradt – egyes területeken ma is hiányzik. A régi jogeseteket és szakcikkeket a maival összevetve már-már az a benyomás támadhat, hogy másfél évszázad alatt a probléma megoldása nem igazán jutott előrébb. Természetesen ez így nem mondható ki, de a kettős adóztatás kapcsán számos máig releváns kérdés jobb megértéséhez járulhat hozzá az adójog történetének – ma még gyerekcipőben járó – kutatása.

[47] Dorn, Herbert: Doppelbesteuerung und Völkerbund. *Steuer und Wirtschaft*, 1928. 49–72. p.; Dorn, Herbert: Die internationale Doppelbesteuerung und ihre Milderung durch die Nachkriegsabkommen Deutschlands. *Steuer und Wirtschaft*, 1925. 1038–1056. p.; Dorn, Herbert: Internationales Finanzrecht und internationale Doppelbesteuerung. *Deutsche Juristen-Zeitung*, 1924. 17–18. sz. 682–688. p.; Dorn, Herbert: Das Recht der internationalen Doppelbesteuerung. *Vierteljahresschrift für Steuer- und Finanzrecht*, 1927. 189–247. p.; Dorn, Herbert: Welche Grundsätze empfehlen sich für das internationale Vertragsrecht zur Vermeidung internationaler Doppelbesteuerung bei Einzelpersonen und Körperschaften, insbesondere bei gewerblichem Betrieb. *Juristische Wochenschrift*, 1924. 1834–1840. p.

[48] Pausch, Alfons: *Persönlichkeiten der Steuerkultur*. Herne, 1992. Verlag Neue Wirtschafts-Briefe, 108. p.

[49] Nyomtatásban megjelent: *Finanz-Archiv* 1929. I. kötet, 401–430. p.

[50] Schaumburg 1998. 758. p.

Tóth Dorina Anna*

A SZOMBATHELYI PROSTITÚCIÓ SZABÁLYOZÁSA A POLGÁRI KORI MAGYARORSZÁGON**

Bevezető gondolatok

Az emberiséggel egyidős prostitúció egy dinamikusan változó, az adott társadalom és kor igényeihez igazodó jelenség.[1] Ennek megfelelően egy-egy időszakra jellemző formáinak vizsgálata hozzájárul a magatartási forma megismeréséhez. A prostitúció és az arra vonatkozó társadalmi felfogás a kulturális körülményektől függ, így fogalmát nem lehet általánosan meghatározni, hanem arra a vizsgált korszak gondolkodásának figyelembevételével nyílik lehetőségünk. A polgári állam létrejöttét megelőző századokban hangsúlyos, nyilvános helyre való kiállás és a válogatásnélküliség már háttérbe szorult a polgári kori Magyarországon. A kiegyezést követően a prostitúció alapvető fogalmi elemei az állandó foglalkozásként űzés és a keresetszerzési szándék voltak. Ezen ismérvek alapján megállapítható, hogy prostituáltnak volt tekinthető az a nő, aki az ellenkező nemhez tartozó személlyel, vagyis férfival, nemi érintkezést folytatott, és ezen tevékenységéért cserébe a férfi ellenértéket szolgáltatott, amely a nő egyedüli vagy fő bevételének volt tekinthető.[2]

A prostitúció jelensége a jogtörténeti spektrumon túl számos más tudományterület számára is kutatási témaként szolgálhat, hiszen többek között a szociológia, az egészségügy és az antropológia irányából is vizsgálhatjuk ezt a jelenséget. Szociológiai szempontból fontos kérdésként merülhet fel, hogy a prostituáltat a kéjelgésre a kényszerűség és a nyomor vitte-e rá, vagy maga a

* Tóth Dorina Anna, PhD-hallgató Széchenyi István Egyetem Állam és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID ID: 0009-0008-1796-1613

** A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-3-I-SZE-15 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[1] Forrai Judit: A prostitúciós ipari hálózatok régi és új formái. In Forrai Judit (szerk.): *Hálózatok a tudományok, a technika és az orvoslás körében.* Budapest, 2020. Magyar Természettudományi Társulat, 172. p.

[2] Schreiber Emil: *A prostitúció*. Budapest, 1917. Pátria irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság, 4. p.

vágy, amely a szexuális tevékenység folytatása mint viselkedésforma megvalósulásához vezet. Fontos kérdés annak megvitatása is, hogy a prostitúció a társadalom működésében egyáltalán elkerülhető-e, vagy azt az iránta való kereslet és kínálat határozza meg, így csak változik, de sosem szűnik meg.[3] Egészségügyi szempontból elsősorban a nemi úton terjedő fertőző betegségek, mint a szifilisz, a kankó és a lágyfekély vizsgálata nyújthat kutatási témát.[4] Az antropológia irányából pedig beszélhetünk mind a kulturális meghatározottságról, mind pedig egyes elméletekről, amelyek a prostituáltak biológiai adottságaihoz, helyzetükhöz kapcsolódnak.[5] Ezen tanulmány célja a prostitúciót a jogtörténet szempontjából bemutatni, így érinteni az erre vonatkozó jogi szabályozást és ennek gyakorlati oldalát is.

A kéjelgésre vonatkozó reakciók alapján négy fő szabályozási típus különíthető el arra vonatkozóan, hogy egy adott társadalom miként kezeli vagy éppen hagyja figyelmen kívül a tevékenységet. Ezek a prostitúciót tiltó prohibicionista rendszer, a hatósági kontrollt eltörlő abolicionista rendszer, a klasszikus reglementációs rendszer, amely a hatósági és orvosi felügyeleten alapul, és nyilvánosházakat alkalmaz, valamint a reglementációs rendszer nyilvánosházak nélküli formája.[6] A klasszikus reglementációs rendszer Franciaországból ered, ahol elsőként 1802-ben, Párizsban vezették be a tolerancia és felügyelet együttes intézményét. Ezzel szemben Nagy-Britannia az abolicionista megközelítést választotta. Az országban több mozgalom is indult annak propagálására, hogy a prostitúciót sem tiltani, sem ellenőrizni nem szükséges.[7] A polgári kori Magyarországon – ahogy Európa nagy részében is – a francia modell szerint alakult a szabályozás, vagyis a prostitúciót egy olyan szükséges rossznak tekintették, amelytől nem lehetett megszabadulni, ezért tanulmányozni és szabályozni kellett azt.[8]

Az 1867-es kiegyezést követően az országon belül nagymértékű migráció indult meg, amelynek köszönhetően tömegek áramoltak a fővárosba. Ez kedvezett a modern nagyvárosi bűnözés kialakulásának. Ennek megjelenéséhez

[3] Lukács Emil: Közrendészet. A Prostitúció és annak rövid története. Tanulmány dr. Scholz F. „Prostitution und Frauenbewegung" című műve nyomán. *Magyar Köztársaság*, 1897. 36. sz. 4–6. p.

[4] Doros Gábor: A nemi betegségek gyakorisága a prostituáltak között Budapesten. *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 1930. 2. sz. 825–826. p.

[5] Lombroso, Cesare: *L'uomo Delinquente in Rapporto all'Antropologia, alla Giurisprudenza ed alla Psichiatria (cause e rimedi)*. Torino, 1869. Fratelli Bocca Editori Torino, 227–228. o.

[6] Fehér Lenke: Prostitúció, prostitúcióra kényszerítés, nőkereskedelem. *Acta Humana*, 1994. 14. sz. 14, 26, 28. p.

[7] Dolinsek, Sonja – Hearne, Siobhán: Intrudoction: prostitution in twentieth century Europe. *European Review of History: Revue Européenne D'Historie*, 2022. 2. sz. 124–125. p.

[8] Fehér Lenke: Bűnözés és prostitúció. In Lévai Katalin – Tóth István (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, 1997. TÁRKI – Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, 146–147. p.

különösen hozzájárult az egzisztenciális problémákon túl a személytelenség lehetősége is, hiszen ebben az időszakban még nem voltak effektív nyilvántartási rendszerek, így a bűnelkövetők személyének azonosítása is nehézkesnek bizonyult. Mindezen körülmények biztosították a gyors és nehezen ellenőrizhető mozgást a bűnözők számára. A közbiztonság gyengüléséhez hozzájárult az a tény is, hogy még nem voltak megfelelően kidolgozott megoldások, jogszabályok egy-egy nagyvárosi probléma kezelésére, így például a szegényügy rendezésén túl a prostitúcióra és a leánykereskedelemre sem.[9] Hazánkban ekkor még nem valósultak meg átfogó szociálpolitikai megoldások, a rászoruló rétegek felkarolásának és segélyezésének rendszere nem tudott lépést tartani az iparosodás folyamatával és a modern tőkés viszonyok kialakulásával megjelenő szociális problémák szaporodásával. Hiányzott még a szegényügy átfogó jellegű, központi szabályozása, így az esetleges támogatások az adott városok intézményi rendszerétől és pénzügyi forrásaitól függtek.[10] Ebből adódóan a leányanyák és a fővárosba érkező, ám munkát nem találó nők helyzete is megoldást kívánt volna. Az a feltevés, hogy a teljes elszegényedés ellen az egyetlen kiút a kéjnővé válás volt, az évek előrehaladtával a mindennapok részévé vált. A prostitúció ennek következtében egy társadalmilag megvetett, de elfogadott intézménnyé és megélhetési formává nőtte ki magát. Nem véletlen, hogy a kor folyóirataiban, művészeti alkotásokban, az irodalom és a festészet által is gyakran ábrázolt kép volt.

A reglementációs rendszer hazai megjelenésével megvalósult a prostitúció felügyelete, amely feladat a rendőrhatóságok hatáskörébe került. A 19. század végétől pedig az újonnan megalakuló erkölcsrendőrségi alhivatalokhoz tartozott ennek a kérdéskörnek a kezelése.[11] A felügyelet legelterjedtebb eszköze kezdetben az elzárás volt, majd idővel az ellenőrzött körülmények közti, munkához hasonló tevékenységként való legalizálás került előtérbe. Ahhoz, hogy ez a módszer működhessen, szükség volt a prostitúciót végző személyek megkülönböztetésére aszerint, hogy a tevékenységet jogszerűen, a jogszabályoknak megfelelően végezték-e a meghatározott engedély birtokában, vagy jogosulatlanul, úgynevezett titkos kéjnőként folytatták azt. Ennek megfelelően az állam feladata volt egy olyan jogszabályi háttér és erkölcsrendészeti apparátus felállítása, amely alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a prostitúciót szabályozott és ellenőrzött keretek közé terelje. A szabályozás ellenére a titkos, engedély nélkül zajló prostitúció is virágzott. Pontos mértékéről nem

[9] Vörös Károly: A nagyvárosi bűnözés kezdetei. *História*, 1984. 3. sz. 21–22. p.

[10] Kocsis Attila: A koldulás helyi szintű kezelése Magyarországon a dualizmus korában. *Aetas*, 2010. 1. sz. 7. p.

[11] Gyáni Gábor: Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. *Történelmi Szemle*, 1999. 1–2. sz. 58–59, 72. p.

kaphatunk teljes képet, hiszen a statisztikai adatok alakulása nagymértékben függött az erkölcsrendészet tevékenységétől: az elvégzett razziák számától és azok sikerességétől. Szombathely város vonatkozásában megállapítható, hogy 1897-ben és 1898-ban is havi rendszerességgel tartottak rendőrségi razziákat, amely időszak alatt százharmincnyolc előállítást regisztráltak, és tizenhét csavargó kéjnőt tartottak nyilván ekkor a város területén.[12]

További rendezésre szoruló kérdésként merült fel a kéjelgés színhelyének megállapítása, hiszen kezdetben csak a bordélyházakban zajló tevékenységet szabályozták, a magánlakáson kéjelgő nők kérdésköre csak ezt követően merült fel megoldandó problémaként. A bordélyházakban egyszerre több nő kéjeleghetett, de egy helyen, elzárva a tisztességes lányoktól és asszonyoktól. Ezzel szemben a magánlakásokon csak egy személy nyújthatta a szolgáltatást, viszont a város különböző pontjain, elszórva jelentek meg a lakások, nem egy helyre koncentráltan, így a tisztességes családok életét esetlegesen meg tudták zavarni jelenlétükkel.[13] Ezen problémák felismerésének megfelelően a szabályrendeletek meghatározták, hogy mely helyen állhatott bordélyház vagy kéjelgésre szánt magánlakás, és melyek azok az utcák, városrészek, ahol ez a tevékenység nem volt megengedett. Így például a legtöbb szabályozás tiltotta a bordélyház elhelyezését olyan utcában, ahol templom vagy iskola helyezkedett el, és magánlakásban sem lehetett kéjelgést folytatni abban az esetben, ha ezt a házban lakó személy ellenezte. A kéjelgésre alkalmas épületek engedélyezése azonban nem minden esetben zajlott megfelelő körültekintéssel, így például a fővárosi Borz utcában is az engedélyezett bordélyház egy templom és egy leányiskola közvetlen közelében állt, ezzel kiváltotta a közvélemény heves ellenzését.[14]

A bordélyrendszer hazai rendezésével az 1867-es fővárosi szabályrendelet foglalkozott elsőként, amely az alapvető higiéniai kérdésekről és az ellenőrzés kiépítéséről rendelkezett a főváros vonatkozásában.[15] A rendelet még nem tartalmazott előírásokat a magánlakáson való kéjelgés vonatkozásában, csak a bordélyházakban végzett tevékenységet szabályozta, és nem érintette a titkos kéjelgés problémáját sem.[16] Hiányosságai ellenére ezen rendelet szolgált mintaként számos, ugyanebben a témában született helyi és országos szintű

[12] Varga Nóra: „A Buja életnek gyakorlásából származni szokott veszedelmes nyavalyák" Szombathelyen a századfordulón. In Tilcsik György (szerk.): *Vas megyei levéltári füzetek 9.* Szombathely, 2000. Vas Megyei Levéltár kiadványa, 288–290. p.

[13] Lukács 1897. 4–6. p.

[14] Újdonságok. *Magyar Ujság.* 1873. 212. sz. 3. p.

[15] Szabályok a kéjelgés-bordellházak és kéjhölgyekről. Pest, 1867. október 31.

[16] Forrai Judit: A budapesti prostitúció szabályozásának kezdetei. In *Tanulmányok Budapest múltjából. Egy nagyváros születése. Pest, Buda, Óbuda az egyesítés idején. Kiállítás Budapest egyesítésének 125. évfordulója tiszteletére a budapesti történeti múzeumban.* 27. sz. Budapest, 1998. Budapesti Történeti Múzeum, 94–96. p.

jogforrás megalkotása során. Törvényhatóságok, törvényhatósági joggal fel nem ruházott szabad királyi városok és a rendezett tanáccsal bíró városok is ezen rendelet alapján készítették el saját területükre vonatkozó bordélyrendszeri szabályozásukat.[17] A fővárosi rendeletet a későbbiekben többször, 1884-ben és 1907-ben is módosították.[18]

Szombathely rendezett tanácsú város helyzete

A 19. század második felében lezajló, a közigazgatást érintő változásoknak köszönhetően Vas vármegyében Szombathely is rendezett tanácsú várossá vált Kőszeg mellett.[19] A rendezett tanácsú városok létrejöttét és jogaikat a köztörvényhatóságok rendezéséről[20] és a községek rendezéséről szóló törvénycikkek[21] szabályozták. Ezek alapján a rendezett tanácsú városok gyakorolták a községek jogait. A helyi igényeknek megfelelően többek között eljárhattak piaci, építészeti, közegészségügyi, cselédügyekben, valamint hatáskörrel rendelkeztek árva- és a gyámhatósági kérdésekben. Az 1886. évi községekről szóló XXII. törvénycikk értelmében a gyámhatóságok a feladataikat már külön törvények felhatalmazása alapján láthatták el.[22] A községek és a rendezett tanácsú városok az önkormányzati jellegű ügyekben önállóan intézkedhettek, ehhez kapcsolódóan pedig szabályrendeleteket is alkothattak a helyi ügyek és problémák megfelelő rendezése érdekében.[23] Az egyes rendészeti feladatok ellátása is ezen hatáskörök közé tartozott, így a prostitúció helyi szintű szabályozása is. A települések szabályrendeletet alkothattak, amelyekben meghatározták a prostitúció végzésének és ellenőrzésének kereteit, a bordélyházakban és a magánlakásokon folyó kéjelgés módját és azok működési feltételeit.[24]

Szombathely városa a polgári kor alatt indult dinamikus fejlődésnek, az 1869 és 1880 között megépült Győr–Szombathely vasútvonal megszüntette a város

[17] Ditmore, Melissa Hope: *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work Vol. I.* Westport, 2006. Greenwood Publishing Group, 196–198. p.

[18] Kovács István: Bordélyházak, kéjnők és kéjutazás –, avagy hogyan mulatott a hivatásos katona – az I. világháború lágereiben és hogyan befolyásolták a nemi betegségek a szolgálat ellátására vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle,* 2014. 2. sz. 172–173. p.

[19] Éhen Gyula: Vas vármegye közgazdasági leírása (I.). *Közgazdasági Szemle,* 1905. 34. kötet, 705–706. p.

[20] A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. törvénycikk.

[21] A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk.

[22] A községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk 23. §.

[23] A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk 22. §, továbbá az 1886. évi XXII. tc. 21. §.

[24] Somogyi József: Szombathely közigazgatása. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye.* Budapest, 1898. Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 273. p.

addigi viszonylagos elszigeteltségét.[25] Az új vonal kiépítésének köszönhetően a város ipara, a keresztülmenő forgalom és a lakosságszám is növekedésnek indult.[26] A 19. század végére a város már egy nyolc irányba elágazó vasúti hálózat középpontjává vált, erre tekintettel megalapították a vas- és fémöntödét, a cement- és téglagyárat. Ausztria irányába is új exportútvonalak nyíltak.[27] A lakosságszám 1900-ra 24 751 főre emelkedett,[28] mintegy megduplázva az 1870-ben jegyzett lakosságszámot.[29]

A városi tanács ülésein a prostitúció több alkalommal szerepelt a napirendi pontok között. A legelső szabályrendeletet ebben a tárgyban 1882-ben szövegezte meg a városi tanács Szabályrendelet a kéjelgési ügyet illetőleg címmel.[30] A belügyminisztériumi jóváhagyást 1883 decemberében elnyerő szombathelyi szabályrendelet tizenkilenc pontból állt, amelyek szabályozást tartalmaztak mind a bordélyházi, mind pedig a magánlakáson való kéjelgés esetére is. Ezeken túl szabályozta az utcán és egyéb nyilvános helyen csavargó „gyanús nőszemélyekkel" szemben alkalmazandó intézkedéseket.

A rendelet megalkotásának szükségességét mutatta, hogy már ezt megelőzően, 1872-ben két bordélyház működött a városban. Ezekben összesen nyolc kéjnő végezte tevékenységét, mellettük további tizenhat bordélyon kívüli prostituáltat vélelmeztek. A város fellendülésével mind a kereslet, mind a kínálat megnövekedett ezen a területen, így 1881-ben és 1890-ben további bordélyházak nyitották meg kapuikat.[31] A bordélyok feletti ellenőrzés hatékony gyakorlása érdekében a városi tanács a centralizáció elrendeléséről döntött, amely következményeként 1896-ra a négy bordélyházat mind egy utcába telepítették, ezzel kialakítva egy olyan központot, ahol a kéjelgés a szabályrendeletek adta keretek között zavartalanul folyhatott.[32] A bordélyok közvetlen

[25] Szíklay János – Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai: Magyarország monográfiája: a magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. (Magyarország vármegyéi és városai 1896–1914, Vas vármegye).* Budapest, 1898. Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 454–456, 466–467. p.

[26] Kenéz Béla: A városba tódulás okai. *Közgazdasági Szemle*, 1905. 34. kötet, 553–554. p.

[27] Szíklay–Borovszky 1898. 454–456, 467. p.

[28] Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára: 1900. évi népszámlálás. 10. Végeredmények összefoglalása. 1. Általános jelentés. 41. p., 8. Az egyes városok népességének szaporodása szembeállítva a vidék (járások) népességének szaporodásával országrészenként. Budapest, 1909. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat, 18. p.

[29] Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára: Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. IV. A jelenlévő népesség jelenlétének tartama és honossága szerint. Pest, 1871. Athenaeum, 90. p.

[30] HU MNL VAML V. Szombathely Város Képviselőtestületének Iratai, Közgyűlési. Jegyzőkönyvek, 171/a/1.

[31] Varga 2000. 288. p.

[32] Varga 2000. 288–289. p.

közelében élő lakosság nem fogadta szívesen az intézmények működését, erről egy helyi lakosok által benyújtott petíció is tanúskodik.[33] Ebben a beadványban azt sérelmezték, hogy a Vízmellék utca 13. alatt álló bordélyház működése elhelyezkedéséből adódóan kifogásolható, és kérték a bordély áthelyezését vagy bezárását. Az épület egy forgalmas csomópontban állt, a Vízmellék, a Hold és a Dél utca találkozásánál, így a Híd és a Körmendi utca felől is bevonzotta a kéjelgőket. Ezen túlmenően a Perint folyó túlpartján élő, iskoláskorú gyermekeknek iskolába menve vagy onnan hazafelé tartva szükségszerűen el kell haladniuk a bordély előtt, amely az aláírók szerint a fiatalok erkölcsi és szellemi fejlődése szempontjából is okozhatott különböző problémákat. A petíció benyújtásával reagált a lakosság a bordélyház Hold utca irányába nyíló ablakainak meglétére és ezek számának növelésére irányuló építésügyi tervekre. Az érintettek szerint a rendőrség korábban sem lépett fel megfelelő mértékben a lakossági panaszok kapcsán a bordélyháztulajdonossal és a bordélyban tartózkodó érintettekkel szemben, így az aláírók kifejezték abbéli aggodalmukat, hogy a nagyobb ablakok idővel még több problémát vethetnek fel.

Az 1883. évi szabályrendelet a kéjelgés folytatására irányuló tevékenység alapvető szabályait rendezte, így meghatározta a türelmi bárca, vagyis a kéjelgési engedély és a bordélyháznyitási engedély kibocsátásának kritériumait. Így többek között azt, hogy milyen követelményeknek kellett megfelelnie a bordélyházaknak vagy magánlakáson kéjelgők esetén a magánlakásoknak, valamint hogy mik voltak a kéjnők és a bordélytulajdonosok jogai és kötelezettségei, továbbá rendezte az orvosi vizsgálatok lefolytatásával kapcsolatos kérdéseket is.[34]

Szombathelyen a bordélyház nyitásához szükséges engedélyt a városi tanács bocsátotta ki, amelynek kiadása vagy annak megtagadása teljes mértékben a tanács mérlegelési jogkörébe esett. Ugyanígy mérlegelés tárgya volt az engedély visszavonása vagy a bordélyház ideiglenes betiltása is. Bordélyháznyitási vagy -tartási engedélyt csak olyan büntetlen előéletű, nagykorú nő kaphatott, aki eléggé megbízhatónak tűnt ahhoz, hogy a házban a rendet és a fegyelmet fenn tudja tartani. Maga a bordély csak mások által nem lakott olyan épületben lehetett, amely félreeső helyen állt, és elég hely volt benne ahhoz, hogy minden kéjnő külön szobával rendelkezhessen. Ahhoz, hogy egy kéjnőt a rendeletnek megfelelően lehessen foglalkoztatni a bordélyházban, a városkapitányság által kiállított türelmi bárcára volt szükség. Ezenkívül orvosi bizonyítványt is be kellett mutatnia, amely igazolta, hogy a kéjnő egészséges, nem rendelkezik nemi úton terjedő, fertőző betegséggel. Abban az esetben,

[33] HU MNL VAML V. 173.c./1698. városi tanácshoz címzett petíció.

[34] HU MNL VAML IV. Szombathely rendezett tanácsú város szabályrendelete a kéjelgési ügyet illetőleg, 439/29.

ha a kéjnőt a bordélyházból elbocsátották, vagy onnan eltávozott, egy újabb orvosi vizsgálat elvégzésére volt szükség annak megállapítására, hogy a nő továbbra is egészséges. Ezt az iratot és a türelmi bárcát a városkapitányi hivatalnál kellett leadni. Ezen vizsgálatokon kívül a kéjnőknek hetente kétszer orvosi ellenőrzésen kellet részt venniük. A bordélyház-tulajdonos köteles volt az orvos által ajánlott egészségügyi szabályokat betartani és betartatni, valamint minden reggel megvizsgálni a kéjnőket. Ha bármilyen betegség gyanúja felmerült, azonnal értesíteni kellett az orvost, és a szükséges orvosi beavatkozások megtörténtéig a kéjnő nem léphetett kapcsolatba egy férfival sem. Ha a kéjnő szifiliszben vagy egyéb, hosszabb időn át tartó, fertőző betegségben szenvedett, a bordélytulajdonos köteles volt a beteg kéjnőt kórházba szállíttatni, és arról gondoskodni, hogy a kéjelgést ne folytathassa ilyen állapotban.

Ebben az időszakban a nemi betegségek vonatkozásában az 1876-os közegészségügyi törvény a szifiliszt, vagyis a bujakórt név szerint is említette, és nagyobb járványok esetén a gyógykezelést is kötelezően elrendelte.[35] A betegség vonatkozásában a területi szabályozás is viszonylag későn indult meg a tárgy érzékenységére való tekintettel. Szombathelyen alispáni utasítás adott támpontokat a bujakórral kapcsolatosan.[36] Az utasítás a szifiliszt a bejelentésre kötelezett fertőző nemi betegségek közé sorolta, azonban a prevencióval kapcsolatosan nem határozott meg semmilyen intézkedést sem. A betegség terjedésének meggátlására csak a kéjelgésügy szabályozására vonatkozó szabályrendeletek tartalmaztak előírást: a rendszeres orvosi vizsgálatot és a betegség fennállta esetén történő kórházba szállítási kötelezettséget. Ezen előírásokon túl Éhen Gyula, Szombathely polgármestere (hivatali idő: 1895–1902) intézett felszólítást a lakossághoz arra vonatkozólag, hogy a bujakóros férfibetegek diszkréten próbálják megtudni, hogy kitől kaphatták el a betegséget, ezáltal is csökkentve a fertőzések továbbadásának lehetőségét.[37] A hatóságok mellett civil szervezetek is részt vettek a nemi betegségek és a prostitúció elterjedése elleni harcban. Ezen a területen kiemelkedőek voltak a női segélyegyletek, legfőképpen a Szombathelyi Sanitas Ambulatorium Egyesület, amely a prostitúció okait és az ebből eredő károkat igyekezett feltárni és megfelelően rendezni.[38]

A kéjnők helyzetét a nemi betegséggel kapcsolatos veszélyen túl a bordélyház-tulajdonos irányába fennálló kiszolgáltatott pozíció is nehezítette. Az 1883-as rendelet széles körű ellenőrzési és utasítási jogot biztosított a bordélyház-tulajdonosnak a kéjnővel szemben.[39] A kéjnő keresetének csak egyharmad

[35] A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk.
[36] HU MNL VAML Vas Vármegye alispánjának iratai a közegészségügyi szolgálat ellátása tárgyában. Közigazgatási iratok, 9130/1896.
[37] Varga 2000. 290.
[38] Varga 2000. 290.
[39] HU MNL VAML IV 439/29.

részét tarthatta meg, a többit a bordélyház-tulajdonos részére kellett átadnia, aki ebből az összegből köteles volt biztosítani a kéjnő tartását, ruházkodását, ellátását és a rendszeres orvosi vizsgálatok díját. Ez a tartás nem minden esetben valósult meg maradéktalanul, ezt jól mutatja az a panaszjegyzőkönyv, amelyet a Vízmellék utca 13. alatti bordélyházban dolgozó kéjnők nyújtottak be Szöllősy Sándorné bordélytulajdonos ellen.[40] A jegyzőkönyv szerint a tulajdonos a szabályrendeletbe foglalt kötelezettségeit a ruházkodás és az étkeztetés tekintetében sem teljesítette megfelelően. Baranyai Teréz huszonhárom éves kéjnő panaszában előadta, hogy a bordélytulajdonos a fűtőanyagot sem biztosította számukra, azt saját maguknak kellett megvenniük a rendelet alapján megtartott fizetésükből. A benyújtott panaszhoz további hat kéjnő is csatlakozott. A fűtésen túl egyéb problémájuk is adódott a tulajdonossal kapcsolatban, ugyanis a bordélyos a rossz üzletmenetre való hivatkozással sem cipőt, sem ruhát nem biztosított számukra. A kéjnők a bordélytulajdonossal szemben szabálysértési eljárás lefolytatását indítványozták. A városi rendőrkapitány a városi tanácsnak címzett levelében számolt be a fenti ügyről, hozzátéve, hogy amióta Szöllősy Sándorné 1917. augusztus 29-én megszerezte a bordélytartáshoz szükséges engedélyt, a házban nagy a mozgás, az ott kéjelgő nők gyakran változtak, és a kilépésükkor történt meghallgatások alkalmával többen is panaszkodtak a bordélyban uralkodó tarthatatlan állapotokra. A bordélyos több esetben nem tett eleget a szabályrendeletben foglalt kötelezettségeinek, és azt a kéjnőt, aki az őt megillető járandóságát követelte, kifizetés helyett inkább elbocsátotta a bordélyból.[41] A jelentés javasolta, hogy Szöllősy Sándornét távolítsák el pozíciójából, és magát a bordélyházat is szüntessék meg, arra hivatkozással, hogy a háború ideje alatt, a katonaság távollétében a városnak egyébként sincs szüksége négy működő bordélyra.[42] Végül Szöllősy Sándorné 1917. november 29-én mondott le bordélyháztartási engedélyéről, így a panaszok nyomán nem indult vele szemben szankcióval fenyegető eljárás.

Az 1883-as szabályrendelet értelmében magánlakáson való kéjelgés esetén az erre a tevékenységre irányuló szándékot a városi rendőrkapitányságon kellett bejelenteni, ahol saját mérlegelési körben döntöttek az engedély kiadásáról vagy kibocsátásának megtagadásáról.[43] A rendőrkapitányság az engedély megadásáról szóló döntést megküldte a városi tanács részére, amely határozott annak jóváhagyásáról. A magánkéjnőknek az engedély megszerzéséhez orvosi vizsgálaton kellett részt venniük, továbbá heti két alkalommal kellett átesniük kötelező vizsgálaton. A magánlakáson való kéjelgés folytatásához szükség volt

[40] HU MNL VAML V. 173.c./1698. 8606/917. számú ügy.
[41] HU MNL VAML V. 173.c./1698. 1914. évi szabályrendelet a kéjelgésről.
[42] HU MNL VAML V. 173.c./1698. 8606/917. k. sz.
[43] HU MNL VAML V. 171/a/1.

annak igazolására, hogy a ház tulajdonosa, ahol a kéjnő lakást tart fent, megtűri ezt a tevékenységet, és ennek folytatása a közerkölcsiséget nem sérti. A rendőrkapitányságnak a magánkéjnőkről külön jegyzéket kellett vezetni.[44]

A rendelet szerint a csavargó nőket a városi rendőrség tartotta ellenőrzés alatt. A rendőrség köteles volt a csavargó személyeket orvosi vizsgálatra kísérni, és annak eredményétől függően kórházi elhelyezésükről vagy illetőségi helyükre történő visszatoloncolásról gondoskodni. Abban az esetben, ha a csavargó nő helyi illetőségű volt, fenyítésben részesült.

A szankciókat a rendelet utolsó pontja határozta meg, amelyeket abban az esetben kellett alkalmazni, ha az érintett személyek a szabályrendelet rájuk vonatkozó részeit nem tartották be. Ebben az esetben egy forinttól húsz forintig terjedő pénzbüntetést kellett kiszabni a szabálysértővel szemben, az összeg behajthatatlansága esetén pedig elzárást kellett alkalmazni. Visszaeső szabálysértővel szemben húsz forintig terjedhetett a pénzbüntetés összege, és legfeljebb három hónap elzárást lehetett kiszabni rá nézve. A továbbiakban a szabályrendelet még hivatkozott a Kbtk.-ra, amely lehetővé tette, hogy a rá vonatkozó szabályokat megsértő kéjnőt egy hónapnyi elzárással szankcionálják.[45]

A szabályrendeletet 1886-ban és 1887-ben is módosították. A kéjelgési díj és idő megállapítása hatósági hatáskörbe került, vagyis ezek mértékéről és időtartamáról a rendőrkapitányság döntött a továbbiakban, és nem a bordélyházak.[46] A bordélytulajdonosok által beterjesztett azon kérést, amely engedélyezte volna a szeszes italok felszolgálását a bordélyban, a városi tanács megtagadta.[47] Ez az 1883-as és a későbbi szabályrendeletekben is kifejezetten tiltott tevékenységnek minősült.

Az 1914-es rendelet újdonságai

Az 1883-as szabályrendeletet 1914-ben váltotta fel új szabályozás,[48] amely megalkotására az 1913-as belügyminiszteri körrendeletbe[49] foglaltak teljesítése érdekében volt szükség. A körrendelet a vármegyékben uralkodó visszás helyzetek kezelésére volt hivatott, legfontosabb feladatként meghatározva az

[44] HU MNL VAML V. 171/a/1.
[45] HU MNL VAML IV. 439/29.
[46] HU MNL VAML Szombathely Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 56/1886.
[47] HU MNL VAML Szombathely Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 6/1887.
[48] HU MNL VAML V. 173. c./1698.
[49] 120835-XIII. 1913. számú Belügyminiszteri körrendelet a kéjelgési ügy körül tapasztalt visszásságok megszüntetése tárgyában.

erkölcsrendészetben jelen lévő problémák rendezését. Így a korrupció és a kizsákmányolás visszaszorítása, az ember és a nőkereskedelem elősegítésének mihamarabbi felszámolása voltak az elsődleges célok. Ezeken túl felhívta a városok figyelmét a területi szabályrendeletek felülvizsgálatára is, hiszen sok településen a rendeletek még nem kerültek összhangba az első büntetőnovella rendelkezéseivel.[50] Ezen körrendeletnek megfelelően szükségessé vált tehát a szabályrendelet módosítása, hiszen összhangban a megváltozott jogszabályi kerettel, a huszadik életév betöltése kritériumként fogalmazódott meg a kéjnőkkel szemben. Az illetékes hatóságnak a bárca kibocsátásakor immáron a nőt részletesen ki kellett hallgatnia arról, hogy milyen okokból kifolyólag döntött a kéjnőként történő kenyérkereset mellett. Ezenkívül a bordélyból való távozás esetén is köteles volt a hatóság az egykori kéjnőt az általa tapasztalt körülményekről kikérdezni. Ezen rendelkezéseket a bordélyházban is ki kellett függeszteni abból a célból, hogy a kéjnők is tisztában legyenek a jogaikkal, és így segítsék a visszaélésekkel szembeni hatékonyabb fellépést és jogérvényesítést.

Szombathely kéjelgésügyre vonatkozó 1914-es szabályrendelete jelentős előrelépést jelentett az 1883-as rendelethez képest. Az új jogszabály sokkal részletesebben (huszonnyolc szakaszban) szabályozta a kéjelgésügyet. A fentebb taglalt belügyminisztériumi körrendeletnek megfelelően rögzítette a húszéves minimumkorhatárt, továbbá azon kéjelgési akadályokról is rendelkezett, amelyekről az 1883-as rendelkezés még hallgatott. Ennek megfelelően havi vérzés és terhesség megállapítása esetén is tilos volt a tevékenység folytatása, továbbá tiltották a több férfival egyszerre történő kéjelgést. A szabályrendelet kötelezővé tette a kéjnők jogait tartalmazó listák bordélyházakban való kifüggesztését, továbbá a kéjnők kihallgatását a bordélyba való belépés és távozás esetén. A rendelet már meghatározta a prostitúció fogalmát is. Eszerint a prostitúció keresetszerű nemi kéjelgést foglalt magában, amely tevékenységet csak türelmi bárcával és egészségügyi lappal rendelkező nők végezhettek engedéllyel bíró bordélyházban vagy rendőrileg engedélyezett magánlakásban. Annak a nőnek, akinek hozzátartozói Szombathelyen laktak, vagy egyéb családi ok ezt megkívánta, nem lehetett a város területén türelmi bárcát kiállítani. Ez utóbbi előírásból is jól érzékelhető a prostitúció megtűrt, ám deviánsként és tisztességtelen tevékenységként megbélyegzett jellege.

A magánlakáson kéjelgő nők vonatkozásában a lakás bérbeadójának jogai és kötelezettségei új elemként jelentek meg a szabályozásban. Ezen rendelkezések szerint a bérbeadó jogosult volt a lakbérre, valamint az esetleges étkezés biztosításáért járó bérre, és ellenőriznie kellett, hogy a kéjnő a rá vonatkozó rendelkezéseket betartja-e. Ha ennek ellenkezőjét tapasztalta, azt a

[50] A büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908. évi XXXVI. törvénycikk.

rendőrkapitányságon kellett jelentenie. A magánlakáson folytatott kéjelgést csak meghatározott helyen lehetett engedélyezni. Forgalmasabb utcákban az utcára néző földszinti lakásban, kocsmárosnál, vendéglősnél, templom, iskola, kaszárnya és középületek közvetlen közelében nem lehetett üzletszerű kéjelgés céljára lakást igénybe venni és fenntartani. Tilos volt olyan épületben folytatni a tevékenységet, ahol már lakott kéjnő, vagy a lakástulajdonos négy és tizennyolc év közötti gyermekei is a házban éltek.

A rendőrség köteles volt a kávéházakban, vendéglátóhelyeken dolgozó nőket, szállodai szobalányokat is figyelemmel kísérni, és gyanú esetén őket megfelelően ellenőrizni. Abban az esetben, ha a rendőrség az ilyen nőt titkos kéjelgésen érte, vagy ezen tevékenység folytatásának a tényét lehetett megállapítani, az 1914. évi kéjelgésügyi szabályrendelet megsértése miatti eljárást kellett megindítania a kéjelgő nő ellen. Ha a büntetendő cselekmény nem esett az 1879. évi XL. törvénycikk 81. § alá, akkor az esetet a szabályrendeletben foglaltak szerint kellett megállapítani. Ennek megfelelően a személyt negyven koronáig terjedő pénzbüntetéssel, ennek behajthatatlansága esetén két napig terjedő elzárással lehetett szankcionálni. A kiszabott pénzbüntetésből befolyt összeg fele a községet illette, ahol a helyi szegényügy rendezésére kellett fordítani, másik fele pedig a pénzügyminisztérium saját kezelésébe tartozott.[51] Abban az esetben, ha a bordélyház-tulajdonos a szabályrendelet megszegése tárgyában már kétszer büntetve volt, és az utolsó büntetéstől számított két éven belül újabb kihágást követett el, visszaesőnek minősült, és a bordélyháztartási engedélyét be kellett vonni.[52]

Az 1914-es szabályrendeletet 1925-ben váltotta fel egy újabb kéjelgésügyi szabályrendelet, amely a korábbihoz képest nem tartalmazott jelentős változtatásokat. A szabályrendelet megalkotására az új pénznem, vagyis a korona bevezetése miatt volt szükség, így a meghatározott díjak és büntetési mértékek már koronában jelentek meg. Ugyan az 1899. évi XXXVI. törvénycikk alapján 1900. január 1-től a Monarchia területén a korona lett a törvényes fizetőeszköz, azonban az átállás 1910-ben zárult le. Ennek ellenére az ezüst egyforintos egészen 1927-ig forgalomban maradt.[53]

Jelentős hatásköri változás volt, hogy a kéjelgésügy ellenőrzése és felügyelete a Magyar Királyi Államrendőrséghez került. Az államrendőrség nagyobb szerepet kapott, mint a rendőrség a korábbi 1883-as és 1914-es rendeletekben. Ez egyrészről abban nyilvánult meg, hogy a fő döntéshozó és mérlegelő

[51] A közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről szóló 1901. évi XX. törvénycikk 23. §.
[52] HU MNL VAML V. 173. c./1698.
[53] Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században II. kötet: Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság.* Szekszárd, 1997. Babits Kiadó, 660. p.

szerv a városi tanács helyett az államrendőrség lett. Az államrendőrségnek már csak tájékoztatási kötelezettsége volt a feladatok ellátásával kapcsolatban a városi tanács irányába. A bordélynyitási engedély kibocsátásáról és visszavonásáról való döntés a magyar királyi államrendőr-kapitányság vezetőjének hatáskörébe került, ahogy az orvosi vizsgálatok helyének és idejének kijelölése, valamint a kéjelgési díj és idő megállapítása is. A szabályrendeletben foglaltak megsértésével kapcsolatos kihágások miatti eljárások lefolytatása is a magyar királyi államrendőrség hatáskörébe került a rendőrség és a vármegyei alispán hatásköréből. A korábbi gyakorlattal ellentétben, amely szerint a rendőrség csak javaslatot tehetett a bordély megszüntetésére, és csak ideiglenesen zárathatott be bordélyházat, az új rendelet szerint ezek a jogosultságok az államrendőrséghez kerültek, a megtett lépésekről pedig a városi tanácsot csak tájékoztatnia kellett.[54]

Összegzés

A polgári Magyarországon a prostitúció szabályozásának vonatkozásában nagy előrelépés történt a szabályrendeletek megjelenésével, azonban ezek rendelkezései nem minden esetben kerültek megfelelően átültetésre a gyakorlatba. Ennek következtében egy-egy norma nem feltétlenül váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A bordélyrendszer kialakítása a kéjelgés ellenőrzésére szolgáló intézmény volt, amelynek azonban nem sikerült felszámolnia a titkos kéjelgés ügyét és megoldania a fertőző nemi betegségek terjedésének kérdését. A szabályozás nagy hiányossága volt, hogy nem tudta kezelni a bordélyházakban dolgozó kéjnők kiszolgáltatottságát a bordélyház tulajdonosával szemben. Ez a fajta függés mind pénzügyileg, mind személyüket tekintve fennállt, hiszen a bordélyos engedélye nélkül még a házat sem hagyhatták el. A korabeli újságok hasábjain többször is köröztek egy-egy kéjnőt, akik bejelentés nélkül távoztak a bordélyházakból. Ez történt Miklisics Erzsébet veszprémi illetőségű kéjnő vonatkozásában is, aki bejelentés nélkül távozott ismeretlen helyre, és ezért körözést adtak ki ellene.[55]

A prostitúcióval kapcsolatosan felmerült problémák kezelése a téma érzékenységére való tekintettel többször is lekerült a jogalkotók napirendjéről. A kérdés megoldását tovább nehezítette, hogy a társadalom prostitúcióhoz való hozzáállása sem volt egységes. Egy korabeli folyóirat tanúsága szerint az idősebb generáció a társadalom „rákfenéjének" tekintette, a fiatalabb generáció társadalmi problémaként látta a kérdést, a legfiatalabbak pedig kihasználták a

[54] HU MNL VAML IV. 439/29.
[55] Körözvények. 13502/1913. sz. *Baranya Vármegye Hivatalos Lapja,* 1913. 35. sz. 389. p.

kéjnők által nyújtott lehetőségeket.[56] Ebből adódóan a jogszabályok is nehezen tudták lekövetni a társadalom diverz hozzáállását a prostitúció kérdéséhez, ami tovább nehezítette a titkos kéjelgéssel és az esetleges visszaélésekkel szembeni fellépés lehetőségét.

A kéjnők „tisztességes" társadalomba való integrálása is problémákba ütközött, hiszen a társadalmi hozzáállás és a szociális háló hiánya nehezítette a leszakadt csoportok, így a kéjnők felzárkóztatását. Ez a megélhetési mód a nő későbbi sorsát is determinálta, ha valaki ezzel a tevékenységgel tartotta el magát, annak a későbbiekben sem volt lehetősége a kitörésre. Ez alól azon kevesek jelentettek kivételt, akiket egy-egy gazdagabb férfi felkarolva a felső rétegek luxuskéjnőjévé tett, és így a politikára és a divatra is nagy hatást gyakorló prostituált vált belőle. Ilyennek minősült Pilisy Róza is, aki Pest leghíresebb kurtizánjának számított. Felemelkedésében nagy szerepet játszott gróf Andrássy Gyula és gróf Apponyi Albert is.[57]

A szabályozás ellenére a szifilisz, vagyis a bujakór terjedése sem lassult számottevően, így ezen problémára sem tudott megfelelő megoldással szolgálni sem a jogalkotás, sem a praxis. Ehhez nagymértékben hozzájárulhatott a titkos kéjelgés fennmaradása és az orvosi vizsgálatok esetleges elmaradása vagy felületessége.

A dualizmus időszakában a prostitúció intézménye virágzott, a társadalom különböző rétegeiből éltek a férfiak az igénybe vehető szolgáltatásokkal. A kéjnőknek pedig az állami szociális háló hiányában végső esetekben nyújtott megélhetést e tevékenység. A kéjnők szolgáltatásainak igénybevétele megtűrt és elfogadott volt a társadalom akkori normái szerint, mindennapi beszédtémát szolgáltatva a médiában és a társaságban is. A társadalmi hozzáállás korosztály szerint változhatott, a jogalkotás pedig a szabályozás kialakítása és a reglementációs rendszer mellett foglalt állást. A nehéz életkörülmények, a szociális gondoskodás kezdetlegessége és a nők számára rendelkezésre álló munkahelyek csekély száma mind hozzájárultak ahhoz, hogy legyen utánpótlás a bordélyházakban és a magánlakáson való kéjelgés is virágozzon. A titkos prostitúció pedig ezeken felül működő, illegális és mindvégig megoldandó jelenség volt, amely a hatósági ellenőrzések és vizsgálatok kijátszásával adott lehetőséget a plusz jövedelem biztosítására egy-egy pincérnő vagy táncosnő számára.

[56] Sz. N.: A prostitúció. In Gecus Dániel – Székely Vladimir (szerk.): *A közbiztonság almanachja 1910. évre*. Budapest, 1909. Nyomatott Légrády Testvérek Könyvnyomdájában, 341. p.

[57] Krúdy Gyula: „Pest rózsája". Pilisy Róza legragyogóbb élete, öreges hanyatlása és remetehalála. *A Reggel*, 1931. 29. sz. 7. p.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

(alapította Kovács Kálmán)

1. Révész Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után.* Budapest, 1971
2. Buzás József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején.* Budapest, 1971
3. Máthé Gábor – Révész Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970).* Budapest, 1972
4. Rácz Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon.* Budapest, 1972.
5. Buzás József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában.* Budapest, 1973
6. Kovács Kálmán (hrsg. und eingeleitet von): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband.* Budapest, 1974
7. Nagyné Szegvári Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés).* Budapest, 1975
8. Degré Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig.* Budapest, 1977
9. Révész T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után.* Budapest, 1977
10. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A tanácshatalom jogpolitikája 1919-ben.* Tanulmánykötet. Budapest, 1979
11. Mezey Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései.* Budapest, 1981
12. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század.* Tanulmánykötet. Budapest, 1982
13. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon.* Budapest, 1983
14. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében.* Tanulmánykötet. Budapest, 1984
15. Kovács Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század.* Tanulmánykötet. Budapest, 1986
16. Kovács, Kálmán – Révész, T. Mihály (hrsg. und eingeleitet von): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen.* Studienband. Budapest, 1987

17. Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei.* Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó
18. Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Budapest, 1995
19. Mezey Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság.* Tanulmánykötet. Budapest, 1998. Osiris Kiadó
20. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai.* Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000. Gondolat Kiadó)
21. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (hrsg.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert.* Studienband. Budapest, 1997
22. Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből.* Tanulmánykötet. Budapest, 1998. Gondolat Kiadó
23. Gönczi Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt.* Budapest, 2000. Osiris Kiadó
24. Pomogyi László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon.* Budapest, 2001. Osiris Kiadó
25. Föglein Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949.* Budapest, 2001. Osiris Kiadó
26. Mezey Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899).* Budapest, 2001. Osiris Kiadó
27. Mezey Barna (hrsg.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes. Studienband.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó
28. Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv.* Budapest, 2004. Gondolat Kiadó
29. Hajnal Hugó: *Csemegi Károly.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó
30. Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya.* Budapest, 2003. Gondolat Kiadó
31. Mezey Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére.* Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
32. Becchi, Paolo – Seelmann, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás.* Budapest, 2005. Gondolat Kiadó
33. Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai.* Budapest, 2006. Gondolat Kiadó
34. Ladányi Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944.* Budapest, 2007. Gondolat Kiadó
35. Chauveau, Adolphe – Helié, Faustin: *A bűnrészesség.* Budapest, 2008. Gondolat Kiadó
36. Horváth Attila – Koltay András – Máthé Gábor (szerk.): *Sapienti iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére.* Budapest, 2009. Gondolat Kiadó
37. Képes György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig.* Budapest, 2009. Gondolat Kiadó

38. Mezey Barna (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
39. Mezey Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
40. Brauneder, Wilhelm – Kohl, Gerald: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
41. Képes György (szerk.): *Az abszolút monarchia.* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó
42. Rokolya Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban.* Budapest, 2013. Gondolat Kiadó
43. Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
44. Stipta István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
45. Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk. és előszó): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
46. Nagy Noémi (szerk. és előszó): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
47. Karácsony András (szerk. és előszó): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
48. Bódiné Beliznai Kinga: *Hivatás és függetlenség.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó
49. Raymundus Parthenopeis: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata.* (Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Blazovich László) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
50. Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
51. Máthé Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai. 16–20. század.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
52. Horváth Boldizsár: *Emléktöredékek köz- és magánéletemből.* (Sajtó alá rendezte Cieger András és Matolcsi Réka) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
53. Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk. és előszó): *Ábrázolt és épített jog.* Budapest, 2021. Gondolat Kiadó
54. Gosztonyi Gergely (szerk. és előszó): *A velünk élő történelmi cenzúra.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
55. László Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
56. Nagy Janka Teódóra – Béli Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
57. Kovács-Szépvölgyi Enikő (szerk. és előszó): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terrénumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
58. Beke-Martos Judit (szerk. és előszó): *Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó

59. Korsósné Delacasse Krisztina: *„Csalfa áméttások által többeket megkárosított". A stellionatus a 18–19. századi magyar jogban.* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó
60. Korsósné Delacasse Krisztina – Máthé Gábor – Mezey Barna (szerk.): *A középeurópai régió és a nyugati hatások. A tradicionális jog alakváltozásai.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó
61. Képessy Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó
62. Heil Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez.* Budapest, 2023. Gondolat Kiadó
63. Beliznai Kinga: *„Mily esetekben tartozik a bíró felelősséggel?"* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó
64. Mezey Barna: *Az első magyar börtönügyi törvényjavaslat. A büntető kodifikáció és a börtönügyi törvényjavaslat sorsa az országgyűlésen.* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó
65. Koch, Arnd: *Adalékok a német büntetőjog történetéhez. Válogatott tanulmányok.* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó
66. Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk. és előszó): *Épített közigazgatás.* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó
67. Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Szemelvények a magyar emigráció történetéből.* Budapest, 2024. Gondolat Kiadó – RETÖRKI
68. Burger Borisz Bendegúz – Heil Kristóf Mihály – Szivós Kristóf (szerk.): *Szokásból törvény. Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból II.* Budapest, 2025. Gondolat Kiadó

X 381311

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 13.

A magyar jog modernizációs folyamata és a nemzeti szuverenitás különféle megjelenési formái a hazai állam- és jogfejlődés egészét átható, egymással szoros kölcsönhatásban álló kategóriák. Jelen tanulmánykötet e két alapfogalom – a modernizáció és szuverenitás – metszetében vizsgálja a magyar köz- és magánjogi szabályozás alakulását, a jogrendszer strukturális átalakulásait, valamint a történeti és dogmatikai keretek között értelmezhető jogintézmények genezisét.

A kötet tanulmányai nem csupán kronologikus áttekintést nyújtanak a magyar jog modernizációjának történetéről, hanem a jogtörténeti kutatás számára releváns, részben feltáratlan forráscsoportok értelmezésével, újragondolásával kívánnak hozzájárulni a 18–20. századi jogfejlődés mélyebb megértéséhez. E keretben a modernizáció nem kizárólag technikai vagy kodifikációs kérdésként jelenik meg, hanem a társadalmi, politikai és kulturális kontextusba ágyazott, jogrendszer- és államképző folyamatként, amely elválaszthatatlan a szuverenitás normatív és gyakorlati kérdéseitől.

A szerzők által tárgyalt témák jelentős része rávilágít arra, hogy a magyar jog modernizációja nem lineáris, hanem töredezett, szakaszos és gyakran külső hatásokkal is terhelt történeti pálya mentén valósult meg. Ennek megfelelően a kodifikációs törekvések, a jogi nyilvánosság intézményesülése, az állami szuverenitás formaváltozásai, valamint az állam és jog viszonyának újrarendeződése nem pusztán belső igényből, hanem európai minták, geopolitikai kényszerpályák és eszmetörténeti áramlatok hatására alakultak ki. Külön figyelmet érdemelnek azok az írások, amelyek a történeti alkotmány, a jogátvételek, vagy épp a közszolgálati jog történeti rétegeit értelmezik újra.

Magyar Jogtörténész Egyesület

JT JOGTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ELTE ÁJK

EST. 1991
Batthyány Lajos Alapítvány

6500 Ft
9 789635 566310